

T.C.
Mersin Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

AMERİKAN MİSYONER OKULLARINDAN
“MERKEZİ TÜRKİYE KOLEJİ”
(1876-1924)

Faruk TAŞKIN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mersin, 2007

T.C.
Mersin Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

AMERİKAN MİSYONER OKULLARINDAN
“MERKEZİ TÜRKİYE KOLEJİ”
(1876-1924)

Faruk TAŞKIN

Danışman: Prof. Dr. Şerife YORULMAZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mersin, 2007

Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

BAŞKAN

Prof. Dr. Şerife YORULMAZ

(Danışman)

ÜYE

Doç. Dr. Ayşe BALCI

ÜYE

Yrd. Doç. Dr. Nuri ADIYEKE

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylım.

...../...../2007

ÖNSÖZ

Bu çalışma Amerikan Board'ın Gaziantep'teki faaliyetlerini ve bu teşkilatın kurduğu Merkezi Türkiye Koleji'ni konu edinmektedir. Bilindiği gibi Amerikan misyonerlerinin bölgedeki hedef kitlesi büyük ölçüde Ermenilerdi. Misyonerler bölgedeki Ermenileri Protestanlaştırmak ve yerel misyonerlerin yetişmesini sağlamak amacıyla ilkokuldan üniversiteye kadar eğitim veren birçok okul kurmuşlardır. Merkezi Türkiye Koleji de bu amaç doğrultusunda kurulan okullar arasında önemli bir yere sahiptir.

Amerikan Board ve onun Türkiye'de kurduğu okullar konusunda bazı çalışmalar söz konusudur. Ancak Merkezi Türkiye Koleji üzerine doğrudan yapılmış bir çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışmada Osmanlı kaynakları yanında özellikle Amerikan Board'ın ve Merkezi Türkiye Koleji'ne ait kataloglardan yararlanılmıştır.

Bu çalışmada beni cesaretlendiren ve her konuda destek veren, Danışman hocam Prof. Dr. Şerife YORULMAZ'a içtenlikle teşekkür ederim. Ayrıca bilgi birikiminin oluşmasında katkıları olan öğrencileri olmaktan büyük onur duyduğum Tarih Bölümü hocalarım Prof. Dr. A. Nükhet ADIYEKE, Prof. Dr. Fevzi DEMİR ve Yrd. Doç. Dr. Nuri ADIYEKE'ye teşekkür ederim.

Çalışmalarım sırasında kolaylık sağlayan Board Kütüphanesi çalışanlarından Janet Durna'ya, Brain Johnson'a, Armen Sarafyan'a, Bilkent Üniversitesi Kütüphanesi çalışanlarına, Antep'teki çalışmalarımda yardımcı olan Hasan Yelken ve Orhan Kaya'ya çok teşekkür ederim.

Ayrıca bu çalışmalarım sırasında hep yanımda olan eşim Emel Taşkın'a sonsuz teşekkür ederim.

Faruk TAŞKIN
Mayıs 2007

AMERİKAN MİSYONER OKULLARINDAN

“MERKEZİ TÜRKİYE KOLEJİ” (1876–1924)

ÖZET

Avrupa ve Amerika’da Hıristiyanlığı yaymak için birçok misyoner teşkilatları kurulmuştur. Bunlardan birisi de 27 Haziran 1810 yılında Boston’da kurulan Amerikan Board teşkilatıdır. ABD’deki Protestan misyoner örgütlerinin en önemlilerinden biri olan bu teşkilat, kısa sürede Çin, Hindistan, Güney Amerika, Afrika ve Hıristiyanlığın çıkış noktası olan Ortadoğu’ya amaçlarını gerçekleştirmek için misyonerler göndermiştir.

Amerikan Board, Osmanlı topraklarındaki faaliyetlerine 1820 yılı başlarında başlamıştır. ABCFM üyesi olan Pliny Fisk ve Levi Parsons adlı iki misyoner, 1819 yılı Kasım ayında Boston’dan Osmanlı topraklarına doğru başlattıkları yolculuklarını 15 Ocak 1820 tarihinde İzmir’de tamamlamışlardır. Osmanlı Devleti sınırları içerisinde başlıca beş misyon bölgesi oluşturmuştur. Bu misyonlar Suriye Misyonu, Batı Türkiye Misyonu, Doğu Türkiye Misyonu, Merkezi Türkiye Misyonu ve Avrupa Türkiye’si Misyonu’dur.

Merkezi Türkiye Misyonu’nun merkezi Gaziantep’ti. Amerikan Board, Gaziantep’te Protestan çalışmalarına 1847 yılında başlamıştır. Bölgedeki etkinliğini güçlendirmek için eğitim, sağlık ve matbaa gibi faaliyetler de bulunmuştur.

Amerikan Board’ın Türkiye sınırları içerisinde kurduğu ilk kolej, Gaziantep’teki Merkezi Türkiye Koleji’dir. 1876 yılında kurulan bu okul, Hazırlık,

Tıp ve Bilimler Bölümü olmak üzere üç bölümden oluşmaktaydı. Osmanlı hükümetinin 1914 yılında üniversite olarak da kabul ettiği bu kolejden birçok doktor, eczacı, diş hekimi, öğretmen, mühendis, hukukçu ve papaz yetişmiştir. I. Dünya Savaşı'ndan sonra bölgeden Ermenilerin ayrılması ile kolej de 1924 yılında Halep'e taşınmıştır.

Anahtar sözcükler: Misyonerlik, Amerikan Board, Antep, Merkezi Türkiye Koleji, Ermeni, Eğitim.

ABSTRACT

CENTRAL TURKEY COLLEGE FROM AMERICAN MISSIONARY
SCHOOLS (1876-1924)

A great many missionary organizations were established for the purpose of spreading Christianity in Europe and America. One of these is American Board, organized in Boston in 27 June 1810. This organization, one of the most significant Protestant missionary organizations in USA, sent out missionaries to China, India, South America, Africa and the Middle East where Christianity came into light in order to achieve its goal.

The activities of the American Board in the Ottoman lands began in the early 1820s. Members of ABCFM, two missionaries called Pliny Fisk and Levi Parsons completed their travel, which began in November 1819 and extended from Boston to Ottoman lands, in Smyrna in 15 January 1820. American Board organized five mission areas in Ottoman lands. These were Syrian Mission, West Turkey Mission, East Turkey Mission, Central Turkey Mission and European Turkey Mission.

The centre of Central Turkey Mission was Aintab. American Board's Protestant activities in Aintab began in 1847. With the aim of making great impact in the area, it focused on the fields like education, health and press.

The first college that American Board organized in the lands of Turkey was Central Turkey College in Aintab. Founded in 1876, this school consisted of three parts as Preparatory, Medical and Science Departments. From this

college, which Ottoman Empire accepted as university in 1914, a good many doctors, pharmacists, dentists, teachers, engineers, jurists and pastors were graduated. College moved to Aleppo in 1924 with the Armenian's leaving the area after World War I.

Key Words: Mission, American Board, Aintab, Central Turkey College, Armenian, Education

İÇİNDEKİLER**Sayfa No:**

ÖNSÖZ	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR LİSTESİ	xi
TABLolar LİSTESİ	xiii
EKLER LİSTESİ	xv
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM: OSMANLI-AMERİKA İLİŞKİLERİNİN**BAŞLANGICI**

I. 1. 1. Amerikan Gemilerinin Osmanlı Topraklarına Gelişi.....	9
I. 1. 2. Mağrib'e Yolculuk.....	15
I. 1. 3. Amerikan Gemileri Levant'ta.....	19
I. 1. 4. Osmanlı-ABD İlişkilerinin Resmileşmesi ve 1830 Ticaret Anlaşması.....	24

I. 2. 1. 1. Amerikan Misyonerleri “Bible Land”da.....	30
I. 2. 1. 2. Misyon ve Misyonerlik.....	31
I. 2. 1. 3. Misyonerlerin Osmanlı Topraklarına Gelişi.....	33
I. 2. 2. Amerikan Board’ın Türkiye’deki Yapılanması.....	41
I. 2. 2. 1. Protestanlık ve Kapitalizm İlişkisi.....	41
I. 2. 2. 2. Osmanlı Devlet Yapısında Gayrimüslimlerin Statüsü.	46
I. 2. 2. 3. Amerikan Board’ın Kuruluşu.....	47
I. 2. 2. 4. Anadolu’da Amerikan Misyoner Örgütlenmesi.....	50
II. BÖLÜM: AMERİKAN MİSYONERLERİNİN ANTEP’E	
GELİŞİ	
II. 1. 1. Merkezi Türkiye Misyonu’nun Kuruluşu.....	59
II. 1. 2. Misyonerler Açısından Antep’in Önemi.....	65
II. 1. 3. Misyonerlerin Antep’teki Faaliyetleri.....	70
II. 1. 3. 1. Amerikan Misyonerlerinin Antep’e Gelişi.....	70
II. 1. 3. 2. Antep’te Protestan Cemaatinin Kurulması.....	76
II. 1. 3. 3. Misyonerlerin Dinsel Çalışmaları.....	82
II. 1. 3. 4. Misyonerlerin Sağlık çalışmaları.....	86

II. 1. 3. 5. Misyonerlerin Eğitim Çalışmaları.....	93
II. 1. 3. 5. 1. Kızlar için Eğitim Okulu.....	101

III. BÖLÜM: MERKEZİ TÜRKİYE KOLEJİ

III. 1. 1. Merkezi Türkiye Koleji'nin Kuruluşu.....	106
III. 1. 2. Kolej Arazisi.....	116
III. 1. 3. Kolej Yönetimi.....	121
III. 1. 3. 1. Kolej'in Başkanları.....	126
III. 1. 3. 1. 1. Tillman C. Trowbridge.....	126
III. 1. 3. 1. 2. Americus Fuller.....	128
III. 1. 3. 1. 3. John E. Merrill.....	130
III. 1. 4. Koleji'n Amacı.....	131
III. 1. 5. Koleji'ye Giriş Şartları.....	135
III. 2. 1. Kolej'in Bölümleri	139
III. 2. 1. 1. Yatılı Bölüm.....	145
III. 2. 2. 1. Hazırlık Bölümü.....	148
III. 2. 2. 2. Ders Programı.....	149

III. 2. 3. 1. Bilimler (Fen) Bölümü.....	150
III. 2. 3. 2. Ders Programı.....	154
III. 2. 4. Bitirme Tezleri.....	157
III. 2. 5. 1. Tıp Bölümü.....	158
III. 2. 5. 2. Ders Programı.....	164
III. 3. Merkezi Türkiye Koleji'nin Öğrenci İstatistikleri.....	166
III. 3. 1. Kolejde Okuyan Öğrencilerin İstatistikler.....	166
III. 3. 2. Kolejde Okuyan Öğrencilerin Geldiği Bölgeler.....	171
III. 3. 3. Kolejde Okuyan Öğrencilerin Dinsel Yapısı.....	173
III. 3. 4. Kolejden Mezun Olan Öğrencilerin Meslekleri ve Çalıştığı Bölgeler.....	175
III. 4. Kolej'de Mezuniyet Törenleri.....	182
IV. BÖLÜM: MERKEZİ TÜRKİYE KOLEJİ'NİN DİĞER FAALİYETLERİ VE YAŞANAN BAZI SORUNLAR	
IV. 1. Finansal Kaynaklar.....	185
IV. 2. Öğrencilere Yapılan Maddi Yardımlar.....	191
IV. 3. Dinsel Çalışmalar.....	193

IV. 4. Gençlik Örgütü (Young Men's Christian Association).....	196
IV. 5. Matbaa ve Kütüphane.....	198
IV. 6. Kolej Müzesi.....	203
IV. 7. 1890'da Kolej'de Çıkan Yangın ve Sonuçları.....	205
IV. 8. 1909'da Kolej'de İsyân.....	208
IV. 9. I. Dünya Savaşı ve Sonrasında Kolej'in Durumu.....	212
IV. 10. Kolej'in Kapatılması.....	220

V. BÖLÜM: MERKEZİ TÜRKİYE KOLEJİ'NİN SOSYAL, EKONOMİK VE KÜLTÜREL ETKİLERİ

V. 1. Merkezi Türkiye Koleji'nin Osmanlı Eğitim Sistemi	
İçindeki Yeri.....	223
V. 2. Sosyal Etkileri.....	226
V. 3. Eğitime ve Okullaşmaya Etkileri.....	236
V. 4. Siyasal Yönden Etkileri.....	242
SONUÇ	254
KAYNAKÇA	261

EKLER

KISALTMALAR LİSTESİ

A. MKT. MHM.	: Sadâret Mektubî Kalemi Mühimme Evrakı
A.B.C.F.M.	: American Board of Commissioners for Foreign Missions
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
a.g.t.	: Adı Geçen Tez
Amerikan Board	: American Board of Commissioners for Foreign Missions
B.A.	: Bachelor of Arts
B.O.A.	:Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Dr.	: Doktor
Mr.	: Mister
Mrs.	: Mistress

OTAM : Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama
Merkezi

Prof. : Profesör,

s. : Sayfa

S. : Sayı

ss. : Sayfadan sayfaya

T.B.M.M. : Türkiye Büyük Millet Meclisi

Y.M.C. A. : Young Men's Christian Association

TABLOLAR LİSTESİ

Sayfa No:

Tablo 1: Merkezi Türkiye Misyonu Misyonerlerinin 1912 Yılında Kurumlara Bağlı Olarak Bulunduğu Bölgeler.....	63
Tablo 2: Merkezi Türkiye Misyonu'ndaki Kurumlar.....	64
Tablo 3: Antep Nüfusu (1871–1921).....	67
Tablo 4: Antep Kazası'nda Ermenilere Ait İlkokulların Adı, Yerleri ve Öğrenci Sayıları (1906/1907).....	74
Tablo 5: Merkezi Türkiye Koleji'nin Eğitim Kadrosu (1913–1914).....	124
Tablo 6: Merkezi Türkiye Koleji Hazırlık Bölümü Dersleri (1901)...	149
Tablo 7: Merkezi Türkiye Koleji Bilimler Bölümü Ders Programı (1901).....	154
Tablo 8: Merkezi Türkiye Koleji Tıp Bölümü Ders Programı (1886)..	165
Tablo 9: Kolej'e Devam Eden Öğrencilerin Yıllara Göre Dağılımı (1876-1921).....	166

Tablo 10: Mezkezi Türkiye Koleji’ndeki Öğrencilerin

Yerleşim Bölgeleri..... 172

Tablo 11: Merkezi Türkiye Koleji’nde Okuyan Öğrencilerin

Dinsel Yapısı..... 174

Tablo 12: Mezunların Mezuniyet Sonrası Çalışma Alanları

ve İkametleri..... 176

Tablo 13: Kolej Harcamaları (1876-1914)..... 188**Tablo 14: 1913–1914 Yılı Kolej Altyapı İhtiyaç Listesi..... 189****Tablo 15: Matbaada Basılan Eserler ve Çalıştırılan Öğrenci Sayısı... 200****Tablo 16: Öğrencilerinin Kütüphaneden Aldıkları Kitap Sayıları**

(1907-1908)..... 203

EKLER LİSTESİ

- Ek 1.** Merkezi Türkiye Misyonu Haritası
- Ek 2.** Kurtuluş Savaşında Antep
- Ek 3.** Antep Haritası
- Ek 4:** Merkezi Türkiye Koleji Planı
- Ek 5.** Merkezi Türkiye Koleji
- Ek 6.** Merkezi Türkiye Koleji Amblemi
- Ek 7.** Merkezi Türkiye Koleji
- Ek 8.** Antep ve Merkezi Türkiye Koleji
- Ek 9.** Günümüze Kalan Kolej Binası
- Ek 10.** Merkezi Türkiye Koleji Rektörleri
- Ek 11.** Merkezi Türkiye Koleji Öğretmenleri
- Ek 12.** Merkezi Türkiye Koleji'nin Öğretmen ve 1899 Yılı Mezunları
- Ek 13.** Kolej Futbol Takımı
- Ek 14.** Kolej'in 25. Yıldönümü Mezunları
- Ek 15.** Merkezi Türkiye Koleji Bando Takımı
- Ek 16.** Merkezi Türkiye Koleji'nde Teoloji Dersi Gören Öğrenciler
- Ek 17.** Merkezi Türkiye Koleji Öğrencileri
- Ek 18.** Merkezi Türkiye Koleji 1898 Dönemi Diploması
- Ek 19.** Merkezi Türkiye Koleji Diploması (1914 Sonrası)
- Ek 20.** Ermeni Alfabesi ile Yazılmış Merkezi Türkiye Koleji Öğrenci Listesi
- Ek 21.** Merkezi Türkiye Koleji Tıp Bölümü Ders Programı

Ek 22. Girls'Seminary (Kızlar Okulu ve Günümünde Amerikan Hastanesi Olarak Kullanılan Görünümü)

Ek 23. Dr. F. D. Shepard

Ek 24. Tıp Bölümü Öğretmeni Dr. Shepard Ameliyathanede

Ek 25. Antep'e Gelen İlk Kadın Doktor Carolina F. Hamilton

Ek 26. Misyonerlerce Açılan Öksüzler Yurdunda Kalan Çocuklar

Ek 27. Misyonerlerin Aşevinden Yardım Bekleyenler

Ek 28. Misyonerlerin Gaziantep Amerikan Hastanesi Bahçesindeki Mezarları

Ek 29. Kolej Yardım Makbuzu

Ek 30. Misyoner Kimlik Kartları

Ek 31. Gaziantep'in Eski Görünümü

GİRİŞ

Osmanlı Devleti, sahip olduğu coğrafya açısından geniş bir alana hâkim olmakla birlikte, birçok dini ve etnik yapıyı da içersinde barındırmaktaydı. Osmanlı Devleti, bu farklı yapıyı “*millet sistemi*” anlayışıyla yapılandırarak varlığını uzun süre devam ettirmiştir. Ancak 19. yüzyıldaki gelişmeler, özellikle misyoner faaliyetleri, Osmanlı Devleti gayrimüslim tebaasının devlete karşı tutumlarında da değişmelere neden olmuştur. Osmanlı Devleti’nin Kanuni Sultan Süleyman zamanında Fransa’ya ekonomik ayrıcalıklar vermesi ve daha sonra başka devletlere de verilen “*kapitülasyonlar*” sayesinde batılı devletlerin, İmparatorluk içerisinde daha serbest hareket etmelerine neden olmuştur.

Osmanlı Devleti, Avrupa devletlerine yalnız ekonomik alanlarda değil, yargı ve eğitim gibi alanlarında da kapitülasyonlar vermişti. Bu durumdan yararlanan büyük devletler, Osmanlı Devleti’nin çeşitli bölgelerinde, kendi dil, din ve kültürlerini yaymak amacıyla okullar açmışlardı. Bu okulların açılmasında, Osmanlı Devleti’nin yabancılara tanıdığı din, ibadet ve eğitim özgürlüğünün büyük rolü olmuştur.

Avrupa devletlerinden her biri, kendi politik çıkarlarına uygun gelen bir Hıristiyan Osmanlı azınlığını korumak için okullar açarak, çıkarlarını sürdürmeye çalışmışlardır. Osmanlı Devleti’nin çok milletli ve etnik kökenli yapısı ise bu yönetime çok uygundu. Çünkü Osmanlı yönetimi altında Rum, Ermeni, Yahudi, Marunî ve Dürzî etnik kimliklerine mensup gruplar yaşamaktaydı. Osmanlı yönetimindeki Lübnan’da Marunîlerle Fransızlar, Dürzîlerle İngilizler, Anadolu’daki Ermenilerle de Amerika Birleşik Devletleri ilgilenmiştir.

Türk-Amerikan ilişkilerinin başlangıcı 17. yüzyıllara kadar gitmekteydi. Ticarete dayalı bu ilişkiler, 19. yüzyılda misyonerlik faaliyetleriyle ayrı bir boyut kazanacaktır. ABD eğitim kurumları ve misyonerleri, Ermeni cemaatini kullanarak Anadolu ve Ortadoğu bölgelerini kendi nüfuz alanı içine almaya çalışmıştır. Bu amaç zamanla değişmiş ve emperyalist bir boyut kazanmıştır.

A.B.C.F.M. ya da Amerikan Board olarak adlandırılan *American Board of Commissioners for Foreign Missions*, ABD'deki Protestan misyoner örgütlerinin en önemlilerinden biridir. 1819 yılından itibaren Türkiye'yi de programına alan Board yöneticileri, A.B.C.F.M. üyesi Pliny Fisk ve Levi Parsons adlı iki misyonerini, 15 Ocak 1820 tarihinde İzmir'e göndermiştir. Dinsizleri Hıristiyan yapmak amacıyla gelen misyonerler, önce Müslümanları Hıristiyan yapmak için faaliyetlerde bulunmuşlarsa da zemin, zaman ve kanunların pek müsait olmaması nedeniyle gayrimüslimlere yönelmişlerdir. Önce İzmir'i mesken tutan misyonerler 1830 yılında imzalanan "*Türk-Amerikan Dostluk ve Ticaret Antlaşması*" sonucunda merkezlerini İstanbul'a taşımışlardır. Misyonerler, taşrada yaptıkları ön araştırmalardan sonra belli merkezler oluşturarak buralarda yoğunlaşmaya başlamışlardı. Amerikan Board misyonerleri faaliyetlerini özellikle Ermeniler üzerinde yoğunlaştırmıştı.

Osmanlı idaresindeki Anadolu ve Ortadoğu topraklarının yeraltı ve yerüstü kaynakları bakımından zenginliği, sahip olduğu pazar niteliği ve ulaşım olanakları 1830'lu yıllardan itibaren Amerika Birleşik Devletleri'nin ilgisini çekmekteydi. Amerika Birleşik Devletleri; Osmanlı Devleti ile imzaladığı daha ilk antlaşmadan ve ticarî alandaki ilk yakınlaşmadan itibaren bu toprakların ve barındırdığı zenginliğin kendi çıkarları adına ne tarzda, hangi ölçülerle ve toplumun

hangi kesimleriyle yakın ilişkiler kurularak elde edilebileceğini araştırmaya başlamıştır. Bu politikanın sonucu olarak Osmanlı topraklarında yaşayan ve özellikle Anadolu coğrafyasında hayat sürmekte olan Ermeniler, bu ilişkilerde ve ön görülen Amerikan hedeflerinin gerçekleştirilmesinde önemli bir unsur olarak kabul görmüş ve Amerika Birleşik Devletleri için büyük bir önem arz etmiştir.

Anadolu topraklarında Ermenileri örgütleyen Amerikan misyonerleri, İstanbul'dan sonra sırasıyla; Antep (1848), Sivas (1851), Merzifon, Adana, Ceyhan (1852), Diyarbakır (1853), Talas, Maraş (1854), Harput (1855) ve Tarsus (1859) gibi bölgelerde merkezler oluşturdular. 1896 yılına gelindiğinde, Amerikan misyonunun bulunduğu iller şunlardı: Bursa, İzmir, Merzifon, Kayseri, Sivas, Trabzon, Erzurum, Harput, Bitlis, Van, Mardin, Antep, Maraş, Adana, Saimbeyli (*Hadjin*), Ankara, Yozgat, Amasya, Tokat, Arapkir, Malatya, Palu, Diyarbakır, Urfa, Birecik, Elbistan, Tarsus ve İstanbul. Görüldüğü gibi bu yayılma sonucunda misyonerler, Anadolu coğrafyasına her alanda nüfuz etme olanağına da sahip olmuşlardır.

Özellikle Tanzimat Fermanı'nın sağladığı atmosfer ve Protestanların bağımsız bir kiliseye kavuşmuş olmaları; dolayısıyla da ayrı bir millet olarak kabul görmeleri yeni gelişmelere de zemin hazırlamıştır. Tanzimat döneminde yayınlanan 1856 tarihli Islahat Fermanı'nın da getirdiği vicdan hürriyeti prensibi ile tanınan mezhep değiştirebilme serbestliğinden en fazla yararlananlar Protestan misyonerleri olmuştur. Ayrıca gerek ilân edilen fermanlar ve gerekse sürdürülmeye çalışılan yenileşme çabaları neticesinde Amerikan misyonerlerinin çalışmaları daha bir hız kazanmış ve gelişmiştir. İleriye yönelik hedeflerin belirlenmesinde ise "*Milletler*

Sistemi” ve “Kapitülasyonlar” gibi istismara açık iki zayıf noktadan büyük ölçüde istifade etmiştir.

Board misyonerleri, dinsel faaliyetlerini etkinleştirmek amacıyla eğitim, sağlık ve matbaa çalışmalarını yoğun bir şekilde kullanmışlardır. Yerel kadroyu eğitmek amacıyla ilk kurum İstanbul’da 1840 yılında Bebek Papaz Okulu (*Bebek Seminary*) adı altında açılmıştır. İstanbul’daki Robert Koleji’nin yanı sıra, Anadolu’da kurulan diğer okullar arasında; Harput’ta Fırat Koleji, Van Amerikan Koleji, Merkezi Türkiye Koleji (Antep), Tarsus St. Paul Koleji, Merzifon’da bulunan Amerikan Koleji ve İzmir’de bulunan Uluslararası Kolej bulunmaktaydı. Eğitim faaliyetlerinin sürdürülebilmesi için kuşkusuz matbaa çok önemliydi ve Amerikalılar da buna uygun olarak önce matbaayı Malta’da kurduktan sonra İzmir, İstanbul ve Antep gibi şehirlerde de yaygınlaştırmışlardır.

Amerikan Board, 1860 yılında Harput’ta yaptığı yıllık toplantısında Anadolu’daki misyonerlik faaliyetlerinin üç istasyon çerçevesinde yürütülmesini kararlaştırmıştır: 1- Batı Türkiye Misyonu, 2- Doğu Türkiye Misyonu, 3- Merkezi Türkiye Misyonu’dur.

Batı Türkiye Misyonu; Osmanlı toprakları içerisindeki en büyük misyon teşkilatıdır. Bu merkez; Trabzon-Mersin çizgisinin batısında kalan yedi istasyonda (Trabzon, Merzifon, Sivas, Kayseri, Bursa, İzmir ve İstanbul), Trakya bölgesinin de büyük bir kısmını içine alarak toplam 102 uç-istasyonda örgütlenmiştir.

Doğu Türkiye Misyonu; Eski adıyla Kuzey Ermenistan olarak ifade edilen bu misyonun merkezi Harput’tur. Amerikan Board’ın 1859 yılında misyonlar

üzerinde yapmış olduğu yeni düzenlemenin ardından Batı ve Merkezi Türkiye Misyonlarının doğusunda kalan bölge, Erzurum, Harput, Mardin, Bitlis ve Van istasyonlarının oluşturduğu misyon bölgesidir. 1900 yılında bu beş istasyona bağlı 97 uç istasyon bulunmaktaydı.

Merkezi Türkiye Misyonu; Eski adıyla Güney Ermenistan olarak ifade edilen merkez, 1860'tan sonra bu adla anılmıştır. Önceleri Antep ve Maraş, daha sonraları ise bunlara Adana ve Saimbeyli'nin katılmasıyla dört istasyonda toplanmıştır. Halep, Tarsus ve Urfa'yı da kapsayan bu örgüt, misyonlar içerisinde Protestan cemaatinin en yoğun olduğu bölgedir.

Bu yaygın örgütlenmenin sonucunda yüksek düzeyde eğitim veren kurumların ortaya çıktığı görülmektedir. Bunların en önemlilerinden biri de Merkezi Türkiye Koleji'dir. 1871 yılında Adana'da Kilikya Birliği toplantısında 23 Ermeni kilisenin temsilcileri, bölgede bir yüksek okul kurulması yönünde misyona başvurdular. Bu istek 1871'de Massachusetts'deki toplantıda Amerikan Board tarafından kabul edilmiş ve kolejin Antep'te kurulmasını onaylamıştır. Merkezi Türkiye Koleji, 27 Mart 1874'te Massachusetts eyaleti yasalarına uygun olarak kurulmuştur. Osmanlı Devleti'nin parçalanışında ve Ermeni isyanlarının çıkışında bu okulların önemli bir etkisinin olduğu sıkça vurgulanmaktadır. Bu okulların varlığı, misyonerlerin bağlı olduğu devletler tarafından da destek görmüştür. 1874'te bir Hazırlık sınıfı (*Preparatory*) oluşturulmasına rağmen, kolej 11 Ekim 1876'da ilk sınıfını (*Freshman*) açarak öğretime başlamıştır. Kolejde, Hazırlık Bölümü, Bilimler Bölümü ve Tıp Bölümü bulunmaktaydı.

19. yüzyılın sonlarında, Osmanlı Devleti'nde, ilkokuldan yüksek okula çok sayıda Amerikan okulları açılmıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nda misyoner faaliyetlerini ve bazı Amerikan Okullarını konu alan incelemeler yapılmasına rağmen bugünkü Türkiye toprakları üzerinde yer alan ve iki yüksek okuldan biri olan Merkezi Türkiye Koleji ile ilgili bir çalışma bulunmamaktadır.

Bu araştırmanın amacı, 1876–1924 yılları arasında Gaziantep'te faaliyet gösteren “Merkezi Türkiye Koleji”nin (*Central Turkey College*) Osmanlı eğitim sistemi yanında misyoner faaliyetleri sonucunda nasıl ortaya çıktığını araştırmak, kurumun tarihsel gelişim ve eğitim-öğretim sürecini incelemek ve bu sürecin ülke ve bölgeye olan etkilerini tanımlayabilmektir. Amerikan Board'ın Gaziantep'teki eğitim faaliyetleri doğrultusunda kurulan Merkezi Türkiye Koleji, Robert Koleji ve Beyrut Amerikan Koleji'nden sonra Osmanlı topraklarında kurulan üçüncü yüksek okuldu. Araştırma alanı olan Antep, Amerikan Board misyonerleri açısından Türkiye'de büyük bir öneme sahipti. Bu bölgede Ermeni nüfusun yoğun olması, misyonerlerin bölgeye olan ilgisini de arttırmıştı. Bu açıdan eğitim, sağlık ve matbaa çalışmaları Antep'te birlikte yürütülmekteydi.

Kolejin verdiği eğitimle Ermenilerin ekonomik, sosyal ve kültürel değişimine katkı sağladığı açıktır. Ancak Kolej, Müslüman, Protestan, Gregoryen, Katolik, Süryani ve Yahudilerin de desteği ile açılmıştır. Ancak daha sonraları Misyonerlerin Ermenilere olan yakınlığı ve onları desteklemeleri Şehirde gerginliklerin yaşanmasına ve Kurtuluş savaşı döneminde de Ermenilerin işgalcilerle işbirliği yapmaları ve okulun da kışla olarak kullanılması Antepli Müslümanların tepkisini çekmiştir.

Araştırmamız, Amerikan Board'ın faaliyetlerini ve Merkezi Türkiye Koleji'nin kuruluşunu, okulun Gaziantep'teki 1876–1924 yılları arasında kurumsal tarihini ve eğitim-öğretim faaliyetlerini içermektedir. Bu çalışmada hem zaman hem de mekân sınırlamasına gidilerek, çalışmanın derinleştirilmesi hedeflenmektedir.

Merkezi Türkiye Koleji ile ilgili doğrudan yapılmış bir çalışma bulunmamakla birlikte, Frank Andrews Stone'nin *Academi for Anatolia* ve Kevork A. Sarafian'ın *Ariefe History of Aintab* isimli çalışmalarda Kolejden bahsedilmektedir. Kolejin Tıp Bölümü ile ilgili olarak Uğuroğulları Barlas'ın *Gaziantep Tıp Fakültesi Tarihi ve Azınlık Okulları* ve Turhan Baytop'un *Merkezi Türkiye Koleji Tıp Bölümü ve Amerikan Hastanesi* çalışmalarında konu ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Uygur Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika* isimli çalışmasında Amerikan Board'ın Anadolu'daki faaliyetleri çerçevesinde kolejden kısaca bahsetmektedir. Ancak doğrudan koleji konu alan kapsamlı bir çalışma söz konusu değildir.

Çalışmanın temel kaynaklarını Amerikan Board belgeleri ve kolej katalogları oluşturmaktadır. Ayrıca sınırlı sayıda da olsa Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerinden ve araştırma eserlerden yararlanılmıştır.

Araştırma hakkında bilgiler Bilkent Üniversitesi'ndeki konu ile ilgili Mikro filmler, İstanbul'daki Amerikan Board Kütüphanesi, Ankara'daki Milli Kütüphane, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Mersin Üniversitesi Kütüphanesi ve Gaziantep İl Halk Kütüphanesi'ndeki kaynaklardan elde edilmiştir.

Araştırma beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Osmanlı-Amerika ilişkilerinin ortaya çıkışı ve tarihsel gelişimi verilmeye çalışılmıştır. Yine Amerikan misyonerlerinin Osmanlı topraklarına gelişi ve Board teşkilatının Osmanlı coğrafyasındaki teşkilatlanması anlatılmıştır.

İkinci bölümde, Amerikan Board misyonerlerinin Antep'e gelişi, Merkezi Türkiye Misyonu'nun kuruluşu incelenmiştir. Bu kapsamda misyonerlerin Antep'teki eğitim, dinsel ve sağlık çalışmaları değerlendirilmiştir.

Üçüncü bölümde, merkezi Türkiye Koleji'nin kuruluş süreci, yönetim yapısı, amacı, giriş şartları ve eğitim-öğretim faaliyetleri incelenmiştir.

Dördüncü bölümde, kolejin ekonomik kaynakları, dinsel faaliyetleri, bazı kuruluşları ile önemli olaylar ele alınarak bilgi verilmeye çalışılmıştır. Yine bu bölümde kolejin kapatılması üzerinde de durulmuştur.

Beşinci bölümde ise Kolej'in Osmanlı eğitim sistemi içerisinde yeri değerlendirilmiş ve kolej'in sosyal, ekonomik, eğitim ve siyasal açıdan bölgeye etkisi üzerinde durulmuştur.

I. BÖLÜM: OSMANLI-AMERİKA İLİŞKİLERİNİN BAŞLANGICI

I. 1. 1. Amerikan Gemilerinin Osmanlı Topraklarına Gelişi

Coğrafi Keşiflerle farkına varılan Amerika kıtası, Avrupa devletlerinin sömürgecilik alanı haline gelmiş ve özellikle denizlerde güçlü olan devletler, bu yenedünya topraklarından pay alma yarışına girmişlerdi. Başta İngiltere, İspanya ve Fransa olmak üzere birçok devlet, bu bölgede koloniler kurmuşlardır.¹

İngiltere ile Fransa arasında yaşanan “Yedi Yıl Savaşları (1756–1763)” sonucunda İngiltere, Kuzey Amerika’daki Fransız kolonilerini ele geçirmişti. Ancak savaş nedeni ile İngiltere malî yönden büyük sıkıntıya düşmüştür. Bu sıkıntının giderilmesi amacı ile İngiltere 1764–1765 yıllarında Amerika’daki kolonilerine yeni vergiler koymuştu. İngiltere’nin ek vergi talebine koloniler karşı çıkmıştır.² 1765 yılında İngiltere kralı, koloniler için bir “Damga Pulu Kanunu” (*Stamp Act*) çıkarttı. Bu kanuna göre, resmi makamlardan verilen birçok belgeye, damga pulu yapıştırılacaktı. Bu kanunun neden olduğu sert tepkiler sonucunda birçok kolonide halk, bu pulları yırttı.³ Bu tepkiler üzerine İngiltere, Mart 1766’da Damga Pulu Kanunu’nu geri çekmek zorunda kalmıştır. Ancak Avam Kamarası, kolonilerle ilgili her konuda tam yetkiye sahip olduğunu belirterek, Maliye Bakanı’nın kendi adını taşıyan “*Townshend Kanunu*”nu⁴ onaylamıştır. Massachusetts kolonisinin başını

¹ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1994, s.65; Bkz. Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2003, s. 24.

² Erol Tümertekin, *Anglo-Amerika*, İstanbul Üniversitesi yay., İstanbul, 1970, s. 176.

³ Armaoğlu, (2003), a.g.e., s. 26.

⁴ Townshend Kanunu 1767’de Avam Kamarasında kabul edilir. Bu kanuna göre, Amerikan kolonilerinin ithal ettiği çay, kağıt, cam ve hatta ressam boyalarına yeni vergiler kondu.

çektığı koloniler, bu duruma tepki gösterince İngiltere, çay hariç cam ve kâğıt üzerindeki ithal vergilerini kaldırdığını açıklamıştır.⁵

İngiltere çaydaki vergiyi düşürmeyi denediyse de tepkiler durmadı ve koloniler, Boston Limanı'nda bir gemideki 343 sandık çayı denize döktüler. İngiliz kolonilerinin İngiltere'ye karşı ayaklanmasında bu vergi meselesi temel sebep olmuştur. Bunun üzerine İngiltere, Bostonluları cezalandırmak amacıyla Mart 1774'te, "*Boston Limanı Kanunu*"nu yayınlamıştır. Bu kanunla Boston Limanı ticarete kapatılmıştı. Bu gelişmeleri protesto eden koloniler, 1774'te Filedelphiya'da, George Washington, Benjamin Franklin ve John Adams'ın da katıldığı kongrede bir araya geldiler. Kongre, İngiltere'ye yapılan ithalat ve ihracatı bir yıl askıya aldı. Karşılıklı restleşmeler üzerine 18 Nisan 1775 sabahı, Boston'da ilk silahlı çatışmalar⁶ başlamıştı. Bu tarihi günde, Boston'un aydın liderlerinden hak ve hürriyetler savunucusu Samuel Adams, "*Bu ne şerefli bir gündür*" diye bağırmıştı.⁷

10 Mayıs 1775'te Filedelphiya'da ikinci kongrede ordu kurulmasına ve başına da George Washington'un geçmesine karar verilmişti. Washington, İngilizlere karşı giriştiği ilk çarpışmalarda başarısızlığa uğramıştı. Fakat Washington'un kuvvetleri 1776 yılı başlarında, ayrı bir Amerikan bayrağını kabul etmişti. İşte bu sıralarda, kongre içinde de bağımsızlık fikirleri belirmiş bulunmaktaydı ve ilk olarak Virginia, bağımsızlık kararı alınmasını istedi. Bağımsızlık ilkesini kabul eden Kongre, Thomas Jefferson'ın başkanlığında bir heyet seçmişti. Bu heyet tarafından hazırlanan, fakat esasında Thomas Jefferson'ın kaleminden çıkan Bağımsızlık Beyannamesi, Kongre tarafından kabul edilerek 4 Temmuz 1776'da yayınlanmıştır.

⁵ Armaoğlu, (2003), a.g.e., s. 27.

⁶ Tümertekin, a.g.e., s. 177.

⁷ Armaoğlu, (2003), a.g.e., s. 27.

Bağımsızlık Beyannamesi, demokrasi tarihi ve siyaset bilimi açısından çok önemli bir belgedir. Çünkü ilk defa olarak, insanların doğuştan sahip oldukları hak ve hürriyetler ve demokrasinin temel ilkeleri bu belgede belirtilmekteydi. Belgenin sonunda, despotizme karşı ayaklanan kolonilerin, Amerika Birleşik Devletleri adı altında bağımsız bir devlet kurmaya karar verdikleri belirtiliyordu. Askeri harekâta gelince: Amerika Ordusu 1777 sonlarına kadar, İngilizlere yenilmeye devam etti. Fakat 17 Ekim 1777'de, kuzeyde, bugünkü Albany'nin kuzeyinde, Saratoga'da yapılan savaşta İngiliz ordusu büyük bir yenilgiye uğramış ve İngiliz komutanı 6000 kişilik ordusu ile teslim olmuştu.⁸ Kolonilerin bağımsızlık savaşı 1783 yılına kadar devam etmiştir. Neticede, İngiltere hem karada hem de denizde yapılan savaşları kaybetmiş ve Amerika'yı 3 Eylül 1783'te yapılan Paris Antlaşması ile tanımak zorunda kalmıştır.⁹

İngilizlere karşı Bağımsızlık savaşını kazanan Amerika, kendine birinci hedef olarak kıtada genişlemeyi seçmişti, 1861 yılına kadar da hızla büyümüşü. Louisiana'nın 1803'te Fransa'dan satın alınması Amerikan tarihinde dönüm noktası olmuştu. Amerika, bu bölgeyi 15 milyon dolara satın almıştı. 1819'da Florida, Amerika tarafından İspanyollardan satın alınmıştı. 1845 yılında Meksika'dan Teksas'ı ve 1846'da İspanya'dan Oregon'u almıştı. Amerika, Meksika ile yapılan savaş sonunda kazanılan yerlerin dışında bütün güneydoğu bölgesini Meksika'dan satın almıştı. 1867 yılında ise Alaska, ABD tarafından Rusya'dan 7,2 milyon dolara satın almıştı. İspanya ile 1898 yılında yapılan savaş neticesinde ABD, Porta Rico'yu ve Filipinler'i ele geçirmişti. ABD, 1917 yılında Karaibler denizinde oldukça önemli olan ve elli adadan oluşan Virgin adalarını da Danimarka'dan 25 milyon dolara satın

⁸ Armaoğlu, (2003), a.g.e., s. 28.

⁹ Armaoğlu, (1994), a.g.e., ss. 63-66; Armaoğlu, (2003), a.g.e., s. 32.

almıştı.¹⁰ Bu coğrafi gelişim Amerikan yayılması/büyümesi hakkında fikir vermektedir. Bu sınır genişlemesinin yanı sıra Amerika ticaret alanında da birçok ülke ile bağlantılar kurarak ekonomisini geliştirmekteydi. Bu ülkeler içerisinde şüphesiz Osmanlı Devleti de önemli bir yere sahipti.

Türk-Amerikan ilişkilerinin II. Dünya Savaşı'na kadar daha çok ekonomik boyutta geliştiği, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Amerika Birleşik Devletleri'nin ekonomik bir güç olarak belirmesiyle, ilişkilerin siyasî görünüm kazandığı genel olarak kabul edilen bir görüştür. Osmanlı dönemi Türk-Amerikan ilişkilerini sadece ekonomik boyutta ele almak, “*gayri siyasi*” olarak nitelemek ve ABD'nin Osmanlı coğrafyası üzerindeki siyasî faaliyetlerini ve amaçlarını görmezden gelmek bir yanlıgı olacaktır. Böyle bir yanlıgı; “*Ermeni sorunu*”, “*misyonerlik faaliyetleri*” gibi günümüze değin uzanan sorunlardaki ve ABD'nin Orta Doğu, Türkistan, Asya ve Türkiye politikalarındaki arka planı görmeyi zorlaştıracaktır.¹¹

Amerika'nın bir İngiliz kolonisi olduğu dönemde, Osmanlı Devleti'nin bu kıtayla bir ilişkisi olmadığı gibi, Amerika hakkındaki bilgileri de çok kısıtlıydı. Akdeniz'e egemen olma aşamasında Osmanlı Devleti'ne yeni kıtanın keşif haberinin ulaşması gecikmemişti. Bu dönemde Türklerin, Amerikalılar hakkındaki bilgileri, ünlü denizci Piri Reis'in 1513'te Amerika'yı da içeren bir dünya haritası çizip¹² Sultan I. Selim'e sunması ve 1730'larda İbrahim Müteferrika'nın resimli olarak matbaasında bastığı 16. yüzyıl Avrupa yayınlarından naklen el yazması olarak

¹⁰ Yavuz Güler, “Osmanlı Dönemi Türk-Amerikan İlişkileri (1795-1914)”, *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 6, S. 1, 2005, s. 229.

¹¹ Güler, a.g.m., s. 228.

¹² Benjamin C. Fortna, “Change in the School Maps of the Late Ottoman Empire”, *Imago Mundi* Vol. 57, Part 1, 2005, ss. 23-34.

düzenlenen *Tarihi Hindi Garbi* kitabındaki bilgilerden ibaretti. *Tarihi Hindi Garbi* kitabındaki bilgilerde Avrupalıların Amerikalılar hakkındaki düşünceleri; “Vahşet, uygar dünyada rastlanmayan insan, hayvan ve bitkiler, olağanüstü öyküler” ülkesi olarak tarif edilmekteydi.¹³ Türklerin Amerikan topraklarına ayak basışı da geç dönemlere rastlamaktadır. 1805 yılında Kayserili Mehmet ve Giritli Mustafa Dayılar, bu ülkeye giden ilk Türkler olarak bilinmektedir. Bu kişiler, Tunus Beyi adına elçilik yapmak için bir yıl Amerika’da kalmışlardı.¹⁴ Bu kişilerin Amerika’ya satacakları bir şeyleri yoktu. Oysa Amerikalılar, dünya coğrafyasında pazar arama yarışının içindeydiler ve ulaşacakları her bölge onlar için bir satış noktası olmuştur.

18. yüzyılda dolaylı da olsa Akdeniz ticareti Osmanlı Devleti’nin kontrolündeydi. Özellikle Batı Akdeniz’deki Berberi (*Garp*) Ocakları ile anlaşma yapmadan ticaret yapmak pek mümkün değildi. Geniş bir ticaret hacmine sahip olan Doğu Akdeniz ülkeleri, 1500’lü yıllarda büyük keşiflerden önce, Doğu ile Batı arasındaki mal ve fikir alış-verişinin en canlı bölgesiydi. Ümit Burnu yolunun bulunuşundan sonra dünya ticaretinin en önemli bölümünü oluşturan Hint-Avrupa ticaretinin tümüyle Avrupalıların eline geçtiği iddiası, bugün reddedilmektedir.¹⁵

16. yüzyılda yani en güçlü döneminde iken Osmanlı Devleti, Ceneviz ve Venediklilerden sonra, Fransız, İngiliz ve 17. yüzyılda da Hollandalılara ayrıcalıklar tanıyarak Akdeniz ticaretine canlılık kazandırmak istemişti. Yabancı devletlerin tebaası tüccarlar da Osmanlı topraklarına müste’men statüsünde gelmiş ve sonraları buraya yerleşerek ticaret yapmaya başlamışlardı. Osmanlı Devleti gücünü

¹³ Orhan Koloğlu, “200 Yıllık İlişkilerin Resmi Olmayan Tarihi Türk’le Amerikalı’nın Tanışması”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, C. 28, S. 163, 1997, s. 17.

¹⁴ Koloğlu, a.g.m., s. 18.

¹⁵ Şerife Yorulmaz, “Osmanlı Liman Şehirlerinde Yabancı Tüccar ve Levantenler”, *Osmanlı Tarihi, Türkler C.14*, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 284.

kaybettikçe söz konusu ayrıcalıklar, nitelik ve nicelik açısından artmaktaydı. 19. yüzyıla gelindiğinde, devletin birçok bölgesine, kelimenin tam anlamıyla “*kanun üstü*” birçok Avrupalı tüccar topluluklar yerleşmiş bulunmaktaydı. Bu dönemde İran, Çin, Japonya ve Asya’nın birçok yerinde benzer kapitülasyonlar yürürlükteydi.¹⁶ Doğal olarak bu yabancı tüccar kolonileri dünya ticaretinin önemli noktalarında yer alan bütün kentlerde yaşam alanı bulmaktaydı.

1783’te bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkan Amerika, kısa sürede kendine özgü yapısını oluşturmuştu. Osmanlı-Amerika ilişkilerinin kurulmasında ilk isteğin Amerika’dan geldiği görülmektedir. Amerika, öncelikle Osmanlı topraklarında ticaret yapan vatandaşlarına imtiyaz sağlayarak, Avrupalı meslektaşları karşısındaki rekabet gücünü de artırmak istemekteydi.¹⁷ Öyle ki, Osmanlı topraklarında Amerika hükümeti adına görev yapan yetkililer, Washington’a 1740’ta Fransa’ya tanınan kapitülasyonların bir metnini göndererek, izlenecek yolu ve isteklerindeki yaklaşımları da ortaya koymaktaydılar.

Uluslararası ticari faaliyetlere öncelik veren Amerika’nın ticari faaliyet alanlarından biri de, Akdeniz bölgesi olmuştur. O dönemde, dünya ticaretinde büyük yere sahip olan Akdeniz’de söz sahibi olmak, Amerika için oldukça önemlidir. Akdeniz’in Amerika için diğer bir önemi de, Amerika’nın temel ihraç ürünlerinden olan mısır, tuzlanmış balık vb. malların satışında Akdeniz ülkelerinin önemli yer tutmasıdır.¹⁸

¹⁶ Yorulmaz, (2002), a.g.m., s. 285.

¹⁷ Çağrı Erhan, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, İmge Kitabevi, Ankara, 2001, s. 94. F. Orhan Köprülü, “Tarihte Türk-Amerikan Münasebetleri”, *Bellekten*, C. LI, S, 200, 1987, s. 930.

¹⁸ Güler, a.g.m., s. 230.

I. 1. 2. Mağrib'e Yolculuk

Amerikan Kongresi'nin, 7 Mayıs 1784'te Benjamin Franklin, Thomas Jefferson ve John Adams'ı ticaret ve dostluk antlaşmaları yapmak üzere görevlendirdiği ülkeler arasında Osmanlı Devleti de bulunmaktaydı. Ancak Jefferson ve Adams, bu dönemde Babıâli ile antlaşma yapamadan ülkelerine dönmüşlerdi.¹⁹ Akdeniz ticaretinde söz sahibi olan Cezayir Beyliğinin kendilerinden izinsiz dolaşan iki Amerikan gemisini alıkoymas²⁰, Amerikalıların bu Beylik ile anlaşma yapmasını zorunlu hale getirmişti. Bu gelişmeler üzerine Amerika, 1786'da Fas, 1795'te Cezayir, 1796'da Trablusgarp, 1797'de de Tunus Ocaklarıyla serbest dolaşım için antlaşmalar imzalamışlar ve harç ödemişlerdir.

Amerikalılara göre, ticari ilişkilerde Mağrib²¹ ülkelerinden en ılımlı politikaya sahip ülke Fas idi. Fas, diğer üç Mağrib ülkesinden farklı olarak, Osmanlı Devleti'ne bağlı bir Paşalık değil, bağımsız bir Sultanlıktı.²² Amerika ile Fas arasındaki "Barış ve Dostluk Antlaşması" Fas'ta (bugünkü Merakeş'te) 23 Haziran 1786 (25 Şaban 1200) tarihinde yapılmıştır. Antlaşmayı yapmak üzere Fas'ı temsilen Fas Sultanı, ABD adına da Thomas Barclay bulunmaktaydı. Daha sonra antlaşma kendisine sunulan John Adams, Londra'da 25 Ocak 1787'de, Thomas Jefferson ise Paris'te 1 Ocak 1787'de bu antlaşmayı imzalamışlardı. Bu antlaşmanın orijinali

¹⁹ Köprülü, (1987), a.g.m., s.927.

²⁰ Akdes Nimet Kurat, "Berberi Ocakları ile ABD Münasebetleri (1774-1916)", *D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 2, 1964, ss. 175-214.

²¹ Mağrib; Afrika'da yer alan Fas, Cazayir ve Tunus'un ortak adıdır. Bölge, kuzeyde Akdeniz, güneyde Sahra Çölü ile sınırlıdır. Mağrib'te Berberi azınlıklar da bulunmakla birlikte, bölge daha çok İslamı benimsemiş Arap dünyasına dahildir. Thema Larousse Tematik Ansiklopedi, s. 180. Ferit Develioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat, Mağrib maddesi.

²² Erhan, a.g.e., s. 42.

Arapçadır. Amerika, 18 Temmuz 1787’de anlaşmayı onaylamış ve 18 Temmuz 1787’de de ilan etmişti.²³

Cezayirli korsanlar, Temmuz 1785’te Maria ve Dolphin adında iki Amerikan ticaret gemisini ele geçirmişti ve 21 Amerikalı denizciyi de esir almışlardı.²⁴ Bu gelişmelerden rahatsız olan Amerika, çözümü antlaşma yapmakta bulmuştur.²⁵ Cezayir şehrinde yirmi üç madde olarak imzalanan Cezayir-Amerika Dostluk ve Barış Antlaşması 5 Eylül 1795 (21 Sefer 1210)²⁶ tarihinde yapılmış ve 15 Şubat 1796’da Amerika Senatosu’na sunulmuştu. 7 Mart’ta onaylanan antlaşma aynı gün yayınlanmıştı. Antlaşmanın yapıldığı zamanda Amerika’nın Lizbon temsilciliğini yapan David Humphreys, Amerika başkanına yazdığı mektupta, antlaşmanın onaylanmasını ısrarla istemekteydi. Antlaşma, bu iş için atanmış olan Amerikalı temsilci Joseph Donaldson tarafından İngilizceye de çevrilmişti. Çeviri konusunda Donaldson’a yardımcı olan James Leander Cathcart, Amerikan esirlerden biridir ve Cezayir Dayı’sının Hıristiyan kâtiplerinin şefi konumundaydı.²⁷

Cezayir ve Amerika arasında yapılan bu 16 sayfalık antlaşma metni Türkçe olup, Osmanlı ahidname terminolojisi ile yazılmıştır.²⁸ Konu üzerinde etraflı bir araştırma yapan Dr. J. H. Kramers ve birlikte çalıştığı Dr. C. Snouck Hurgronje, bu antlaşmanın Arapçadan Türkçeye çevrildiği konusunda hiçbir bilgi ve belgenin bulunmadığını belirtmektedirler. Cezayir adına antlaşmayı imzalayanlar arasında

²³ H. Tahsin Fendoğlu, “Osmanlı A.B.D. Ticari İlişkileri” , *Osmanlı Tarihi, Türkler*, c.14, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 273.

²⁴ Erhan, a.g.e., s. 44.

²⁵ Mine Erol, “Amerika’nın Cezayir İle Olan İlişkileri (1785-1816)”, *İÜEF Tarih Dergisi*, c. XXXII, S. 32, 1979, s. 690.

²⁶ Mine Erol, “Amerika’nın Tunus İle Olan İlişkileri (1796 – 1815)”, *A.Ü.D. T.C. F. Dergisi*, c. XXX, S. 1 – 2, Ankara, 1984, ss. 115 –128.

²⁷ Fendoğlu, a.g.m., s. 273.

²⁸ Güler, a.g.m., s. 231.

Cezayir Beylerbeyi (Vezir rütbesindeki) Dayı Hasan Paşa, Yeniçeri Ağası, Divan üyeleri, Ocağın yaşlı askerleri de bulunmaktaydı. Diğer taraftan antlaşmanın müzakerelerinde bulunan ve antlaşmayı imzalayan kişi, Amerika Başkanı George Washington'un temsilcisi Joseph Donaldson'dur. Antlaşmaya göre, esirlerin salıverilmesi için Amerika fidye olarak, Cezayir'e 585 bin dolar ödemek zorunda kalmıştır. Ayrıca Cezayir'e yıllık vergi olarak 12 bin Cezayir altını yani 21.600 dolar veya bu miktarda Cezayir'in ihtiyaç duyduğu savaş malzemelerini temin edecekti.²⁹ Bağımsız Amerika, Osmanlı Devleti eyaleti Cezayir'e vergi ödemek durumunda kalmıştır.

ABD kongresi tarafından Kuzey Afrika ülkeleriyle antlaşmalar yapmak üzere görevlendirilen heyet, Fas ve Cezayir'den sonra Trablusgarp ile de bir dostluk antlaşması yapmak istemekteydi. Fakat Trablus Dayı'sı Karamanlı Yusuf Paşa, böyle bir antlaşma yapılabilmesi için yılda 30 bin dolar vergi talep etmekteydi. Ancak Amerika heyeti bu şartları kabul etmemiştir. Yusuf Paşa, Cezayir Dayısı'nın 1795'te Amerika ile bir antlaşma yapmasından sonra ağır mali isteklerinden vazgeçmiş ve Amerikan temsilcileriyle görüşme masasına oturmayı kabul etmiştir.³⁰ Trablus ile Amerika arasında yapılan 14 maddeden oluşan Barış ve Dostluk Antlaşması, Trablus'ta 4 Kasım 1796 (3 Cemazie'l-evvel 1211)'da orijinali Arapça olarak imzalandı. Amerika Senatosu'na 29 Mayıs 1797'de sunulmuş, 10 Haziran 1797'de onaylanmış ve aynı gün de ilan edilmişti. Antlaşmayı Trablus adına Cezayir Dayısı Hasan Paşa ve ABD adına da 30 Mart 1795'te ABD tarafından yetkili kılınan Cezayir Genel Konsülü Joel Barlow imzalamışlardı. Antlaşmanın müzakerelerine,

²⁹ Fendoğlu, a.g.m., s. 273.

³⁰ Erhan, a.g.e., s. 50.

Cezayir’de yıllarca hapiste kalmış olan, Kaptan Richard O’Brien de Amerika adına katılmıştı.³¹

Trablusgarp’ın da Amerika ile antlaşma yapmasından sonra, ABD’nin antlaşma yapmadığı Mağrip ülkesi olarak sadece Tunus kalmıştı. Tunus Ocağının yöneticisi Hamuda Paşa, antlaşma yapmak için 107 bin dolar istemekteydi. Bu miktarı çok bulan Amerikalılar, Cezayir Dayısı’nı araya sokarak, Tunus’un ikna edilmesini sağlamaya çalıştılar. Tunus, Cezayir Dayısı Hasan Paşa’nın girişimlerine rağmen antlaşmaya yanaşmayınca, Hasan Paşa, İstanbul’a bir mektup göndererek, Babıâli’nin Hamuda Paşa’yı Amerikalılarla antlaşma yapmak için zorlamasını istemişti. Tunus Dayısı, Babıâli’nin aynı yöndeki isteklerini de geri çevirince, Cezayir Tunus’a savaş ilan ettiğini açıklamıştı. Bu durum karşısında sıkışan Hamuda Paşa antlaşma yapmayı kabul etmek zorunda kalmıştı.³² Amerika ile Tunus arasındaki Dostluk ve Barış Antlaşması 28 Ağustos 1797’de başlamış, 26 Mart 1799’da da orijinal metni Türkçe olarak imzalanmıştı. Anlaşma, ABD Senatosu’na 21 Şubat 1798’de gönderilmişti, ama bazı tavsiyelerle geri iade edilince, 13 Aralık 1799’da Senatoya yeniden sunulmuştur. 24 Aralık 1799’da antlaşma, bazı maddeleri konusunda yine bazı önerilerle iade olunmuştu. Mart 1799’da müzakereler yeniden başlamıştır. 10 Ocak 1800’de Birleşik Devletler antlaşmayı onaylamış ama yayınlamamıştı.³³

Amerika bu bölgedeki ticarete o kadar önem vermekteydi ki, tüccarlarının güvenliğini sağlamak için Akdeniz’e donanmasını dahi göndermiştir. Osmanlı Devleti’nin Garp Ocakları topraklarıyla yani Trablusgarp Beylerbeyliği ve

³¹ Fendoğlu, a.g.m., s. 274.

³² Erhan, a.g.e., s. 52.

³³ Fendoğlu, a.g.m., s. 274.

Cezayir Beylerbeyliği ile Amerika arasında savaş dahi yaşanmıştır. Amerika tarihine Berberi Savaşları olarak geçen 1801–1815 arasında devam eden bu savaşlardan ABD galip çıkmıştı.³⁴ ABD'nin Berberi Savaşları'nda kazandığı büyük başarılar sonucunda, uzun yıllar vergi ödemek zorunda kaldığı Mağrib yönetimleriyle bazı kapitüler haklar da içeren antlaşmalar imzalanması, Amerikan halkı tarafından büyük sevinçle karşılanmıştı.³⁵ Bu zaferlerin sonucu, Amerika tarihi açısından o kadar büyük bir önem taşımaktaydı ki, donanmanın kara birlikleri olan deniz piyadelerinin marşına bu zaferi hatırlatacak cümleler eklenmişti.³⁶ Berberi savaşları sırasında Osmanlı Devleti, bu eyaletlere yardım edebilecek gücü kendisinde bulamamıştır.

ABD'nin Akdeniz'e açılmasında Cezayir, Tunus ve Trablusgarp ile yapılan ticaret antlaşmaları³⁷ şüphesiz önemli rol oynamıştır. Bu eyaletlerin Osmanlı literatüründeki adı “*Garp Ocakları*”dır. Bölgeyi yönetenlere ise “*dayı*” ismi verilmekteydi.³⁸ Cezayir ve Tunus beyleri Türk olduklarından Osmanlı Devleti-Amerika arasındaki ilişkiler dolaylı olarak bu şekilde başlamış olmaktadır. Bu Garp Ocaklarının Osmanlı Devleti'ne bağlı ve vergi veren birer Paşalıklar olarak düşünüldüğünde Berberi savaşları Osmanlı-Amerika savaşı olarak da değerlendirilmektedir.

I. 1. 3. Amerikan Gemileri Levant'ta

Osmanlı Devleti'nden 1575'ten itibaren elde ettiği kapitülasyonlarla önemli haklar elde eden İngiltere, bölgedeki İngiliz ticaretini biçimlendirmek ve

³⁴ Erhan, a.g.e., s. 55.

³⁵ Erhan, a.g.e., s. 66.

³⁶ Erhan, a.g.e., s. 67.

³⁷ Kurat, (1964), a.g.m., ss. 175-214.

³⁸ Fendoğlu, a.g.m., s. 272.

İngiliz tüccarlarının çıkarlarını korumak amacıyla Levant Kumpanyası (*Levant Company*) adlı bir şirket kurmuştu. Amerikan kolonileri de, Levant³⁹ bölgesinde yaptıkları ticarete bu şirketin denetimi altındaydı. Anavatanlarından binlerce kilometre uzakta, kendilerinin ve ülkelerinin ticari çıkarlarını en üst düzeye çıkarmak için çabalayan Amerikan tacirlerinin sahip olduğu girişimci ruh, Amerika'nın birçok ülkeyle kuracağı siyasi ilişkilerin ardındaki ana motif olmuştur. Amerikan girişimciliğinin temelinde, kuruluşundan itibaren ABD toplumsal ve siyasal yapısına “*pragmatist faaliyet*” ve “*pragmatist mantık*” yaklaşımı egemen olmuştur. Amerikalılar için içerde ve dışarıda en geçerli ilişki biçimi anında kurulan ve fayda sağlayan ilişkidir.

ABD'nin bağımsızlığını kazanmasından önce Amerikan kolonilerinde yaşayan tacirler, ticaretlerini İngiltere bayrağı taşıyan gemilerle yapmak zorundaydılar. Amerikan tacirleri, 18. yüzyılın başından itibaren, Kuzey Afrika limanlarında olduğu gibi Osmanlı Devleti'nin Asya'daki limanlarıyla da aynı tip ilişki kurmuşlardı. İngiltere, bu kolonilerin kendi isimlerini ve bayraklarını kullanmalarına izin vermiyordu. Dolayısıyla bu ticaret, İngiliz gemileriyle yapılmış olarak kayıtlara geçmekteydi. Üstelik Amerikalı tacirler, gittikleri limanlarda İngiltere konsoloslarının talimatlarına uygun hareket etmek zorunda bırakılmışlardı.⁴⁰

Avrupa merkezlerindeki güçlü şirketler, ülkelerinin Akdeniz ticaretindeki etkinlikleri çerçevesinde Levant'ta ve dolayısıyla İzmir'de bürolar açmış ve buraya

³⁹ Doğu Akdeniz ticareti için “levant” kelimesi kullanılmıştır. İlk olarak Haçlı seferleri sırasında kullanılmış, Venedik ve öteki Avrupalı tüccarlar tarafından günlük dile sokulmuştur. En geniş anlamıyla, Anadolu, Suriye, Yunanistan ve Mısır'ı içerir. Erhan, (2001), a.g.e., s. 69.

⁴⁰ Erhan, a.g.e., s. 69.

tüccarlarını göndermişlerdi. İzmir ticaretinin gelişmesinde önemli yeri olan bu ticaret hanelerde çalışan kişi ve tüccarlar, oluşturdukları kolonilerle zamanla kalıcı unsurlar haline gelmişler ve Levant'ta yaşayan Avrupa kökenli topluluğu yani Levantenleri meydana getirmişlerdi.⁴¹

Amerikalıların İzmir'e gelmelerinin en büyük nedeni, Avrupa ve Ortadoğu arasındaki ticaretten pay almak için olsa gerekti. Amerikan bağımsızlık savaşı devam ederken, ilk kez Massachusetts kolonisinin Boston şehrinden bir Amerikalı, İzmir'e yerleşerek, bu limanla Boston arasında Amerikan ticaretini başlatmıştır. ABD, Osmanlı Devleti ile ticarete olduğu gibi, siyasal ilişkilerin kurulmasında da Avrupa ülkelerinden daha gecikmeli olarak harekete geçmişti.⁴² İzmir'deki İngiliz konsolosu Francis Werry, Londra'daki ABD'nin diplomatik temsilcisi Rufus King'e, gönderdiği 2 Mayıs 1803 tarihli raporda, 1797'de Amerikan bayrağının bölgede görüldüğünü belirtmektedir.⁴³ İngiliz elçisi, Amerikalıların konsolosluga başvurarak kapitülasyonlardan kendilerinin de yararlanmalarının sağlanması için yardım talebinde bulduklarını belirtmektedir. Böylece Amerikalılarla olan ilişkilerin başlamasında da öncü rol yine Avrupalılara düşmüştü. Henüz bir ticaret antlaşmasının yapılmamış olmasına rağmen, 1797 yılında İzmir'e Amerikan tacirlerinin, Amerikan bayrağı taşıyan gemilerle geldikleri görülmüştür.⁴⁴ Amerikan ticaret gemilerinin İzmir limanına Hindistan pamuğu ve baharatı, Havana

⁴¹ Yorulmaz, (2002), a.g.m., s. 285.

⁴² İlknur Polat, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Açılan Amerikan Okulları Üzerine Bir İnceleme", *Bellekten*, C. LII, S. 203, Ağustos, Ankara, 1988, s. 628.

⁴³ Koloğlu, a.g.m., s.17.

⁴⁴ Köprülü, (1987), a.g.m., s. 929.

şekeri, kereste, çivit ve kahve getirdiği;⁴⁵ buradan ise pamuk, yün, zamk-ı Arabî⁴⁶, sünger, kuru incir, kuru üzüm, halı ve afyon aldıkları bilinmektedir.⁴⁷

İzmir Limanı gümrüklerden sorumlu müdürü, Amerikan bayrağını gördüğünde hangi devlet olduğunu anlayamadığından, ABD diye bir devleti de Osmanlı Devleti tanımadığından, bu gemilerin İngilizlere verilmiş olan kapitülasyonlardan yararlanmalarına artık izin vermemeye başlamıştı. Dolayısıyla, 1810'lu yıllardan itibaren Amerika'nın başlıca çabası, Osmanlı Devleti'nde, tıpkı İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında olduğu gibi bir ticaret antlaşması yapıp, gümrük ayrıcalıkları elde etmektir.

İzmir limanı, Osmanlı Devleti'nin dışa açılımında önemli bir kapı durumundaydı. Bu limana gelen Amerikan gemilerinin artması üzerine ABD Başkanı Jefferson, 4 Mayıs 1802'de Fildelfiyalı David Steaward'ı İzmir konsolosu olarak görevlendirmişti. Nisan 1803 İzmir'e gelen Steaward, Amerika'ya gönderdiği 25 Nisan 1803 tarihli raporunda, Osmanlı Devleti ile bir ticaret antlaşması yapılmasını tavsiye etmekteydi. Ancak Osmanlı Devleti, henüz Amerika ile diplomatik ilişkiler kurmadığından bu görevlendirmeyi tanımamıştır.⁴⁸ Bu duruma rağmen, Amerika'nın 1805'te altı ve 1806'nın ilk yarısında da dört ticaret gemisi İzmir limanını ziyaret etmiş ve 1809'da ise Amerikan ticaret gemilerinin sayısı yirmiyi bulmuştu.⁴⁹

⁴⁵ İhsan Ilgar, "169 Yıl önce İstanbul'a Gelen İlk Amerikan Harp Gemisi" *Hayat Tarih Mecmuası*, C. 1, No: 6, Temmuz, 1996, s. 5.

⁴⁶ Ezme yıldız, varak, altın ve mürekkep yapımında kullanılan kimyevî madde, Arap zamkı.

⁴⁷ Erhan, a.g.e., s. 72.

⁴⁸ Köprülü, (1987), a.g.m., s. 930.

⁴⁹ Erhan, a.g.e., s. 74.

İzmir'in önemli bir liman kenti olduğunu gören pek çok Avrupa ülkesi, bu bölgede önemli ticaret merkezleri kurmuşlardır.⁵⁰ Ticaretteki artış üzerine Amerikalılar İzmir'e konsolos tayin etmek için 1808'de tekrar bir girişimde bulunmak isteseler de bu istek, Babıâli tarafından reddedilince, bu alandaki çalışmalarına bir süre ara vermişler. Bu dönemde Amerikalı tacirlerin, Osmanlı bürokratları ve diğer ülkelerin tacirleriyle aralarında doğacak sorunların çözümü için başvurdukları yer ise *Woodmas & Offley* adlı Amerikan şirkettir. Bu şirket ortaklarından biri olan David Offley tarafından kurulan, başkanlığını David Offley'in yaptığı Amerikan ticaretevi,⁵¹ Amerika tacirlerinin, hammadde almak ve endüstriyel ürünlerinin satılması için kurulan gayri resmi bir örgüttü. 1811 yılı sonlarında kurulan bu teşkilat aslında kapısına tabela asılmamış bir konsolosluk gibi çalışmaktaydı.⁵² 1811'de İzmir'e gelen Filedelfiyalı tüccar David Offley,⁵³ buradan İstanbul'a giderek Padişah'a sorunlarını anlattı ve şahsi bir antlaşma yaparak Amerikan tüccarlarının Avusturya gibi %2 tarife ve ek olarak %15 gümrük resmi ödemelerini sağlamıştır.⁵⁴

Bu girişimler sonunda, iki devlet arasında bir ticaret antlaşması olamamasına rağmen, 1812'de ilk Amerikan şirketi İzmir'e yerleşti. Amerika'nın 1816'da İzmir'deki gemi sayısı 8 iken, bu sayı 1828'de 28'e çıktı. 1823'de İzmir'deki Amerikan şirketlerinin sayısı da dörde yükselmiş, *Perkins ve Woodmas & Offley* şirketlerine ek olarak 1821'de *Langdon Co.*, 1823'te *Styth Co. of Baltimore* şirketleri eklenmişti. Ayrıca 1820'den sonra Protestanlığı yaymak üzere Osmanlı'ya

⁵⁰ Yorulmaz, (2002), a.g.m., s. 285.

⁵¹ Erhan, a.g.e., s. 75.

⁵² Fendoğlu, a.g.m., s. 275.

⁵³ Ilgar, (1969), a.g.m., s. 5.

⁵⁴ Köprülü, (1987), a.g.m., s. 930.

gelen misyonerlerin sayısı da artmaya başlamıştı. Amerika Dışişleri Bakanı, Commodore John Rodgers'e 1825'te Osmanlı Devleti ile yapılacak ticaret antlaşması için talimat vermişti. Rodgers, Amerika'ya ait ticaret gemilerinin Karadeniz'de de faaliyette bulunmasını isteklerine eklemişti. 1 Aralık 1828'de İstanbul'a gelen Amerikan heyetinin amacı, Osmanlı ile ticaret yapmak iken, Osmanlı'nın kafasında siyasi ve askeri antlaşmalar yapmak yatıyordu

I. 1. 4. Osmanlı-ABD İlişkilerinin Resmileşmesi ve 1830 Ticaret

Antlaşması

Amerika Birleşik Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında ilişkilerin kurulması ve gelişmesinde, Osmanlı Devleti'nin değil, Amerika'nın çok daha fazla çaba harcadığı bir gerçektir. İki devlet arasında resmi görüşmeler ancak 1820'de başlayabilmişti. Quincy Adams, Luther Bradish adlı New Yorklu bir avukatı gizli görevle İstanbul'a göndermişti. Bradish, reisülküttapla yaptığı konuşmalardan, kendisine verilen gizli görevin, buraya gelmeden önce, ilgililerce öğrenildiğini anlayınca, 20 Aralık 1820'de Amerikan Dışişlerine yazdığı mektupta kendisine verilen talimatın geçersiz olduğunu belirtmiştir.⁵⁵ Babıâli, Şubat 1828'de Offley'e gönderdiği bir yazı ile Amerika adına yollanacak bir müzakereciyi İstanbul'a davet etmekteydi. Ancak bu görüşmelerden de olumlu bir sonuç alınmamıştır. Amerikan tüccarları, özellikle Boğazlardan geçiş ayrıcalığını sağlayan bir antlaşmanın olmamasından dolayı, son derece karlı imkânlar sunan Karadeniz ticaretinden yararlanamamaktaydılar.⁵⁶ Rusların bu bölgelerde Amerikan gemilerini istemesi, Amerika'yı bir antlaşma yapmak için acele ettirmektedir. Amerika'yı antlaşma

⁵⁵ Köprülü, (1987), a.g.m., s. 931.

⁵⁶ Erhan, a.g.e., s. 95.

yapmaya yönelten diğer bir neden ise, 19. yüzyılda bölgede Amerikan vatandaşlarının artmaya başlamasıydı. Özellikle misyonerlik çalışmalarında bulunan Amerikalıların işlerini kolaylaştırmak ve bu çalışmalarını yasal güvenceye almak gerekmektedir.⁵⁷

1823’de Monroe Doktrini⁵⁸ ilan edilince, yani ABD, Avrupa işlerine karışmama kararı alınca, Amerikalıların bu çabasında bir azalma olmuştu. Fakat Yunan ayaklanması sırasında, Osmanlı Devleti’nin bütün Avrupa’yı karşısında bulması ve özellikle 27 Ekim 1827’de Navarin’de, Osmanlı donanmasının ortak Avrupa donanması tarafından tahrip edilmesi ve yakılması, Osmanlı Devleti’ni, Avrupa dışında bir müttefik aramaya yöneltmişti.⁵⁹ Çünkü donanmayı yenileyecek mali güce ihtiyaç duymaktaydı.

Osmanlı devlet adamları, özellikle ABD’den gemi satın alınmasını uzun süredir istemekteydiler. Kaptan Hüsrev Paşa ve bazı yetkili kişiler, daha önce İzmir’e gelen Komodor Rodgers kumandasındaki ABD donanmasında gördükleri Amerika savaş gemilerine hayran kalmışlardı.⁶⁰ Bu sebeple, 45 yıldır kendisiyle bağlantı kurmaya çalışan Amerika’nın bu çabalarına cevap verme gereği duydu. Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa ve daha sonra Kaptan-ı Derya Mehmet Hüsrev Paşa, Babıâli’ye görüşmelerin olumlu yönde olması için görüş bildirmişlerdir.⁶¹ Osmanlı Devleti, bu anlaşmanın savunma ve saldırı konusunda olmasında ısrar etmişse de ABD, bunu Monroe Doktrini nedeniyle kabul etmemişti. ABD Başkanı, 21 Temmuz

⁵⁷ Erhan, a.g.e., s. 96.

⁵⁸ Armaoğlu, (1994), a.g.e., s. 70.

⁵⁹ Oral Sander-Kurthan Fişek, *Türk Amerikan Silah Ticaretinin İlk Yüzyılı 1829–1929*, İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1977, s. 20.

⁶⁰ Köprülü, (1987), a.g.m., s. 932.

⁶¹ Akdes Nimet Kurat, “Türkiye ile Amerika Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Vesikaları”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. V, 1967, s. 288.

1828’de Offley ile ABD Akdeniz Komutanı William Crane’i, Osmanlı Devleti ile en imtiyazlı millete tanıdığı haklar seviyesinde, bir ticaret antlaşması yapması için görevlendirmişti. Özellikle, gemilerin Karadeniz’e de girme hakkını elde etmesi için görüşmelere başlama talimatı vermişti. Görüşmeler esnasında Reisülküttap Efendi’nin Navarin’de yakılan Osmanlı donanması yerine, yeni bir donanma yapılması önerisini ABD temsilcileri duymazlıktan gelmiştir.⁶²

Osmanlı’nın kendine yeni bir güç arayışı ile özellikle yeni silahlar⁶³ almak ve yanan donanmayı yeniden oluşturma isteği, Amerikalıların da ısrarlı tutumları sonucunda iki taraf antlaşma yapma noktasına gelmişti. Charles Rhind, Levant’da ticari ilişkileri olan Amerikalı bir tacirdi. 7 Ağustos 1829’da Odessa’ya Amerikan konsolosluğuna atanmıştı. Rhind, Offley ve Biddle’i İzmir’de bırakıp, yanına Napoli uyruklu bir tercüman olan Nicholas Navoni’yi de alarak 8 Şubat 1830’da İstanbul’a gelmişti. İstanbul’a gelmesinden birkaç gün sonra, Reissülküttap Muhammed Hamid Efendi başkanlığındaki Osmanlı heyetiyle görüşmelere başlamıştı. 7 Mayıs 1830 (14 Zilkade 1245)’da imzalanan “*Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması*”,⁶⁴ giriş, dokuz madde, sonuç ve bunlardan ayrı gizli bir maddeden oluşmaktaydı. Antlaşmanın açık maddeleriyle, Osmanlı Devleti, Amerika Birleşik Devletleri’ne ticaretle en çok gözetilen ulus statüsü tanımaktaydı. Bu antlaşmaya göre, iki devlet birbirlerinin ülkelerinde konsolosluklar açabilecek, Amerikan ticaret gemileri, Osmanlı limanlarından kolayca yararlanabilecekti. Yine bu antlaşmada Amerikan vatandaşlarının işledikleri suçlar nedeniyle yargılanmaları konusu düzenlenerek, Amerika elçisi veya konsoloslarının Osmanlı tebaa ve reayasını kendi

⁶² Fendoğlu, a.g.m., s. 276.

⁶³ Oral-Fişek, a.g.e., s. 17; Fendoğlu, a.g.m., s. 279.

⁶⁴ Erhan, a.g.e., s.123.

korumalarına almayacakları öngörülmekteydi. Antlaşma ile Amerikan ticaret gemilerine, Boğazlardan geçiş hakkı sağlanıyor ve iki devlet bandırasını taşıyan gemilerin kazaya uğramaları halinde, birbirlerine yardım etmesi kabul edilmekteydi. Böylece 1830 yılında, Amerika ile Osmanlı Devleti arasında ilk ticaret antlaşması imzalandı. 1830 antlaşması ile ABD, “*en ziyade müsaadeye mazhar ülke*” statüsünü kazanmış olmaktadır.⁶⁵ Bu antlaşma Amerika’ya en ayrıcalıklı devlet olma statüsünü tanıdığı gibi, Amerikalı tüccarlara da elde ettikleri ayrıcalıklar sayesinde, Osmanlı Devleti’nin müdahalesi olmadan, her millet ya da dinden tüccarla işbirliği yapma hakkını vermektedir.⁶⁶

Bu antlaşmanın iki özelliği vardır. Birincisi, Amerikanın, Osmanlı Devleti için, savaş gemileri inşasını öngören antlaşmanın gizli ve ek maddesidir. Bu maddenin Amerikan Senatosu tarafından kabul edilmeyeceği anlaşılınca, ne Başkana ne de Senato’ya sunulan metinlerde, bu gizli ve ayrı madde yer almamıştır. Antlaşmanın onay belgelerinin karşılıklı alıp verilmesinden önce, bu durum Reisülküttap’a bildirildiğinde, kendisi, bunun antlaşma üzerinde hiç bir olumsuz sonuç doğurmayacağını söylemiştir. Armaoğlu, antlaşmanın Mecmua-i Muahadat’tan aldığını belirttiği metninde bu gizli maddenin yer olmadığını, fakat İngilizce metinde bu gizli maddeye yer verildiğini belirtmektedir. Antlaşmanın ikinci özelliği ise, 4. maddesidir.⁶⁷ 1868 yılında, Suriye’de bulunan iki Amerikan

⁶⁵ Armaoğlu, (1991), a.g.e., s. 7; Erdal Açıkse, *Amerikaluların Harput’taki Misyonerlik Faaliyetleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2003, s. 32.

⁶⁶ Polat, a.g.m., s. 629.

⁶⁷ Devleti-Aliyye tebaa ve re’ayasile Amerika Devleti tebaası beyninde Niza ve da’va vukuunda tercümanı hazır olmadığı halde istima ve fasl olunmayub beşyüz kuruştan ziyade reside olan da’vaları Asitaneye havale ile hak ve adl üzre rü’yet oluna ve Amerika teba’ası kendu halinde ticaretlerle meşgul olub bir güne töhmet ve kabahatları olmadıkça bila-muceb dahl ve ta’aruz olunmayub töhmetleri vuku’unda dahi hükkam ve zabitan taraflarından haps olunmayarak sa’ir müste’minan haklarında mu’amele olunduğu veçhile elçi ve konsolosları ma’rifetile iktiza-i te’dibleri icra oluna. Armaoğlu,(1991), a.g.e., s. 5.

vatandaşının, Osmanlı Devleti'ne hakaret etmeleri, dolayısıyla tutuklanmaları üzerine çıkan anlaşmazlığa kadar, bu maddenin yorumu iki devlet arasında herhangi bir anlaşmazlık konusu olmamıştır. Fakat bu olay ile bundan sonraki gelişmelerde Türkçe metin ile İngilizce metin arasındaki farklılık sık sık anlaşmazlıklara neden olmuştur.⁶⁸

Bu haliyle Senato'nun onayından sonra sözleşme, başkan tarafından 2 Şubat 1831'de onaylanmıştır. Navarin'de donanması yakılmış olan Osmanlı Devleti, memnuniyetsizliğini ortaya koyunca, ABD Başkanı, II. Mahmut'a açıklayıcı bir mektup göndermiştir. Bu arada, ABD'nin en ünlü gemi mühendislerinden Henry Eckford yaptığı bir savaş gemisini Osmanlı'ya satınca, II. Mahmut, bunu olumlu bir gelişme olarak değerlendirmiş ve antlaşmayı 1831'de onaylamıştır.⁶⁹ Gizli maddenin Amerikan Senatosu'nca, çeşitli gerekçeler gösterilerek onaylanmamasına rağmen, Washington yönetiminin Osmanlı Devleti'ne Amerikan yapımı gemiler ve denizcilik malzemesi satışına soğuk bakmadığı görülmektedir. ABD Başkanının talimatları doğrultusunda, İstanbul'daki Amerikan maslahatgüzarı, gemi satın alınması konusunda her türlü yardımda bulunacağını Babiâli'ye bildirmiştir.⁷⁰

Özellikle, antlaşmanın üçüncü maddesi ile Amerikan tüccarları, Osmanlı Devleti topraklarında simsar kullanma hakkına sahip olmaktadır.⁷¹ Bu iş için kendi ticarî plânları doğrultusunda Amerika, Anadolu'nun kıyı kesimlerinde Rumlardan faydalanma yoluna giderken, iç kesimlerde de Ermeni kitlesinden faydalanmıştır. Bunun doğal sonucu olarak da, Anadolu'da zengin bir Ermeni burjuvazisi ortaya

⁶⁸ Armaoğlu, (1991), a.g.e., s. 1.

⁶⁹ Fendoğlu, a.g.m., s. 277.

⁷⁰ Erhan, a.g.e., ss. 132-133.

⁷¹ Armaoğlu, (1991), a.g.e., s. 5.

çıkmişti. Bu burjuva grubuna, yine Amerikalı misyonerlerin etkin çalışmalarının ortaya çıkardığı eğitilmiş bir Ermeni sınıfı eklenince, bu yapılanma artık hasta adam olarak adlandırılan, 19. yüzyılda çeşitli siyasî bunalımlar yaşayan Osmanlı Devleti için önemli sorunları da beraberinde getirmekteydi.

7 Mayıs 1830'da yapılan antlaşmadan sonra Osmanlı'nın ABD ile imzaladığı ikinci ticaret antlaşması 28 yıl süreli, “*en ziyade müsaadeye mazhar ülke*” prensibinin kabul edildiği bir biçimde imzalanan ve öncesine göre ticari ilişkileri daha ayrıntılı düzenleyen 13 Şubat 1862 tarihli antlaşmadır. Bu antlaşma, 1884 yılında Osmanlı Devleti tarafından tek taraflı olarak yürürlükten kaldırılmıştır. Bunun üzerine 1830 tarihli antlaşmaya geri dönmüştür.⁷² 1830 antlaşmasında, Amerika'nın adı “*Amerika Devleti*” olarak geçmekte iken, 1862 antlaşmasında Amerika'nın resmi adı “*Hükümet-i Müctemaa-i Amerika*” yani “*Amerika Birleşik Devletleri*” olarak geçmektedir.⁷³

8 Mart 1839'da Amerika Maslahatgüzarlığı elçilik düzeyine yükseltilmiştir. Osmanlı Devleti, ilk sürekli elçisini 2 Nisan 1867'de Bulak Bey'i orta elçisi olarak ABD'ye atamıştır.⁷⁴ Elçiliğin açılmasından sonra ABD'deki Osmanlı konsoloslukların sayısı da çoğalmıştır. 1881'de New York, Baltimore, Chicago, Boston, Filedelphiya ve New Orleans'da Osmanlı konsoloslukları bulunmaktaydı.⁷⁵ 1876'da ABD ile Osmanlı ticareti, hacim bakımından, İngiltere, Almanya ve Fransa'dan sonra dördüncü sırada yer almaktaydı. Bu ticaret antlaşması iki ülke arasındaki ilişkileri geliştirirken, Amerikan misyoner hareketleri de bu

⁷² Haluk Ülman, *İkinci Dünya Savaşı'nın Başından Truman Doktrinine Kadar Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri*, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1961, s. 5.

⁷³ Fendoğlu, a.g.m., s. 277.

⁷⁴ Koloğlu, a.g.m., s. 18.

⁷⁵ Fendoğlu, a.g.m., s. 279.

yakınlıktan güç olarak yoğunlaşmıştı.⁷⁶ 1917’de Osmanlı’nın Washington Büyükelçiliği kapanıncaya kadar, 11 Osmanlı diplomatı burada görev yapmıştı. Ancak Washington temsilciliği hiçbir zaman Hariciye Nezareti için çok önemli bir mevki olmamıştı. Washington temsilciliği ortaelçiliğin üzerine çıkartılmamıştır. Amerika açısından durum farklı idi. Çünkü Osmanlı coğrafyasında her açıdan çıkarları bulunmaktaydı.

I. 2. 1. 1. Amerikan Misyonerleri “Bible Land” da

19. yüzyıla gelindiğinde artık Osmanlı Devleti, sanayileşen Avrupa Devletleri’nin emperyalist çıkarlarının hedefi haline gelmişti. Bu dönemde Amerika Birleşik Devletleri, kendi bağımsızlığını Avrupa’nın sömürgeciliğinden koruyabilmek için, 1823’te devlet politikası olarak benimsediği Monroe doktrini ile Avrupa’nın iç sorunlarına karışmayacağını ilan etmişti. Ancak ABD, Osmanlı topraklarına sahip olmak için yarışı göz ardı edememekteydi. Bu hedefe ulaşmak için de bütün araçları kullanmaktaydı. Bu araçlardan birisi de, bu yüzyılda bütün Avrupa ülkelerinin kullandığı bir araç olan din faktörüydü. Bu doğrultuda Protestanlığı yaymak amacıyla 1820’den itibaren imparatorluğa gelmeye başlayan ve kısa zamanda çeşitli bölgelere yayılan misyonerlerin yoğun olduğu yerlerde, onların haklarını korumak bahanesiyle, Amerikan konsoloslukları açmıştı. Onlarla devlet olarak iç içe olmuştu. Çok geçmeden din adına yola çıkan misyonerler, Amerika’nın devlet politikasına hizmet eder olmuşlardı. Devletlerinin güvence ve desteğini de arkalarında hissederek, Osmanlı Devleti’nin ulaşamadığı yerlerde bile, kurdukları

⁷⁶ İlber Ortaylı, “Osmanlı İmparatorluğunda Amerikan Okulları Üzerine Bazı Gözlemler”, *Amme İdaresi Dergisi*, XIV, 13, Ankara, 1981, s. 87.

okullar ve sağlık merkezleri ile özellikle gayrimüslim halk arasında çok etkili hale gelmişlerdir.

I. 2. 1. 2. Misyon ve Misyonerlik

Hıristiyanlığı dünyaya yaymak için çalışan kişilere “*misyoner*”, bu amaçla yürütölen çalışmalara da “*misyonerlik*” denilmektedir. Misyon kelimesi, Latince “*missio*” kelimesinden gelmektedir.⁷⁷ “Göndermek” anlamına gelen “*mittere*” fiiline dayandırılan “*mission*” kelimesi Fransızcadan Türkçeye geçmiştir.⁷⁸ Bu kavram, “özel görev, özel görevli kurul, dini görev ve yetki” anlamına geldiği gibi, aynı zamanda “Misyonerlerin, Hıristiyan olmayan ölkelerde bu dini yaymak için kurdukları teşkilata” verilen bir isim olarak da kullanılmaktadır.

Misyoner, genellikle Hıristiyanlık dinini öğretmek ve yaymak için yabancı bir ölkeye gönderilen, kendisini bu işe adanmış kimsedir.⁷⁹ Bu terim herhangi bir inanç ve dini yaymak için kullanılabilir olsa da, Hıristiyanlığı yaymaya çalışanlar için daha yaygın kullanılmıştır. Misyonerler, hem kendi ölkeleri içinde hem de dış ölkelerde görev alabilen rahip, papaz vb. din adamı olarak da bilinmektedir.⁸⁰ Bu deyim 1660 yılından beri kullanıldığı görölmektedir.

Misyonerlik ise, misyonerlerin yaptığı görev anlamında tanımlanmıştır. Hıristiyan olmayan ölkelerde Hıristiyanlığı yayma amacı güden kurum olarak

⁷⁷ Mehmet Aydın, “Misyonerlik Faaliyetleri ve Türkiye”, *Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2005, s. 7.

⁷⁸ Necmettin Tozlu, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Misyoner Okulları,” *Yeni Türkiye Yayınları, Osmanlı*, c. 5, 2001, s. 329. “Misyon”, “Misyonerlik”, Meydan Larousse, c. 9, s. 843. “Misyoner”, *Ana Britannica*, c. 16, s. 144. Uygur Kocabaşoğlu, *Anadolu’daki Amerika*, İmge Kitabevi, Ankara, 2000, s. 13.

⁷⁹ Longman Dictionary of English Language and Culture, “*Missionary*” Maddesi, s. 870.

⁸⁰ Büyük Larousse, “*Misyoner*” maddesi.

görülmektedir. Kelime zamanla başka ülkelere ticari, siyasi amaçlarla gönderilme anlamlarını da içerecek şekilde genişlemiştir.

Bugünkü Hıristiyan misyonerler tarafından kabul edilen ilk misyonerler havarilerdir.⁸¹ 6. yüzyılda Aziz Augustinus, Anglosaksonlara vaizler gönderirken, Aziz Bonifacius da 8. yüzyılda Ren kıyıları boyunca Hıristiyanlığı yaymaya çalışmıştı. Bu arada Charlemagne'ın zaferleri de Saksonları Hıristiyanlığı kabule zorlamıştı. 9. yüzyılda ise Germen kavimleri Hıristiyanlığı kabul etmişlerdir. Aynı yüzyılda Hıristiyanlık İsveç ve Bohemya'ya, 10. yüzyılda da Danimarka'ya girmişti. Rusya, Prusya ve Macaristan misyonları da bu çağa rastlamaktaydı. Bütün bu yapılanlar Germenleri sömürgeleştirme ve Hıristiyanlaştırma amacını güden girişimler olarak değerlendirilmiştir.⁸² Askeri alanda Haçlı seferleri, İslam dininin yayılmasını durdurduysa da, Müslümanları Hıristiyanlaştıramamıştır. İncil'i Müslümanlar arasında dostça yayma düşüncesinin Assisili Aziz Francesco'dan geldiği sanılmaktadır. Misyonerlik düşüncesini ilk benimseyenler Fransiskanlar ve Dominikanlar olmuştur. Bazıları Asya içlerine kadar girmişti. Yenidünyanın bulunması ve başka yeni yerlerin keşifleri, misyonerler için yeni bir atılım fırsatı doğurmuştur. İspanyollarla Portekizliler, sömürgeleştirme ve Hıristiyanlaştırma siyasetini birlikte yürütmektedirler. Bu dönemde Cizvit tarikatının doğuşu, misyonerler için yeni bir destek olmuştur.⁸³

Misyonerlik faaliyetleri üzerine araştırma yapanlar, konuyu beş ayrı dönemde ele almaktadırlar. Bu dönemler; *Havariler Dönemi* (33–100), *Kilise*

⁸¹ Osman Cilacı, *Hıristiyanlık Propagandası ve Misyoner Faaliyetleri*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1982, s.7.

⁸² E.W. Hopkins, G.F. Moore, M. Halidi, Ö. Ferruh, *Tarihte ve Günümüzde Misyonerlik*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 7.

⁸³ Hopkins, vd., a.g.e., s. 8.

Kurucuları Dönemi (100–800), *Ortaçağ Dönemi* (800–1500), *Reformasyon Dönemi* (1500–1650) ve *Reformasyon Sonrası Dönem* (1650–1800), *Modern Dönem* (1800-Bugün)'dir.⁸⁴ Hıristiyan misyonerler, asıl gelişimlerini Avrupa Devletleri'nin keşifler sonrası çalışmaları ve sömürgecilik faaliyetleri döneminde elde etmişlerdir.

İlk misyonerlerden kabul edilen Aziz Paulus (St. Paul), Hıristiyanlığı yaymak amacıyla Anadolu, Makedonya ve Yunanistan'da kiliseler kurmuş ve onları teşkilatlandırmıştır. Havariler ve yardımcıları sayesinde Hıristiyanlık, bütün Roma dünyasında yayılmıştı. Böylece Alman ve İskandinavlıların da Hıristiyanlığı benimsemesi ve Roma Katolik Kilisesi'nin Avrupa'ya hâkim olmasıyla Hıristiyanlığın bütün dünyaya yayılması için harekete geçilmişti. Bu amaçla Papalık tarafından 1662'de Vatikan'da "*Propaganda Kongregasyonu*" adıyla bir "Misyonerlik Bakanlığı" kurulurken, Paris'te de giderlerini Papalık Propaganda Dairesi'nin üzerine aldığı "Dış Misyonlar Papaz Okulu" açılmıştı. Misyonerlik gayesiyle kurulan en eski ve güçlü misyon teşkilatlarının İngilizlere ait olduğu bilinmektedir. Bunlardan 1646'da Londra'da kurulan "Hıristiyanlığı Yayma Cemiyeti" kısa zamanda hızla yayılmıştır. Bu cemiyetin İngiltere, Almanya, İsviçre, Danimarka, Amerika ve Rusya gibi ülkelerde binden fazla merkezi açıldı. Bu sayının 19. yüzyıla gelindiğinde yedi bine ulaştığı bilinmektedir.⁸⁵

I. 2. 1. 3. Misyonerlerin Osmanlı Topraklarına Gelişi

Değişik etnik köken ve dini inanca sahip unsurların bir arada yaşadığı geniş topraklara sahip olan Osmanlı Devleti, misyonerlik faaliyetleri için uygun bir

⁸⁴ Uygur Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika*, İmge Kitabevi, Ankara, 2000, s.13.

⁸⁵ Yusuf Uralgiray, *İslam Aleminde Misyonerlik Faaliyetleri*, Ankara, 1977, ss. 6-7.

zemine sahipti. Zira azınlıklara tanınan geniş haklar ve yabancılara verilen kapitülasyonlar misyonerlerin faaliyetlerini kolaylaştıran faktörlerdi.

Katolik, Ortodoks veya Protestan Hıristiyanların Osmanlı İmparatorluğu coğrafyasına ilgi duymalarının pek çok nedeni bulunmaktaydı. Evvela üç büyük dinin bütün kutsal mekânları Anadolu ve Orta Doğu'daydı. İncil'de ismi geçen bütün mekânlar bu coğrafyadaydı. Misyoner kaynaklarında Anadolu, İncil ülkesi anlamına gelen “*Bible Land*”dir⁸⁶. Bu dinî sebeplere tarihi sebepleri de eklemek gerekir. Haçlı seferleri ile aşılamayan Osmanlılar, Doğu Roma İmparatorluğu'nu yıkarak bu topraklara sahip olmuştur. Bu toprakların yeniden Hıristiyanların hâkimiyetine geçirilmesi batı dünyası için çok önemlidir. Bütün bunlara ilave olarak siyasi bakımdan Şark meselesi ve ekonomik bakımdan sanayileşen Batı ülkelerinin kendilerine pazar arayışları da başka önemli bir etkidir.⁸⁷

Anadolu'da faaliyet göstermeye başlayan ilk misyoner grubun daha 1220 yılında İstanbul'a gelen Saint François tarikatına mensup Fransisken rahiplerinden Katolik Kapusenler (*Freres Mineurs*) olduğu bilinmektedir. Bugün sadece Conventueller diye anılan bu rahipler, İstanbul'a gelen en eski Katolik misyonerleri olarak bilinmektedir. Bu misyonerlerin İstanbul'a gelme amacı Bizans ve Roma kiliselerinin birleştirilmesini, yani Greklerin Katolikleşmesini sağlamaktı. Conventual rahipleri öğretim işiyle de meşgul olmaktadır. Bu işleri İstanbul'un fethinden önce olduğu gibi sonra da Latin kiliselerinin yanında bulunan okullarda,

⁸⁶ Adnan Şişman, “Misyonerlik ve Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Kurulan Yabancı Sosyal ve Kültürel Müesseseler”, *Yeni Türkiye Yayınları, Türkler 14*, Ankara, 2002, s. 173.

⁸⁷ Ömer Turan, “19. Yüzyıl Osmanlı Tarihinin Kaynaklarından İngiliz ve Amerikan Protestan Misyonerlik Cemiyetleri Arşivleri,” *Türk Tarih Kurumu, XIII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*, III. Cilt, III. Kısım, 4-8 Ekim 1999, Ankara, 2002, s. 1.

kilise ruhani dairesinde oturan Latin ailelerinin çocuklarını eğiterek devam ettiler.⁸⁸ Fransız olan bu misyonerler, hem Hıristiyanlığı yaymak hem de İstanbul'daki azınlıkların eğitimi ile ilgilenmek üzere 16. yüzyılın sonlarına doğru bölgeye yeniden geldikleri belirtilmektedir.⁸⁹ Yine Cizvit tarikatının çalışmaları sonucunda, 1583'te İstanbul'da St. Benoit isimli Fransız Okulu açıldı. Cizvitlerden başka diğer Katolik tarikatları olan Fransisken, Dominiken, Kapusen ve Frerler rahip ve rahibeleri de Osmanlı ülkesine gelmeye başlamışlar ve çoğu kendi isimleriyle anılan St. Joseph, St. Michel, St. Louis ve Notre Dame de Sion gibi okullarını açmışlardı. Cizvit ve Fransiskenlerin en yoğun olarak faaliyet gösterdikleri yerler İstanbul, İzmir, Halep, Suriye, Filistin, Mısır, Irak, Kıbrıs ve Orta Yunanistan'dı. Papa'nın desteğini alan ve kapitülasyonlardan yararlanan misyonerlerin faaliyetleri, 17. yüzyıldan itibaren Osmanlı ülkesinde gittikçe artmaya başlamıştı.

Katoliklerin yanı sıra Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren diğer misyonerler Protestanlardır. İlk Protestan misyoner faaliyetlerinin 17. yüzyılın sonları ve 18. yüzyılın başlarında Uzakdoğu'da ve Amerika Kızılderilileri arasında gerçekleştirildiği ifade edilmektedir.⁹⁰ Ancak Protestan Misyonerliğinin büyük patlaması için yaklaşık bir yüzyıl daha, sanayi devriminin *Anglo-Sakson* dünyasında yol açtığı büyük gelişmelere kadar beklemek gerekecekti.

Ömer Turan, Osmanlı topraklarına gelen ilk Protestanları, 1739 yılında kurulmuş olan ve Moravya Kilisesi (*Moravian Church*) olarak anılan *Brethren's Society for The Furtherance of The Gospel Among The Heathen* isimli Protestan

⁸⁸ Nurettin Polvan, *Türkiye'de Yabancı Öğretim*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, C.I, İstanbul, 1952, s. 66.

⁸⁹ Ömer Turan, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Protestan Misyonerlik Faaliyetleri", Yeni Türkiye Yayınları, *Osmanlı*, Ankara, 2001, s. 204.

⁹⁰ Edwin Munsel Bliss, *The Missionary Enter prise*, Boston, Toronto, 1908, s. 55.

misyonerleri olduğunu belirtmektedir. Bu örgüt mensuplarının Osmanlı topraklarına 1740 yılında geldiklerini, İstanbul ve Romanya prensliklerinde, Fener Patrikhanesi yetkilileri ile temas imkânı aradıklarını ifade etmektedir. Yine, aynı cemiyete bağlı misyonerlerin 1768–1783 yıllarında Mısır’da da faaliyet gösterdiklerini dile getirmektedir.⁹¹ Uygur Kocabaşoğlu ise Osmanlı topraklarına gelen ilk Protestan misyonerin 1815’te Mısır’a gönderilen İngiliz *Church of Missionary Society*’e bağlı bir papazın olduğunu belirtmektedir.⁹² Protestan misyonerlerinin Osmanlı Devleti’ndeki çalışmaları 19. yüzyılın ortalarından itibaren yoğunlaşmıştı. Bunda Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu olumsuz durum ve emperyalist devletlerin bölgedeki menfaat çatışmalarının da rolü büyüktü. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hız kazanan misyoner faaliyetleri İstanbul, İzmir ve özellikle Kudüs gibi kutsal yerlerde etkinlik kazanırken, sömürgeciliğin gelişmesiyle birlikte ticari ve siyasi bir nitelik de kazanacaktır.

Önceleri ağırlıklı olarak İngiltere’nin himayesinde çalışmalarına başlayan Protestan misyonerlerine, 19. yüzyılın ilk başlarında Amerikan Protestan misyoner grupları da katılmaya başlamıştı ve Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren en etkili misyoner gurubu olmuşlardır.

Protestan misyonerlerinin Osmanlı Devleti’ndeki çalışmalarını özellikle 1840’dan itibaren genişlettikleri görülmektedir. Osmanlı Devleti’nde Katoliklerin koruyucusu Fransa ve Avusturya, Ortodokslarınki ise Rusya idi. Bu üç devlet 1840’tan itibaren Lübnan ve Suriye’de Müslümanlarla, Hıristiyanlar arasında meydana gelen olaylardan faydalanarak kendilerine bağlı dini grupları korumak

⁹¹ Turan, (2001), a.g.m., s. 201.

⁹² Kocabaşoğlu, (2000), a.g.e, s. 15.

bahanesiyle, müdahalelerde bulunmak suretiyle nüfuzlarını kuvvetlendirmeye başlamışlardı. İngiltere bu durumu dengelemek için, himayesinde bulunduracağı bir mezhep oluşturmaya çalışmış ve 1840'ta Kudüs'te bir Protestan Kilisesinin inşası için izin istemiştir. Babîâli bunu önce reddetse de 1842'de Kilise açılmıştır. Misyonerlerin bu bölgede ilk muhatapları ise Dürzîler⁹³ olmuştur.⁹⁴ İngiltere, ABD ve Almanya'dan gelen Protestan misyonerleri, İngiliz konsoloslarının da desteği ile çalışmalarına başladılar. 1846'da Anadolu'da 4 Protestan kilisesi bulunmaktaydı.

Bu dönemde en etkili çalışma yapan ve dünya coğrafyasına kısa sürede yayılan misyoner örgütü ise, 1810 yılında Boston'da kurulan ve 1820 yılından itibaren Anadolu topraklarında faaliyet gösteren *American Board of Commissioners for Foreign Missions (American Board)*'dur.⁹⁵ Yüzyılın sonlarına doğru Amerikan Board'ın Türkiye'de 127 Protestan Cemaati (*congregations*), 13.000 Kilise üyesi, 400 okulu ve bu okullarda okuyan 23.000 öğrencisi bulunmaktaydı.⁹⁶ Başka bir kaynakta ise 1870'te Kilise sayısının 73'e, Protestan cemaati sayısının da 20.000'ni geçtiği belirtilmektedir. 1900'de kilise sayısı 112'ye, cemaatin büyüklüğü ise 49.959'a ulaşmıştır.⁹⁷

⁹³ Tanrılık iddiasında bulunan Fatımi İmparatoru Hakim'in veziri Hamza İbn-i Ali'nin kurduğu bir mezheptir. Lübnan'ın dağlık kesimlerinde ve Suriye'nin Havran bölgesinde yaşamaktadırlar. İslamdan en çok ayrılan mezheplerdendirler. Ma'n-oğulları, Şihabiler ve Atraşlar Dürzîler'in başına geçip, küçük prenslikler kurmuşlardır. Osmanlı Devleti'nde, kaymakamlık derecesinde olan bu prensliklerin içişlerine karışılmamıştır. Dürzîlerin amansız düşmanı, Lübnan'ın Katolik Arapları olan Maruniler'dir. Arapça konuşan ve esasında da Arap olan Dürzîlerle Maruniler arasında 19. yüzyılda kanlı çatışmalar olmuştur. *Yeni Hayat Ansiklopedisi*, Doğan Kardeş Yayınları, C. 2, (b.y.)s. 1103.

⁹⁴ Hidayet Vahapoğlu, *Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar*, M.E.B. Yayınları, İstanbul, 2005, s. 40.

⁹⁵ David Brewer Eddy, *What Next in Turkey Glimpses of The American Board's Work in The Near East*, The American Board Boston, Mass. 1913, s. 36.

⁹⁶ Gustav Warneck, *Outline of a History of Protestant Missions from the Reformation to the Present time : a contrib. to modern church history*, Edinburgh and London, 1901, s. 241.

⁹⁷ Turan, (2001), a.g.m., s. 405.

1850 yılında İngiliz Elçisi Lord Stratford Canning'in çalışmaları sonucunda Protestanların ayrı bir "*millet*"⁹⁸ olarak kabul edilmeleri, Protestan misyonerlerinin de işini kolaylaştırmıştı.⁹⁹ 1856 Islahat Fermanı'nda, mezhep değiştirme serbestliğinin getirilmesi, Protestan faaliyetlerinin daha hızlı genişlemesine yol açmıştır. Kiliselerde, pazaryerlerinde ve kahvehanelerde doğrudan din propagandası yapmanın yanı sıra, okullar açmak, hastaneler kurmak ve basım-yayım yoluyla insanları kendi inançları istikametinde etkilemek belli başlı faaliyet alanlarını ve çalışma yöntemlerini oluşturmaktaydı.¹⁰⁰

Amerikan misyonerleri ilk değerlendirmelerinin sonucunda Müslüman ve Yahudi toplulukları üzerinde etkili olamayacaklarına karar vermişlerdir. Özellikle din değiştiren Müslümanlar, gerek şeriat kuralları gerekse sosyal kurallar bakımından çok ağır biçimde, çoğu kez de ölümlerle cezalandırıldıkları için, bu işten uzak durmuşlardır. Osmanlı Devleti'nde Yahudiler ise dinsel bir bütünlük ve güvence altında yaşamaktaydılar. Herhangi bir dinsel değişime de yatkın değildiler.¹⁰¹ Misyoner kayıtlarında, 1860'lara kadar yirmi Müslüman'ın Protestanlığı kabul ettiği yazılmışsa da bundan sonra böyle bir saptama yapılamamıştır.¹⁰² Bu durum karşısında misyonerler faaliyetlerini Ermeni ve Rum toplumlarına yöneltmişlerdir. Ermeni Patriği, Babiâli'ye başvurarak bu durumdan duyduğu rahatsızlığı dile getirmekteydi.¹⁰³ Babiâli, Ermenileri korumak istese de bunda etkili olamadı.

⁹⁸ Osmanlı Devleti'nde "*millet*" dini cemaatlerin tanımlanmasında kullanılmıştır. Bkz. Gülnihal Bozkurt, *Gayri Müslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu*, TTK Basımevi, Ankara, 1989, s. 9.

⁹⁹ Turan, (2001), a.g.m., s. 405. Erdal Açıkse, "Osmanlı Devleti'ndeki Misyonerlik Faaliyetleri ile İlgili Bir Değerlendirme (İki Merkezden Örnekler)", *Yeni Türkiye, Ermeni Sorunu Özel Sayısı II*, Yıl 7, Sayı 38, Mart-Nisan, Ankara, 2001, s. 940.

¹⁰⁰ Enver Ziya Karal, (t.y.), *Osmanlı Tarihi*, c. IV, s. 128.

¹⁰¹ Seçil Akgün, "Kendi Kaynaklarından Amerikalı Misyonerlerin Türk Sosyal Yaşamına Etkisi", *X. Türk Tarih Kongresi'nden Ayırbaşım*, TTK Basımevi, Ankara, 1994, s. 2122.

¹⁰² Akgün, (1994), a.g.m., s. 2129.

¹⁰³ Hopkins, vd., a.g.e., s. 206.

Gregoryen kilisesi, misyonerlere karşı tavrı alırken, onlarla ilişki kurmayı da yasaklamıştır. Kilise, Protestanlaşan Ermenileri bir yandan aforoz ederken, bir yandan da mesleki faaliyetlerini yasaklamaktaydı. Alış-verişlerinden günlük yaşamlarına kadar birçok engellemeler getirmiştir.¹⁰⁴ Ancak Ermenilerin dağınık yaşamaları, onların bütünleşmesini ve Gregoryen Patrikhanesi çevresinde güçlü örgütlenmelerini engellemekteydi. Ortodoks Patrikhanesi de Amerikan misyonerlerinin çalışmalarından rahatsız olmuş ve sık sık Osmanlı makamlarına bu durumun engellenmesi için şikâyetlerde bulunmuştur.¹⁰⁵ Aynı şekilde Ortodoksların koruyucusu olan Rusya da rahatsızlığını ifade etmekteydi.

1860'larda bölgesel Ermeni Protestan Kilisesi Birlikleri oluşturulmaya başlanmıştır. Amerikan misyonerleri 1884'ten itibaren Rumlara yönelik dini faaliyetlerinden de vazgeçmişlerdir. Böylece misyoner örgütü ve okulları zaman içinde Ermeni topluluklarının bulunduğu yerlere yayılmaya başlamıştır.¹⁰⁶ Tıpkı diğer yabancı devletlerin kendilerine bir topluluk belirleyip koruma altına almaları gibi, Amerikalılar da Ermenileri himayeleri altına almışlardır. Amerikalıların Ermenileri himayeleri altına almalarındaki en önemli neden, Amerikalı misyonerlerin, Ermenileri Protestanlığa kazandırma gayeleri sonucu, Ermeni-Amerika ilişkisi ve yakınlığının ortaya çıkmasıdır. Böylece onlar için çalışmanın yanı sıra, onları da kendi çıkarları doğrultusunda kullanma yoluna gitmişlerdir.¹⁰⁷ Bu yüzden de Protestanlığın etkisi en çok Ermeniler arasında görülmüştür. Amerikan

¹⁰⁴ Seçil Akgün, "Amerikalı Misyonerlerin Ermeni Meselesindeki Rolü", *Atatürk Yolu*, Mayıs, Yıl 1, sayı 1, Ankara, 1988, s. 6.

¹⁰⁵ İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğunda Amerikan Okulları Üzerine Bazı Gözlemler", *Amme İdaresi Dergisi*, XIV, 13, Ankara, 1981, s. 88.

¹⁰⁶ İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, TTK, Ankara, 1999, s. 113.

¹⁰⁷ Polat, a.g.m., s. 628.

okullarının yüzde doksanına yakını, anadilde eğitim yapan Ermeni Protestan Cemaatine bağlı ilkokullardır. Bu okulların kurulmasında Amerikan misyonerlerinin katkısı şüphesiz büyüktür. Geriye kalan yüzde onluk kısımdakiler ise, orta eğitim kurumları ve bir tür yüksek eğitim kurumu olan kolejlerdir. Buralardaki yöneticiler de Amerikan misyonerleri idi. Ayrıca bu okulların ders kitapları da İngilizcedir.¹⁰⁸

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Amerikan misyoner okulları, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde hızla artmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'nde 1845 yılında 34 Misyoner, 12 yerli görevli ve 7 okulda 135 öğrenci varken, bu sayı, 1904 yılında 187 misyoner, 1.057 yerli görevli ve 465 okulda 22.867 öğrenciye ulaşmıştı. Yine A.B.C.F.M.'nin kaynaklarına dayanarak aktarılan bilgilerde 1910 yılında Anaokulu ve İlkokulların sayısı 395, burada okuyan öğrenci sayısı ise 19.243 idi. Orta dereceli okulların sayısı 29, burada okuyan öğrenci sayısı da 3.012 olarak verilmektedir. Yüksekokullar (Kolejler) ise 6 okul ve 1.219 öğrencisi ile öğrenimini sürdürmekteydi.¹⁰⁹

İmparatorluk sınırları içerisinde yabancı okulların kontrolsüz bir şekilde artması üzerine, 1869 Maarif Umumiye Nizamnamesi,¹¹⁰ yabancı okulların ruhsat alabilmeleri için devlete karşı zararlı ders okutmamaları, ders kitapları ve programlarının onaylanması şartlarını getirmiştir. 1886 yılında Maarif Nezareti bünyesinde yabancı okullarla ilgili bir birim kuruldu ve gerekli şartları taşımayan bazı okullar 1888 yılında kapatılmışlardı. Ancak yoğun dış baskılar nedeniyle

¹⁰⁸ Tekeli-İlkin, a.g.e., s. 112.

¹⁰⁹ Uygur Kocabaşoğlu, "Amerikan Okulları", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, c.2, 1985, s.496.

¹¹⁰ Vahapoğlu, a.g.e., s. 117.

Osmanlı Devleti, 1901 yılında ruhsatsız da olsa bir önceki yıla kadar faaliyet gösteren okulları tanımış ve yenilerine de izin vermek zorunda kalmıştır.¹¹¹

I. 2. 2. Amerikan Board'ın Türkiye'deki Yapılanması

I. 2. 2. 1. Protestanlık ve Kapitalizm İlişkisi

Misyonerlerin özellikle Protestan misyonerlerinin kapitalist sistemle bir bütünlük oluşturduğu araştırmacılar arasında tartışıla gelmiştir. Bu misyoner grubun dini bir araç olarak kullandığı, asıl hedeflerinin bağlı oldukları ülkelerin ticari ve siyasi çıkarlarını korumak olduğu belirtilmektedir. Bu bağlamda ortaya konulan durumu değerlendirmek yerinde olacaktır.

Protestanlık, daha ilk günlerden başlayarak misyon sorunu üstünde önemle durdu ve Avrupa'da durumunu sağlamlaştırır sağlamlaştırmaz bu yolda harekete geçmişti. 18. yüzyılın sonunda Protestan kiliselerinde önemli gelişmeler olur ve yeni yabancı misyon teşkilatları kurulur. Modern misyoner faaliyetlerinin başlangıcı olarak William Carey'in, 1792'de Londra'da *Baptist Missionary Society*'yi kurması ve 1793'te Hindistan topraklarına ayak basması kabul edilmektedir. Bu teşkilatın ardından 1797'de Hollanda Misyoner Teşkilatı (*Netherlands Missionary Society*) kurulmuştur. Protestan düşüncesini yaymak için birçok ülkede başka Protestan teşkilatlar da kurulmuştur. Bunlar, 1701'de Londra'da kurulan İncili Yayma Derneği, 1792'de Vaftizci Misyonlar Derneği, 1795'te ise Misyonerlik Derneğidir. Amerika Birleşik Devletleri'nde 1810'da Boston'da kurulmuş olan Amerikan Misyon Dostları Konseyi, 1814'te Vaftizci Misyoner

¹¹¹ Vahapoğlu, a.g.e., s. 126. Turan, (2001), a.g.m., s. 205.

Birliği (Boston), 1837’de Presbiteryen Kilisesi Dış Misyollarıdır (New York). Almanya’da; 1732’de Moravyalı Kardeşler Misyolları, Paganlar Arasında İncili Yayma Misyolları Derneği (Berlin–1823), 1885’te Hıristiyan Gençleri Derneği (München), 1902’de Genç Misyonerler Derneği (Berlin)’dir. Fransa’da 1824’te Paris’te kurulan İncil Misyolları Derneği, 1907’de Dünya Hıristiyan Öğrencileri Birliği (Paris)’dir. İsviçre’nin Basel şehrinde ise 1815’ten beri aynı adla bir dernek bulunmaktadır.¹¹²

Protestanlar, 19. yüzyılda da büyük gelişmeler elde etmişlerdir. Bu gelişmedeki en büyük Amerikan Board’ın faaliyete başlaması olmuştur.¹¹³

Misyonerliğin ilahi gerekçesi, İsa’nın Havarilerine, “*Gidiniz! Gerçeği (kutsal kitabı) onlara anlatınız*” ifadesindeki buyruğunda gizlidir.¹¹⁴ 19. ve 20. yüzyıl ilk çeyreği misyonerliğin altın çağı olmuştur. Bu dönem aynı zamanda kapitalizmin emperyalizme dönüştüğü çağdır. Bu dönüşümde araçsal görev üstlenen mekanizmalardan birisi de misyonerlik olarak kabul edilmektedir.¹¹⁵ Hıristiyan inancı içersinde bu anlayışı destekleyecek en uygun mezhep de Protestanlık olmuştur.

Protestanlık, kapitalizmin şafağında ortaya çıkmıştı. Bu mezhep, dinde reform olarak ilk ortaya çıktığı ticaretin ve erken sanayileşmenin merkezi olan kentlerde kendine yer edinmiştir. 16. yüzyılda zengin kentlerin çoğunun Protestanlığı

¹¹² Hopkins, vd., (2006), s. 10.

¹¹³ George E. White, *Bir Amerikan Misyonerinin Merzifon Amerikan Koleji Hatıraları*, Çev. Cem Tarık Yüksel, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1995, s. 15. Jeremy Salt, “Ottoman Christians and Foreign Missionaries In the Nineteenth Century”, *International Journal of Turkish Studies*, 3/2, 1985-1986, ss. 53-67.

¹¹⁴ Kocabaşoğlu, (2000), a.g.e., s. 13.

¹¹⁵ Kocabaşoğlu, (2000), a.g.e., s. 14.

kabul etmesi tesadüf olmasa gerek.¹¹⁶ 16. yüzyılda hem İngiltere’de hem de Amerika’da büyük Viktoryen kapitalistlerin çoğu inançlı Protestanlardı. “*God give me Money*” düşünürleri Protestanlıkla kapitalizmin kutsal evliliklerine işaret etmekteydiler.¹¹⁷

Protestanlık, İncil’in ulusal dillere çevrilmesini, ulusal dilde ibadet edilmesini ve ulusal kilise kavramını getirerek, Hıristiyanlıkta önemli bir değişim oluşturmuştu. Max Weber’e göre, Protestanlığın içerdiği değerler, Batı Avrupa’da sermaye birikimini hızlandırarak, burjuvazinin ve dolayısıyla da kapitalizmin gelişmesini kolaylaştırmaktaydı.¹¹⁸ Çünkü Protestanlık, başarının ve çalışmanın bir ibadet olduğu inancını yaymaktaydı. Tanrıyı memnun etmek için çalışmak gerekirken ve Tanrı kendisini memnun edenleri zenginleştirmektedir. Protestan inancına göre, çalışmayanın yemek yemeye bile hakkı yoktur, israf ve lüks ise kötüdür. Yine Weberci bir yaklaşımla, İslam ülkelerinin geri kalmışlığını dine bağlayanlar da vardır. Bu görüşü paylaşanlara göre, Protestanlık Batı Avrupa’da kapitalizmin gelişmesini kolaylaştırırken, İslam dinini benimseyen ülkelerde kapitalizm gelişmemiştir. Bundan, İslam dininin kapitalizmin gelişmesini engellediği gibi bir sonuç çıkarılmaktadır.¹¹⁹

Bu görüşlere, karşı düşünce üretenler ise Protestanlıkla kapitalizm arasında doğrudan bir ilişki kurulamayacağını belirtmekte ve gerçekte modern

¹¹⁶ Max Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, Çev. Zeynep Gürata, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1997, s. 28.

¹¹⁷ H. Esra Danacıoğlu, *Osmanlı Anadolu’sunda Anglo-Sakson (Protestan) Misyoner Faaliyetleri (1816-1856)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1993, s.14.

¹¹⁸ Weber, a.g.e., s. 36. Gülten Kazgan, *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993, s. 175.

¹¹⁹ Ahmet Taner Kışlalı, *Siyasal Sistemler Siyasal Çatışma ve Uzlaşma*, Ankara, 2003, s. 57.

kapitalizmin herhangi bir dinden çıkmasının söz konusu olamayacağını ifade etmektedirler. Baykan Sezer'e göre, istediğimiz her zaman Max Weber'in yöntemi kullanılarak Yahudilik ve kapitalizm arasında da bir ilişki kurulabilir. Aynı şekilde Sezer, "burjuva ahlakıyla Katolikliğin de pekâlâ uyuşabileceğini 19. yüzyıl Fransız edebiyatında örnekleriyle görülebileceğini" belirtmektedir. Öyleyse, "*dinlerin ekonomik gelişmeyi yönettiği yönündeki bir yargı yanlış olur*".¹²⁰ İfadesini kullanmaktadır. Samir Amin ise öncelikle Weber'in Hıristiyanlık dininin gelişmeye öncülük ettiği yolundaki kuramını geçersiz kılmak amacıyla Batı Avrupa tarihinden örnekler vermektedir. Buna göre, Hıristiyanlık kapitalizmi değil; kapitalizm Hıristiyanlığı yaratmıştır. Sözgelimi Amin'e göre, kapitalizm İngiltere'nin tersine kıta Avrupa'sında yeterince olgunlaşmadığı için, Protestanlık buralarda aynı işlevi yerine getirememiştir.¹²¹

Burada yanıtlanması gereken soru şudur: Acaba Hıristiyanlıkta değişim olduğu için mi kapitalizm gelişmiştir, yoksa kapitalizm geliştiği ve burjuvazi güçlendiği için mi? Şüphesiz Hıristiyan dini, değişim geçirmek, yeni koşullara uygun yorumlar yapmak zorunda kalmıştır. Örneğin, Protestanlık niçin feodal dönemin başlarında doğmadı da, İsa'nın doğumundan 15 yüzyıl sonra, derebeylik düzeninin yıkıntıları üzerinde yükseldi?

Ahmet N. Yücekök'ün de vurguladığı gibi Protestanlık; "*...eskimeye ve gelişen üretim güçlerine köstek olmaya yüz tutmuş bir feodal düzene, gelişen burjuvazinin başkaldırması sonucu benimsenen ve kendini yeni ekonomik düzene*

¹²⁰ Baykan Sezer, *Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1981, s. 137.

¹²¹ Samir Amin, *Kaos İmparatorluğu Yeni Kapitalist Küreselleşme*, Çev. Işık Soner, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1993, s. 67.

uydurmuş bir dinsel öğreti ve değer sistemidir.”¹²² ifadesi bu inanç sistemini tarihsel yönden yerine oturtmaya çalışmaktadır. 19 ve 20. yüzyılda misyoner faaliyetlerinin dünya ölçeğinde patlamasını, aslında, bir başka patlamanın, emperyalizme dönüşen kapitalizmin doğal sonucu olarak görmek daha anlamlı olacaktır.

Misyoner faaliyetleriyle ticaret arasındaki ilişki misyoner kaynaklarında şöyle ifade edilmektedir: *“Geçen yıl (1869) bu ülkede satılan Amerikan pullukları Zulu misyonununun masraflarından daha fazla para getirmiştir”*. Yine Kocabaşoğlu’nun A.B.C.F.M.’nin dış ilişkiler sekreteri James L. Barton’nun *“Daybreak in Turkey”* adlı eserinden aktardığı ifadede ise:

Türkiye’deki bu modern eğitim kurumları bu ülkenin insanların yaşam, düşünce, adet ve alışkanlıklarını yeniden biçimlendirmede önemli bir güçtür. Bu okullardan çıkan erkek ve kadınlar bilgi isteyen meslekler de olduğu gibi iş ve ticarete de ön sıralarda yer almaktadırlar. Misyoner okullarının eski öğrencilerinin büyük bir kısmı şimdi Avrupa ve Amerika’nın varlıklı tüccar ve işadamlarıdır. Modern düşünceli bu adamlar aracılığıyla fabrikalarımızın ürünleri ve Batı’nın makineleri Doğu’nun bu bölümüne artan oranlarda girebiliyor, bunun karşılığında Türkiye’nin ürünleri de bize ulaşıyor. Sık sık ifade edilmiş olduğu gibi, Türkiye’deki Amerikan kolejlerini kurmak ve desteklemek için Amerika’dan gönderilen paranın, bu ülkeyle artan ticaret sayesinde, yüklü faiziyle birlikte fazlasıyla geri ödendiğini söylemek doğru olacaktır.¹²³

İsa’nın öğretisinin, değişen koşullar içinde yorumlanarak, belki de başlangıçtakinden çok farklı biçimlere büründüğünü söyleyebiliriz. Hıristiyanlığı temsil eden kilise, bir dönemde derebeylerinin yanında yer alıp liberalizme karşı savaş açarken; daha sonra, eski düşmanı burjuvaziyle birleşip sosyalizmle mücadele ettiği ve genellikle kurulu düzenden ve egemen güçlerden yana olduğu tartışma konusudur.

¹²² Kışlalı, a.g.e., s. 54.

¹²³ Kocabaşoğlu, (2000), a.g.e., s. 18.

I. 2. 2. 2. Osmanlı Devlet Yapısında Gayrimüslimlerin Statüsü

Osmanlı devletinin sosyal yapısını ve hatta siyasal süreçteki gelişmelerini kavrayabilmek için Millet Sisteminin iyi anlaşılması ve değerlendirilmesi gerekmektedir. Osmanlı devletinde millet sistemi İslam hukukuna dayanmaktadır. İslam'da millet kavramı, din, mezhep; bir din ve mezhebe bağlı topluluk anlamlarına gelmektedir. Millet, Osmanlıda dini grupların adıdır. Örneğin: Rum milleti, Ermeni milleti vb. Osmanlı devletindeki Gayrimüslim grupları Gülnihal Bozkurt, dinleri bakımından; Hıristiyanlar, Museviler ve Sabiiler olmak üzere üç ana gruba ayırmaktadır. Alt grup olarak ise; 1. Katolik Hıristiyanlar, bunlar: Latinler, Gürcüler, Ermeniler, Süryaniler, Keldaniler, Marunîler (Lübnan Katolikleri), Kıptiler ve Katolik Rumlar olarak belirlemiştir. 2. Katolik olmayan Hıristiyanlar, bunlar ise: Ortodokslar, Gregoryenler, Nesturiler, Yakubi Süryanileri, Melkitler ve Mandeiler'dir. 3. Museviler ise, Rabbaniler, Karaitler ve Samiriler olarak sınıflandırılmıştır.¹²⁴ Farklı dönemlerde ise, azınlıkların hak ve mülkiyetlerini belirleyen İslam hukuku dışındaki kaynaklar arasında kapitülasyonlar ve anlaşmaların önemli bir yeri vardır. Bilindiği gibi kapitülasyonlar sadece tanıdıkları ülke tebaalarına Osmanlı devletinde serbestçe faaliyet imkânı, çeşitli konularda ayrıcalıklar ve koruma sağlamaktaydı.

Bilal Eryılmaz'ın Şemseddin Sami'den aktardığına göre; Kamus-i Türkî'de, “din” ve “millet” kavramlarının aynı anlama geldiğini, “millet” ile “ümmetin” ise farklı terimler olduğunu belirtmektedir.¹²⁵ Burada millet, bir dine bağlı olan toplulukların ortak adı olarak görülmektedir. İslam anlayışına göre,

¹²⁴ Gülnihal Bozkurt, *Gayri Müslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu*, TTK Basımevi, Ankara, 1989, s. 9.

¹²⁵ Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Gayri Müslim Teb'anın Yönetimi*, İzmir, 1988, s. 5.

insanlar, inananlar ve inanmayanlar şeklinde sınıflandırılmışlardır. Yani Müslüman olanlar ve Müslüman olmayanlar biçiminde görülüp değerlendirilmektedir. Bunun içindir ki İslam dini, dil ve ırk esasına dayanan millet anlayışını reddetmiştir. Zaten “*nation*” anlayışına dayalı bir millet yapılanması, Osmanlıda Fransız İhtilalinin etkisiyle 19. yüzyılda görülmeye başlanmıştı.

Böylece Osmanlı egemenliği altındaki Gayrimüslimler, mezhep ya da dinlerine göre, Osmanlı yönetimi tarafından gruplandırılmış ve bu gruplara da “*millet*” adını vermiştir. Azınlıkların uluslarına göre ayrımı 19. yüzyılın sonlarına kadar söz konusu değildi. Her dini grubun en yüksek dini lideri kendi topluluğunu düzenlemek ve yönetmekle görevlendirilmekteydi. Bu yapılanma Osmanlı Devleti’nde faaliyet gösteren misyonerlerin işini kolaylaştırmıştır.

I. 2. 2. 3. Amerikan Board’ın Kuruluşu

ABCFM ya da *Amerikan Board* olarak isimlendirilen, *American Board of Commissioners for Foreign Missions*, ABD’deki Protestan misyoner örgütlerinin en önemlilerinden birisidir. Bu örgüt Kalvenci geleneği temsil eden, 17. yüzyıl İngiltere ve Amerika’nın doğusunda gelişen *Puritan* akımının belli başlı üç temsilcisinden birisi olan *Congregationalistlerce* kurulmuştur.¹²⁶ 1800’lü yılların başlarında New England bölgesinde Dartmouth, Williams ve Amherst gibi kolejlerde eğitim görmüş, dini anlamda heyecanlı ve istekli bir grup ortaya çıkmıştı. Adı geçen grubun kadınlar grubunun çoğunluğunu ise, South Hadley’deki Mount Holyoke Kız Ruhban

¹²⁶ Kocabaşoğlu, (2000), a.g.e., s. 15.

Okulu'nda (*Female Seminary*) öğrenim görmüş kızlar oluşturmaktaydı.¹²⁷ Fakat gerçekte Amerikan Board'ı oluşturanlar, *Williams Koleji* öğrencileridir.¹²⁸ 1808 yılında Samuel J. Mills ve arkadaşları gizli Brethren Cemiyeti'ni (*Society of Brethren*) kurmuşlardır. Samuel J. Mills, *Andover Papaz Okulu*'nda eğitim almış bir teologdu. Bu okulun mezunları cemaatsel ve presbiteryen yetkililerini bir misyoner örgütü kurulması doğrultusunda kullanmışlardır. Adı geçen bu okuldaki yaklaşık 250 öğrencinin de içinde bulunduğu grup, Amerikan Board'ı (A.B.C.F.M.) kurmuştur. Her ne kadar Osmanlı Devleti'ne ilk ayak basan Levi Parsons ve Piny Fisk, bu okula mensup olmasalar da, aynı ilkeler doğrultusunda çalışmaktaydılar.¹²⁹ Yine, Samuel Nott, Adoniram Judson ve Samuel Newell grubun önde gelenleriydi.¹³⁰ Bu kişilerin önerisinin Massachusetts Kiliseler Topluluğu tarafından onaylanması üzerine Amerikan Board, 27 Haziran 1810'da Boston'da resmen kurulmuştur.¹³¹ Bu teşkilat, kısa sürede Çin, Hindistan, Güney Amerika, Afrika ve Hıristiyanlığın çıkış noktası olan Ortadoğu'ya amaçlarını gerçekleştirmek için misyonerler göndermiştir.

Amerikan Board, Osmanlı topraklarındaki faaliyetlerine 1820 yılı başlarında başlamıştır.¹³² Yine "*The Near East Relief*" örgütü de Osmanlı topraklarında etkili çalışmalar yapmıştır. ABCFM üyesi olan Pliny Fisk ve Levi Parsons,¹³³ 1819 yılı Kasım ayında Boston'dan Osmanlı topraklarına doğru

¹²⁷ Carl Kalani Beyer, "Female Seminaries in America and Hawai'i During the 19th Century", *The Hawaiian Journal of History*, vol. 37, 2003, ss. 91-118. Julius Richter, *A history of protestant missions in the Near East*, New York, 1910.

¹²⁸ Frank Andrews Stone, *Academies for Anatolia*, University Press of America, London, 1984, s. 3., Mark Hopkins, *First Presbyterian Church*, Parsons and Company, 1873, ss. 6-27.

¹²⁹ Joseph L. Grabill, *Protestant Diplomacy and the Near East*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1971, s. 5.

¹³⁰ Stone, (1984), a.g.e., s. 4.

¹³¹ Stone, (1984), a.g.e., ss. 4-5.

¹³² Turan, (2001), a.g.m., s. 204.

¹³³ Stone, (1984), a.g.e., s. 27.

başlattıkları yolculuklarını, 15 Ocak 1820 tarihinde İzmir’de tamamlamışlardır.¹³⁴ Böylece Amerikan Board’ın Türkiye’deki varlığı da başlamış oldu.¹³⁵ Bu misyonerleri daha sonra Board’ın sekreteri Rufus Anderson, Eli Smith, William Goodell, William Schaufller, Elias Riggs, Cyrus Hamlin, Benjamin Schneider ve H.G.O. Dwight’in gezileri takip etmiştir.¹³⁶ Levi Parsons, İzmir’e çıkar çıkmaz, “*Bu günah İmparatorluğunu tamamen yıkmak ahdim olsun*” diye yazacaktır.¹³⁷ Fisk ve Person, Board yönetimi tarafından oluşturulan Danışma Komitesi’nce (*Prudential Committee*), Kudüs’teki (*Jerusalem*) sosyal ve dinsel durumu araştırmak için görevlendirilmişlerdi. Amaçları buralarda yaşayan çeşitli din ve ırka mensup insan topluluklarını tanımak ve bu insanlara ulaşmanın, aralarında çalışmaya başlamanın yollarını tespit etmektir.¹³⁸ Bu iki misyoneri daha sonra kendini *Evangelism*’e adanmış birçok kadın ve erkek misyoner takip etmiştir.¹³⁹ Türkiye’ye gelen Board misyonerlerinin Türkiye ve Türkler hakkındaki bilgileri de oldukça kısıtlıydı ve Avrupa’daki yanlış ve kindar bilgilerden oldukça etkilenmişlerdi.¹⁴⁰

Osmanlı topraklarında Amerikan Board, 1870 yılına kadar tek başına, o yıldan itibaren ise Suriye ve Lübnan’daki çalışmalarını üstlenen *Board of Foreign*

¹³⁴ The Missionary Herald, “*Letter from Messrs. Fisk and Parsons, to the Cor. Sec. of A.B.C.F.M., Smyrna, Asia, Jan. 21, 1820,*” 16, no. 4 (1820): 77.

¹³⁵ Brian Jhnsen, “Türkiye’de Bir Amerikan Okulunun Doğuş Öyküsü: İzmir Amerikan Koleji”, Çev. Handan Cinci, *Toplumsal Tarih*, sayı, 149, Mayıs, İstanbul, 2006, s. 38.

¹³⁶ Joseph K. Greene, *Leavening The Levant*, Boston, 1916, s. 67.

¹³⁷ Bilal N. Şimşir, “Amerika’da Ermeni Propagandası ve Büyükelçi Ahmet Rüstem Bey”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı. 2, Haziran-Temmuz-Ağustos, 2001, s. 30. Bkz. Bilâl N. Şimşir, “Türk-Amerikan İlişkilerinin Yeniden Kurulması ve Ahmet Muhtar Bey’in Vaşington Büyükelçiliği”, *Belleten*, Cilt XLI, Sayı 162, Nisan, 1977, s. 277-356’dan ayrı basım., Mine Erol, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Amerika Büyükelçisi A. Rüstem Bey*, Bilgi Basımevi, Ankara, 1973, s. 21.

¹³⁸ Gülbadi Alan, “Protestan Amerikan Misyonerleri, Anadolu’daki Rumlar ve Pontus Meselesi”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı: 10, 2001, s. 183.

¹³⁹ Bayard Dodge, “American Educational and Missionary Efforts in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries”, *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 401, America and the Middle East, May, 1972, ss. 15-22.

¹⁴⁰ Akgün, (1988), a.g.m., s. 4.

Missions of the Presbyterian Church (BFMPC) ile birlikte çalışmıştır.¹⁴¹ Yine Amerikan Board ile birlikte faaliyet gösteren Kadın Misyonları Örgütü de (*Woman's Board of Missions ve Woman's Board of Missions of the Interior*), kızların ve kadınların eğitimi üzerinde çalışmalar yapmaktaydı. Bu iki kuruluş, 1912'de Türkiye'de 3.960 öğrencinin okuduğu orta ve lise düzeyinde 16 kız okulunu para ve personel yönünden desteklemekteydi.¹⁴²

I. 2. 2. 4. Anadolu'da Amerikan Misyoner Örgütlenmesi

Fisk ve Parsons, Türkiye'ye gelir gelmez 17 Şubat 1820'de, İzmir'de faaliyette bulunan Rum okullarını ziyaret etmişlerdir. Daha sonra Sakız Adası'na giderek Profesör Bambas'dan modern Rumca dersi almışlardır. Amerikan Board tarafından, Kasım 1820'de Anadolu'ya bir geziye çıkan bu iki misyonerden, Parsons'un Kudüs'e gönderilmesine, Fisk'in de İzmir'de kalmasına karar verilmişti.¹⁴³ Kudüs'te çalışmalar yapan Parsons, buranın misyoner çalışması yapmak için uygun olmadığına karar vermiş ve tekrar İzmir'e dönmüştür. Parsons'ın ölümünden sonra Fisk ve Jonas King, Kudüs'te çalışmalar yapmışlar ise de olumsuz sonuçlar elde edince Beyrut'a geçiş kararı almışlardır. King'in görev süresinin bitmesi ve Fisk'in ölümü üzerine bölgeye, 16 Kasım 1823'te William Goodell ve Isaac Bird gönderilmiştir. Beyrut'a eşleriyle birlikte yerleşen bu misyonerler, Türkçe, Arapça ve Ermenice öğrenmeye çalışmışlardır. 1828–1829 Osmanlı-Rus savaşının etkisiyle Beyrut'ta bulunan İngiliz konsoloslğunun kapanması üzerine, Mayıs

¹⁴¹ Kocabaşoğlu, (2000), a.g.e., s. 16.

¹⁴² Kocabaşoğlu, (2000), a.g.e., s. 96.

¹⁴³ Stone, (1984), a.g.e., s. 28.

1828'de Amerikalı misyonerler, iki Ermeni yardımcıyla birlikte Malta'ya göç etmek zorunda kalmışlardır.¹⁴⁴

1826'da İstanbul'a gelen Girdley, Anadolu'yu tanımak için Kayseri'ye gitmiş ise de 1827'de vefat etmiştir. 24 Kasım 1828'de Amerikan Board, Rufus Anderson'u Osmanlı topraklarında bir tetkik gezisi yapması için bir yetki mektubuyla görevlendirmiştir. 1 Ocak 1829'da Malta'ya gelen Anderson, burada yaptığı toplantı sonucunda Anadolu'da çalışma yapmanın gereğini merkeze bildirmiştir. Amerikan Board'ın üst yönetim kurulu (*Prudential Committee*), Malta'da alınan kararları onaylamış ve Goodell'i de Anadolu'daki teşkilatlanma için görevlendirmiştir.¹⁴⁵ 1830'dan itibaren belli aralıklarla Anadolu'ya tetkik gezileri yapan misyoner guruplar, özellikle Tanzimat'tan sonra Anadolu'nun birçok bölgesine yayılarak, okul, matbaa, yetimhane ve hastane kurmuşlardır.¹⁴⁶

Özellikle Osmanlı Devleti ile Amerika arasında 1830 ticaret antlaşmasının imzalanması misyonerlerin bölgedeki faaliyetlerini de olumlu yönde etkilemiştir. Anadolu'da resmi anlamda bir örgüt kurmak isteyen Amerikan Board, bu iş için William Goodell'i İstanbul'a göndermişti. Goodell, fakir bir New England ailesinin çocuğudur. *Philips Academy* ve *Dartmouth College*'den mezun olduktan sonra Andover İlahiyat Okulu'nda eğitim görmüştü. İyi düzeyde Lâtinçe ve Grekçe biliyordu.¹⁴⁷ Malta'daki ailesini de yanına alan Goodell, 1831 yılında İstanbul'da

¹⁴⁴ Kocabaşoğlu, (2000), a.g.e., s. 29.

¹⁴⁵ Kocabaşoğlu, (2000), a.g.e., s. 30.

¹⁴⁶ Turhan Baytop, *Antep'in Öncü Hekimleri Merkezi Türkiye Koleji Tıp Bölümü ve Antep Amerikan Hastanesi*, SEV Yayınları, İstanbul, 2003, s. 12.

¹⁴⁷ Kocabaşoğlu, (2000), a.g.e., s. 35.

Amerikan Board'ın resmi merkezini açmıştır.¹⁴⁸ Ayrıca Goodell, Suriye'de iken Arapça ve Türkçe de öğrenmeye çalışmıştı.

Amerikan bireyselliğini bölgeye getiren Fisk ve Parsons, toplumsal, ayinsel ve statükocu bir sisteme sahip olan Osmanlı topraklarındaki Müslümanları Hıristiyanlaştırmayı başaramadılar. Hıristiyan kilisesine ait Marunîler ile Ortodoks Kilisesi'ne ait Yunanlılar, misyonerlik faaliyetlerini pek hoş karşılamamışlardır.¹⁴⁹ 1835 yılına gelindiğinde henüz hiçbir grup Protestanlaştırılmamıştı, bundan endişe duyan Parsons ve Fisk Ermeniler üzerine yoğunlaştılar. Ermeniler onlar için doğru hedef olabilirdi. Çünkü Osmanlı toplumu içerisinde millet sistemine bağlı olan Ermeniler, çoğunlukla Türkçe konuşmaktaydı ve yarı-özerk bir yapılanmaya sahipti.¹⁵⁰

1828'de Eli Smith ve H. G. D. Dwight Board'ın emriyle Anadolu, Ermenistan ve Kuzeybatı İran'da 16 ayda 3000 mil (yaklaşık 4.828 kilometre) yol almışlardır. Bu incelemelerini *Missionary Researches in Armenia* adıyla bastırmışlar ve bu rapor Board'ın bölgedeki politikasının da belirleyicisi olmuştur.¹⁵¹ Ermeniler ile birlikte paralel olarak Suriye Araplarının da Protestanlaştırılması Anadolu'da yeni misyonerlik merkezlerinin açılmasına sebep olmuştu. Bunlar sırasıyla; Antep (1848), Sivas (1851), Merzifon, Adana, Ceyhan (1852), Diyarbakır (1853), Talas, Maraş (1854), Harput (1855) ve Tarsus (1859) idi.¹⁵² 1896 yılına gelindiğinde ise Amerikan misyonunun bulunduğu iller şunlardı: Bursa, İzmir, Merzifon Kayseri, Sivas, Trabzon, Erzurum, Harput, Bitlis, Van, Mardin, Antep, Maraş, Adana, Saimbeyli

¹⁴⁸ Stone, (1984), a.g.e., s. 35.

¹⁴⁹ Grabill, a.g.e., s. 7.

¹⁵⁰ Grabill, a.g.e., s. 10.

¹⁵¹ Stone, (1984), a.g.e., s. 30.

¹⁵² Grabill, a.g.e., s. 15.

(*Hadjin*), Ankara, Yozgat, Amasya, Tokat, Arapkir, Malatya, Palu, Diyarbakır, Urfa, Birecik, Elbistan, Tarsus ve İstanbul'du.¹⁵³ Bu yayılma sonucunda misyonerler, Anadolu coğrafyasına her alanda nüfuz stratejisine de sahip olmuşlardır.

Misyonerlik faaliyetleri, eğitim kurumlarının açılmasıyla birlikte hız kazanmıştır. 1830'larda Osmanlı Devleti de kendi toprakları üzerinde okulların açılmasını sağlıklı buluyor hatta dönemin padişahı, Amerikan Board'ın kitap ve diğer araçları temin etmesi yönünde teşviklerde bulunmaktaydı.¹⁵⁴

Eğitim faaliyetlerinin hız kazanması, misyonerler arasında öncelikle öğretmenlerin dinlerini değiştirmelerine neden olmuştur. 1830'larda Ermeni-Türkçesi ve Arapça, öğrenim dilinde ilk sıralarda bulunmaktaydı. Yerel kadroyu eğitmek amacıyla ilk kurum İstanbul'da 1840 yılında Bebek Papaz Okulu (*Bebek Seminary*) adı altında açılmıştır.¹⁵⁵ Eğitim faaliyetlerinin sürdürülebilmesi için kuşkusuz matbaa çok önemli idi. Amerikalılar, ilk olarak matbaayı Malta'da kurmuşlar, daha sonra matbaa İran, Beyrut, İzmir, İstanbul ve Urmia'da kurulmuştu. Malta'da binlerce İncil basılmış, yaklaşık yirmi bir milyon sayfalık broşür hazırlanmıştı.¹⁵⁶

Eğitim alanında önemli çalışmalar yapan Cyrus Hamlin, denizaşırı teknik yardım konusunda faaliyet gösteren ve daha sonra eğitimci kimliği ile de etkili olan bir misyonerdi. Profesyonel hayatına Bebek Papaz Okulu'nda (1840) başlamış, daha

¹⁵³ Vahapoğlu, a.g.e., s. 41.

¹⁵⁴ Grabill, a.g.e., s. 19.

¹⁵⁵ Judson Smith, "Central Turkey College at Aintab", *Herald Missionary*, Volume, 96, June, Date, 1900, s. 223.

¹⁵⁶ Grabill, a.g.e., s. 20.

sonra bölgeye sanayi alanında bazı katkılarda bulunmuştu.¹⁵⁷ Genç insanlara kıyafet, ayakkabı, küllük ve demir levha yapmaları konusunda teşviklerde bulunmuş ve fırıncılık alanında bazı teknikleri öğretmişti. Daha sonra Bebek Papaz Okulu'nun yerini alan Robert Koleji (1863)'nin kurucuları arasında da yer almıştır.¹⁵⁸

Diğer bir misyoner-egitimci ise Suriye Protestan Okulu'nun kurucularından olan Daniel Bliss'dir.¹⁵⁹ Eğitimin evrenselleşmesi Osmanlı Devleti dönemindeki en önemli atılımını 1871'de kurulan İstanbul Kız Koleji (*American College for Girls*) ile birlikte yapmıştı. 1908 yılında Osmanlı basınında yer alan ilk Türk yazar olma statüsünü kazanan Halide Edip Adıvar da bu okulun mezunlarından.¹⁶⁰ Anadolu'da kurulan diğer okullar arasında; Harput'ta bulunan Fırat Koleji, Van Amerikan Koleji, Merkezi Türkiye Koleji (Antep), Tarsus St. Paul Koleji, Merzifon'da bulunan Amerikan Koleji ve İzmir'de bulunan Uluslararası Kolej bulunmaktaydı.¹⁶¹ 1900'lerde Osmanlı Devleti içerisinde, 370 ilkokul, 44 lise, 8 kolej, 5 ilahiyat okulu bulunmaktadır. Bu kurumlarda 21.000 öğrenci öğrenim görmüştür.¹⁶² Amerikalılar, 1914 yılına gelindiğinde Anadolu'da kurdukları okullarda özellikle Ermeniler arasında etkili olmuşlardır. Suriye'de ise İngiliz, Fransız ve Rus misyonerlerinin bulunmasından dolayı ikinci planda kalmışlardır.¹⁶³

Protestan misyonerlerin asıl etkinliğinin artması, Osmanlı Devleti'nin Protestanları ayrı bir cemaat olarak resmen tanıması ile olmuştur. Bu tanımayla

¹⁵⁷ Robert L. Daniel, "American Philanthropy in the Near East, 1820-1960", *The American Historical Review*, Volume 78, No. 1, February, 1973, ss. 134-135.

¹⁵⁸ Grabill, a.g.e., ss. 22-23.

¹⁵⁹ Grabill, a.g.e., s. 24.

¹⁶⁰ Grabill, a.g.e., s. 25.

¹⁶¹ Grabill, a.g.e., s. 26

¹⁶² William E. Strong, *The Story of the American Board*, The Pilgrim Press, Boston, 1910, s. 404.

¹⁶³ Grabill, a.g.e., s. 26.

birlikte Ermeniler de Gregoryen, Katolik ve Protestan diye üçe bölünmüşlerdir.¹⁶⁴ Protestanlara yönelik ilan edilen bir Fermanda: “*Protestanlar da, öbür din ve mezhep salikleri gibi devlet himayesinde olduklarından bunların nüfus defterleri tanzimi, evlenme ve ölüm muamelelerinin kendi aralarından seçecekleri inanılır bir adam vekâletiyle yapmaları ve bu işler için kendilerinden harç alınması*”¹⁶⁵ istendi. Daha sonra ilan edilen: “*Protestan mezhebi salikleri hakkında mezhep ve tabiiyet için verilen müsaadelerin korunması, aykırı hareket edenlerin cezalandırılmaları*”na (15 Şaban 1269; 24 Mayıs 1853)¹⁶⁶ yönelik Ferman ile de Protestanlar, devlet güvencesini sağlamışlardır.

Anadolu’daki faaliyetlerin Ermeniler üzerinde yoğunlaşması üzerine, Batı Misyonu, Ermeni Misyonu’na dönüştürülmüştür. 1856 yılında Ermeni Misyonu kuzey ve güney olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Bu yeni ayrıma göre Güney Ermenistan Misyonu, Antep, Maraş, Antakya; Kuzey Ermenistan Misyonu ise İstanbul, İzmir, Trabzon, Erzurum, Tokat, Sivas, Kayseri, Arapkir ve Harput’tan oluşmaktaydı. 1860 yılında Harput’ta yapılan yıllık toplantıda ise Anadolu’daki misyonerlik faaliyetlerinin üç istasyon çerçevesinde yürütülmesi kararlaştırılmıştır:

1- Batı Türkiye Misyonu

2- Doğu Türkiye Misyonu

3- Merkezi Türkiye Misyonu

¹⁶⁴ Polat, a.g.m., s. 629.

¹⁶⁵ Cemil Cahit Güzelbey, *Gaziantep Şer’i Mahkeme Sicilleri*,(cilt 144-152)(1841-1886), Gaziantep Kültür Derneği Yayınları, Gaziantep, 1966, s. 37.

¹⁶⁶ Güzelbey, a.g.e., s. 38.

Bu yapılanma yüzyılın sonuna kadar değişmeden devam etmiştir.¹⁶⁷ Misyon teşkilatı eğitim çalışmaları başta olmak üzere sağlık, kadınlara ve erkeklere yönelik faaliyetler ile basın çalışmaları ekseninde yoğunlaşmaktaydı. Misyon merkezleri, Amerikan Board'ın tüzük, yönetmelik ve kurallarına bağlı kalmak şartıyla özerk bir yapıda etkinliklerini göstermekteydiler. Her misyon, kendi kurallarını kendileri koymakta, tüzük ve yönetmeliklerini kendileri yapmakta, program ve bütçelerini oluşturmaktaydılar. Aynı zamanda misyonlar, yönetsel alt birim olarak istasyonlara ayrılmaktaydı. Başında bir misyonerin bulunduğu ve genelde kentlerde gerçekleştirilen örgütlenme istasyon olarak tanımlanmıştır. Bu yapılanmanın alt basamaklarında ise uç-istasyonlar yer almaktaydı. Bunlar karar almaktan ziyade alınan kararları uygulamaktaydılar. Kasaba ve köylerde yerli Hıristiyan ahaliden bir yardımcının yönetiminde merkez istasyonlarına bağlı olarak çalışmaktaydılar.¹⁶⁸ Bu misyonlara kısaca bakacak olursak:

Batı Türkiye Misyonu; Osmanlı toprakları içerisindeki en büyük misyon teşkilatı olan bu merkez; Trabzon-Mersin çizgisinin batısında kalan yedi istasyonda (Trabzon, Merzifon, Sivas, Kayseri, Bursa, İzmir ve İstanbul), Trakya bölgesinin de büyük bir kısmını içine alarak toplam 102 uç-istasyonda örgütlenmiştir. Misyonerlerin ilk ziyaret ettikleri şehir İzmir olmasına rağmen, ilk istasyonu İstanbul'da kurmuşlardır. İstanbul aynı zamanda misyon faaliyetlerinin basın yayın merkezini de oluşturmaktaydı. 1833 yılında Malta'dan İzmir'e taşınan matbaa, 1853 tarihinde İstanbul'a taşınmış ve 1880 yılında Antep'te bir matbaa kuruluncaya kadar basın işlerini tek başına sürdürmüştür. Batı Türkiye Misyonu'nda faaliyet göstermiş

¹⁶⁷ Kocabaşoğlu, (2000), a.g.e., s. 71.

¹⁶⁸ Uygur Kocabaşoğlu, "Doğu Sorunu Çerçevesinde Amerikan Misyoner Faaliyetleri", *Tarihi Gelişmeler İçinde Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu (Dün-Bugün-Yarın)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1990, s. 69.

olan Amerikalı eleman sayısı 1860'ta 51 iken, 1909'da bu sayı 85'e yükselmişti. Bunun karşılığında 1860'ta yerli eleman sayısı 55 iken, 1909 yılında 400'ü bulmuştur. Bu merkezde sağlık alanında çalışma yapan misyonlar ise, İstanbul, Merzifon, Kayseri ve Sivas'tır.¹⁶⁹ Bu misyonun istasyonlarında zaman içinde bazı değişiklikler olmuştur. Rumlara yönelik çalışmaların durdurulmasından sonra istasyon olmaktan çıkarılan ve Manisa'ya bağlanan İzmir, 1880'den itibaren yeniden istasyon yapılmıştır. 1900 yılına gelindiğinde bu misyonun önde gelen iki istasyonu İstanbul ve Merzifon olmuştur.¹⁷⁰

Doğu Türkiye Misyonu; Eski adıyla Kuzey Ermenistan olan bu misyonun merkezi Harput'tur.¹⁷¹ Amerikan Board'ın 1859 yılında misyonlar üzerinde yapmış olduğu yeni düzenlemenin ardından Batı ve Merkezi Türkiye Misyonlarının doğusunda kalan bölge, Erzurum, Harput, Mardin, Bitlis ve Van istasyonlarının oluşturduğu misyon bölgesidir. 1900 yılında bu beş istasyona bağlı 97 uç istasyon bulunmaktaydı. 1859 yılında Harput'ta açılmış olan ruhban okulu mezunlarını vermeye başlayınca yerli yardımcılar da misyonda görev almaya başlamışlardı. Bu misyon bölgesinde 1860 yılında Amerikalı sayısı 24 iken, 1914 yılında 44'e yükselmiştir. Yerli eleman sayısı ise aynı tarihlerde 55'ten 350'ye çıkmıştır.¹⁷²

Merkezi Türkiye Misyonu; Eski adıyla Güney Ermenistan olan merkez, 1860'tan sonra bu adla anılmıştır. Önceleri Antep ve Maraş daha sonraları ise bunlara Adana ve Saimbeyli'nin (*Haçin*) katılmasıyla dört istasyonda toplanmıştır. Halep, Tarsus ve Urfa'yı da kapsayan bu örgüt, misyonlar içerisinde Protestan

¹⁶⁹ İdris Yücel, *Kendi Belgeleri Işığında Amerikan Board'ın Osmanlı Ülkesindeki Teşkilatlanması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2005, s. 78.

¹⁷⁰ Kocabaşoğlu, (2000), a.g.e., s. 110.

¹⁷¹ Kocabaşoğlu, (2000), a.g.e., s. 117.

¹⁷² Yücel, a.g.t., s. 132.

cemaatinin en yoğun olduğu bölgedir. Bu misyonda sağlık, eğitim ve matbaa çalışmaları etkili biçimde yürütülmekteydi.¹⁷³ Bu misyon üzerinde ikinci bölümde ayrıntılı olarak durulacaktır.

¹⁷³ Kocabaşoğlu, (2000), a.g.e., ss. 114-115.

II. BÖLÜM: AMERİKAN MİSYONERLERİNİN ANTEP'E GELİŞİ

II. 1. 1. Merkezi Türkiye Misyonu'nun Kuruluşu

Misyonerlere karşı büyük şehirlerde başlayan bazı tepkiler onları yıllardan beri yaptıkları araştırmalardan sonra, belirledikleri Anadolu'nun iç kısımlarına doğru yöneltmiştir. Buralarda hem daha verimli ve geniş bir alana hitap edeceklerdi, hem de devletin yöneticilerinin gözetiminden uzak kalacaklardı. Bu düşünceyle Anadolu'nun iç kısımlarına ulaşacak merkezler seçilmişti.

Yukarıda kısaca değindiğimiz Merkezi Türkiye Misyonu'nu burada biraz daha ayrıntılı inceleyeceğiz. Merkezi Türkiye, doğu ve batı misyonları arasında bulunan bir alandaydı. Burası Kilikya bölgesi olarak da adlandırılmaktaydı.¹⁷⁴ Bölgenin nüfusu yaklaşık bir milyondur. Bu bölgede Müslümanlar, Ermeniler ve Suriye Hıristiyanları yaşamaktaydı. Müslümanlar, birçok bölgede nüfus olarak çoğunluğu oluşturmaktaydı.¹⁷⁵

Merkezi Türkiye Misyonu, 1856 yılında ayrı bir merkez olarak teşkilatlanmıştı. Bu misyonda Antep, Maraş, Antakya Halep ve Urfa ilk misyon alanlarıydı. Bu tarihlerde bölgedeki misyon okullarında 517 öğrenci öğrenim görmekteydi. Bu öğrencilerin 221'i Antep istasyonunda idi.¹⁷⁶ Bu misyonlarda ilkokuldan yüksek öğrenime kadar çeşitli eğitim kademelerinin yanı sıra, sağlık, matbaa ve yetimhane çalışmaları da sürdürülmekteydi. Merkezi Türkiye Misyonu'nun merkezi Antep'tir. 1847 yılında oluşturulan bu istasyondan sonra,

¹⁷⁴ Hrant D. Andeasyan, *Urfalı Mateos Vekayi-Namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000, s. 156.

¹⁷⁵ Eddy, a.g.e., s. 127.

¹⁷⁶ Smith, a.g.m., s. 224.

1852’de Adana, 1854’te Maraş ve Urfa, 1859’da Tarsus, 1872’de ise Saimbeyli, misyonerlerin önemli çalışma alanları olmuştur.¹⁷⁷ Antep istasyonuna bağlı uç istasyonlar; Kilis, Urfa, Kessab, Birecik, Maraş, Adana, Beytaş, Adıyaman, Halep, Antakya, Ekizoluk, Orul, Siverek, Tarsus, Hacıhabibli, Kepez, Ehnes, Saylakkaya (*Cibin*), Bahçe, Lepaç, Kırıkhan (*Kevorkan*), Besni, Hasanbeyli, Eyboz, Germiş, Yoğunoluk, Belen (*Beylan*), Kayacık, Kaleduran, Kharne, Kozoluk ve Nizip’ten oluşmaktaydı.¹⁷⁸ Bu uç istasyonlar, zamanla merkez istasyon olarak da teşkilatlanmışlardır. Her bölgenin sekreteri, kendi bölgesinin ve uç bölgelerinin istatistiklerini hazırlamakta ve bu bilgileri Boston’a göndermekle görevliydi.¹⁷⁹

Merkezi Türkiye Misyonu’nda 1860 yılında Amerikalı sayısı 16, yerli eleman sayısı da 61 kişiden oluşmaktaydı. 1914 yılında ise Amerikalı misyoner sayısı 39, yerli eleman sayısı da 403’e ulaşmıştır. Yine 1860 yılında bölgede faaliyet gösteren Protestan Kilise sayısı 12 ve bu kiliselerin 722 de üyesi bulunmaktaydı. Bunların yanı sıra 23 ibadet yeri de hizmet vermekteydi. Bu ibadet yerlerindeki pazar cemaat sayısı ortalama 3000 kişiyi bulmaktaydı. 1914 yılına gelindiğinde ise ibadet yeri sayısı 77’yi bulurken, cemaat sayısı da 13.000’i bulmuştur.¹⁸⁰

Bu misyonun çalışmalarına Ermeniler de büyük destek vermiştir. 1900 yılında Amerikan Board’ın Türkiye Misyonu’na verdiği 27.169 dolara karşılık, Ermeni cemaati 10.795 dolar destekte bulunmuştur.¹⁸¹ Eğitim çalışmalarında da önemli gelişmelere sahip olan bu misyonda, 1872 yılına ait verilere göre toplam okul sayısı 45 ve bunlara devam eden öğrenci sayısı da 1.283 olarak belirtilmektedir. 1899

¹⁷⁷ American Board, *The One Hundred and Eleventh Annual Report*, ss. 58-59.

¹⁷⁸ Yücel, a.g.t., s. 172.

¹⁷⁹ A.B.C.F.M., Reel, 653, No: 117.

¹⁸⁰ A.B.C.F.M., Reel, 640, No: 40, 70.

¹⁸¹ Kocabaşoğlu, (2000), a.g.e., s. 115.

yılına gelindiğinde bu sayı 147 okulda 7.275 öğrenciye ulaşmıştı.¹⁸² Bu okullar içerisinde ilkokul, ortaokul, lise, kızlar okulu, ilahiyat okulu ve kolejler bulunmaktadır. Merkezi Türkiye Misyonu'nda eğitim faaliyetleri, Dr. Azariah Smith'in Antep'te bir okul açması ile başlamıştır. Okuma yazma oranının düşük olduğu bu bölgede okullaşma hızla artacak ve yüksek öğrenime kadar gelişmişti. 1915 yılına gelindiğinde bölgede 150 okulda 8.000 öğrenci okumaktaydı.¹⁸³

Bu misyon çalışmalarında, kadınların eğitimine ayrı bir önem verilmiştir. Bu amaç doğrultusunda Merkezi Türkiye Kızlar Koleji, Maraş'ta açılmıştı. Kocabaşoğlu, bu okulun açılış tarihi olarak Ekim 1882 tarihini verirken¹⁸⁴ Stone, okulun açılış yılı olarak 1880 tarihini vermektedir.¹⁸⁵ Okulda, 3 Amerikalı ve 2 yerli öğretmen ders vermekteydi. Okul 4 misyoner, 4 de Kilikya Birliği tarafından atanan üye tarafından yönetilmekteydi. Okulun öğrenim süresi 3 yıl olup, buna bir yıl da hazırlık eğitiminin eklenmesiyle 4 yıl eğitim-öğretim yapıldığı belirtilmektedir.¹⁸⁶ Birinci ve ikinci sınıfta yönlendirme çalışmaları yapılarak, Antep'teki Kızlar Okulu (*Girls' Seminary*) ile bağlantı kurulmaktaydı.¹⁸⁷ Kocabaşoğlu ise, bu okulda 2 yıl hazırlık olmak üzere, toplam 6 yıl eğitim verildiğini belirtmektedir.¹⁸⁸ Okul, 1885 yılından itibaren de Amerika'daki *Women's Board of Missions* tarafından desteklenmiştir. Okul Merkezi Türkiye Koleji için kurulan Board Yönetimi (*Board of Managers*) tarafından kontrol edilmekteydi. Kızlar kolejine Antep, Adana ve Saimbeyli'den ortaokul seviyesinde mezun olan öğrenciler gelmiş ve buradan mezun

¹⁸² Kocabaşoğlu,(2000), a.g.e., s. 126.

¹⁸³ A.B.C.F.M., Reel, 653; No: 542.

¹⁸⁴ Kocabaşoğlu, (2000), a.g.e., s. 158.

¹⁸⁵ Stone, (1984), a.g.e., s.144.

¹⁸⁶ A.B.C.F.M., Reel, 653; No: 542.

¹⁸⁷ *Central Turkey College The Year Before The War*, (1913-1914), College Press, Aintab, s. 40.

¹⁸⁸ Kocabaşoğlu, (2000), a.g.e., s. 158.

olanlar da İstanbul Koleji'nde programlarını tamamlamışlardır. Söz konusu okula Türkler de öğrenci göndermişlerdir. Bu okulun yerleşkesinde üç bina yer almaktaydı; yönetim ve sınıfların olduğu bölüm, yatılı bölüm ve küçük bir müzik salonu. Aynı zamanda yatılı da olan okulda öğrenim ve yatak ücreti 5 Osmanlı lirası idi.¹⁸⁹ Okulun Hazırlık Bölümü'nde; Aritmetik, Arapça-Türkçe, Türk Tarihi, Ermenice Çeviri ve Gramer, İncil Tarihi, İngilizce Gramer ve Çeviri, Fizyoloji dersi okutulmaktaydı. Kolej Bölümü'nde ise 1. sınıfta; İngilizce, Genel Tarih, Modern Ermenice, Türkçe Gramer ve yazım, İncil, Öğretmenlik uygulaması. 2. yıl; Cebir, Genel Tarih, Türkçe, İncil, Jeoloji, Zooloji, Eski Ermenice. 3. yıl; Geometri, Hıristiyanlığın Kanıtları, Felsefe, Botanik, İncil dersleri verilmekteydi.¹⁹⁰ Bu okul, yüksek öğretim seviyesinde olmasa da Güneydoğu Anadolu'da lider kadınlar yetiştirmeyi amaçlamaktaydı.¹⁹¹ Böylece kadınların eğitimi için açılan kızlar semineri ve yüksek okullar sayesinde hedefe önemli ölçüde yaklaşılmıştı.¹⁹²

Kızların eğitimini artırmak, bayan öğretmenlerin yetişmesine katkıda bulunmak, en azından yerli misyoner yardımcılara ve yerli öğretmenlere “okumuş eşler” yetiştirmek gibi, genel ve özel amaçları da olan bu okulların, o yöre hanımlarına faydalı oldukları düşünülmüştür. Örneğin 1862 yılında Maraş'ta bulunan kız okulunda okuyan öğrenciler, okul saatleri dışında, ders başına alınan çok cüzî bir ücret karşılığında 200 kadar yetişkin kadına okuma-yazma eğitimi vermişlerdir.¹⁹³

¹⁸⁹ A.B.C.F.M., Reel, 653, No: 542.

¹⁹⁰ A.B.C.F.M., Reel, 653, No: 543.

¹⁹¹ Frank Andrews Stone, *The Educational “Awakening” Among The Armenian Evangelicals of Aintab, Turkey: 1845-1915*, *The Society for Armenian Studies at the Eleventh Annual Meeting of the Middle East Studies Association*, New York, N. Y., November 10-12, 1977, s. 13.

¹⁹² A.B.C.F.M., Reel, 646, No: 377. Alice Shepard Rigggs, *Shepard of Aintab*, Interchurch Press, New York, 1920, s. 37.

¹⁹³ Kocabaşoğlu, (2000), a.g.e., s. 63.

Tablo 1: Merkezi Türkiye Misyonu Misyonerlerinin 1912 Yılında Kurumlara Bağlı Olarak Bulunduğu Bölgeler.

MERKEZLER	Hıristiyanlar için Çalışanlar			Müslümanlar için Çalışanlar		
	Kiliseler	Enstitüler	Kadın Çalışmaları			
		Erkek -Kadın				
Antep		2 - 6	2	Dr. Treas, 2 kadın		
Urfa		1 - 2		2 kadın		
Kessab		1 - 1				
Halep	1 erkek, 2 kadın (Biri anaokulu ögt.)					
Maraş		2 - 4	1	1 erkek, 1 anaokulu ögrt.		
Adana	1	1 - 6	1	1 anaokulu öğretmeni		
Tarsus		1		1 kadın		
Hadjin		1 - 3				
Toplam	1	9 - 22	4	12		48

Kaynak : A.B.C.F.M., Reel, 668, No: 69.

Tabloda da görüldüğü gibi misyonerler çalışmalarını Ermeni nüfusun yoğun olduğu bölgelerde sürdürmüşlerdir. Her ne kadar Müslümanlar üzerinde din değiştirme çalışmaları olmasa da, onların sempatisini kazanma ve bireysel anlamda bir dönüştürme faaliyetinin de devam ettiği gözlemlenmektedir. Eğitim, din ve sağlık çalışmalarının bazı bölgelerde birlikte yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Eğitim yapılanmasında Anaokulundan Yüksek öğrenime kadar okulların açıldığı görülmektedir. Misyoner dağılımına baktığımızda enstitülerde yoğunlaşma olduğu anlaşılmaktadır. Sadece Adana'da bir papazın çalıştığı görülmektedir. Çünkü bu tarihe kadar yapılan çalışmaların neticesinde Ermeni yardımcıları yetiştirilerek bu görev onlara devredilmişti. Enstitülerde çalışan erkek sayısı 9 iken, kadın çalışanlar

22'dir. Yine kadınlar arasında çalışan kadın misyonerlerin sayısı da 4'tür. Müslümanlar için çalışan Amerikalı misyoner sayısı da 12'dir. Merkezi Türkiye Misyonu'nun da çalışan toplam misyoner sayısı ise 48 olarak görülmektedir.

Tablo 2: Merkezi Türkiye Misyonu'ndaki Kurumlar.

Antep	Merkezi Türkiye Koleji	Kızlar Seminary	Azariah Smith Menorial Hastanesi.
Urfa	Erkek Endüstri Lisesi	Kız Lisesi	
Kessap	Kız Lisesi	Erkek Lisesi	
Maraş	Theology Seminary	Merkezi Türkiye Kız Koleji	
Adana	Kızlar Seminary	Uluslararası Hastane	
Tarsus	St. Paul Enstitüsü		
Saimbeyli	Erkek Lisesi	Kız Ev Okulu	

Kaynak: A.B.C.F.M., Reel, 668, No: 69.

Tablodan da anlaşılacağı üzere, Antep ve Adana'da eğitim kurumlarının yanı sıra sağlık hizmetlerinin de sürdürüldüğü görülmektedir. Yine Tarsus hariç diğer misyon bölgelerinde kızlara yönelik farklı seviyelerde eğitim kurumları faaliyet göstermişlerdir. Normal eğitimin yanı sıra, dini eğitim veren okullar da bulunmaktadır.

Amerikan Board'ın 1920–21 yılına ait Merkezi Türkiye Misyonu raporunda verilen bilgilere göre,¹⁹⁴ Halep hariç 4 merkez ve 25 uç istasyon bulunmaktaydı. Bölge nüfusu göçten dolayı azaldığı için nüfus konusunda bir tahmin yapılamamaktadır. Bu dönemde bölgede: 7 papazlık yapan misyoner, 3 misyoner ve bunların 9 eşi ile 19 bekâr kadın olmak üzere toplam 38 misyoner ve bunların 7 yardımcıyla beraber 45 kişi bulunmaktaydı. Yerel misyoner güç ise şunlardan oluşmaktadır; 7 papazlık yapan vaiz, 13 vaiz, 92 kadın ve erkek öğretmen, 18 İncil öğreticisi kadın, 8 diğer işçilerden oluşan toplam 135 çalışan. Bu misyon alanında 18

¹⁹⁴ A.B.C.F.M., *Annual Report, The Near East Missions*, 1920-1921, s. 67.

kilise bulunmaktaydı ve bunların 13'ü kendini idare edebilmekteydi. Bu kiliseler, 2792 üye ve 12.665 cemaate sahiptir. Yine 1870 öğrenciye sahip 8 pazar okulu bulunmaktaydı. Eğitim çalışmaları, 79 öğrenci ile 3 kolejde, 448 öğrenci ile 4 ortaokulda, 1075 öğrenci ile 5 ilkokulda, 35 öğrenci ile de 1 anaokulunda devam etmekteydi. Toplam 13 okulda 1637 öğrenciye eğitim verilmekteydi. Bölgedeki 3 hastane ve 3 dispanserde ise 24.490 hasta tedavi edilmiştir. Bu dönemde Antep'teki misyoner matbaasında 10.000 sayfa baskı yapılmıştır. Görüldüğü gibi savaş sürecinde de misyonerlerin etkinliği devam etmektedir.

II. 1. 2. Misyonerler Açısından Antep'in Önemi

Cumhuriyetin ilanından önce de önemli bir kent olan Antep, 19. yüzyılın başlarında kendilerine yeni pazarlar arayan Batılıların dikkatini çekmiştir. Antep'in, dünyanın ilk yedi yerleşim merkezinden biri olduğu belirtilmektedir. Kurulduğu günden beri bölgenin dini, kültürel, sosyal ve ekonomik merkezi olmuştur. Antep'in bu özelliği Osmanlı döneminde de devam etmiştir. Antep, 19. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı idare sistemi içerisinde Voyvodalıkla idare edilmekteydi.¹⁹⁵ Bu dönemde Antep önce Maraş, sonra 1864 Vilayet Nizamnamesi'nin Halep Vilayeti'nde uygulanmaya geçilmesiyle, 1865 yılında Halep merkez sancağına bağlı bir kaza merkezi haline getirilmiştir. Bu durum 1918 yılına kadar devam etmiş, 1918'de bağımsız sancak, 1924'te ise vilayet olmuştur.¹⁹⁶

¹⁹⁵ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991, s. 29.

¹⁹⁶ Hale Şıvgın, *19. Yüzyılda Gaziantep*, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Ankara, 1997, s. 67 Hilmi Bayraktar, "Kurtuluş Harbi Sonrası Ulusal Sınırlarda Meydana Gelen Değişimin Halep ve Gaziantep'e Etkileri", *Tarih ve Toplum Dergisi*, c. 35, S. 206, Şubat, 2001, s. 79.

Bu vilayetlere bağlı bir kaza olmasına rağmen Antep, ekonomik, sosyal ve kültürel yönden evre bölgelerin merkezi durumundaydı. Bu durumun nedeni Şehrin coğrafı konumu itibariyle Hitit, Asur, İnan, Bizans ve İslam kültür çağlarını yaşamış ve bu kültürlerden etkilenmiş olmasıdır.¹⁹⁷ Ayrıca Türk boylarının 1084 yılından itibaren Antep'e yerleşmeleri ve yerleŐik kültürü etkilemeleri, uzun yıllar sürecek yeni bir kültür anlayışına zemin hazırlamıştır. Antep, Halep vilayetine bağlı olmasına rağmen, gerek ekonomik gerekse etnik yapısı bakımından tipik bir Türk kenti idi.¹⁹⁸

1800'l yıllarda Antep'te gayrimüslimler ticaret ve sanayi ile Türkler ise tarımla uğraşmaktaydı. 19. yüzyılda Ortadoğu lkelerinin jeopolitik nemi, Batı lkelerinin Anadolu'ya açılan kapısı durumundaki Antep'in sosyal ve ekonomik yapısını etkilemiş ve önemini daha da arttırmıştır.¹⁹⁹

Misyoner çalışmalarının ve Merkezi Türkiye Koleji'nin bölgedeki etkinliğini daha iyi anlayabilmek açısından Antep nüfus verilerini bilmek önemlidir. Çünkü misyonerlerin çalışmalarının odak noktası Ermeniler olurken, Kolejde okuyan öğrencilerin de son dönemlerdeki birkaç Müslüman'ın dışında tamamı Ermenilerden oluşmaktaydı.

¹⁹⁷ Hüseyin zdeğer, *XI. Yüzyıl Tahrir Defterlerine Göre Antep'in Sosyal ve Ekonomik Durumu*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1982, s. 326.

¹⁹⁸ Justin McCarthy, *Osmanlı Anadolu Topraklarındaki Müslüman ve Azınlık Nüfus*, ev: İhsan Gürsoy, ATSE BŞk. Yayınları, 1995, s. 135.

¹⁹⁹ Halil AYTEKİN, "Antep'te Eğitim Kurumları", *Cumhuriyet'in 75. Yılına Armağan Gaziantep*, Gaziantep, 1999, s. 188.

Tablo 3: Antep Nüfusu (1871–1921)

Yıl	Türkler	Ermeniler	Museviler	Toplam
1871	47.599	9.833	544	57.976
1895	68.013	15.389	732	84.135
1899	67.514	16.809	730	85.053
1900	68.531	16.496	714	85.741
1904	68.905	16.250	759	85.914
1906	69.920	18.963	696	89.579
1908	72.945	14.379	696	88.020
1914	51.369	30.076	817	89.186
1920-21	20.000	8.000	400	28.400

Kaynak: Salname-i Vilayet-i Haleb, Ayıntab Kazası, 1288/1871; 1313/1895; 1318/1900; 1322/1904; 1324/1906. Barlas, (1971), a.g.e., s. 12.

Yukarıdaki tablo ve grafik incelendiğinde 1871'den 1906'ya kadar geçen 35 yıllık sürede Türk nüfusunun ortalama %46,9 arttığı, bir yıllık artış oranının ise %12,3 olduğu, Ermeni nüfusunun ise, bu süre içerisinde %96 arttığı, bir yıllık artış oranının ise %28 olduğu görülmektedir. Bu durumun temel nedeni, Türklerin uzun süren askerlik dönemi ve savaşların getirdiği ölümler olmalıdır. Ayrıca bu tarihlerde meydana gelen Ermeni olaylarından kaçanların da Antep'e gelmeleri, Ermeni nüfusunun artmasında etkili olmuştur. Antep'teki Ermeniler arasında Halep Salnamelerine göre 1895 yılı nüfus kayıtlarında 3.527, 1906 yılında ise 4.584 Protestan Ermeni olduğu kaydedilmektedir. Yine 1900 yılındaki nüfus kayıtlarında 69 Latin, 83 Kıpti; 1906 yılında ise 336 Latin, 9 Süryani, 16 Kıpti olduğu belirtilmektedir. Latinlerin sayısındaki artışın aksine Kıptilerde önemli düşüş olduğu görülmektedir.

Barlas, Halep Salnamelerine dayanarak 1868 yılında Antep'te 30 Amerikalının bulunduğunu belirtmektedir. Aynı yıl Antep'e ticaret için gelen Fransızların sorunlarıyla ilgilenmek üzere bir Fransız konsolosu tayin edilmişti. 1872

yılında bir Amerikalı konsolosun da atanmasıyla şehirdeki konsolos sayısı iki olacaktır. 1868 yılında atanan Fransız konsolosun Josef Justini, Amerikalının ise Sammuell Bicato olduğu belirtilmektedir. Şehirde yabancı nüfusun artmasından dolayı 1873 yılında postaneye yabancı dil bilen memurlar görevlendirilmiştir. Daha sonra Yunanistan ve İran konsolosları da şehirde görev yapacaklardır.²⁰⁰

Fransız İşgal Komutanı Abadi, Antep'te bulunduğu sırada edindiği bilgilerden Antep Sancağı'nda oturanların %90'nının Türk olduğunu bunun yanı sıra Kürt, Ermeni, Çerkez ve birkaç Yahudi'nin de bulunduğunu belirtmektedir.²⁰¹ Güneye inildikçe birkaç Arap köyünün bulunduğunu, 1914 yılında 30 bini Ermeni olmak üzere 80 bin insanın Antep'te yaşadığını belirtmektedir. Savaş sırasında Türklerin göç etmesi ve Ermenilerin de ayrılmaya başlamasıyla nüfus 40 bine düşmüştür. Savaş sonrası ise 1919'da 55 bine yükselmiştir.²⁰² Ancak bu yıllara ait nüfus kesin olarak bilinmemektedir. 1927 ilk nüfus sayımında Antep'te 39.694 Türk, 300 Musevi ve 4-5 Amerikalının bulunduğu ifade edilmektedir.²⁰³

Barlas, Antep'e gelen misyonerlerin yaptıkları çalışmalarda yerli halkın içişlerine ve yaşayışlarına karışmadıkları sürece onlardan ilgi ve yardım gördüklerini de iddia etmektedir.²⁰⁴ Abadi de Antep'te bulunan gayrimüslimlerin durumunu değerlendirirken şöyle demektedir:

Türklerin bu çeşitli, ecnebi müesseselerin kurulması hususunda gösterdikleri ihmal kayda şayandır. Hristiyanlar tam bir huzur ile ruhani ayinlerine devam etmekte ve

²⁰⁰ Uğuroğlu Barlas, *Gaziantep Tıp Fakültesi Tarihi ve Azınlık Okulları*, Gaziantep Kültür Derneği Yayınları, Gaziantep, 1971, s. 12.

²⁰¹ Abadi, *Türk Verdünü Gaziantep*, Gaziantep Kültür Derneği Yayınları, Gaziantep, 1959, s. 3.

²⁰² Abadi, a.g.e., s. 11.

²⁰³ Barlas, (1971), a.g.e., s. 14.

²⁰⁴ Uğuroğlu Barlas, "Osmanlı Döneminde Gaziantep'te Kurulan İlk Tıp Fakültesi", *I. Türk Tıp Tarihi Kongresi, İstanbul, 17-19 Şubat 1988*, TTK, Ankara, 1992, s. 127.

bunlara ait mektepler de her zaman açık bulunmaktadır. Bu müesseselerin her hususta memlekete faydası dokunduğu hakkında genel bir kanaat mevcut olduğundan ötürü müstahdemlerine karşı hürmet gösterilmekte ve bunlar da bu suretle nüfuz sahibi olmakta idiler.²⁰⁵

Antep ve çevresinde Amerikalı Protestanların yanı sıra, yine Amerikalı olan Mormon misyonerleri de faaliyetlerde bulunmuşlardır. Fazla bir etkinlik gösteremese de farklı bir özelliğe sahip olan Mormon mezhebine bağlı misyonerler, 1841 yılında Osmanlı topraklarına ayak basmışlardır. Mormonluk, 19. yüzyılın ilk çeyreğinde ABD'nin New York eyaletinde Manchester'da Presbiteryen bir ailenin oğlu olan Joseph Smith adlı bir Amerikalı tarafından kurulmuştur. Üyelerine “*Ahir Zaman Azizleri*” adını veren Mormonlar, kafein, alkol ve tütünü yasaklamış, yalın bir yaşam biçimini ve çok eşle evliliği onaylamışlardır.²⁰⁶ Çok eşle evliliğin yasal olduğu Osmanlı toplumunda etkinlik göstermek istemeleri tesadüf olamazdı. İstanbul, Sivas, Antep, Erzurum, İskenderun, Mardin, Maraş, Beyrut, Kudüs ve Suriye gibi vilayetlerde 1884'ten itibaren sistemli faaliyetlere başladılar. Mormonlar, doğrudan doğruya Ermenileri hedef seçtiler ve bazı Anadolu vilayetlerinde (Sivas, Zara, Antep) okullar açtılar. F.F. Hintze, Antep'te birkaç ay kalarak Ermeni bölgelerinde çalışmalar yaptı. Bu çevredeki çalışmaları sırasında kendisine Ermeni Garooç Bezciyan yardım etti. Kurduğu kilise, zamanla büyümüş ancak, bölgede yaşanan siyasi çalkantılardan dolayı 1896–1897 yılları arasında bu kilise kapatılmıştır.²⁰⁷

²⁰⁵ Abadi, a.g.e., s. 16.

²⁰⁶ Seçil Akgün, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Mormon Misyonerler”, *Türk Tarih Kurumu, XIII. Türk Tarih Kongresi*, III. Cilt, II. Kısım, 4-8 Ekim 1999, Ankara, 2002, ss. 1-6.

²⁰⁷ Seçil Akgün, “Amerikalı Misyonerlerin Anadolu'ya Bakışları”, *OTAM*, S. 3, Ankara, 1992, s. 13. Şamil Mutlu, *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*, Gökkubbe Yayınları, İstanbul, 2005, s. 294.

II. 1. 3. Misyonerlerin Antep'teki Faaliyetleri

II. 1. 3. 1. Amerikan Misyonerlerinin Antep'e Gelişi

Amerikan Board misyonerlerinin diğer bölgelerde olduğu gibi Antep'teki hedef kitlesi de Ermeniler olmuştur. Misyonerlerin Antep'teki çalışmalarına bakmadan önce şehirde bulunan Ermeniler hakkında kısaca bilgi vermemiz yerinde olacaktır.

Enver Ziya Karal'a göre, Ermenilere Osmanlı Devleti'nin her yerinde rastlamak mümkündür. Özellikle doğu ve güneydoğu Anadolu'da kalabalık topluluklar halinde yaşamaktaydılar. Ermeniler, mezhep yönünden birlik oluşturamamışlardı. Ermeni nüfusunun çoğunluğu Gregoryen kilisesine bağlı idiler. Katolik ve daha sonra Protestan mezhebine bağlananlar da bulunmaktaydı. Ermeniler, hiçbir yerde çoğunluk oluşturmadıkları gibi mezhep yönünden de parçalanmış oldukları için Rum, Bulgar ve Sırp Hıristiyan toplulukları gibi Türk kültürü dışında milli kültürlerini koruyamamışlardır. Çoğunluk Türkçe konuşmakta idi. Ermeniler, Türk adetlerini ve folklorunu de benimsemişlerdi. İçlerinden Türk edebiyatı ve sanatı hakkında bilimsel çalışmalar yapanlar dahi çıkmıştı.²⁰⁸

Ermeniler zorunlu askerlik yapmayı vergi vermişlerdi. Bu nedenle meslekleri ile meşgul olmuş, işlerini sürekli devam ettirmişlerdir. Ermenilerin Türk kültürünü benimsemiş olmaları ve Avrupa uygarlığı hakkında fikir sahibi olmaları, Osmanlı Devleti'ndeki diğer Hıristiyan topluluklar gibi, bağımsızlık düşüncesine kapılmamaları gibi nedenler, devlet görevlerinde de çalıştırılmalarına yol açmıştır.

²⁰⁸ Karal, a.g.e., s. 126.

Öyle ki örneğin, Mithat Paşa'nın Kanun-i Esasi'yi hazırlamasında Odian Efendi'nin yardımlarından faydalandığı gibi kayıtlara rastlamak mümkündür.²⁰⁹ Meşrutiyet'in ilanından sonra seçilen mecliste, meclis başkanvekili de dâhil olmak üzere 9 Ermeni milletvekili bulunmaktaydı. Osmanlı Devleti döneminde 22 general, 33 milletvekili, 7 büyükelçi, 11 konsolos, 11 öğretim üyesi, 8 doktor general, 41 yüksek dereceli Ermeni memur vardı.²¹⁰

Ermeni eğitim sistemindeki gelişmeler daha çok 18. yüzyıl içinde başladı. 17. yüzyılın sonunda Sivas'ta doğan Abbot Mekhitar'ın yaptığı eğitim çalışmaları ve onu takip edenlerin Venedik ve Viyana'da kurdukları merkezlerde, Avrupa dillerinden Ermeniceye çevirdikleri eserlerle, Ermeni ulusal bilincinin oluşmasına katkı sağladıkları bilinmektedir. Ermeni Saint Lazar Dervişler Akademisi (1715), Ermeni diline ait "*Saint Lazar Kamusu*"nu hazırlayarak, Ermeni uyanışında etkili olmuşlardır.²¹¹ Kurduğu matbaayla birçok eserin, özellikle Ermeni Tarihi ve Edebiyatına, diline ait eserlerin basılmasını sağlayan Akademi, Ermeni davasının da Batı dünyasında benimsenmesinde etkili oldu. Muallim Cevdet, bu akademi için "*...bu akademi Anadolu Ermenilerini aydınlatmak ve bu maksada ulaşmak için Ermenice harflerle Türkçe kırktan fazla eser neşretmiştir*"²¹² bilgisini vermektedir.

Osmanlı Devleti içinde Ermeni okullarının sayısının artması ve yeni bir okul kademeleşmesinin ortaya çıkışı 18. yüzyılda oldu. Bitlis bölgesindeki "*Amlorti*"

²⁰⁹ Karal, a.g.e., s. 127.

²¹⁰ Vahapoğlu, a.g.e., s. 23.

²¹¹ Necmettin Tozlu, *Kültür ve Eğitim Tarihimize Yabancı Okullar*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1991, s. 212.

²¹² Muallim Cevdet, "Ermeni Meselesi İlmîyesi: Venedikte 'Sen Lazar' Dervişleri Akademisi," *Muallimler Mecmuası*, Sene: 3, S. 23, Eylül 1924, s. 771. Zikreden; Necmettin Tozlu, "Osmanlı Devleti'nde Eğitim Kurumları ve Faaliyetleri", *Yeni Türkiye, Ermeni Sorunu Özel Sayısı II*, Yıl 7, S. 38, Mart-Nisan, Ankara, 2001, s. 923.

manastır mektebi 1710'larda gelişerek, dini bilgiler yanında fen bilgileri öğretimine de başlamıştı.²¹³ Ayrıca Amira Şinork Mıgırdıç Miricanyan'ın 1790'da devletten izin alarak ilk resmi okulu açması, 1803–1812 arasında İstanbul'un tüm semtlerinde ücretsiz eğitim yapan Ermeni cemaat okullarının açılması ve 1824'te Patrik Karabet'in Anadolu'daki Ermeni cemaatine gönderdiği bir yazıyla, her cemaatin okul açmasını istemesi Ermeni eğitimindeki ilerleyişi arttırmıştır.²¹⁴ Ermeni kiliselerinin bir kaydına göre 1834'te Anadolu'da 120 Ermeni Okulu bulunuyordu. Ermenilerin eğitimde atılım yaptıkları tarihin 1840 yılı olduğu ve eğitimde ilerlemenin okul açmak olduğunu bilen bu cemaat, eğitimi ücretsiz yapmıştır.²¹⁵ Ermeni eğitim sisteminde, tüm kurumlarıyla İstanbul ve Anadolu'da 1901–1902 yıllarına ait bilgilere göre 14.500 öğrenci eğitilmekteydi.²¹⁶

Osmanlı Devleti içerisinde yukarıdaki gelişmeler olurken, Kilis ve Antep'te yaşayan Ermeniler, kendi cemaat okullarının yanı sıra misyonerler tarafından açılan okullar sayesinde eğitim alanında önemli gelişmeler elde etmişlerdir. Yine Antep'te ekonomik olarak da rahat bir konumdaydılar. Antep'teki sanat ve ticaret sahipliğini ellerinde tutmakta ve çok azı çiftçilik ve hayvancılıkla uğraşmaktaydı.²¹⁷ Şehirde birçok iş kolunda çalışan Ermeniler, sanat öğrenmesinler diye Türkleri yanlarına çirak olarak dahi almamışlardı.²¹⁸ Ali Nadi Ünler, 1912 yılında Antep'in 83 bin nüfusu olduğu belirtilmektedir. Bu nüfusun 35 bin kadarı Ermeni, geri kalanı ise Türklerden oluşmaktaydı. Bölgedeki 200'den fazla köylerde

²¹³ Tekeli-İlkin, a.g.e., s. 35.

²¹⁴ Tekeli-İlkin, a.g.e., s. 36.

²¹⁵ Şerife Yorulmaz, "19. Yüzyılda Osmanlı Eğitim Sistemi İçinde Ermenilerin Durumu, Misyoner Faaliyetlerinin Etkileri ve Ruhsatsız Açılan Ermeni Okulları", XIV. *Türk Tarih Kongresi, Ankara: 9-13 Eylül, II. Cilt II. Kısım*, Ayı Basım, 2002, s. 1445.

²¹⁶ Eryılmaz, a.g.e., s. 168.

²¹⁷ Abadi, a.g.e., s. 8.

²¹⁸ Hulusi Yetkin, *Gençlere Başarı Yolu*, Gaziantep, 1963, s. 14.

oturan halkın tamamı da Türklerden oluşmaktaydı. Yalnız Orul köyünde birkaç ev ve bu köyün yanında küçük bir köy olan Gâvur köyü halkı Ermenilerden oluşmaktaydı.

Antep'teki Ermenilerin durumunu anlatan Ali Nadi Ünler:

Antepli Ermeniler dil, görenek ve yaşantı bakımından Türk'tüler. Onları Müslüman Türklerden ayıran tek neden Müslüman olmamalarıydı. Türkçe konuşurlar, Ermenice bilmezlerdi. Konuşurken Ermeni ile Türk'ü ayırmak olanaksızdı. Yalnız Türkler konuşurken "ağam", Ermeniler konuşurken "gülüm" diye hitap ederlerdi. Yeni sözcükler katacak kadar Türkçeye sahiptiler. Örneğin: Amerikan Hastanesinde çalışan Amerikalı hemşirelere İngilizce mis karşılığı "Kız hanım" derlerdi. Evlerinde, kiliselerinde Türkçe konuşur, Türkçe dua eder, ayinlerini, vaazlarını Türkçe yaparlardı. Sosyal yaşantıları da Türklere eşti. Oturdıkları evler, giysileri, yiyecekleri Türklerinkinden farksızdı. Antep Ermenileri en önemli sanat kollarını ellerinde tutarlardı. Geçmiş çok eski devirlere dayanan Antep dokumacılığı Ermenilere geçmişti. Bu sanat dalının ayak kalfalığı, "çözgücülük" boyacılık, tabakçılık "piresecilik" ve nihayet ustalığı "işveren" Ermenilerde idi. Eski Halın bulunduğu Zincirli Bedesten, Millet Hanı, İki Kapılı Han ve kısmen Yeni Halle, Emir Ali Hanının odaları alacalı²¹⁹ ustalarıyla Ermeni tüccarlarının ticarethaneleriydi. Türkler dokumacılığın yarı bellerine kadar çukur içinde mekik atan ve az para kazanan işçileriydi. Sabunculuk gibi büyük sanat dalı, kuyumculuk, bakırcılık, demircilik, çilingirlik, terzilik, kunduracılık, bina kalfalığı, yapıcılık, bıçakçılık, nalbantlık ve semercilik gibi sanat şubeleri de Ermenilerde idi. Uzun Çarşıdan Yemenici Pazarına kadar uzanan Eski Halın arkasındaki cadde iki taraflı bakırcı dükkanı idi. Buradan bakıra vuran, çekiç seslerinden geçilmezdi. Ermeniler bütün bu sanat dallarında çok ileri idiler. Sanatlarını kıskançlıkla koruyup Türklere öğretmezlerdi. Türklerin elinde büyük sanat dalı olarak tabaklık²²⁰ vardı. Bunun da ham derilerini Ermeni tüccarları getirirdi, işlenmişini bunlar satarlardı. Küçük sanatlardan marangozluk, sabancılık, tenekecilik ile önemini kaybetmiş olan saraçlık, kazazlık²²¹ ve köşkerlik Türklere idi. Gaziantep'te ticaret tümü ile Ermenilerin elinde idi... Ürünlerin yurtiçi ve yurtdışı pazarlarını da Ermeniler yapardı. Amerika'ya fıstık, kara üzüm, Antep elişleri, dolmalık patlıcan, Mısır'a deli tütün, Mısır, Cezayir, Fas ve Tunus'a kadar Gül Şeftali²²² ve sarı Antep Sahtiyanları²²³, Avrupa'ya cehre (Naturel sarı boya), miyan kökü, işlenmiş bağırsak ihraç edilirdi... Bütün bu malların alım-satımıyla Ermeniler ilgilenirdi. Çalgılı bahçe ve gazinolardaki

²¹⁹ Antep'te dokumaya alaca, işverenede alacacı ustası derlerdi.

²²⁰ Deri işlemeciliği.

²²¹ Atları ipek işleriyle süsleyen sanatçılar

²²² Kırmızı yemeni boyası

²²³ İşlenmiş deri

alaturka saz heyeti bile Ermeni idi. Antep elişlerinin işçiliğini göz nuru ve el emeği harcayarak Türk kızları, ustalığını ve sürümünü de Ermeniler yaptı... Doktor, dişçi, eczacı ve avukatlar da Ermeni idi. Türklere yalnız bir dişçi vardı. Bidayet mahkemesi, idare meclisi ve Belediye Meclisi üyelerinin yarısı da Ermeni idi. ...Ermeni çocukları Türk okullarında okumaz, kendi cemaatlerinin açtıkları özel ilkokullarda, idadi (lise) ve öğretmen okullarında, Amerikan kız ve Erkek Kolejlerinde, Katolik kilisesindeki Fırerler okullarında okurlardı. Ermeni öksüz kızları için Mardin Tepedeki düşkünler evi yatılı bir okuldu...²²⁴

Ünler'in değerlendirmelerine baktığımızda nüfus olarak Ermenilerin azınlıkta olmalarına rağmen, ekonomik yaşamda oldukça etkin oldukları görülmektedir.

Ermeniler cemaat okullarını yaygın hale getirerek eğitime büyük önem vermişlerdir. Özellikle Amerikan misyonerlerinin bu azınlıklarla ilgilenmesi eğitim alanında önemli gelişmelere neden olmuştur. İlkokuldan Yüksek öğrenime bir dizi okullarda Ermeniler eğitim görme olanağına kavuşmuşlardır. Ermeniler çocuklarını kendi cemaat veya Amerikan, Fransız okullarında okutmaktaydılar. Birçok Ermeni genci, Ermeniceyi Amerikan misyonerlerince kurulan Merkezi Türkiye Koleji'nde öğrenmiştir.

Tablo 4: Antep Kazası'nda Ermenilere Ait İlkokulların Adı, Yerleri ve Öğrenci Sayıları (1906/1907).

Okulun İsmi	Türü	Öğrenci Sayısı	Yeri
Protestan Mektebi	Erkek	165	Kavlice
Protestan Mektebi	Kız	92	Kavlice
Protestan Mektebi	Erkek	43	Mardin Dağı
Protestan Mektebi	Kız	68	Mardin Dağı
Protestan Mektebi	Erkek	380	Kayacık
Protestan Mektebi	Kız	315	Kayacık

²²⁴ Ali Nadi Ünler, "Gaziantep Ermenileri", *Gaziantep Kültür Dergisi*, C. 13, S. 7, Gaziantep, 1972, Mayıs, ss. 151-152.

Protestan Mektebi	Erkek	160	Kurb-ı Zincirlide
Ermeni Nersiyon Mektebi	Erkek	350	Çukur Mahallesi
Ermeni Kertasras Mektebi	Kız	60	Çukur Mahallesi
Ermeni Vartanyan Mektebi	Erkek	112	Hayk Zimmiyan Mah.
Ermeni İtna Noğan Mektebi	Erkek	170	Hayk Zimmiyan Mah.
Ermeni İtamhanesi Mektebi	Erkek	40	Hayk Zimmiyan Mah.
Ermeni Haybunisyen Mektebi	Kız	320	Hayk Zimmiyan Mah.
Ermeni İbtidai Mektebi	Erkek	180	Kurb Zincirli Mah.
Ermeni Mervegan Mektebi	Erkek	65	Alaybey Mah.
Ermeni İbtidai Mektebi	Kız	30	Tarla-yı Atik
Ermeni Hürpesmiyon Mektebi	Kız	55	İbn Eyüb

Kaynak: Vilâyet-i Haleb Salnâmesi, 1324 Sene-i Hicriyesine Mahsustur, Matbaa-i Vilâyet (Halep), 1322 (Rumi), s. 239.

Yukarıdaki Tabloda görüldüğü gibi Ermeniler arasında erkeklerin olduğu kadar, kızların da eğitime önem verilmektedir. Erkeklerle yönelik 10 okul varken, kızların eğitimi için de 7 okul eğitim vermektedir. Bu okullarda 940 kız öğrenci okurken, 1665 erkek öğrenci okumaktadır. Toplam 17 okulda 2605 öğrenci öğrenim görmektedir. Ermenilerin kendi cemaatlerinin açtığı okulların yanı sıra, Amerikan Protestan okullarının da varlığı önemliydi.

1881 yılında Türklere ait biri yetimhane olmak üzere iki okul bulunmaktaydı. Aynı tarihe kadar azınlıkların biri fakülte, toplam yedi okulu bulunmaktaydı.²²⁵ Ayrıca Antep halkı arasında “*Metelik Mektebi*” olarak adlandırılan Kilikya Öğretmen okulu da bulunmaktaydı. Her Ermeni'nin verdiği günlük bir metelikle yapımına başlanmış ve bağış hiçbir zaman günde bir metelikten fazla olmamıştı. Ermeniler tarafından 1897 yılında açılan bu okul, öğretimini I. Dünya Savaşı'na kadar sürdürdü. 1909 yılındaki bilgilere göre okulda 60, 1912 yılında ise 68 öğrencinin bu okuldan mezun olduğu belirtilmektedir.²²⁶ 1908 yılında

²²⁵ Ahmet Gündüz, “Osmanlı Devleti'nde Yapılan Misyonerlik Faaliyetleri ve Ermeni Meselesinin Doğuşu, Gelişmesi”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Ekim, S. 128, İstanbul, 2000, s. 115.

²²⁶ Barlas, (1971), a.g.e., s. 51.

Antep'te 19 Ermeni İlkokulu bulunurken, aynı tarihte Türklerin yalnızca 9 İlkokulu bulunmaktaydı.²²⁷ Ermenilerin hem kendilerinin hem de Amerikan misyonerlerinin kurdukları okullarda iyi bir eğitim almaları, sosyal ve siyasal yaşamda etkinliklerinin de artmasını sağlamıştır.

II. 1. 3. 2. Antep'te Protestan Cemaati'nin Kurulması

Sarafian, 1830 yılında birçok İngiliz misyonerinin Hindistan'a giderken Antep'e uğradıklarını ve Rusya basımı İncilleri şehirde dağıttıklarını belirtmektedir. Antep'e ayak basan ilk Amerikalı misyonerler ise 1830 yılında Bağdat'a giderken şehre uğrayan Parnell, Hamilton ve Newman idi.²²⁸ Bu misyonerler burayı sadece yolculukları esnasında uğradıkları bir şehir olarak görmeyip, 1819 St. Petersburg baskısı Ermeni harfli Türkçe İncilleri de burada dağıtarak ilk propagandalarını yapmışlardır.²²⁹

Daha sonra iki önemli aziz tarafından Protestan inanç anlayışı, Antep Ermenileri arasında yayılmaya başlamıştır. Bu işi yapan iki azizlerden birisi İzmit yerlilerinden olan Mourad Vartabed,²³⁰ diğeri ise İstanbul'daki Patriğe karşı eleştirilerde bulunan Rahip Michayel idi. Bu iki kişi, Amerikan Board tarafından gönderilen misyonerlerin öğretilerini kabul eden Ermeni Gregoryen (*Apostolic*)

²²⁷ Yusuf Çetin, *XX. yy. Başlarında Gaziantep'te Eğitim (1900-1930)*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1999, s. 56.

²²⁸ Barlas, Antep'e Amerikan Board misyonerlerinin 1818-1819 yıllarında geldiğini belirtmekte ise de bu doğru değildir. Board misyonerlerinin Osmanlı Devletine ilk ayak basışı 1820 yılında İzmir'e olmuştur. Barlas, (1971), a.g.e., s. 18.

²²⁹ Kocabaşoğlu, (2000), a.g.e., s. 70, Gülbadi Alan, *Osmanlı Devleti'nde Amerikan Misyoner Okullarının Ermenilere Bakışı (1820-1914)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 1997, s. 90.

²³⁰ Vartabet; Stone, (1984), a.g.e., s. 99. Kocabaşoğlu, (2000), a.g.e., s.28. Barlas, (1971) a.g.e., s. 19. Sevinç, a.g.e., s. 107. Çalışmalarında bu kelimeyi her ne kadar bir isim gibi kullanılmışlarsa da "Vartabed" Ermenicede Rahip anlamına gelmektedir. Vartabet yerine bundan sonra Rahip kelimesi kullanılacaktır.

rahipleriydiler. 1830'lardan sonra meydana gelen bütün bu çalışmalar, Antep ve çevresinde Protestan inancının yayılmasını sağlamış ve Amerikalı Protestan misyonerlerin ileride bölgeye yapacakları çalışmalar ve yerleşmeleri için bir zemin hazırlamıştır. Bölgedeki faaliyetlerin Amerikalı misyonerlerin kontrolü dışında geliştiği ya da onların olaylara herhangi bir katkısı ve etkisi olmadığı düşünülemezdi. Ermeniler, dağıtacakları yayınları ya bir misyonerden ya da İzmir'deki Amerikan Protestan misyoner matbaasından almaktaydılar. Antep Şeriye Sicilleri'nde; "*Ayıntab naibine Ermeni taifesinden Çukur mahallesinde oturan bazı Ermenilerin eski ayinlerini bırakıp kiliselere gelmedikleri ve Millet-i Efrenciyanın (misyonerlerin) onlara menfi telkinatta bulduklarını*"²³¹ ifade eden şikâyetler yer almaktadır.

Amerikan Board'ın Nesturi Misyonu (*Nestorian Mission*)²³² 1844'de dağıldığında, Aziz Thomas Laurie ve Dr. Azariah Smith, Beyrut'a giderken Antep'ten geçmişlerdi. Amerikan Board'ın kaynaklarında Antep'te Protestan çalışmalarının 1847'de başladığı belirtilmektedir.²³³

Antep'teki Protestan Cemaati'nin oluşumunu sağlayan Amerikan Board'ın önemli misyonerlerinden biri ve aynı zamanda Osmanlı topraklarında tıp doktoru olarak serbest çalışma hakkına sahip olan Dr. Azariah Smith'tir. Dr. Smith, Yale Koleji'nde iken Protestanlık mezhebinin ilkelerini benimsemiş ve kendini

²³¹ Azmi Süslü, *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Ankara, 1990, s. 28. Zikreden, Ayıntab Şeriye Sicili, 71. Defter, s. 200; 78. Defter, s. 103.

²³² Etnik olarak Süryaniler Antik çağlarda Urfa, Nusaybin ve Musul'un kültürel merkezler olarak ön plana çıktığı Kuzey Mezopotamya'da yaşayan ve Süryanice olarak tanımlanan Sami dil ailesinden Aramice konuşan bir toplumdur. Dinsel açıdan ise, M.S. 1. yüzyılda çok hızlı bir şekilde Kuzey Mezopotamya'da yayılan Hıristiyanlığı ilk kabul eden ve Antakya'da ilk kilise merkezlerini kurduktan sonra da Doğu Hıristiyanlığı ya da Doğu Kilisesi olarak nitelendirilen Hıristiyan toplumu olarak bilinmektedir.

²³³ Smith, a.g.m., s. 223.

yabancı misyon çalışmalarına adanmıştır. Dr. Smith²³⁴, teoloji çalışmaları kadar, tıp çalışmalarına da önem vermekteydi. 1848'e kadar bekâr bir misyoner olarak çalışmıştır. Antep'e yerleşmeden önce İzmir, Trabzon, Beyrut, Musul, Erzurum ve Tokat gibi farklı bölgelerde misyonerlik çalışmalarında bulunmuştu. Dr. Smith, bir süre ünlü oryantalist Dr. Layard ile de seyahat etmiştir.

Dr. Smith, Protestan düşüncelerinden dolayı İstanbul'dan Antep'e sürgün edilen Ermeni keşişi Rahip Bedros Jizmedjian ile karşılaşmıştı. Bedros, Dr. Smith tarafından dört kutu İncili Halep ve Antep'e getirmekle görevlendirilmiştir. Aynı dönemde ayakkabıcılık mesleğiyle uğraşan Giragos tarafından Urfa'ya İncil ulaştırılmıştır. Diğer bir Ermeni olan Baron Nishan, İzmir'den Adana'ya beraberinde İncil getirmişti. Bu kişiyi Protestan eğilimleri ve Gregoryen Ermeni keşişi olan Rahip Hovhannes Mamigonian takip etti. Hovhannes, Maraş'ta birçok Ermeni Gregoryen Kilisesi'nde okullar açmış ve İzmir'deki Misyoner matbaasından sağladığı broşürleri bölgede dağıtmıştı.²³⁵ Artık bütün bölgeye Protestan tohumları atılmaya başlanmıştı.

Bütün bu gelişmeler olurken henüz bölgede Amerikan Board'ın etkinliği başlamamıştı. 1845'te, Antep'teki 82 ailenin temsilcileri İstanbul'daki Board temsilciliğine, şehre bir misyoner gönderilmesi talebinde bulunmuşlardı. Bu talepten dolayı 1847'de Henry J. Van Lenney, durumu araştırmak üzere Antep'e gelmişti. Şehirdeki araştırma sonucunda olumlu ve olumsuz durumlar değerlendirilerek Aziz

²³⁴ Dr. Smith, 16 Şubat 1817'de N.Y. Manlius'da doğmuştur. 1838'de Yale Koleji'nden, 1840'da Yale Tıp Bölümü'nden, ve aynı yıl Yale İlahiyat'ından mezun olur. 30 ağustos 1842'de papaz unvanı alır. 18 Kasım 1842'de Boston'dan gemiyle hareket eder ve 1848'e kadar farklı şehir ve kasabalarda çalışmalar yapmıştır. 1848'de Amerika'ya döner ve evlenir. Aynı yılın Ekim ayında Antep'e gelir ve yerleşir. 3 Haziran 1851'de ise Antep'te tifo ve zatüreden ölür. Kolera üzerine özel çalışmalar yaparak kendine özgü tedavi yöntemi bulmuş ve bu yöntemle birçok hastayı ve kendini tedavi etmiştir. Dr. Smith Diyarbakır'daki kiliseyi organize eden kişilerden birisiydi. Dr. Smith, *Amerikan Journal of Science*'de, meteoroloji ve Suriye tarihi üzerine yazılar da yayınlamıştır. *Amerikan Board Kütüphanesi*, Board Misyoner Bilgi Kartları, İstanbul.

²³⁵ Stone, (1977), a.g.m., s. 2.

Thomas P. Johnson ve Rahip Bedros, İzmir'den Antep'e gönderilmiştir.²³⁶ Ancak özel görevle gelen bu iki misyoner hükümet tarafından şehrin dışına çıkartılmıştır.²³⁷ Osmanlı toprakları içerisinde istediği bölgede doktorluk yapma izni bulunan Dr. Azariah Smith, ilk misyonerlerin şehre girişinde taşa tutularak kovulmasından sonra, ikinci bir girişimde bulunmuştur. Dr. Smith de şehirde pek hoş karşılanmaz. 1847 Ekiminde kaldığı handan kovulmak üzereyken hancının karısını tedavi etmesinden dolayı kendisine burada kalması için izin verilmiştir.²³⁸ Böylece Dr. Smith, tıp bilgisi sayesinde şehirde kalmayı başarmıştır.²³⁹ Bu yüzden, geleneksel kilisenin savunucuları tarafından istenmemesine rağmen, Antep'ten çıkarılmadı. Dr. Azariah Smith, 1844 Kasımından beri kentte bir yandan dinsel kitapların satışını yapmış, bir yandan da Ermenice öğrenmeye çalışmıştı.²⁴⁰

1847'de Dr. Smith, misyoner çalışmalarına henüz başladığı Antep'te gelişinden üç ay sonra 30 Ocak 1848'de²⁴¹ sekiz üyeli bir Protestan Kilisesi örgütlemişti.²⁴² Antep'teki bu Birinci Kilise (Kayacık Kilisesi), Osmanlı İmparatorluğu içerisinde Protestan Hıristiyanlar tarafından kurulan ilk Protestan kilisesidir.²⁴³ Kayacık Kilisesi kurulmadan önce, bir okul kurulmuş ve bölgedeki insanlar misyonerlere yardım etmeye başlamıştı.²⁴⁴ Dr. Smith, zaman zaman halk arasına girerek Tanrının iradesi üzerine konuşmalar yapmakta ve tıp çalışmalarıyla

²³⁶ *Missionary Herald*, "Aintab", Volume 44, Date, 1848, s. 126.

²³⁷ Stone, (1977), a.g.m., s. 3.

²³⁸ Riggs, a.g.e., s. 69.

²³⁹ Fred Field Goodsell, "Shepard of Aintab The Beloved Physician", *Envelope Series*, vol. XIX, July, no. 2, Boston, 1916, s. 12.

²⁴⁰ Frances Eddy, (Editör), "*Türkiye'de Gaziantep'te Tıp Çalışmaları (1847-1979)*", Yayınlanmamış Metin, Amerikan Board Kütüphanesi, İstanbul, s. 1.

²⁴¹ Kevork A. Sarafian, *Abriefer History of Aintab*, Published by Union of the Armenians of Aintab, 1957. s. 46.

²⁴² A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 252.

²⁴³ Eddy, a.g.e., s. 128.

²⁴⁴ Charles S. Sander, "The Jubile of Protestantism in Aintab, Central Turkey," *Herald Missionary*, volume 94, June, 1898, s. 217.

sempati kazanmaktaydı. Dr. Smith, 1849'da²⁴⁵ Benjamin Schneider'le Antep'te bir araya gelmişlerdi.²⁴⁶ Dr. Smith'in olmadığı dönemlerde Dr. Schneider, çalışmaları yürütmekteydi. Dr. Schneider, Antep'ten ayrılmadan önce kiliseye on altı üye kazandırmıştı. Özellikle Hıristiyanlığa zayıf bağlanmış olan kişiler arasında sistemli bir şekilde örgütlenme çalışmaları yürütülmekteydi.

1848'de Osmanlı Devleti Protestanları ayrı bir cemaat olarak tanımıştı. Böylece Ermeni milleti Gregoryen, Katolik ve Protestan olarak üçe bölünmüştü.²⁴⁷ 1848 Kasımında, yani kuruluşundan 7-8 ay sonra Antep Protestan Kilisesinin 86 üyesi bulunuyordu. Aynı yıl, kitap ve yardım parası olarak Antep için ayrılmış 58 dolarlık bir bütçe söz konusuydu. Bir yıl sonra bu bütçe 150 dolara çıkmıştır. Bu dönemde Antep'te misyonerler açısından çok önemli çalışmalar gerçekleşmiştir. 1849 Ocak'ında bir Pazar akşamında Dr. Smith ve beş arkadaşı dua için bir araya geldiler. Misyonerler açısından Merkezi Türkiye Misyonu'nun ortaya çıkışı bu toplantıda doğmuştur. Misyondaki her bir cemaat bu hareketten doğrudan etkilenmiş ve bununla geliştirilmiştir. Bu dönemde 24 kilise üyesi ve 100 kişiye yakın bir cemaat dua törenlerine katılmaktaydı. Bu kadar küçük bir kilisedeki katılım, insanların eğilimini göstermesi açısından misyonerleri daha da cesaretlendirmekteydi. Birkaç yıl bu hareket sakin gibi çalışsa da şehrin çevresine çoktan kök salmıştı.²⁴⁸

1853'te New York'ta Hekimler ve Cerrahlar Kolejinden (*College of Physicians and Surgeons*) mezun olan Dr. Andrew T. Pratt, karısıyla birlikte Antep'e

²⁴⁵ Kocabaşoğlu, Dr. Smith ve Schneider'in Antep'e 1852'de gönderildiğini aktarmaktadır. Dr. Smith 1851 yılında Antep'te ölmüştür. Kocabaşoğlu, (2000), a.g.e., s. 70.

²⁴⁶ Smith, a.g.e., s. 223.

²⁴⁷ Polat, a.g.m., s. 629.

²⁴⁸ Sander, a.g.m., s. 218.

geldi. Dr. Pratt, köylülere yardım etmek ve öğütler vermek amacıyla sık sık yolculuklara çıkmaktaydı ve 1869'da İstanbul'a dönene kadar da Antep'te kalmıştır. 1856'da Dr. Rufus Anderson Hindistan gezisi dönüşünde Antep'teki misyonu ziyaret eder. Bu ziyaret misyonerler arasında mutluluk yaratır.²⁴⁹ Bu ziyaret bölgedeki misyoner çalışmalarının daha da canlanmasına neden olmuştur. Misyoner kayıtlarında bu gelişmeler şöyle ifade edilmektedir: *"Bizi memnun eden iki nokta bulunmaktadır; eğitim çalışmaları ve okul faaliyetleri insanlar tarafından büyük bir istekle desteklenmekteydi. Oluşturulan kurumlar artık kendi kendilerini yönetebilir duruma gelmişlerdi"*.²⁵⁰ Misyoner çalışmaları artık meyvelerini vermeye başlayacaktır.

1855'te genç erkeklerin din adamlığına hazırlanabilecekleri bazı düzenlemeler yapıldı. 1856'da bir teoloji sınıfı oluşturularak, geleceğin papazlarının yetişmesine zemin hazırlanır. 1866'da bu okul Maraş'a taşınır ve *Maraş Theological Seminary* adını almıştır.²⁵¹ Bu okulun, Profesör Bezjian tarafından yönetilen bilimsel bölümü de bulunmaktaydı. 1858'de kızlar için yatılı okul kuruldu. 1874'te Dr. David Nutting Antep'e çalışmalar yapmak için geldiyse de sağlık sorunları nedeniyle iki yıl sonra Amerika'ya döndü. Bu dönemde kentte büyük bir Ermeni Protestan topluluğu vardı.²⁵²

²⁴⁹ Sander, a.g.m., s. 219.

²⁵⁰ Sander, a.g.m., s. 220.

²⁵¹ A.B.C.M., Reel, 661; No: 252.

²⁵² Eddy, (Editör), a.g.m., s.1.

II. 1. 3. 3. Misyonerlerin Dinsel Çalışmaları

1847'de Dr. Smith, misyoner çalışmalarına henüz başladığı Antep'te gelişinden üç ay sonra sekiz üyeli bir Protestan Kilisesi örgütlemişti.²⁵³ 30 Ocak 1848'de Antep'te ilk Ermeni Protestan Kilisesi sekiz kişilik üyesiyle böylece kurulmuş oldu.²⁵⁴ Bir yıl içerisinde üye sayısı 100 kişiyi bulan bu kilise, 1855'te yeni bir binaya taşındı. Bu bina Türkiye'de inşa edilen ilk büyük Protestan kilisesiydi (Kayacık Kilisesi). Dr. Benjamin Schneider'in açtığı teoloji programından mezun olan Kara Krikor Harutunian, 1856'da bu kilisenin papazı oldu. Daha sonra 1865'de papaz Harutunian tarafından Hayik Kilisesi (İkinci Kilise) açıldı.²⁵⁵ Ardından bu Kilise'ye ek bir bina yapılması için ferman çıkartıldı. Bu durum misyonerler arasında memnuniyet yaratmıştır.²⁵⁶ 1907 raporunda Antep'teki Kayacık Kilisesi'nin Papazının olmadığı, Maraş'tan bir papazın geldiği, vaizlik işlerini ise kolej öğretmenlerinin yönettiği belirtilmektedir.²⁵⁷ Bölgedeki diğer kiliselerle ilgili faaliyetlerde devam ediyordu. Belen'deki (*Beylan*) kilisenin çalışmaları ve çanının çalınmasının yasaklanması üzerine Amerikalılar duruma müdahale etmiş ve kilise üzerindeki yasak kalkmıştı.²⁵⁸

1872 yılına ait bilgilerde Antep'te bu dönemde Amerikalı iki erkek ve dört kadın misyoner çalışmaktaydı. Yerli iki papaz, bir vaiz ve dokuz öğretmen Protestan hizmetinde çalışmalarını sürdürmekteydi. İki kilisenin 533 üyesinden 260'ı kadın üyelerden oluşmaktaydı. 3 Pazar okulundaki cemaat sayısı 1060'ı

²⁵³ A.B.C.F.M., Reel, 661; No: 455.

²⁵⁴ Stone, (1984), a.g.e., s. 101.

²⁵⁵ Stone, (1977), a.g.m., s. 3.

²⁵⁶ A.B.C.F.M., Reel, 661; No: 132.

²⁵⁷ A.B.C.F.M., Reel, 661; No: 130.

²⁵⁸ A.B.C.F.M., Reel, 661; No: 131.

bulmaktaydı.²⁵⁹ Cemaatin hızla artması üzerine 1880’de Üçüncü Kilise kuruldu. Ancak bu kilise o kadar güçlü olamadı. 1850 yılında Antep’te, Amerikalı ve yerli çalışan sayısı 6 iken, bu rakam 1914 yılında 248’e ulaşacaktır.²⁶⁰ Antep’te 1888 yılına ait bilgilerde, binlerce kişinin özellikle aileleriyle birlikte şehir kiliselerine gelmeleri için çalışmaların yapıldığı ifade edilmektedir. Merkezi Türkiye Misyonu bölgesi içersinde 1000’e yakın kişi bu şekilde Hristiyan yapılmıştır.²⁶¹ 1913 yılında Antep ve genelinde toplam 38 ibadet yeri ve buralara gelen 7580 Pazar cemaati bulunmaktaydı.

Misyonerler zaman zaman çevredeki Halep, Urfa, Maraş, Kilis, Kessab, Adıyaman, Birecik, vb. bölgeleri ziyaret ederek Müslümanlar arasındaki ilişkileri görmek ve bunlar hakkında bilgi edinmek için geziler düzenlemekteydiler. Mr. Sander, ölümünden kısa süre önce Besni ve Adıyaman’ı; Mr. Trowbridge ve Mr. Papazian, Hasanbeyli ve Saimbeyli, Orul, Birecik ve Jibin’i; Mr. Ve Mrs Merrill, Kilis, Antakya, Halep, Kessab ve Musa Dağı’nı ziyaret ettiler. Mr. Merrill daha sonra Urfa ve Germiş’i da ziyaret edecektir. Bu bölgelerde zaman zaman konferanslar da düzenlenmekteydi. Bu toplantılarda misyoner çalışmaları ve yapılacak olanlar konuşuluyordu. Yine buradaki bildirimler Avedaper gazetesinde yayınlanarak daha geniş kitlelere ulaşılmaya çalışılmaktaydı.²⁶²

Antep’teki misyonerler arasında Dua haftasından başlayarak çeşitli toplantılar düzenleniyordu. Bunlar 15 Ocak’tan Nisan’a kadar devam ediyor ve Üçüncü Kilisede gerçekleştiriliyordu. Bu toplantılara İngiliz Protestan Mr. Dutton

²⁵⁹ A.B.C.F.M., Reel, 643; *Annual Tabular Views No. 1, for the Year 1872*, “Central Turkey Mission”.

²⁶⁰ Yücel, a.g.t., ss. 173-174.

²⁶¹ Strong, a.g.e., s. 388.

²⁶² A.B.C.F.M., Reel, 661; No: 129.

başkanlık etmekteydi. Bu toplantılara 40–60 kişi katılmaktaydı. Toplantılar Protestan Kilisesinde yapılmasına rağmen, Gregoryenler de katılıyordu. Bu toplantılar sonucunda 100 kadar Gregoryenin Protestanlığa geçtiği yine misyoner kaynaklarında ifade edilmektedir.²⁶³ Antep'in Orul köyünde, ana cadde üzerinde Protestanlar tarafından küçük bir kilise inşa edilir. Bu kiliseye Protestanların yanı sıra Gregoryenler de gelmekteydi.²⁶⁴ Aralarında sorunlar da olsa diğer bölgelerde görülmeyen fakat Antep'te görülen önemli bir olay, Gregoryan ve Protestanların aynı kilisede bir araya gelebilmeleriydi. Özellikle bu toplantılara genç Gregoryenlerin katılması misyonerleri mutlu etmekteydi.²⁶⁵ Ayrıca Şehirde Hıristiyanlar arasında güneşin doğuşu toplantısı da yapılmaktaydı. Bu toplantılara da 40–60 kişi katılmaktaydı. Yine bu toplantılarda Protestan ve Gregoryenlerin birlikte hareket ettiği misyoner raporlarında belirtilmektedir.²⁶⁶

Antep'teki her iki Ermeni Protestan Kilisesinin kızlar ve erkekler için bir ilkokulu (*Common Schoolları*) vardı. Kayacık Kilisesi'nde Kurkjian ailesi adına kurulmuş Kurkjian Varjarian adında bir ortaokul da bulunmaktaydı. Hayık Kilisesi ile de bağlantılı olan bu ortaokul Adour Niziblian Ağa adında zengin bir üye tarafından inşa edilmiştir. Niziblian, aynı zamanda gençlerin etkinlikleri, kültürel aktiviteler ve konferanslar için Niziblian Tankaran olarak bilinen büyük bir binayı misyonerlere bağışlamıştır.²⁶⁷ Ayrıca Koleje öğrenci sağlayan bir de lise bulunmaktaydı. 1900 yılında Kiliselerin okullarının yönetimini birleştirmek ve bunları yönetmek için bir

²⁶³ A.B.C.F.M., Reel, 661; No: 134, 135, 136.

²⁶⁴ A.B.C.F.M., Reel, 661; No: 137, 138.

²⁶⁵ A.B.C.F.M., Reel, 661; No: 280, 281, 282, 283.

²⁶⁶ A.B.C.F.M., Reel, 661; No: 284, 285.

²⁶⁷ Stone, (1977), a.g.m., s. 5.

kişiyi ihtiyaç duyulur. Bu kişinin ise kolej mezunu olması ve Amerika'ya gönderilip gerekli donanımı elde ettikten sonra işin başına geçmesi istenmiştir.²⁶⁸

Antep'teki Hayik Kilisesi, misyonerler tarafından yönetilmekteydi. Antep'teki kiliseler, Çin'deki kiliselerle de işbirliği içersindeydi.²⁶⁹ Çin'de Antep'ten gönderilen bir vaiz bulunuyordu. Bu vaizin gidiş geliş masrafları Kilise tarafından karşılanmaktaydı. Yine Üçüncü Kilise'de bir grup insan ise Çin'deki başka bir vaizin masrafını karşılıyordu. Diğer Kiliseler de Kilikya Birliğine yaptıkları yardımlara ek olarak, ev misyonerlik çalışmalarına da yardım etmekteydi. Antep İkinci Kilisesi'nde oluşturulan iki genç grup, iki farklı bölgede okul ve dinsel çalışmaların yürütülmesinden sorumlu idiler.²⁷⁰ 1899 yılı kayıtlarında Birinci Kilise'de Papazın olmadığı dönemlerde Kolej öğretmenlerinden Prof. Krikorian'ın görev yaptığı belirtilmektedir. Yine bu tarihte Üçüncü Kilise'de Miss Frearson'un desteklediği kadın çalışma grubu (*Women's Christian Endeavour*) bulunmaktaydı. Bu üçüncü Kilisede genç erkekler, gece okulu düzenleyerek Ermenice, Türkçe ve Arapça okuma-yazma öğretiyorlardı. Haftada 3 gece yapılan derslere 20–25 kişi katılmaktaydı.²⁷¹

Kilis'te de kadın ve erkeklerden oluşan bir koro oluşturulmuştu. Bu, çalışmaların etkinliğini daha da arttırdığı anlaşılmaktadır. Kilis'te Gregoryenler arasında Protestan çalışmaları yapan liderlerden birisi de Kolej mezunu olan bir öğretmendi. Buralarda pazar günleri düzenli dinsel toplantılar yapılmaktaydı. Antep'ten Kilise gelen birkaç kadın da çalışmalara katılmaktaydı. Şehrin farklı

²⁶⁸ A.B.C.F.M., Reel, 661; No: 230.

²⁶⁹ A.B.C.F.M., Riggs, (1920), a.g.e., s. 175.

²⁷⁰ A.B.C.F.M., Reel, 661; No: 139.

²⁷¹ A.B.C.F.M., Reel, 653; No: 534.

bölgelerinde, haftada 18–19 toplantı yapılmaktaydı. Pazar günü yapılan ana toplantıya yaklaşık 1500 kişi katılmaktaydı.²⁷² Zaman zaman Antep'teki Hıristiyan mezhepler arasında çekişmelere de rastlanmaktadır. Antep'teki Anklıkan (*Episcopal*) Kilisesi Protestanlar tarafından kontrol edilince, Gregoryenler, buradaki nüfuzlarını kaybetmişlerdir. Bu kiliseye yönetici olarak atanan Mr. Loutfy Levonian, aynı zamanda Merkezi Türkiye Koleji'nde de öğretmendi.²⁷³

Board'ın 1907 yılına ait raporlarında Antep'te Protestan cemaati yaklaşık 500 kadın ve erkek üyeden oluşmaktaydı. Yine bu yıla ait bilgilerde Antep'te kadınlar arasında dinsel toplantıların yapıldığı, bu toplantıların 10 ve daha fazla evde gerçekleştiği belirtilmektedir. Kadınların bu çalışması sonucu yaklaşık 50 kadının Protestan olduğu ifade edilmektedir. Yine bu çalışmalar sonucu bir Yahudi kızı Hıristiyanlığı kabul etmişti. Şehirde yeni Hıristiyan olanlar için cumartesi özel bir toplantı yapılmaktaydı.²⁷⁴ Çocuklar için ise, pazar günü Üçüncü Kilise'de toplantı yapılmaktaydı. Zaman zaman misyon toplantılarında küçük çocukların günahkar olup olmadığının tartışıldığı görülmekteydi.²⁷⁵ Kiliselerdeki toplantılara Müslümanların da bazen dinleyici olarak katıldığı belirtilmektedir. Yine bunların, bu toplantılardan etkilendiği de misyoner kayıtlarında ifade edilmektedir.²⁷⁶

II. 1. 3. 4. Misyonerlerin Sağlık çalışmaları

Misyonerler, İstanbul ve İzmir gibi büyük ve gelişmiş şehirlerde önceliği lise düzeyinde eğitim çalışmalarına vermekteyken, Orta ve Doğu Anadolu'da fakir

²⁷² A.B.C.F.M., Reel, 661; No: 141.

²⁷³ A.B.C.F.M., Reel, 661; No: 140.

²⁷⁴ A.B.C.F.M., Reel, 661; No: 279.

²⁷⁵ A.B.C.F.M., Reel, 653; No: 435.

²⁷⁶ A.B.C.F.M., Reel, 661; No: 281.

ve cahil halka ilk başta sağlık olanakları götürmek, eğitimde ise ancak okuma yazma düzeyinde bir çalışma yapmakla yetinmekteydiler.²⁷⁷

Seçil Akgün, Osmanlı Devleti sınırları içerisine ilk sağlık misyonerlerinin, 1831’de gelmeye başladıklarını ifade etmektedir. İlk misyoner doktorlar, bölgede gezici doktor olarak çalışmaktaydılar.²⁷⁸ Amerikan Board, 1835’te Dr. Ashabel Grant’ı her misyon merkezini sağlık olanaklarıyla donatmakla görevlendirdi.²⁷⁹ Kocabaşoğlu, sağlık misyonerlerinin geliş tarihi olarak 1833 yılında Beyrut’a gelen Dr. Asa Dodge’yi belirtilmektedir. Daha sonra Dr. Cornelius Van Dyke (1840), Dr. Azariah Smith (1843), Dr. Asakel Grant, Dr. Henry Lobdell, ve Dr. George E. Post’ın ülkenin çeşitli bölgelerinde hekimlik yaptığını aktarmaktadır.²⁸⁰ Böylece misyonerlik hizmetleri, tıbbi yardımla da desteklenince hedefe daha kolay ulaşılabileceği düşünülmüştür. Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu yoksulluk ve olanaksızlıklar, sağlık alanında iyice kendini göstermekteydi. Bu durum karşısında halkın misyoner kurumlarına yönelmesi kaçınılmazdı. Sağlık hizmetinin özellikle Müslümanlar üzerindeki etkisi çok fazla kendini göstermekteydi. Misyonerler gezici doktorluk sistemini de uygulayarak daha fazla bölgelere ulaşmaktaydılar. Hastanede iyice sağlığına kavuşmadan çıkmış olanların köylerine gidilerek görüşmeler yapılmaktaydı.²⁸¹ Tıp misyonu ile gelen Amerikalı misyonerler, hasta yataklarında yatan Müslümanlara başuçlarında İncil okuyarak ve konuşarak telkinlerde de bulunmaktaydılar. I. Dünya Savaşı’na kadar Anadolu’da her misyon merkezinde

²⁷⁷ Akgün, (1994), a.g.m., s. 2127.

²⁷⁸ Eddy, a.g.e., s. 133.

²⁷⁹ Akgün, (1994), a.g.m., s. 2139.

²⁸⁰ Kocabaşoğlu, (2000), a.g.e., s. 96.

²⁸¹ Hopkins, vd., a.g.e., s. 130.

sağlık ocağı, Adana, Antep, Talas başta olmak üzere 10 merkezde de Amerikan Hastanesi kurulmuştu.²⁸²

Merkezi Türkiye misyonu, Türkiye'deki misyonlar içerisinde ilk hastane çalışmalarının yapıldığı yer olması bakımından ayrı bir önem taşımaktadır.²⁸³ Antep'e gelen ilk misyoner hekim Dr. Azariah Smith, dini konular, meteoroloji, eski eserler ve tabiat tarihi konularında da araştırmalar yapmış ve araştırmalarının sonuçlarını *American Journal of Science* dergisinde yayınlamıştır.²⁸⁴ Antep'teki misyoner kuruluşunun kurucusu da olan Dr. Smith, şehrin yüksek tepelerinden olan Öksürükdeliği isimli tepede bir Hastane kurarak çevrede etkili olmanın yollarını aramıştır. Antep'in en eski yabancı kurumlarından biri olan Amerikan Hastanesi, birinci sınıf bir kurumdu. Hastane Ermeni mahallesinin orta yerinde idi. Amerikalı çocuk bakıcılarla, onlara yardım eden Ermeni kadınları da hastanede görev almaktaydılar. Hastane ırk ve din farkı gözetmeksizin herkese açıktı.²⁸⁵

Antep'te sağlık çalışmaları, misyoner faaliyetleri içerisinde önemli bir yere sahipti. Dr. Smith, ölünce anısına fon oluşturularak, adına bir hastane kurulması öngörülmüştür.²⁸⁶ 1879'da Dr. Smith'in Yale Üniversitesi'nden sınıf arkadaşları, onun anısına bağışladıkları paralarla Antep'te hastane yapılması için bir çalışma başlatmışlardır. 1880 yılında tamamlanan hastane binası,²⁸⁷ aynı zamanda kolejin Tıp Bölümü'nün de Uygulama Hastanesi olacaktı.²⁸⁸ Hastanenin kuruluş aşamasında

²⁸² Akgün, (1994), a.g.m., s. 2141.

²⁸³ Eddy, a.g.e., s. 133.

²⁸⁴ Baytop, a.g.e., s. 12.

²⁸⁵ Abadi, a.g.e., s.14.

²⁸⁶ Riggs, a.g.e., s. 69.

²⁸⁷ A.B.C.F.M., Reel, 661; No: 456.

²⁸⁸ Baytop, a.g.e., s. 25.

Dr. Trowbridge de bulunmuştur.²⁸⁹ Bu çalışmaların neticesi olarak 1884'te Azariah Smith Memorial Hastanesi 10 yatakla hizmete girmiştir.²⁹⁰ Hastane ilk dönemlerde sadece erkekler için hizmet vermekteydi. Daha sonra 1886 yılında kadın hastalar da hastaneye kabul edilmiştir. Azariah Smith Memorial Hastanesi, kendine ait özel bir alana sahipti. Hastane 2 katlı bina ve 250 metrekare avluya sahipti. Daha sonra tıp öğrencilerinin kullanımı için 3. kat inşa edildi. Yaklaşık değeri 7000 dolardı. İki erkek, iki kadın ve çocuk koğuşu bulunmaktaydı. Ayrıca 4 özel oda, ameliyat odası, hemşire odası, mutfak ve depolar da yer almaktaydı.

1905'de yapılan Marston Binası iki katlı idi. Bu binada da dispanser, klinik, özel görüşme odası, ameliyathane, öksüzler yurdu ve depolar bulunmaktaydı. Bu binanın yaklaşık değeri 6200 dolardı. Kapladığı alan 200 metrekare idi. Hastane dış binalarında ise, fakir hastalar için ayrılan bölüm ve duvar bulunmaktaydı. Bu alanın yaklaşık değeri 1500 dolar idi.²⁹¹ Doktor lojmanı 3300 ve binanın içindeki araçlar 5300 dolardan fazlaydı. Böylece hastanenin toplam mülkü 30.600 dolar dolayında olduğu anlaşılmaktadır.²⁹²

Dr. Frederick D. Shepard ile karısı ve bir doktor, 1882'de Kolej'in Tıp bölümünde ders vermek üzere Antep'e gelmişlerdir. Hastanenin ilk günlerinde Dr. Robert J. Neal, Dr. Graham, Dr. Norris, Dr. Davis, Dr. Sewny ve Dr. Stevens önemli çalışmalar yaptılar. Hastaneye gelen ilk hemşire Miss Riddell ile Miss Gernoth İngiltere'den geldiler. Hastanede çalışmaya başlayan Amerikalı ilk hemşire, 1891'de Merkezi Türkiye Koleji Başkanının kızı Miss Elizabeth Trowbridge'dir. Bu hemşire

²⁸⁹ A.B.C.F.M., Reel, 661; No: 232.

²⁹⁰ Goodsell, a.g.m., s. 13.

²⁹¹ A.B.C.F.M., Reel, 668; No: 44.

²⁹² A.B.C.F.M., Reel, 668; No: 86.

emekli oluncaya kadar 42 yıl Antep'te çalışmalarını devam ettirmişlerdir. Daha sonra Miss Grant, Miss Brever, Miss Tavender ve Miss Clark da Hastanede çalışanlar arasındadır. 1893'te New York'taki *Smith College* ve *Women's Medical College* mezunu Dr. Caroline Hamilton, ilk bayan doktor olarak 1886 yılında Hastanede çalışmalarına başlayacaktır.²⁹³ Dr. Caroline Hamilton, 1900 yılında kadınlar kliniğinde 795 yeni vaka tedavi etmiştir. Bu yoğunluktan dolayı 1906 yılında kadınlar koğuşu genişletmiştir. Ayakta tedavi edilen hastalar için Marston binasının açılması, gelen hasta sayısında büyük artışa neden olmuştur.²⁹⁴ Dr. Hamilton, Antep'teki evlerde ve Amerikan Hastanesi'nde kadın doğum ve ebelik görevini 70 yaşına gelinceye kadar devam ettirmiştir.²⁹⁵

Antep'teki sağlık çalışmalarının etkili bir biçimde yürütülmesi, Dr. F.D. Shepard ve eşinin şehre girmesi ile başlamıştır. Riggs, Dr. Shepard, İstanbul'da çalışma izni alırken kendisi gibi doktor olan eşi için de Osmanlı topraklarında çalışabilmesi için izin istediğini belirtmiş, bu durum yetkililerce çok garip karşılanmış ve reddedilmiştir. Yetkililer Shepard'a İstanbul'da daha çok doktora ihtiyaç olduğunu Antep'e gitmeyip burada kalmasını teklif etmişlerdir. Yine karısının da Harem de çalışmasıyla çok para kazanabileceklerini belirtmişlerdir. Dr. Shepard, İstanbul'da karşılaştığı Merkezi Türkiye Koleji'nin başkanı Dr. Trowbridge ile birlikte Antep'e gitmek için yola çıktıklarını belirtmektedir.²⁹⁶ Bölgedeki çalışmalarıyla tecrübe kazanan Trowbridge, Dr. Shepard'a çocuklara bakarken dua etmemesini, her cümle sonunda “*maşallah*” demesi gerektiğini, aksi halde tepkiyle

²⁹³ Goodsell, a.g.m., s. 13.

²⁹⁴ Baytop, a.g.e., s.27.

²⁹⁵ Eddy, a.g.m., s. 3.

²⁹⁶ Riggs, a.g.e., s. 23.

karşılaşacağını söylemiştir.²⁹⁷ İstanbul'dan Antep'e at sırtında beş gün sürdüğü belirtilen yolculuktan sonra 10 Ekim 1882'de vardılar.²⁹⁸ Dr. Shepard ve karısı bir yılın sonunda hastalarıyla anlaşacak kadar Türkçeyi öğrendikleri belirtilmektedir.²⁹⁹ Dr. Shepard ve eşinin, yaşamını kolej ve hastanenin devamı için harcadığı belirtilmektedir. Sonuçta Dr. Shepar'ın yoğun çalışmasından dolayı, kolera hastalığına yakalandığı belirtilmektedir. Bölgede çok görülen bu hastalığın nedeni olarak sıcak, sinek, toz ve kirli sular gösterilmektedir.³⁰⁰ Dr. Shepard, sadece Antep'te kalmayıp, farklı bölgelere de gitmekteydi. Bir yaz döneminde Bezjian ile Sivas'taki bir tıp merkezinde çalışmalarda bulunduğu anlaşılmaktadır.³⁰¹

Barlas'ın belirttiğine göre, Tıp fakültesi Kliniği olarak da kullanılan Antep Hastanesinde 1882–1888 yılları arasında 56.599 hastaya parasız tedavi uygulanmış ve 4998 hastaya da büyük ameliyat yapılmıştır.³⁰² Board kaynaklarında Antep'teki tıp çalışmalarının, Türkiye'de bir ilk olduğu belirtilmektedir. Bundan dolayı Antep, “*sağlık kaynağı*” olarak adlandırılıyordu. Yaklaşık 2000 köye hizmet verildiği belirtilmektedir. Bunların çoğu Müslüman Türk'tü.³⁰³ Board kaynaklarına göre din, ırk ve cinsiyet ayrımı yapmadan hizmet verdiği belirtilen Hastane, bölge halkı tarafından büyük ilgi ve takdir görmekteydi. Yine aynı kaynağa göre bu çalışmalarından dolayı olsa gerek, Antep'liler 1887 yılında 53 lira hastaneye bağışta buldukları dile getirilmektedir. Bu paranın Ermeni ve Müslümanlardan sağlandığı ve Antepli üç paşanın da üçer lira bağışta bulunduğu belirtilmektedir.³⁰⁴ Şehirdeki

²⁹⁷ Riggs, a.g.e., s. 27.

²⁹⁸ Riggs, a.g.e., s. 29.

²⁹⁹ Riggs, a.g.e., s. 33.

³⁰⁰ Riggs, a.g.e., s. 38.

³⁰¹ A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 232.

³⁰² Barlas, (1992), a.g.m., s. 131.

³⁰³ A.B.C.F.M., Reel, 668, No: 89.

³⁰⁴ Baytop, a.g.e., s. 25.

Gregoryenlerin de 1907 yılında Hastane çalışmalarına destek için 10 lira yardım ettikleri anlaşılmaktadır.³⁰⁵

Hastanenin 1911–1912 yılına ait faaliyet raporunda Hastane kadrosunda iki Amerikalı hekim (Dr. Shepard ve Dr. Carolina Hamilton), üç Ermeni doktor, bir müdür, başhemşire (Miss Bewer), yerli halktan çeşitli yardımcılarının (Bir eczacı, bir papaz, altı hemşire, bir aşçı, bir kapıcı ve diğer hizmetliler) bulunduğu belirtilmektedir.³⁰⁶ Yine 1911–12 yıllarında 394 hastaya (167 Müslüman, 140 Gregoryen, 46 Protestan ve 13 Musevi) yatılı, 5492 hastaya ayakta bakım verilmiş ve eczanede yaklaşık 20.000 reçete hazırlanmıştır.³⁰⁷

Board kaynaklarında, 27 Haziran–3 Temmuz 1912 yılında yapılan toplantıda H. I. Gardner, F. F. Goodsell, G. H. Haroutunian, H. K. Nazarian, Krikor Sarkissian, F. D. Shepard ve Kolej Başkanı Merrill, Hemşire Okulu'nun (*Nurses' Training School*) açılması için yardım toplanmasına karar verdikleri belirtilmektedir.³⁰⁸ Aynı yıl da Hastanenin içinde Hemşirelik Okulu hizmete girmiştir. Bu okulun, bölge halkının kızlarını eğiterek birçok diplomalı hemşire yetiştirdiği belirtilmektedir. Hastanede düşkünlere yardım için açılan aşevinden 1911 yılında 280 fakir aileye 12.750 kap yemek dağıtılmıştır. 1921'de Fransızların Antep'i işgali üzerine hastane kapatılmış ise de savaş sonunda tekrar çalışmalarına başlamıştır.³⁰⁹

³⁰⁵ A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 285.

³⁰⁶ *Missionary Herald*, "The Reach of the Mission Hospital," volume 108, 1921, s. 461.

³⁰⁷ Baytop, a.g.e., s. 29.

³⁰⁸ A.B.C.F.M., Reel, 666, No: 94, 95.

³⁰⁹ Baytop, a.g.e., s. 31.

II. 1. 3. 5. Misyonerlerin Eğitim Çalışmaları

Misyonerlik çalışmalarında eğitim faaliyetleri her bölgede olduğu gibi Antep merkezinde de yoğun bir biçimde yürütülmekteydi. Eğitim çalışmaları misyonerler için çok önemliydi. Çünkü misyoner faaliyetlerinin devamı ve kalıcı olması, “*yerli azizlerin*” yetişmesine bağlıydı. Böylece Protestanlık çalışmaları yerli liderlerce yürütülecekti. Bu amaca yönelik Merkezi Türkiye Misyonu’nda, Kilikya Birliği’nin şemsiyesi altında, bir misyoner topluluk oluşmuştur. Amaç bu oluşum içerisindeki kiliselerin kendi kendilerini idare edebilen ve çalışmalarını sürdürebilen konuma getirmektir.³¹⁰

Stone, Osmanlı Devleti’nde Urfa, Antep ve Maraş’ta yaşayan Ermeniler arasında 1830’dan sonra eğitim çalışmalarının başladığını, İngiliz misyonerlerinin Ermenice ve Türkçe olarak bastıkları Kutsal Kitap’ı dağıtmasının bu uyanışta etkili olduğunu belirtmektedir.³¹¹ Rahip Mourad’ın Antep’teki müritleri arasında Auntie Vertani adıyla bilinen bir kadının bulunduğunu, bu kadının, Merkezi Türkiye’de Protestan inancını yayma görevini üstlendiğini ifade etmektedir. Varteni, 1853’e kadar 74 kızın okuma ve dikiş dikmeyi öğrendiği küçük bir okul işletmiş ve burada çalışmalarını etkili bir biçimde sürdürmüştür.³¹² Stone, Varteni’nin öğrencileri arasında Müslüman kızların da bulunduğunu belirtmektedir. Protestan bakış açısıyla İncil’i okuma kabiliyetine sahip olan Varteni, kadınlar için evlerinde okuma yazma kursları düzenlemekteydi. Varteni, 1890’a kadar en az 500 kişiyi eğittiğini ve bunlardan 200’den fazla kişinin okumayı öğrendiğini belirtmektedir. Varteni, misyoner okullar için adeta bir temsilci rolünü üstlenmişti. Antep’teki aileleri, kız ve

³¹⁰ Strong, a.g.e., s. 399.

³¹¹ Stone, (1977), a.g.m., s. 1.

³¹² Stone, (1984), a.g.e., s. 99.

erkek çocuklarını okullarına gönderilmesi için ikna etmeye çalışmaktaydı. 1858’de kızlar için açılmış olan *Girls’ Saminary*’ye büyük destek verdiği ve eğitim çalışmalarına 24 Mart 1899’da ölünceye kadar devam ettiği anlaşılmaktadır.³¹³

Bir misyoner olan ve Suriye misyonunda Araplar için çalışan Dr. Rahip Gregory, misyonerler için okulun önemini şöyle açıklamaktadır:

Şimdi iki etkili vasıttan bahsettim, gerçek Hıristiyanlığın yayılmasında büyük vasıta olan İncil ve Tıp; ikisi iki ayrılmaz arkadaş ve biri diğeri için elzemdir... Fakat gençler üzerinde etkili olmak ve eğer doğru kullanılırsa –tanrının inayetiyle- Suriye’nin yeniden doğuşuna aracılık edecek başka bir önemli vasıta daha vardır. Bu ülkenin gençlerinin eğitiminden bahsediyorum. Çürümüş kilise bilgisinden başka hiçbir şeyin öğretilmediği başka mezhepler tarafından açılan okullardan bahsetmiyorum. Bütün dünyanın mirası olan İncil’in standart kitap olduğu, körpe beyinlerin onun saf sularını dibine kadar içebilecekleri Hıristiyan okullarından bahsediyorum.³¹⁴

Misyonerlerin halkla kaynaşabilmesi ve onları kendi düşüncesi doğrultusunda şekillendirebilmesi ancak okullar yoluyla mümkün olabilirdi. Eğitim hayata yön veren ve onu şekillendiren önemli bir faktördü. İnsanlara mesaj vermeye çalışan bir din ve fikir sistemi eğitimi yok sayamazdı.

Antep’te çalışan Doktor misyonerlerden biri de Azariah Smith’tir. Smith, organize ettiği dua törenlerine katılan hiçbir kadının okuma yazma bilmediğini görünce, bu kadınlara okuma-yazma öğretmek için Kevork adında kör bir kişiyi ders vermesi için görevlendirdi. Kevork, aynı zamanda Gregoryen okullarının da başkanıydı. Protestan düşüncelerinden dolayı bu görevinden kovuluncaya kadar, görevini sürdürdü. Böylece Antep’teki ilk Protestan eğitimi, kadınlar için açılan ve

³¹³ Stone, (1977), a.g.m., s. 2., *Near East Mission Archives*, “Historical Sketch of Aintab (Gaziantep) Station”, Typewritten manuscript, Istanbul, Turkey.

³¹⁴ N. Zeine Zeine, *The Emergence of Arab Nationalism*, Beyrut, 1966, s. 47. Sebahattin Samur, “XIX. ve XX. Yüzyıllarda Suriye’de Açılan Protestan Okulları Üzerine Bir İnceleme”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 7, Kayseri, 1990, s. 175. Alan, (1997), a.g.t., s. 40.

resmi olmayan bu okulda başlamış oldu. Bu sınıflarda eğitim iki yerli öğretmen olan Kevork ve Varteni tarafından verilmekteydi.³¹⁵

1850 yılından itibaren eğitim alanında çeşitli girişimler başlatıldı. Dr. Smith, Cyrus Hamlin'in Bebek Seminary'den mezun olan Rahip Zenop Israelian'ı İstanbul'dan okul kurması için getirmiştir. Israelian, misyonerlerin erkekler için açtığı okulda dört yıl eğitim verdi. Fakat 1854'te tüberküloza yakalanarak öldü.³¹⁶ Kilise destekli kurulan Varjebet Okulu'nun 35 öğrencisi vardı. Bu okullardan mezun olanlardan Alexander Bezjian ile Çil Hagopyan Karabet, 1852–1856 yıllarında Amerikalıların bursu ile Bebek Koleji'nde eğitim gördüler ve tekrar Antep'e gelerek öğretmenliğe başladılar.³¹⁷ Antep'teki Kayacık Protestan Okulu'nda sabahları bu öğretmenler, öğleden sonra ise Amerikalı öğretmenler ders vermekteydiler. Ayrıca geceleri Protestan Ermenilere okul müdürü Mr. Benjamin Schneider İngilizce dersi vermekteydi. Amerika'dan gelen misyonerlere de Türkçe ve çevre bilgisi verilmekteydi. Kayacık okuluna Maraş, Diyarbakır, Kessap ve Nizip gibi çevre yerlerden de öğrenci gelmekteydi. Bu dönemde üç öğretmeni ve 114 öğrencisiyle bir ilkokul, bir öğretmeni ve 14 öğrencisiyle de bir ortaokul faaliyete geçti.³¹⁸

Bu arada 4'ü Amerikalıların çocukları olmak üzere, 18 öğrencisi olan bir de lise öğrenime açılmıştır. Antep istasyonunun 1860 yılına ait raporda şöyle denilmektedir: *“İlkokullar: bunlara yardım ediyoruz, ancak öğretmenlerin ücretlerini okul komitesi aracılığı ile cemaatin kendisi ödüyor. Kadınlar arasında okumayı öğrenmek arzusu öylesine güçlü ve öylesine güncel hale gelmiştir ki,*

³¹⁵ Stone, (1984), a.g.e., s. 100.

³¹⁶ Stone, (1977), a.g.m., s. 4.

³¹⁷ Barlas, (1971), a.g.e., s. 19.

³¹⁸ Barlas, (1971), a.g.e., s. 20. Necdet Sevinç, *Osmanlıdan Günümüze Misyoner Faaliyetleri*, Milenyum Yayınları, İstanbul, 2002, s. 106.

*Protestan kadınların pek çoğu kendi eğitimleri için para ödemektedirler.*³¹⁹ Mrs. Schneider'ın da Antep'te eğitimi destekleyerek burada kızlar için bir lise ve teoloji sınıfları açtığı anlaşılmaktadır. Mrs. Schneider, 1856'da öldü. Fakat kocası Dr. Schneider, ilk karısının kızıyla evlenerek bundan sonraki on yılda eğitim çalışmalarını sürdürmüştür. Misyonerlerin telkinleri Ermeniler üzerinde çok hızlı etkili olmaya başlamıştır. Hamlin, Robert Koleji'nde öğrenci olan Ermeni Zenop'ın özellikle Kimya dersinde çok başarılı olduğunu, İngiltere'de onun büyük bir Kimya kompleksinde çalışmasını İngiliz dostu Auster H. Loyard'dan rica etmiş ve bu isteği kabul edilmiştir. Ancak Zenop, bu teklif karşısında şöyle cevap verir: *“Sen benim babamsın, ancak bunu kabul etmem mümkün değil. Mesih'in kurtarıcım olduğunu kabul ettiğimde ona ahedtim ki, bana yardım ettiği müddetçe kendimi fakir halkıma Ermenilere öğretici olarak adayacağım.*³²⁰ Bu idealini gerçekleştirmek için de çok az bir maaşla Antep'e gelmiş ve Merkezi Türkiye Koleji'nde dersler vermiştir.

Bebek Seminary'den mezun olan ve Israelian'ın ardılı olan Alexander Bezjian, Antep'te erkekler için açılan okulda öğretmenlik yapmaktaydı. Bezjian'ın etkisiyle bu okulda dinsel eğitim daha bilimsel bir mantıkla yürütülmeye başlandı. Bezjian 1856'dan 1872'e kadar bu okulda eğitim verdikten sonra, tıp alanında daha yüksek eğitim görmesi için Amerika'ya gönderilmiştir. Daha sonra Merkezi Türkiye Koleji'nin kurucularından biri olarak Antep'e geldi ve 1913 yılında ölümüne kadar kırk yıl burada görev yapmıştır. 1850'de Dr. Schneider tarafından başlatılan dinsel ev çalışmaları, 1853'den sonra ikinci dinsel eğitim seviyesine çıkartılarak papaz okuluna (*Theological Seminary*) dönüştürülmüştür. Okulun sürekli eğitmeni olan Schneider'a yarı-zamanlı çalışan dört misyoner öğretmen yardım etmekteydi. Okul,

³¹⁹ Kocabaşoğlu, (2000), a.g.e, ss. 57-70.

³²⁰ Tozlu, (2001), a.g.m., s. 931.

15 öğrenciyle açıldı, ancak önceki ev çalışma programından dolayı 1855'te 4 kişi mezun olmuştur. Bu papaz okulunun programında İngilizce, Coğrafya, Yeni Ahit, İncil tefsiri ve Vaizlik dersleri yer almaktaydı Okulda dinsel olmayan konular da öğretilmekteydi. 1854–1866 yılları arasında eğitim veren bu Papaz Okulu (*Theology Seminary*) Maraş'a taşındı. Adı geçen bu okula 42 kişi devam etmiş ve 21 kişi mezun olmuştur. Stone göre, Kilikya Protestan Birliği'nin ilk yöneticileri bu okuldan gelmekteydiler.³²¹

İlk misyonerlerin Antep'e gelmesinden sonra Ermenilere yönelik açılan okullar Barlas'ın eserinde şöyle verilmektedir: 1- Amerikan İlkokulu: okul mevcudu 1900'de 290'a yükselmiştir. 2- Amerikan Kızlar Okulu: Her yıl 100 genç kıza eğitim verilmiştir. 3- Amerikan Erkek Koleji: Mevcudu 1886'da 600'e yükselmiştir. 4- Amerikan Kız Koleji: Mevcudu 1890'da 150'ye yükselmiştir. 5- Amerikan Orta Okulu: Mevcudu 1890'da 546'ya yükselmiştir. Bunların 475'i erkek, 71'i kız öğrencidir. 6- Amerikan Yetim Evi Okulu: Ermeni ilkokullarına öğretmen yetiştiren bu okulun mevcudu 1912'de 68'e yükselmiştir.³²² Bu kurumların yanı sıra Abadi'nin 1919 yılına ait verdiği bilgilere göre Amerikalı misyonerler tarafından Antep'te oluşturulan kurumlar; Miss Harris Erkek Çocuk Yetimhanesi (mevcut 400), Miss Travis Erkek Çocuk Öksüzler Yurdu (mevcut 400), Miss Formen Kız Çocuk Yetimhanesi (mevcut 350), Miss Kellini Şefkat Yuvası (burada 1000 kadının dantel ve bez dokumacılığı yaptığı belirtilmektedir), Miss Bilgili Yuvası (260 kadın ve

³²¹ Stone, (1977), a.g.m., s. 5.

³²² Barlas, (1971), a.g.e., s. 45. Gündüz, a.g.e., s. 115.

çocuk), Genç Hristiyanlar Cemiyeti bulunmaktaydı.³²³ Abadi buradaki yetim çocukların 1920 yılında Amerika'ya götürüldüğünü belirtmektedir.

Osmanlı kaynaklarında Antep'te yer alan Amerikan misyoner okulları ve kurumları ile ilgili bilgiler de bulunmaktadır. Zühtü Paşa'nın 1893 tarihinde hazırlanmış olduğu Amerikan ve Protestan okulları ile ilgili ilk listeye göre Osmanlı devleti topraklarında bulunan yabancı Protestan okullarının sayısı 413'tür. Zühtü Paşa'nın listesinde yer alan 186 Amerikan okulundan 14'ü Abdülmecit, 60'ı Abdülaziz ve 63'ü II. Abdülhamit döneminde kurulmuştur. Bu listede yer alan bilgilere göre Antep'te bulunan Protestan okulları aşağıdaki şekildedir.³²⁴

1. Amerikan Protestan Erkek Koleji (gece-gündüz), kuruluş yılı 1293 (1876).
2. Amerikan Protestan Kız Mektebi (gece-gündüz), kuruluş yılı 1298 (1880), (mezunlar Maraş'ta bulunan büyük okula gönderilmekte ve öğretmen olmaktadır).
3. Amerikan Protestan Kız Mektebi Yetimhanesi, kuruluş yılı 1291 (1874).
4. Amerikan Protestan Kız ve Erkek Mektebi, kuruluş yılı 1284 (1867), (kilise avlusunda).
5. Amerikan Protestan Mektebi, kuruluş yılı 1286 (1869).

³²³ Abadi, a.g.e., s. 15.

³²⁴ Mutlu, a.g.e., ss. 302-303. BOA, YEE., 35/232 100/102. Yahya Akyüz, "Abdülhamit Devrinde Protestan Okulları ile İlgili Orijinal İki Belge," *Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, III/1-4, Ankara, 1970, ss. 121-128.

6. Amerikan Protestan Erkek Mektebi, kuruluş yılı 1271 (1854/1855).

7. Amerikan Protestan Erkek Mektebi, kuruluş yılı 1296 (1878).

Amerikan sefareti 25 Şubat 1903'de yaklaşık 400 müesseseyi içeren bir listeyi hariciye nezaretine takdim etmiştir. Bu listedeki 400 kurumdan 279'u okuldur.³²⁵ Bu listede Antep'te bulunan okullar ise;³²⁶

1. Osmanlı Merkez İdadi Mektebi

2. Kız Mektebi (yatılı)

3. Mekteb-i İpdidai

4. Yetimhane

Osmanlı Hükümeti, 27 Mart 1903'de Sadaret Emri ile Amerikan Sefareti tarafından takdim edilen defterde bulunan okullar hakkında yerlerinde araştırma yapılarak sonucunun bildirilmesini istemiştir. Yapılan araştırma sonucunda ruhsatlı ve fermanlı okulların sayısı (Protestan) 83 olarak tespit edilmiştir.³²⁷ Ferman ve ruhsatla tesis edilen Antep'teki Amerikan okulları:³²⁸

1. Osmanlı Merkez Mektebi³²⁹ (Amerikan İdadi), ruhsatlı

2. Amerikan Kız Mektebi (yatılı)

³²⁵ Mutlu, a.g.e., s. 311.

³²⁶ Mutlu, a.g.e., s. 313. Zikreden, BOA, Y.A. Res., 122/88, lef 13.

³²⁷ Mutlu, a.g.e., s. 319. Zikreden, BOA, Y. A. Res., 122/88; BOA., Y.A. Hus., 475/109.

³²⁸ Mutlu, a.g.e., s. 321. Zikreden, BOA., Y. A., Hus., 471/20, lef 3.

³²⁹ Osmanlı kaynaklarında Osmanlı Merkez Mektebi veya Amerikan Okulu olarak geçen Kolej, Misyoner Kaynaklarında Merkezi Türkiye Koleji olarak geçmektedir.

3. Amerikan İpdidai Mektebi (Habik Mahallesi)

4. Amerikan İpdidai Mektebi (Eyüp Mahallesi)

5. Amerikan İpdidai Mektebi (Kayacık Mahallesi)

1907 tarihli muadil deftere göre Antep'te bulunan ve haklarında tahkikat yapılan Amerikan okullarına baktığımızda şu şekilde verilmektedir: Merkezi Türkiye Koleji, Kız mektebi, 3 İptidai Mektebi, Yetimhane, Hastane ve meskenlerden oluşmaktaydı.³³⁰

Türkiye Yardım Toplama Misyonu Başkanı Shaftesbury, 27 Temmuz 1881 tarihli raporunda Türkiye'deki durumu şöyle ifade etmektedir:

Hıristiyanlık eğitimi günümüzde Türkiye'de büyük öneme sahiptir. Bu ülkenin insanlarını yüceltmek için Hıristiyanlıktan başka çare yoktur. Başlangıçtan itibaren, Amerikan misyonerleri değişik bölümlerde eğitim çalışmalarına önem vermiştir. 15.000 yatılı öğrencinin bulunduğu 400 okula sahiptirler. Birçok büyük şehirde kızların eğitimi için papaz okulu ve liseler kurulmuştur. Daha sonraları, bütün ırklardan genç erkeklerin eğitimi için İstanbul, Beyrut, Antep ve Harput'ta kolejler açılmıştır. Bu kolejlerde yüksek branşların yanı sıra Hıristiyanlık eğitimi de veriliyordu. Bu kolejlerden iki tanesinde tıbbi bölümler ve hastaneler bulunuyordu.³³¹

Merkezi Türkiye Koleji Başkan Merrill'in 1913 tarihli raporunda, Osmanlı yetkilileri tarafından Darul Muallimini Rüşdi (4 yıllık normal okul) olarak bilinen Kilikya Öğretmen Okulu'nun (*Jemaran*) 1912 sonbaharında Antep'te açıldığı belirtilmektedir. Sarafian bu okulun 1912–195 yılları arasında eğitim verdiğini ifade etmektedir.³³² Bu yeni okul, Gregoryen (*Apostolic*) Ermenileri tarafından 1882'den beri işletilen Vartanian Lisesi'nin içinden çıkmıştır. Okulun başkanı,

³³⁰ Mutlu, a.g.e., ss. 328-329.

³³¹ A.B.C.F.M., Reel, 646; No: 387.

³³² Sarafian, a.g.e., s. 105.

Massachusetts'deki Bridgewater Okulu'ndan mezun olan ve Harvard'da tarih ve felsefe alanlarında derece almış olan Prof. Armenag Chamichian idi. Ana kiliseye öğretmen ve ruhban sınıfı yetiştirmeyi amaçlayan Kilikya okulu, Ermenice eğitim yapmaktaydı. Bu okulun oluşmasında da Merkezi Türkiye Koleji'nin önemli katkısı olmuştur.³³³

Amerikan misyonerlerinin, 1850 yılında Antep ve genelinde 3 adet okulda 137 öğrencisi varken, 1914 yılına gelindiğinde Kolej'de dâhil olmak üzere okul sayısı 63'e çıkmıştır. Son dönemlerde bu okullarda öğrenim gören öğrenci sayısı ise 4370'e yükselmiştir.³³⁴

II. 1. 3. 5. 1. Kızlar için Eğitim Okulu

William Goodell'in 1832'de kendi evinde açtığı kız okulundan sonra misyonerler, kadınların eğitilmesi için Anadolu'da da okulların açılmasına karar vermişlerdi. İstanbul'daki okuldan sonra Merzifon, Maraş, Bitlis, Erzincan, Harput, Mardin ve Antep'te de yatılı kız okulları açılmıştır.³³⁵ Kız okullarının finansmanına da "*Womens Union of Missionary Societies*" katılmıştır.³³⁶

Protestan Ermeniler, erkekleri kadar kız çocuklarını da eğitmek istemekteydiler. Kızların yüksek eğitim için uzak bölgelere gitmesi sorun olmaktaydı.³³⁷ Mrs. Benjamin Schneider'in 1852 yılında kendi evinde başlattığı kızlara yönelik eğitim çalışması, Miss Myra A. Procter'in, 1859'da sekiz öğrenciyle bir oda kirilayarak Kız Eğitim Okulu'nu (*Girl's Training School*) açmasıyla yeni bir

³³³ Stone, (1977), a.g.m., s. 22.

³³⁴ A.B.C.F.M., Reel, 668, No: 212.

³³⁵ Stone, (1984), a.g.e., s. 73.

³³⁶ Tekeli-İlkin, a.g.e., s. 144.

³³⁷ Stone, (1977), a.g.m., s. 9.

ivme kazanmıştır.³³⁸ Miss. Proctor 1878 yılına kadar da bu okulun yöneticiliğini yapmıştır. Adı geçen okul, Kayacık Kilisesinin yakınında bir binada eğitim yapmaktaydı. Daha sonra ortaokul seviyesinde eğitim veren bu okulda bir de yatılı bölüm açılmış ve 1886'da özel binasına taşınmıştır. Sarafian, okulun ikinci başkanı olan Miss Pierce'nin, 1883 yılında okulu daha büyük bir binaya taşıdığını belirtmektedir.³³⁹ Bir on yıl sonra, bu okulun etkinliği kapasitesinin yaklaşık iki katı kadar genişlemek zorunda kalmıştır. Bu okulun binası hala Gaziantep'te Amerikan Hastanesi içerisinde yer almaktadır. Bu bina sonraları Hemşire Okulu olarak da kullanılmıştır. Miss Procter'un 1891'de belirttiğine göre bu okuldan 200'den fazla kız öğrenci mezun olmuştur. Buradan mezun olanların dörtte üçü öğretmenlik yapmıştır.³⁴⁰ Sarafian, bu okuldan 57 yıl süresince 527 kız öğrencinin mezun olduğunu ve bunların 416'sının Antep'li olduğunu belirtmektedir.³⁴¹

Board kaynaklarında, kızlar okulu'na Mardintepe'deki öksüzler yurdundan 70 kız çocuğun geldiği ifade edilmektedir. Zaman zaman okul hastalıklardan dolayı tatil edilmekteydi. 1912 yılında kolera hastalığı nedeniyle okulun açılışı ertelenmek zorunda kalmıştır. Yine aynı kaynakta okula 16 farklı bölgeden öğrenci geldiği ve okulun yatılı bölüme de sahip olduğu belirtilmektedir.³⁴² Yatılı bölümün başkanlığını Miss Norton yapmıştır. Okulda yönetici ile birlikte dokuz öğretmen bulunmaktaydı. Okulda Miss Balabanyan, Mrs. Hrispsime Bedrosian, Miss Torzian ve Miss Loshkajian, Mrs. Osanna Kazanjian, Miss Salebian görev yapmışlardır. Miss Dolaverian ve Miss Nordikian yatılı bölümden

³³⁸ Myra A. Procter, "Aintab Central Turkey", *The Missionary Herald*, C. 87, S. 7, July, 1891, s. 279.

³³⁹ Sarafian, a.g.e., s. 51.

³⁴⁰ Procter, a.g.m., s. 279.

³⁴¹ Sarafian, a.g.e., s. 52.

³⁴² A.B.C.F.M., Reel, 666, No: 498.

sorumluydular. Okulda Mrs. Fowle tarafından jimnastik dersi de verilmekteydi.³⁴³ Board kaynaklarında okulun müdürlüğünü bir dönem Kolejin başkanlığını yapan Merrill'in karısı Mrs. Merrill'in de yaptığı ifade edilmektedir.³⁴⁴ Sarafian, kolej başkanları olarak Miss Proctor, Miss Pierce ve Miss Forman'ı vermektedir.³⁴⁵ Yine bu dönemde yatılı bölüm sorumluluğunu Merkezi Türkiye Koleji'nin ilk başkanlığını yapan Trowbrigde'nin kızı Mrs. Trowbrigde yapmaktaydı. Mrs. Thowbridge, 1907 yılında *Woman's Board* tarafından emekliliği kabul edilmesine rağmen, görevini yapacak başka kimsenin olmamasından dolayı çalışmalarına devam etmiştir.³⁴⁶ Board kaynaklarında okulun 1905–1906 yılına ait raporunda, okulda 5 yerli öğretmen ve müdürün yanı sıra 1 de müdür yardımcısının görev yaptığı belirtilmektedir.³⁴⁷ Okulda çok sesli müzik ve tenis çalışmaları da yapılmaktaydı.³⁴⁸ Kolej laboratuvarında Dr. Daghljan, iki üst sınıfa fizik derslerinde deney için yardımcı olmaktadır.

Okulda verilen bazı dersler ve öğretmenler şunlardı:³⁴⁹ Mrs. Martin: Tiyatronun değeri, Prof. Zenop Bezjian: Balkan Devletleri, Dr. Hamilton: Uygulamalı Temizlik, Prof. Daghljan: Seramik, Miss Throwbridge: *Bielfelt Settlement*, Mrs. Merrill: Mrs. General Booth

Okulda dikiş, örgü, nakış işleme, kesim ve terzi işleri de yapılmaktaydı. Pratik elbise dikimi ve ütü dersleri verilmekteydi. Mezunlar derneği (*Alumnae Association*), düzenli toplandılar yapmakta ve okulun eğitimi ve sorunlarıyla da

³⁴³ A.B.C.F.M., Reel, 666, No: 498; Reel, 661; No: 123.

³⁴⁴ A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 127.

³⁴⁵ Sarafian, a.g.e., s. 51.

³⁴⁶ A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 127.

³⁴⁷ A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 123.

³⁴⁸ A.B.C.F.M., Reel, 666, No: 502.

³⁴⁹ A.B.C.F.M., Reel, 666, No: 499.

yakından ilgilenmekteydi. Dernek, okula 4 liraya bağış yaparak bir kütüphane yaptırmıştır. Mezunlar Derneği okulda eğitimle ilgili toplantılar da düzenlemekteydi. Bu toplantılarda “*Amerikan Ulusunun Kadınlardan Beklediği Şey*”, “*Eğitimin Önemi*”, “*Eğitimin Geleceği*” gibi çeşitli konular tartışılmaktaydı.³⁵⁰

Board kaynaklarında Filedelphiya’daki Kadınlar Board’ından bir su pompasının okula bağışladığı belirtilmektedir. Yine aynı kaynakta, okulla ilgili yolsuzlukların yapıldığı dile getirilmektedir. Örneğin okulu 26 lira borca sokan kâhyanın işine son verildiği, Antep’te doktorluk yapan Dr. Khalfeyan’ın, bazı kişilerden kredi aldığı ve Seminary’deki kızların çalışmalarıyla bu borcun kapatılmaya çalışıldığı ifade edilmektedir. 1913 yılında okulda 206 öğrencinin öğrenim gördüğü, beş yıl önce bu sayının 106 olduğu ve 60 öğrencinin de yatılı bölümde kayıtlı olduğu belirtilmektedir. Hasta olan 2 öğrenci yatılı bölümden ayrılmaya zorlanmıştır. Bu durumun nedeni salgın hastalıkların yaygınlığı olarak belirtilmektedir. Yine bu yıla ait bilgilerde eğitim için alınan miktar yaklaşık 18 kuruştur. Yatılı Bölüm için ise yaklaşık 14,5 kuruştur. 1907–1908’de bu rakam 12,5 kuruş olarak belirtilmektedir. Böylece öğrenci sayısı beş yılda 2’ye katlanırken, gelir de 3’e katlanmıştı. Öğretmen ve çalışanlar için ödenen para miktarı 5 yıl önce 13,1 kuruş iken, 1913’te 21 kuruş olmuştur.³⁵¹

Board kaynaklarında okuldaki öğrencilere düzenli olarak dini konferanslar verildiği, bu konferansın konularının ise; Miss Trowbridge tarafından “*İncil çalışmaları*”, Khachadoor Dokoozlian tarafından “*Kişisel Güç*”, Miss Froarson tarafından da “*Dua*” olduğu görülmektedir. Bu konferanslar arasında

³⁵⁰ A.B.C.F.M., Reel, 666, No: 500.

³⁵¹ A.B.C.F.M., Reel, 666, No: 501.

çalışmalardan övgü ile söz edilmekte ve dua ile de konferansların kapatıldığı ifade edilmektedir. Aynı kaynaklarda, konferansa katılan kızların bundan çok etkilendiği ve birçok öğrencinin bu çalışmalar sayesinde İsa'ya inandığı belirtilmektedir.³⁵²

Board kaynaklarında, 1906 yılının 16–17 Şubat gecesi Kızlar Okulu'nda bir yangın çıktığı yazılmaktadır.³⁵³ Bu yangında öğrencilerin ve çalışanların birçok eşyasının yandığı ve yangından sonra okulun öksüzler yurduna taşındığı belirtilmektedir. Okul olarak yetimler yurdunun şapeli kullanılmaktaydı.³⁵⁴ Kolejin aksine, Kızlar Okulu sigortalanmıştı.³⁵⁵ Çalışmaların başlaması ile kısa sürede *Girl's Seminary*'nin yeni binası Kasım ayında tamamlanmıştır.³⁵⁶

Misyonerler, okuma yazma bilmeyen kadınlardan artık öğretmenlik yapacak bir düzeye geçmişlerdir. Kadınların öğretmen olarak misyoner çalışmalarında yer alması, misyonerlik çalışmaları için etkili ve kalıcı bir başarı sağlayacaktır. Bu okuldan mezun olan öğrenciler, Adana, Saimbeyli ve Urfa'daki misyoner okullarında ve Maraş'taki kız kolejinde eğitimci olarak görev yapmışlardır.³⁵⁷

³⁵² A.B.C.F.M., Reel, 666, No: 503.

³⁵³ A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 160.

³⁵⁴ A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 124.

³⁵⁵ A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 125.

³⁵⁶ A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 127.

³⁵⁷ A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 125.

III. BÖLÜM: MERKEZİ TÜRKİYE KOLEJİ

III. 1. 1. Kolej'in Kuruluşu

19. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde, önceleri İncil okuma, yazma ve aritmetikten ibaret olan misyoner eğitimi gelişmiş, ortaöğretim kurumlarında da istedikleri seviyeyi yakalamışlardı. Ancak bu kurumların eleman ihtiyacının karşılanması için yüksek okullara olan zorunluluk gittikçe artmaktaydı. Buna gün geçtikçe güçlenen Ermeni burjuvasının daha nitelikli eğitim isteği ve misyoner faaliyetlerine katkıda bulunacak yerel din adamlarının yetiştirilmesi ile sağlık kurumlarına eleman sağlanması da eklenince yüksek öğrenim kurumlarının açılmasına yönelik çalışmalar daha da yoğunluk kazanacaktır.³⁵⁸

Merkezi Türkiye Misyonu'ndaki Protestan Ermeni kiliseleri tarafından, Amerikan misyonerleri ile bağlantılı olarak, Küçük Asya'nın ortasında bir Hıristiyan koleji kurulması istenmiştir. Bu misyondaki Hıristiyan gençler için yüksek eğitim isteği, Ermeniler tarafından sürekli dile getirilmekteydi. Bölgeye en yakın Hıristiyan enstitüleri Beyrut'taki Suriye Protestan Koleji ve İstanbul'daki Robert Koleji idi. Bu enstitülerden birine katılmak Türkiye'nin güneydoğusundan gelen gençler için risk içermekteydi. Bu bölgelere yapılan uzun ve tehlikeli yolculuk insanları korkutmaktaydı. Aynı zamanda, Beyrut'taki okul Araplara yönelikti. Robert Koleji ise İngilizce eğitim vermektedir. Oysa Kilikya bölgesindeki Ermeniler arasında genel olarak Türkçe konuşulmaktaydı. Bu öğrencilerin bu okullarda öğrenim görmesi durumunda kendi bölgelerine yabancılaşmalarına neden olacağından kaygı

³⁵⁸ Uygur Kocabaşoğlu, "Osmanlı İmparatorluğunda XIX. Yüzyılda Amerikan Yüksek Okulları", *MülkiyelilerBirliği VakfıYayınları*7, Bahri Savcıya Armağan'dan Ayrı Baskı, Ankara, 1988, s. 306.

duyulmaktaydı. Bütün bu gerekçelerden dolayı kendi bölgelerinde bir Hıristiyan koleji isteyen Ermeni Protestan liderler, Aziz Tillman C. Trowbridge'nin önderliğinde birleştiler.³⁵⁹

1870'lerin başlarında Amerikan Board'ın Anadolu'da kurduğu *Boy's Academies* ve *Female Seminaries* okulları, yalnız okuma yazmanın üzerinde bir eğitim vermekteydi. Dolayısıyla bu okullar Hıristiyan nüfusun ihtiyaçlarını karşılamakta çok yetersizdi. Hâlbuki Hıristiyan nüfusu arasında yeni eğitim talepleri, günden güne artmaktaydı. Bu ihtiyaç ve istek, misyoner Tillman C. Trowbridge'nin 15 Ağustos 1872 tarihli raporlarında şöyle ifade edilmektedir:

Böyle bir kolej kurulması için zamanın geldiğine şüphe yoktur. Türkiye'nin dünya üzerindeki önemi giderek artmaktadır. Her yerde okullar yapılıyor, kitaplar ve gazeteler basılıyor, yeni binalar inşa ediliyor, yollar yapılıyor, bankalar kuruluyor, sermaye yatırımları artıyor, iyi bir plan çerçevesinde hükümet reformlar yapmaya devam ediyor. Misyonerler bu ülkenin iyi yetişmiş Hıristiyan kişilere ihtiyacı olduğunu belirtmişlerdir ki, bu adamlar reform hareketlerini yönlendirecek olanlardır. İyi bir Hıristiyan okulunun kurulması ile bu ihtiyaç karşılanabilecekti. Ülkenin çeşitli bölgelerinde bu okullar bulunmalıdır. Böyle enstitülerden İstanbul'daki Robert Koleji ve Beyrut'taki Suriye Protestan Koleji başarılı olarak çalışmaktadır. İç bölgelerin ihtiyacını karşılamak için Merkezi Türkiye'de üçüncü bir kolej kurulması istenmektedir. Kolej Akdenizin kuzey doğusunda bulunan Antep bölgesinde yer alacaktır.³⁶⁰

Bütün bu gerekçelerden dolayı bir grup Antepli Ermeni, Amerikan Board'ın Danışma Komitesi'ne (*American Board Prudential Committee*) bu bölgede bir kolej kurmaları için istekte bulundular. Kolejin kuruluşu, aslında bir lisenin çalışmaları esnasında Dr. Hamlin'in öğrencisi olan Zenop Israelian tarafından dile getirilmişti.³⁶¹ Board kaynakları Zenop'u, çalışmalarında kendini Ermenilere adanmış

³⁵⁹ Stone, (1977), a.g.m., s. 7.

³⁶⁰ A.B.C.F.M., Reel, 643, No: 347.

³⁶¹ Sarafian, a.g.e., s. 43.

bir eğitimci olarak değerlendirmektedir. Aynı kaynakta kendisine bir İngiliz firması tarafından yüksek ücretli iş teklifi yapılırsa da O, kendini Ermenilere adayacağını söyleyerek bunu kabul etmediği ifade edilmektedir.³⁶² Board kaynaklarında, Kilikya Protestan Birliği ve Merkezi Türkiye Misyonu'nun, eğitim konularını görüşmek üzere 1870 yılında Urfa'da bir toplantı yaptığı, bu toplantıda Merkezi Türkiye Protestan Kiliseleri'nin, papaz ve liseleri için iyi eğitilmiş öğretmenlere ihtiyaç duyduklarını dile getirdikleri belirtilmektedir. Bu ilk adımda Trowbridge önemli rol oynamıştı.³⁶³ Ermeniler, bu isteklerine dayanak olarak bölgedeki değişimi şu şekilde ifade etmekteydiler:

Biz 25–30 yıl önceki durumumuzu biliyoruz. Bizim eğitimin gerekliliği ya da avantajları ile ilgili düşüncemiz bile yoktu. 10.000 Ermeni nüfuzu sadece okuma-yazmanın öğretildiği basit bir ilkokulla mutluymuştu. Ancak Amerikan Board aracılığıyla İncil'in Ermeniceye çevrilmesiyle eğitimin önemi konusundaki görüşlerimiz değişti. Daha sonra, Eski Kiliseyle görüşleri bağdaşmayan Protestan Ermeniler 3–4 okulla tatmin olmayıp erkek çocuklarını eğitmenin yanı sıra kızlarını da eğitmek için harekete geçtiler. Biz sadece okuma-yazmanın yeterli olmadığına bunun yanı sıra yüksek eğitim çalışmalarının yapılması gerekliliğine inanıyoruz.³⁶⁴

Buna göre Ermeniler, eğer erkekler iyi bir Hıristiyan, baba ve kadınlar iyi bir anne ve toplumun yararlı birer üyesi olacaklarsa bunun eğitim yoluyla olabileceğini ifade etmekteydiler.

1871 yılında Adana'da Kilikya Birliği toplantısında 23 kilisenin temsilcisi, kolejin kurulması yönünde Misyonu tekrar başvurmuşlardır. Bu toplantıda bulunan Board'ın Genel Sekreteri Dr. N. G. Clark, bölgedeki Ermeni azizler tarafından, bölgenin bir koleje ihtiyacı olduğu konusunda ikna edildiği

³⁶² A.B.C.F.M., Reel, 661; No: 455.

³⁶³ A.B.C.F.M., Reel, 668; No: 379, 386.

³⁶⁴ Stone, (1977), a.g.m., s. 7.

belirtilmektedir.³⁶⁵ Stone, Bu etkinliğin gerekçesini 6 Şubat 1872 tarihli Board raporuna dayarak şöyle belirtmektedir:

...Hristiyan ulusun Misyoner Topluluğu gelecekteki entelektüel ve sosyal yaşamın gelişimi için gerçeği öğrenmek isteyen insanlara gerekli olan kurumları temin etmekle yükümlüdür. İnsanların inanca olan ihtiyacı karşılanmadığı zaman materyalist düşünceler onları etki altına alabilirler. Bunun için inananları kendi çaresizliği içerisinde bırakmayıp bunlara yardım edilmelidir.³⁶⁶

Amerikan Board'ın temsilcisi olan Dr. N. G. Clark, bu toplantıda kiliselerin 7000 dolar toplaması karşılığında Boston'daki Danışma Kurulu'nun bu kolejin kuruluşunu onaylayabileceğini ifade etmiştir.³⁶⁷ 1871'de Massachusetts'deki toplantıda Amerikan Board, bu planı onaylamıştır. Böylece Kolej, 27 Mart 1874'te Massachusetts eyaleti yasalarına uygun olarak kurulmuştur.³⁶⁸ Temsilciler Meclisi ve Senato tarafından çıkarılan yasa Genel Mahkeme tarafından düzenlenmiştir. Buna göre, Ezra Farnsworth, Richard H. Stearns, James M. Gordon, onların arkadaşları³⁶⁹ ve ardılları, "*Trustees of Donations for Education in Turkey*", (Türkiye'deki Eğitim İçin Yardım Heyeti) derneğini kurdular. Bu aynı zamanda kuruluşun (kolej) resmi adı idi.³⁷⁰ Bu dernek, bütün güçlere ve imtiyazlara sahipti ve genel yasada belirtilen bütün sorumluluklara, sınırlamalara ve görevlere bağlıydı. Adı geçen dernek için Türkiye'deki dinsel ve kolej eğitimiyle ilgili toplanacak olan gelir de 200 bin doları bulabilecekti.³⁷¹ Board kaynaklarındaki değerlendirmelerde kolejin, aynı zamanda

³⁶⁵ A.B.C.F.M., Reel, 661; No: 455.

³⁶⁶ Stone, (1977), a.g.m., s. 8.

³⁶⁷ Sarafian, a.g.e., s. 52.

³⁶⁸ *Catalogue of Central Turkey College at Aintab*, Presses of H. Matteosian Bible House Constantinople, 1901, s. 5.

³⁶⁹ Smith, a.g.m., s. 224.

³⁷⁰ A.B.C.F.M., Reel, 646; No: 388.

³⁷¹ Stone, (1977), a.g.m., s. 10.

Türk Hükümeti'nin yapacağı reform çalışmalarına da yardımcı olacağı ifade edilmektedir.³⁷²

Barlas, Kiliselerin kolejin yönetiminde de söz sahibi olmak istediklerini ifade etmektedir. Bunun için Kolej in kendi şehirlerinde açılmasını isteyen Maraş ve Besnililerin 1600 lira vermeyi teklif ettiklerini, ancak Antep Kiliselerinin 7.000 dolar, okulun arsası, kereste ve bir kısım işçi ücretlerini vereceklerini söylemeleri üzerine, kolej in Antep'te kurulmasına karar verildiğini belirtmektedir. Buna göre Kolej in Antep'te kurulmasına, Antep'teki ilahiyat okulunun da Maraş'a taşınmasına karar verilmiştir.³⁷³ Şüphesiz Antep'in okul için seçilmesinde asıl etken önemli bir Protestan varlığının bulunmasıdır. Çünkü şehirde koleji destekleyecek önemli bir nüfus bulunmaktaydı.³⁷⁴ Board kaynaklarında Antep'in sağlıklı iklimi ve merkezi bir konumda olmasının da bunda etkili olduğu belirtilmektedir. Yine aynı kaynaklarda Antep Ermenilerinin, kolej için yerel Board yöneticilerine ilk olarak 540 pound sterling verdikleri, yıl sonuna kadar 900 pound daha vermeyi garanti ettikleri dile getirilmektedir.³⁷⁵ Ayrıca Anteplilerin kendi aralarında topladıkları 1600 liranın 3000 lirasını Kürkçüyan Ağa, 100 lirasını Nazar Ağa ve 120 lirasını da Abit Ağa'nın verdiği ifade edilmektedir.³⁷⁶ Trowbridge, bu dönemde boş durmamış, özellikle maddi destek bulmak için girişimlerde bulunmuştur. Bunun için İngiltere ve Amerika'ya giderek Danışma Kurulu'ndan kolej için verilen paranın artırılmasını istemiştir.³⁷⁷ Trowbridge'nin, çabası Amerika'daki arkadaşları tarafından da destek

³⁷² A.B.C.F.M., Reel, 668; No: 379.

³⁷³ Uğuroğlu Barlas, "Tıp Fakültesi Tarihi", *Gaziantep Kültür Dergisi*, C.2, S.23, Gaziantep, 1959, s. 249.

³⁷⁴ A.B.C.F.M., Reel, 668, No: 380, Barlas, (1971), a.g.e., s. 21.

³⁷⁵ A.B.C.F.M., Reel, 643; No: 347.

³⁷⁶ A.B.C.F.M., Reel, 668, No: 380. Barlas, (1971), a.g.e., s. 22.

³⁷⁷ A.B.C.F.M., Reel, 661; No: 232.

görmüştür. Ayrıca Kolej'in oluşumu için Amerikan Board, 10.000 dolar vereceğini belirtmiştir.³⁷⁸ Trowbridge, yardım çalışmalarını İngiltere'de de sürdürmüş ve İngiltere'de 15.000 dolar yardım toplamıştır.³⁷⁹ Bu para ve arazinin de bir Müslüman tarafından bağışlanması, projenin Amerika tarafından desteklenmesini daha da cazip kılmış ve kısa sürede 50.000 dolar yardım toplanmıştır.³⁸⁰ Kolej'in donatılması için gerekli olan fon Amerika'daki Board heyeti tarafından oluşturulmuştur. Bu heyetin üyeleri Board'ın merkez komitesi tarafından atanmaktaydı.³⁸¹

Merkezi Türkiye Koleji'nin, Amerikan Board'ın Merkezi Türkiye Misyonu ve Kilikya Protestan Birliği'nin ortak çalışmaları sonucu organize edildiği anlaşılmaktadır.³⁸² Merkezi Türkiye Koleji, Osmanlı Devleti'ndeki Amerikan kolejleri arasında üçüncü sıradaydı. Ancak misyonerlerin Anadolu'da kurdukları ilk kolejdi. Kolej'in özelliklerinden biri, Kilikya Protestan Birliği ile olan yakın ilişkiydi. Bu birlik, yerel Board yöneticilerinin üyelerini belirlemekteydi. Bu üyelerin önemli çoğunluğu bu birliğe bağlı olan kiliselerin temsilcileriydi. Yerel kiliselerle olan bu ilişki Türkiye'deki diğer hiçbir kolejde bulunmamaktadır. Bu Kilikya Birliği'nin kolejle olan bağı göstermesi açısından önemlidir. Birlikle olan bu ilişki, koleje mali yardımdan kaynaklanmakla birlikte, kolej'in kiliseye bağlılığı açısından da önemli bir rol oynamaktadır.³⁸³

Kolej'in oluşumunda Türkiye'deki misyonerler yoğun bir biçimde çalışmışlardır. Bunu yaparken farklı bölgelere destek çağrısı da yapmışlardı. 25

³⁷⁸ A.B.C.F.M., Reel, 661; No: 469.

³⁷⁹ Stone, (1977), a.g.m., s. 12.

³⁸⁰ A.B.C.F.M., Reel, 646; No: 374.

³⁸¹ A.B.C.F.M., Reel, 643; No: 347.

³⁸² A.B.C.F.M., Reel, 667; No: 138.

³⁸³ *Missionary Herald*, "Central Turkey Mission, Founder's Day at Aintab", volume, 108, December, 1912, s. 576.

Temmuz 1872’de İstanbul’da bulunan misyonerler bir çağrıda bulunarak, kolejle ilgili olarak şu isteklerde bulunmuşlardır. Bu isteklerin Hıristiyan hayırseverliği ve desteği altında olacağını belirterek metinde şu ifadelere yer verilmektedir:

1. Bu yerel bir girişim, bölgedeki yüksek kültür ihtiyacının karşılanmasını isteyen insanların sayesinde dinsel bir reformasyon olarak ortaya çıkacaktır.
2. Önerilen bu kolejin bölgesi İstanbul’daki Robert Koleji ve Beyrut’taki Suriye Protestan Koleji’nden tamamen farklıdır. Herhangi bir eğitim kurumuyla desteklenmeyen bu bölge Suriye’den Küçük Asya’nın içlerine, Akdeniz kıyılarından Tigris’e kadar uzanan bir bölgeyi kapsıyor ki bu tüm İngiltere’nin alanından daha büyüktür.
3. Kullanılan dil de farklıdır. Suriye Protestan Koleji’nde eğitim-öğretim dili, Suriye ve Mısır’daki Hıristiyan, Müslüman ve Yahudilerin kullandığı ortak dil olan Arapçadır. Robert koleji’nde ise 10’dan fazla milletin, ihtiyacını karşılamak için İngilizce dili kullanılmıştır. Önerilen kolejin eğitim-öğretim dili Türkçe olacaktır. Bu dil, Merkezi Türkiye’nin büyük bir oranında konuşulan ana dildir. Bu enstitü bu alandaki baskın ırkın dilini kullanmada öncü olacaktır. Bu dil aynı zamanda yüksek eğitime araç olacaktır. Bu isteğin hızlı bir şekilde gerçekleşmesini ümit ediyoruz.³⁸⁴

Bu metinde imzası bulunan misyonerler, Elias Riggs, D. Schneider, Isaac G. Bliss, Edwin E. Bliss, I. F. Pettibone, Henry O. Owight, Geo. W. Wood, J. K. Greene, Alexander Thomson, James Christ’e, Albert G. Long’dur.

Kolej’in kurulmasında en etkili çalışma gösteren şüphesiz misyoner T.C. Trowbridge olmuştur. Trowbridge, 1872’de Amerika ve İngiltere’ye kolejin kuruluşuna yardım toplamak için seyahatler yapmıştı. Trowbridge yazdığı bir makalede, kolejin kurulacağı bölgede 5 milyon kişinin yaşadığı ve bu bölgede insanların anadilinin Türkçe olduğu, bundan dolayı kolejin dilinin de Türkçe olacağını ifade etmektedir.³⁸⁵ 24 Mart 1873 Pazartesi akşamı İstanbul’da, Benjamin Bell’in evinde Trowbridge’nin Küçük Asya’da bir tıp okulu kurulmasına ilişkin

³⁸⁴ A.B.C.F.M., Reel, 643; No: 358.

³⁸⁵ Stone, (1977), a.g.m., s. 11.

yaptığı konuşmada, Misyon faaliyetlerinde başarı sağlanabilmesi için yüksek bir eğitim kurumunun gerekliliği şiddetle vurgulanmıştır. Yine bu konuşmada kurulacak kolejin Antep'te olmasını önermekteydi. Kolej içerisinde özellikle bir tıp bölümünün bütün dallarını içeren bir fakültesinin kurulması konusunda da önerilerde bulunmuştur. Trowbridge bu konuşmasında:

Bölgede ileri düzeyde bir sağlık kurumunun olmaması insanların geleneksel yöntemlerle tedavilerini yaptırmaları kurulacak fakültenin önemini artırmaktadır. Bölgedeki anatomi bilgisinden yoksun kırıkçı-çıkıkçı ve eğitimsiz katarak cerrahları bilinçsizce atalarından öğrendikleri yöntemlerle insanları tedavi etmeye çalışıyorlar. Doğum işlerini ebe adı verilen kaba ve bilinçsiz kadınlar yapıyor. Misyonerler tarafından gönderilen eğitim almış doktorlar bölgede sağlık açısından tercih edilen kişilerdi ve bu kişilere halk para ödemeyi de kabul etmekteydi. Toplumun tıp adamlarına olan ilgisi günden güne artmaktadır. Tıp sayesinde misyonerler insanlara daha kolay yaklaşabileceklerdi.³⁸⁶

Trowbridge, kolejin kuruluşu için 20 bin pound'un gerekli olduğunu, bunun 5 bin pound'unu kent bölgesinde toplayabileceğini ifade etmiştir. Bu toplantıda Koleje yardım toplamak ve kütüphaneye kitap ve eşya sağlamak için Mr Bell, Shandwick Place, Mr Lowe, Tıp Misyon Evi ve George Square sorumluluk üstlenmişlerdir.

Misyoner kaynaklarında, Merkezi Türkiye Koleji'ne destek için İstanbul'da Miss Douglas'ın evinde kadın, erkek 60–70 kişinin katıldığı 26 Mart 1873 tarihli toplantıda kolejin kurulması için daha kesin kararlar alınmıştır. Bu toplantıda Mr. Trowbridge, yaklaşık bir saat bu işin detaylarını anlatarak, Türkiye'de 4 tane teoloji okulunun bulunduğunu, bunlarda 68 erkek öğrencinin öğrenim görmekte olduğunu belirtmiştir. Yine 222 tane ilk ve ortaokulda 5080 öğrencinin,

³⁸⁶ A.B.C.F.M., Reel, 643; No: 459.

kızlar için olan 7 yüksek okulda 215 öğrenci, iki kolejde de 305 öğrencinin bulunduğunu ifade etmiştir. Bölgeden birçok öğrencinin eğitim için İstanbul'a gitmek zorunda kaldığından, Trowbridge, Merkezi Türkiye'de bir kolej kurmak gerekliliğini uzun uzun anlatmıştır.³⁸⁷

Kolejin inşaatına 1875'te başlandığı belirtilmektedir. Ancak başvuru dilekçesinin hükümete ulaşmaması nedeniyle yapım izninin engellenmek istendiği dile getirilmektedir. İlk kolej binası, başkanın evi ve tıp bölümünün binası 1878'de tamamlanmıştır. 1874'te bir Hazırlık sınıfının (*Preparatory*) oluşturulmasına rağmen,³⁸⁸ 1901 yılı kolej katalogunda okulun, 11 Eylül 1876'da öğretime başladığı belirtilmektedir.³⁸⁹ Diğer kaynakların tümünde tarih olarak Ekim ayı verilmektedir.³⁹⁰ Kolejin Başkanı John E. Merrill, yazdığı bir raporda, 11 Ekim 1876'yı Antep'teki Merkezi Türkiye Koleji'nin kuruluşunun yıl dönümü olarak ifade etmekte ve bu tarihi üniversitenin birinci sınıfına (*Freshmen*) ilk öğrenci kabulü olarak belirtmektedir. Yine bu raporda Hazırlık Bölümü'nün iki yıl önce eğitime başladığını da ifade etmektedir.³⁹¹ Board kaynaklarında ve Stone'nın eserinde de okulun açılışı 11 Ekim 1876 olarak belirtilmektedir.³⁹² Kocabaşoğlu ise 1878 Ekim'inde okulun eğitime başladığını belirtmekte³⁹³ ise de bu tarih kolejin yeni binasında eğitime başladığı yıl olmalıdır. Smith, kolej'in, 27 Hazırlık ve 11 birinci sınıf öğrencisiyle eğitime başladığını belirtmekte ve 1876'da Trowbridge'nin,

³⁸⁷ A.B.C.F.M., Reel, 643, No: 463.

³⁸⁸ A.B.C.F.M., Reel, 667, No: 139, Reel, 666, No: 133.

³⁸⁹ *Catalogue of Central Turkey College at Aintab*, Presses of H. Matteosian Bible House Constantinople, 1901, s. 5. Reel, 668, No: 380, Reel, 661, No: 272.

³⁹⁰ A.B.C.F.M., Reel, 673, No: 797.

³⁹¹ *Missionary Herald*, "Central Turkey Mission", volume, 108, December, 1912, ss. 576-577.

³⁹² A.B.C.F.M., Reel, 661; No: 232. Reel, 667, No: 139. Stone, (1977), a.g.m., s. 12.

³⁹³ Kocabaşoğlu, (2000), a.g.e., s. 144.

Antep'e gelerek kolejin ilk başkanı olduğunu ifade etmektedir.³⁹⁴ Board kaynakları, okulun ilk mezunlarını 1880'de verdiğini, dört Amerikalı ve dört Ermeni'den oluşan kolejin kurucu üyelerinin okulun kuruluş izni için hükümete başvuru yaptıklarını belirtmektedir.³⁹⁵

Kolej katalogunda, Kolej'in, 15 Ocak 1878'de Türk hükümeti tarafından *İdadi* olarak kabul edildiği belirtilmektedir.³⁹⁶ Board kaynaklarında, Türk yetkililerin, yabancı kuruluşlarca desteklenen okulların *İdadi* veya *Sultani* olarak görev yapmasını olağan karşıladıklarını ifade etmektedirler. Böylece misyonerlerin, bu yasal hakkı alarak diplomalarını meşrulaştırdıkları belirtilmektedir. Aynı kaynaktan Merkezi Türkiye Koleji'nin, 1907 yılında *Imperial Irade*'sinin de çıktığı belirtilmektedir. 1912 yılında Yürütme Kurulu toplantısında kolejin üniversite olarak (*mekteb-i âli*) kabul edilmesi için Board Yönetimi tarafından, Osmanlı Hükümetine teklif edilmesi istendiği belirtilmekte³⁹⁷ çalışmaların olumlu sonuçlanması üzerine, 1914 yılında da Osmanlı Hükümeti'nin, koleji, âli (*üniversite*) olarak tanıdığı ifade edilmektedir.³⁹⁸ Osmanlı Hükümeti'nin koleji üniversite olarak tanınması için, kolej kendi programını hükümetin programına yakınlaştırmıştır. Bu tarihe kadar Türkiye'deki tüm Amerikan kolejlerinin dört yıllık çalışmaları, sadece ikinci derece (*ortaokul-lise*) olarak kabul edilmekteydi.³⁹⁹ Mekteb-i âli programına uygun olarak eğitim planlaması, üniversitede en düşüğe kademelerin belirlenmesi, özel seçmeli derslerle planlanmış derslerin yeniden düzenlenmesini içeren çalışmalar,

³⁹⁴ Smith, a.g.m., s. 226.

³⁹⁵ A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 232.

³⁹⁶ *Catalogue of Central Turkey College at Aintab*, Presses of H. Matteosian Bible House Constantinople, 1901, s. 5.

³⁹⁷ A.B.C.F.M., Reel, 666, No: 88.

³⁹⁸ *Central Turkey College The Year Before The War*, College Press, 1914, s. 1; Reel, 667, No: 138. Stone, (1977), a.g.m., s. 12.

³⁹⁹ *Central Turkey College The Year Before The War*, College Press, 1914, ss. 28-29.

kaynakların izin verdiği ölçüde olması şartıyla okul yönetimince onaylanmıştır.⁴⁰⁰ Yine aynı kaynaklarda, kolejin kuruluşunun Robert ve Suriye Protestan kolejlerince de desteklendiği belirtilmektedir.⁴⁰¹

III. 1. 2. Kolej Arazisi

İlber Ortaylı, İstanbul'da misyonerlere yönelik arazi ve bina kiralayanlara ve satanlara iyi gözle bakılmadığını, öyle ki Robert Koleji'nin arazisinin A. Vefik Paşa'dan alındığını ancak Sadaret makamının bu durumu hoş karşılamadığı dedikodusunun yayıldığını ifade etmektedir.⁴⁰² Oysa Antep'teki kolejin binası şehrin zengin Müslümanlarından olan Kethüdazade Taha Efendi (Göğüş) tarafından bağışlanmıştır.⁴⁰³ Board kaynaklarında Taha Efendi'nin, arsayı satmayı reddederek eğitim amaçlı kullanılması koşuluyla bağışladığı belirtilmektedir.⁴⁰⁴ Bu jesti değerlendiren kolej yönetimi, 1912–1913 öğretim yılından itibaren Taha Efendi'nin torunlarının koleje ücretsiz kaydedilmesine karar vermiştir.⁴⁰⁵ Baytop, Antepli zengin Ocaklar ve Ataylar gibi ailelerin de kolejin kurulması için para yardımında bulduklarını belirtmektedir.⁴⁰⁶ Kolej katalogunda şehrin Protestan Hıristiyanlarının da binanın inşaatı ve dekoru için 7000 dolar verdiklerini ifade etmektedir. Yine aynı kaynakta İngiltere, Amerika ve İsviçre'deki misyonerlerden, Kolej in gelişimi için gerekli olan kaynakların oluşmasında katkı sağlanmıştır.⁴⁰⁷ Kilikya Protestan Birliği ise 1000 liralık bağış sözünün yanı sıra yıllık gelirinin

⁴⁰⁰ *Central Turkey College The Year Before The War*, College Press, 1914, s. 3.

⁴⁰¹ A.B.C.F.M., Reel, 646, No: 374.

⁴⁰² Ortaylı, a.g.m., s. 89.

⁴⁰³ Barlas, (1971), a.g.e., s. 21; Stone, (1972), a.g.m., s. 11.

⁴⁰⁴ A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 232.

⁴⁰⁵ A.B.C.F.M., Reel, 666, No: 55.

⁴⁰⁶ Baytop, a.g.e., s. 14.

⁴⁰⁷ *Catalogue of Central Turkey College at Aintab*, Presses of H. Matteosian Bible House Constantinople, 1901, s. 5.

%5'ini koleje bağışlayacaktı. Yani kolejin kuruluşunda Müslümanlar, Protestanlar, Gregoryenler, Katolikler ve Yahudiler ortak çaba harcamışlardı.

Kolej, Antep'in batısındaki tepede güzel bir alana sahipti. Kolej'in arsası konusunda misyoner kayıtlarında ve diğer araştırma kaynaklarında farklı rakamlar verilmektedir. Board kaynaklarında arsanın 30 dönüm olduğu ve bunun yarısının duvarlarla çevrili olduğu belirtilmektedir.⁴⁰⁸ Kolej katalogunda ise, 60 dönümlük arsanın 15 dönümünün kolej duvarlarıyla çevrildiği ifade edilmektedir.⁴⁰⁹ Bir başka Board kaynağında da kolejin arazisi 82 dönüm olarak verilmektedir.⁴¹⁰ Baytop'un eserinde bu rakam Gaziantep Tapu kayıtlarından elde edilen bilgilere dayanarak 29.420 metrekare (yaklaşık 30 dönüm) olarak verilmektedir.⁴¹¹ Sarafian ise bu miktarı 100 dönüm olarak iddia etmektedir.⁴¹² Kolej binası, siyah taşlarla süslenmiş krem renkli kireç taşından inşa edilmişti. Bina üç kat ve bir bodrumdan oluşmaktaydı. Kolej'in ana binasında derslikler, kütüphane, laboratuvar, müze, vb. bölümler bulunmaktaydı. Sağdaki küçük binada ise rektörün ev olarak kullanması için ayrılan bir bina vardı.⁴¹³ Board kaynaklarındaki 1891 yılına ait bilgilerde binaların ve alanın toplam fiyatının yaklaşık 7000 pound olduğu belirtilmektedir.⁴¹⁴

Bunun yanında öğrenciler için çalışma odası, Yatılı Bölüm'ün malzemelerinin bulunduğu oda, on derslik sınıf, kütüphane, müze, fizik ve kimya laboratuvarları, spor odası, baskı odası, depo, ciltevi, YMCA (*Young Men's Christian*

⁴⁰⁸ A.B.C.F.M., Reel, 646, No: 576.

⁴⁰⁹ *Catalogue of Central Turkey College at Aintab*, Presses of H. Matteosian Bible House Constantinople, 1901, s. 6.

⁴¹⁰ A.B.C.F.M., Reel, 668, No: 43, 86; Reel, 646, No: 374.

⁴¹¹ Baytop, 2003), a.g.e., s. 14.

⁴¹² Sarafian, a.g.e., s. 52.

⁴¹³ A.B.C.F.M., Reel, 646, No: 378; Bkz. Ek: 7-10.

⁴¹⁴ A.B.C.F.M., Reel, 653, No: 540.

Association: Genç Hıristiyanlar Derneği) odası, üçüncü kattaki iki büyük salon ve küçük bir oda ise yatakhane olarak kullanılmaktaydı. Bina sıcak sulu kalorifer sistemi “*Gurney Hot Water Heater*”⁴¹⁵ ile ısıtılmaktaydı. Bir mezun tarafından yaptırılan ve yarım saatleri bildiren saat kulesi ana binanın en doğu ucuna monte edilmişti. Kolej duvarları içersinde başkanın evi ve Profesörler için iki ev bulunmaktaydı. Bahçede bir su kuyusu bulunmaktaydı.⁴¹⁶ Kolej’in kendi suyuna sahip olması önemli bir avantajdı. Kolej’in bulunduğu tepe sağlık koşulları bakımından o kadar iyiydi ki hiçbir öğrencinin hastalıktan ölmediği belirtilmektedir.⁴¹⁷

Board kaynaklarına göre, diğer bilgilere baktığımız da ise kolejin yaklaşık değeri 27.500 dolar olarak belirtilmektedir.⁴¹⁸ Başkan’ın evi 2 katlı ve 12 odalı bir bina olup, kireç taşından yapılmıştır. Bu binanın yaklaşık değeri 3520 dolardı. Profesörlerin evi 2 katlı olup 16 odalıydı. Bunların da yaklaşık değeri 3520 dolardı. Doktorların evi 2 katlı ve 9 odalı olup, yaklaşık değerinin 3300 dolar olduğu ifade edilmektedir.⁴¹⁹

Trowbridge Salonu (kolej ana binası); üç katlı, dikdörtgen biçiminde, kireç taşından yapılmıştır. Bazı bölümlerinde beyaz mermer ve bazalt kullanılmıştır. Bütün odaların boyutu 45x20 metredir. Binada 3 yatakhane de bulunmaktaydı. Marston Dispanseri 1905’de, Dickinson Yemek Salonu ise 1907’de yaptırılmıştır.

⁴¹⁵ Gurney: 19. yüzyılda binaların ısıtılmasında kullanılan kömürle ısıtılan sıcak havanın suyu ısıtmasıyla çalıştırılan kalorifer sistemidir.

⁴¹⁶ Ayfer T. Ünsal, “Gaziantep’teki Harvard Merkezi Türkiye Koleji”, *Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Kültür Dergisi*, yıl:6, Sayı:6, Aralık, Gaziantep, 1994, s. 42. Kolej’in suyu 12 feet, 3,5 metre derinliğindeki bir kuyudan rüzgârgülüyle çekilmektedir.

⁴¹⁷ *Catalogue of Central Turkey College at Aintab*, Presses of H. Matteosian Bible House Constantinople, 1901, s. 6.

⁴¹⁸ A.B.C.F.M., Reel, 668, No: 82.

⁴¹⁹ A.B.C.F.M., Reel, 668, No: 43, 86. Reel, 646, No: 374.

Atletizm sahası (çeyrek mil), 1914’de ilk defa kullanıma açılmıştır. Kütüphane, 1913’te Miss Lucy Andrews tarafından yaptırılmış ve Andrews Kütüphanesi adını almıştır.⁴²⁰ Basım ve ciltevi 1911’de açılmıştı. Board kaynaklarında ilk matbaanın 1883 yılında Mr. ve Mrs. Thomas Barnes tarafından koleje bağışlandığı belirtilmektedir.⁴²¹

Miss Mary A. Dickinson tarafından 1906 yılında bir salon yaptırılmış ve salona Dickinson Salonu adı verilmiştir. Bu bina 2 katlı, dikdörtgen biçiminde ve kireç taşından yapılmış olup, 50x75 feet boyutlarındadır. Bu yapı, Yatılı Bölüm’ün yemek ihtiyacını karşılayacak şekilde donatılmıştı. Yatakhane, mutfak, yemekhane, çamaşırhane, marangoz atölyesi, öğretmenlerin daireleri, revir ve depolar bu bina içerisinde bulunmaktaydı. Bu binanın yaklaşık değeri 4400 dolar olarak belirtilmektedir.⁴²²

Banyo ve fırın binası, tek katlı olarak yatılı bölümün kullanması için 1910 yılında yapılmıştır. Bu binanın yaklaşık değeri 1000 dolar olarak belirtilmektedir. Kolejin kendine ait farklı işletmeler de oluşturduğu görülmektedir. Ne var ki bunların ciddi bir gelir kalemi oluşturduklarını düşünmek söz konusu değildir. Fırın, ciltevi, matbaa gibi yerlerde öğrenciler belirli ücret karşılığında çalıştırılmaktaydı. Koleje birçok avantaj sağlamasından dolayı zarar etmesine rağmen fırının çalıştırıldığı anlaşılmaktadır.⁴²³ Yine Siverek’te kolejin, getirisi olmayan bir hanı da bulunmaktaydı. Ayrıca Antep’te yıllık geliri birkaç doları

⁴²⁰ A.B.C.F.M., Reel, 667, No: 139, 140.

⁴²¹ A.B.C.F.M., Reel, 667, No: 140.

⁴²² A.B.C.F.M., Reel, 667, No: 140.

⁴²³ *Central Turkey College The Year Before The War*, College Press, 1914, s. 26.

geçmeyen 2 küçük dükkân⁴²⁴ ve kolej içerisinde bir de taş ocağı bulunmaktaydı.⁴²⁵ Kolej'in bahçesinde ise fıstık, sumak ağaçları da bulunduğu belirtilmektedir.⁴²⁶

Bahçe duvarı ve dış binalar, yaklaşık 8 feet (yaklaşık 243 cm) yüksekliğindeki taş duvar, iç yerleşke olarak bilinen 15 dönümlük araziyi çevrelemekteydi. Yaklaşık değeri 5000 dolardı. Dış binalar, ahırları, odun evini de içermekteydi. Bu iki yapının yaklaşık değeri 1000 dolar olarak belirtilmektedir.⁴²⁷ 1899 yılında jimnastik çalışmaları için 100 yardlık (yaklaşık 91,5 metre) bir saha, bir pist ve tenis kortu inşa edilmiştir. Bu alanlar mezuniyet törenindeki spor şenlikleri için kullanılmaktaydı.⁴²⁸

Board kaynaklarında belirtilen Kolej'in diğer gayrimenkullerinin değerleri ise; at, at arabası, eşek, değeri 150, mutfak malzemeleri 350, sıralar ve mobilyalar 1500, ders kitapları 500, teleskop 400, kütüphanedeki kitaplar 2500, tahta yatak, 2 yiyecek dolabı ve diğer malzemeler 750 dolar olarak belirtilmektedir.⁴²⁹ Yine kolej içerisinde telefon, küçük bir gözlemevinde meridyen transfer aygıtı ve küçük çapta bir meteoroloji istasyonu da yer almaktaydı.⁴³⁰ Kampus binaları arasında telefon bağlantılarının kurulması⁴³¹ için 1914 yılında karar alınmıştır.⁴³² Yine yerleşke sınırları içinde uzanan ikiden fazla üzüm bağı bahçeleri, spor alanına dönüştürmek için satın alınmıştır.

⁴²⁴ A.B.C.F.M., Reel, 668, No: 44-46.

⁴²⁵ A.B.C.F.M., Reel, 666, No: 81.

⁴²⁶ Abadi, a.g.e., s. 14.

⁴²⁷ A.B.C.F.M., Reel, 668, No: 44.

⁴²⁸ A.B.C.F.M., Reel, 653, No: 532.

⁴²⁹ A.B.C.F.M., Reel, 668, No: 55.

⁴³⁰ Ünsal, a.g.m., s. 41.

⁴³¹ BOA, MKT, MHM, 8/24.

⁴³² *Central Turkey College The Year Before The War*, College Press, 1914, s. 5.

III. 1. 3. Kolej Yönetimi

Amerika'daki Board Mütevelli Heyeti (*Board of Trusters*) ve Türkiye'deki yerel Board Yöneticileri (*Local Board of Managers*) tarafından yönetilen Kolej, 16 üyeden oluşan bir yönetim kuruluna sahipti. Bunun sekiz üyesi Merkezi Türkiye'deki Kilikya Protestan Kiliseleri Birliği tarafından atanmaktaydı.⁴³³ Bunlar *Yerel Board Yönetimini* oluşturmaktadır. Kolej'in yerel yönetimi ve Türkiye'de toplanan yardımların sorumluluğu bu birlik tarafından seçilen sekiz kişilik yönetim kuruluna emanet edilmekteydi. Antep'teki bu Board Yöneticileri, yerli bir destekçi kurul olan Kilikya Ermeni Protestan Birliği tarafından belirlenmiştir. İlk başlarda bu kurul, dört misyoner ve dört yerli Hıristiyan'dan oluşmaktaydı.⁴³⁴ Diğer sekiz kişi ise Amerika'daki A.B.C.F.M.'nin Danışma Kurulu (*Prudential Committee*) tarafından atanmaktaydı.⁴³⁵ Bunlar da *Board Mütevelli Heyetini* oluşturmaktadır. Türkiye dışından toplanan yardımların denetimi ve kolej'in genel yönetimi bu sekiz kişilik Board Heyeti tarafından idare edilmiştir.⁴³⁶ Board Yönetimi, Başkanı, Sekreteri ve Muhasebecisi olan ayrı bir birimdi. Kilikya Protestan Birliği, Board Yönetimi üyelerinin belirlenmesindeki ilk seçimde, bir yıl hizmet etmek üzere 2 üye, iki yıl hizmet etmesi için 2 üye, üç yıl hizmet etmesi için 2 üye, dört yıl hizmet etmesi için de 2 üye belirlemekteydi. Her yıl süresi dolanların yerine geçmesi için 2 üye seçilmekteydi. İlk 25 yıl için Board Yönetimi üyelerinin

⁴³³ A.B.C.F.M., Reel, 668, No: 51, 52, 53.

⁴³⁴ Stone, (1977), a.g.m., s. 10.

⁴³⁵ A.B.C.F.M., Reel, 668, No: 380. Reel, 661, No: 459.

⁴³⁶ *Catalogue of Central Turkey College at Aintab*, Presses of H. Matteosian Bible House Constantinople, 1901, s. 5.

dördü, Türkiye'deki A.B.C.F.M. misyonerleri arasından seçilecekti. Kolej Başkanı, Board Yönetiminin doğal üyesi olmakla birlikte oy hakkı bulunmamaktadır.⁴³⁷

Board Yönetimi, kolejın tüm yerel çalışmalarını idare etmekteydi. Bunlar arasında binaların yönetimi, derslerin verililişi, öğretmen ve diğerk görevlilerin atamaları, eğitim ücretinin belirlenmesi, tüm gerekli olan kural ve düzenlemelerin sorumluluğu bu kurula aitti. Board yönetimi, Kilikya Protestan Birliği'ne kolejın faaliyetleri ile ilgili yıllık raporlar yazmaktaydı. Ayrıca Başkan aracılığıyla Board Mütevelli Heyetine de bir rapor yazılmaktaydı.⁴³⁸

Fakülte yönetimi, Board Mütevelli Heyeti tarafından atanan profesörler, başkan ve diğerk üyelere oluşmaktaydı. Fakülte kendi içerisinde farklı bölümlere ayrılmış olup, bu bölümler de kendi içerisinde yapılanmış ve hiyerarşik olarak da önce Başkana, sonra Board Yönetimine karşı sorumluydular. Kolej konusunda en üst idare, Board Mütevelli Heyeti'dir. Yerel anlamdaki sorumluk ise Board Mütevelli Heyeti adına, Board Yönetimi tarafından yapılmaktaydı. Board Yönetimi tüm konularda son kararı Board Mütevelli Heyetine danışmaktaydı.⁴³⁹

Board Mütevelli Heyeti, her yıl Şubat ayında yıllık toplantısını gerçekleştirirdi. Çalışanların seçimi, raporların incelenmesi ve diğerk işlerin görüşülmesi için düzenlemeler yapmaktaydı. Toplantı, gerek görülürse başkan ve sekreterin çağrısıyla özel olarak da yapılabilirdi. Toplantı tarihi ve gündem maddesi iki hafta önce sekreter tarafından üyelere bildirilmekteydi. Bir konunun görüşülebilmesi için salt çoğunluk gerekmektedir. Board Yönetimi, Kilikya

⁴³⁷ A.B.C.F.M., Reel, 668, No: 387.

⁴³⁸ A.B.C.F.M., Reel, 668, No: 381.

⁴³⁹ A.B.C.F.M., Reel, 668, No: 382.

Protestan Birliğinin yıllık toplantısı ile bağlantılı olarak, bir yıllık toplantı da gerçekleştirirdi. Her yıl Aralık ayının ilk haftası ile Ocak ayının 15'i arası bir yarıyıl toplantısı yapmaktaydı. Antep'te oturan Board Yönetimi'nin başkan ve üyeleri, her toplantının raporlarını Board Mütevelli Heyeti'ne sunmak için geçici bir yürütme Kurulu oluşturmuşlardı. Yıllık, yarıyıllık ve özel toplantıların raporları, Board Yönetimi sekreteri tarafından, Board Mütevelli heyeti'ne gönderilmekteydi. Bu raporlar iki bölümden oluşurdu; birinci bölüm kolejin eğitim ve genel durumunu içermekteydi. Bu rapor Temmuz ayında gönderilirdi. İkinci bölüm, Board Yönetimi'nin Ocak ayındaki yarıyıl toplantısından sonra gönderilirdi. Bu rapor, Board Yönetimi'nin Haziran ayına kadar olan harcamalarını, kolejin gelir gider tablosunu, toplantının yapıldığı tarihteki kolejin ekonomik durumunu ve gelecek yılın harcama planlarını içermekteydi. Fakültenin her bölümü, kendi içerisindeki faaliyetlerin yürütülmesi için bir plan yapmak üzere bir yıllık toplantı yapardı ve resmi kayıtların tutulması için de yazman seçilirdi. Fakültenin her bölümü iki haftada bir toplantı yapmaktaydı. Bu toplantılar da salt çoğunlukla yapılmaktaydı.⁴⁴⁰ Kolejın iç meseleleri ise fakülteadaki Amerikalılar ve Ermenilerce hallediliyordu.⁴⁴¹

25 yılın sonunda kolej kuruluşunda belirtilen gerçek hedeflerine ulaşır, kurulduğu ilkelere bağlı kalır ve kendi kendine yeterli duruma gelirse, Mütevelli Heyeti'nin sayısı azalırken, yerel yöneticilerin sayısının artırılması temel ilke olarak kabul edilmişti.⁴⁴² Mütevelli Heyeti üyeleri ve onların ardılları, Danışma Komisyonu tarafından 50 yıllığına seçilmişti. Yine 1875 Ocak'tan itibaren 50 yıl sonra, bütün

⁴⁴⁰ A.B.C.F.M., Reel, 668, No: 383.

⁴⁴¹ A.B.C.F.M., Reel, 668, No: 85.

⁴⁴² A.B.C.F.M., Reel, 668, No: 388. *Catalogue of Central Turkey College at Aintab*, Presses of H. Matteosian Bible House Constantinople, 1901, s. 5.

bağışların kontrolü de Türkiye'deki Board Yöneticilerine geçecekti.⁴⁴³ Bu durumun gerçekleşmesi de kolejnin amaçları doğrultusunda eğitimini devam ettirmesiyle mümkün olacaktı.⁴⁴⁴ 25 yıl sonunda kolejnin kuruluşundaki ilkelere bağlı kalarak hedefine ulaştığı, Amerika'daki Danışma Komisyonu'na rapor edilirse de, ülkenin içinde bulunduğu şartların değiştiği ileri sürülerek durumun olduğu gibi devam etmesi ve misyon üyesi olan Başkanın şimdilik aynı kalması gerektiği belirtilmiştir.⁴⁴⁵ Board kaynaklarında Misyonerler, geçmiş 25 yıllık süre içerisinde eleştirilecek birçok şeyin olduğunu, ancak kolejnin misyon yaşamının en önemli değerlerinden biri olduğunu belirtmektedirler.⁴⁴⁶

Tablo 5: Merkezi Türkiye Koleji'nin İdari ve Eğitim Kadrosu (1913–1914).

GÖREVİ	GÖREVLİNİN ADI SOYADI
Fakülte Sekreteri	Z.A. Bezjian
Kayıt Memuru ve Fakülte Sekreteri Asistanı	H.B. Hassyrjian
Kütüphaneci	M. Antoonian
Müze Müdürü	L.H. Babikian
Laboratuvar Sorumlusu	G.K. Doghlian
Yatılı Okul Yöneticisi	A. Roumian
Kitapçı	M. Antoonian
Yemekhane Görevlisi	K. Heghinian
Matbaa Görevlisi	S. Laleyan
Ciltleme Görevlisi	M. Antoonian
Fakültenin Daimi Komisyonu:	
Öğrenci Yardımı Başkanı	Prof. Matossian ve Babikian
Günlük Program, Kayıt Memuru	Prof. Matossian ve Babikian
Y.M.C. A. Başkanı	Prof. Levonian ve Daghlian
Spor Derneği Başkanı	Prof. Babikian, H.B. Hassyrjian, R.C. Hill.
Edebiyat Topluluğu Danışmanı	Prof. Matossian ve Babikian, A. Kayayan; Prof. Bezjian, Levonian ve Daghlian
<i>Self-Government</i>	Prof. Daghlian

⁴⁴³ *Catalogue of Central Turkey College at Aintab*, Presses of H. Matteosian Bible House Constantinople, 1901, s. 5. *Missionary Herald*, "Central Turkey Mission, The College", Volume 96, October, 1900, s. 406.

⁴⁴⁴ A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 470.

⁴⁴⁵ A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 470.

⁴⁴⁶ A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 471.

Eğitim alışmalarını Sürdüren Kişiler:	
Hıristiyan Eğitimi	Başkan, Aziz H.V. Najarian, Prof. L.Levonian
Doğa Bilimleri	Prof. Daghlian, Babikian, ve Matossian, S.G. Matossian.
Matematik	Prof. Babikian, S.G. Matossian.
Biyoloji	Prof. Matossian.
Sosyoloji	Prof. Bezjian.
Tarih	Prof. Bezjian, S.G. Matossian
Felsefe	Başkan Prof. Matossian
Ekonomi	Prof. Bezjian
Eğitim	Prof. Matossian
Türkçe	Prof. Levonian, M. Kzanjian, E. Hasheesh, Abdulkadir Kemali Efendi, Jelal Efendi Iştirabzade.
Ermenice	A. Roumian; S.G. Matossian, P. Sarkissian
Arapça	E. Hasheesh
İngilizce	R.C. Hill, A. Kayayan, H.B. Hassyrjian, Mrs. R.C. Hill.
Fransızca	M. Antaki, Frere Alexis.
Yeni Ahit	Mrs. Isabel T. Merrill.
Müzik	H. Euvezian, Öğrenci Asistanları
Yazı	M. Kazanjian, P. Sarkissian
Resim	P. Sarkissian.
Spor	R.C. Hill, Yardımcı, L.R. Fowle, Dr. F. O. Smith, G.M. Wilcox ve öğrenci başkanı.

Kaynak: *Central Turkey College The Year Before The War*, College Press, 1914, ss. 6-7.

Board kaynaklarında, 6 Haziran 1915'te kolejde, Amerikalılar dışında - başkan Merrill, Mrs. Martin, Fowle ve Hill- 15 profesörün bulunduğu belirtilmektedir. Aynı kaynakta, yaklaşık 258 mezundan beşte birinin öğretmenlik, beşte birinin doktorluk, altıda birinin papazlık, yedide birinin de ticaretle uğraştığı ifade edilmektedir.⁴⁴⁷

Board kaynaklarında, Prof. Zenope Bezjian'ın, kolejde çalışırken Osmanlı'daki Protestanların lideri olarak devlet tarafından seçildiği, bu durumun misyonerler ve Ermeniler arasında olumlu karşılandığı belirtilmektedir. Aynı kaynaklarda Prof. Balozian'ın bazı olaylar yüzünden Halep'e kaçtığı ifade edilmektedir. Prof. Lutfy Levonian'ın ise Kolejin Suriye'ye taşınmasından sonra da

⁴⁴⁷ A.B.C.F.M., Reel, 668, No: 83, 85.

Fransızca öğretmeni olarak Antep'te bir lisede öğretmen olarak görev yapmaya devam ettiği belirtilmektedir.⁴⁴⁸

III. 1. 3. 1. Kolej'in Başkanları

Merkezi Türkiye Koleji'nde Türkiye'de eğitimini sürdürdüğü dönem içerisinde üç başkan tarafından yönetilmiştir. Bunlar kolejin kurucu başkanı da olan Tillman C. Trowbridge (1876–1888), Americus Fuller (1889–1905) ve John Merrill (1905–1924)'dir. Board kaynaklarında bu kişiler için *President* terimi kullanılmaktadır. Bu kelime başkan veya rektör olarak da kullanılmaktadır. Ancak biz tarihi dönem içerisinde daha anlamlı olacağını düşündüğümüz için başkan terimini kullandık.

III. 1. 3. 1. 1. Tillman C. Trowbridge

28 Ocak 1831'de Michigan'da Troy yakınlarında, kalabalık bir ailede doğmuştur. Ailenin on iki çocuğundan biridir.⁴⁴⁹ 1852'de Michigan Üniversitesi'nden, 1855'de New York'daki *Union Theological Seminary*'den mezun olmuştur. 12 Aralık 1855'de Boston'dan gemiyle hareket etmiş ve 22 Ocak 1856'da İzmir'e varmıştır. Mayıs 1856'da İstanbul'a gelmiştir. 1858–59 ve 1860–61 yıllarında Erzurum bölgesinde çalışmalarda bulunmuşsa da 1861'de tekrar İstanbul'a dönmüştür. Misyon merkezi tarafından 1868'de Maraş'ta, 1876'da Antep'te görevlendirilmiştir. 1879'da Olivet Koleji'nde LL. D. unvanı almıştır.⁴⁵⁰

⁴⁴⁸ A.B.C.F.M., Reel, 666, No: 540, 541, 542.

⁴⁴⁹ Stone, (1977), a.g.m., s. 7.

⁴⁵⁰ Smith, a.g.m., s. 226.

Trowbridge, Romeo Koleji için hazırlanmış ve *seminary* kursunu bitirince de misyoner olarak atanmıştır. Board'ın 1856'da yapılan yıllık toplantısında, Trowbridge, Ermeni-Türk bölgesinde özel çalışma yapmak için görevlendirilmiştir. Bu bölgelerdeki gözlemlerini *New Englander* dergisinde yayınlamıştır.⁴⁵¹ Doğu Anadolu'da Protestan çalışmalarını üstlenmiş ve o bölgenin değişik yerlerinde çalışmalarda bulunmuştur. 1858'de Mr. Dunmore ile birlikte, Erzurum merkez olmak üzere Bitlis, Van ve Diyarbakır'a kadar olan bölgede bir yıl kadar çalışmalarda bulunmuştur. 1859'da İstanbul'a dönmüştür. 1860 yazını Erzurum'da geçirdikten sonra 7-8 yıllığına tekrar İstanbul'a dönmüştür. 1861 Mayıs ayında, İncil'i modern Ermeniceye çeviren Dr. Elias Riggs'in kızı Margaret Riggs ile evlenmiştir. 1866-67 yıllarında Amerika'ya kısa bir ziyaret gerçekleştirdikten sonra, 1868 yılına kadar zamanını şehir misyon çalışmalarında geçirmiştir. Aynı yıl, Mr. Montgomery'e, *Theological Seminary*'de yardım etmek amacıyla Merkezi Türkiye Misyonu'ndaki Maraş bölgesine gönderilmiştir.⁴⁵²

1871'de Kilikya Protestan Birliği'nin yıllık toplantısında kolejin kurulması ve kuruluşun gerçekleşmesi için yardım fonunun oluşturulmasına yönelik adımlar atılmıştı. Bu iş için Trowbridge, 1872'de İngiltere'ye, sonra da Amerika'ya giderek kolej için yardım toplamıştır. Trowbridge, henüz oluşturulan Board Mütevelli Heyeti tarafından Koleje başkan seçilmiş ve 1876'da bu kimlikle Antep'e tekrar gelmiştir. 10 yıl yaptığı görev süresince koleje yardım toplamak için sık sık İngiltere'ye gitmiştir.

⁴⁵¹ Tillman C. Trowbridge, "The Physical Geography of Turkey" *The New Englander*, No. CXX, July, 1872, ss. 401-422.

⁴⁵² Stone, (1977), a.g.m., s. 8.

1886–1887 Ekim’in 1’inden Mayıs’ın 23’üne kadar Trowbridge, hastalığından dolayı kolejde bulunmamıştır. Onun yerine görevi Dr. Shephard yürütmekteydi.⁴⁵³ 1888’de Maraş’taki yıllık toplantıya gitmiş ve burada felç (*paralyis*) hastalığına yakalanmış, dört gün sonra da 20 Temmuz 1888’de Maraş’ta vefat etmiştir.⁴⁵⁴ Cenazesi Antep’e getirilmiştir. Board kaynaklarında Antep’teki cenaze törenine 1600 kişinin katıldığı ve kolejin bahçesine gömüldüğü belirtilmektedir. İki kızı ve oğlu onun misyonerlik çalışmalarını devam ettirmiştir.⁴⁵⁵ Antep’teki Merkezi Türkiye Koleji’nin Başkanı Dr Trowbridge, *Times* gazetesinin Türkiye’deki muhabiri olarak da bilinmektedir.⁴⁵⁶

III. 1. 3. 1. 2. Americus Fuller

1 Kasım 1834’de Maine’de doğmuştur. 1859’da Bowdoin Koleji’nden, 1862’de de *Bangor Seminary*’den mezun olmuştur. 1862’de Amelia D. Gould ile evlenmiş ve aynı yıl papaz olmuştur. 1862–66 yılları arasında Hallowell’de, 1866–74 arasında Rochester’da papazlık yapmıştır. 15 Ağustos 1874’de New York’tan gemiyle yola çıktığı ve 2 Kasım 1874’te Antep’e vardığı belirtilmektedir. 1882’de tekrar Amerika’ya dönmüş ve emekli olmuştur. 1885’te Board tarafından tekrar görevlendirildiği ve Kasım 1885’te İstanbul’a geldiği ifade edilmektedir. 1887’de Antep’e tekrar dönmüş ve 1889’da Merkezi Türkiye Koleji’nin başkanı olmuştur. 1905’de Fuller’in sağlık durumundan dolayı Amerika’ya döndüğü belirtilmektedir. Bu dönemlerde Amerika’da koleje yardım toplamak için girişimlerde bulunmuştur.

⁴⁵³ A.B.C.F.M., Reel, 646, No: 139.

⁴⁵⁴ A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 456. Goodsell, (1916), a.g.m., s. 15.

⁴⁵⁵ Misyoner Kimlik Kartı, Tillman C. Trowbridge, Amerikan Board Kütüphanesi, İstanbul.

⁴⁵⁶ A.B.C.F.M., Reel, 646, No: 388, 389.

Mr. Fuller, Antep'teki ilk çalışma dönemi boyunca işini büyük bir kararlılık ve azimle sürdürdüğü ifade edilmektedir. Board yönetimi A. Fuller'i, Trowbridge'nin yerine getirilmesi için aday göstermiştir.⁴⁵⁷

Board kaynaklarında, Kolej'in 1887'deki yıllık toplantı raporunda, onun Gedik Paşa'da bölgenin komite ve konferans üyesi olarak yaptığı çalışmalarını şu şekilde özetlemektedir: *"...böyle bütün özelliklere sahip bir insan binde birdir. Biz, o binde bir insanın bize gönderildiğini düşünüyoruz. Türkiye'deki misyoner çalışmaları içerisinde onunki kadar zor olan yoktur. Bu nedenle, Mr. Fuller'i Antep'e gönderiyoruz."* Mr. Fuller Antep'e geldikten sonraki yıl, yani 1888'de, Trowbridge'nin vefatıyla kolejin yönetimini ele almıştır.⁴⁵⁸

Bir başkan ve misyoner olarak onun etkisi, öğrencilerinden biri olan ve aynı zamanda meslektaşı olan M.G. Papazian tarafından şöyle özetlenir:

...onu, önce kolejde öğretmenim olarak tanıdım ve sonraları fakülteye geçince başkanım olarak. Daha sonraları Antep'teki Büyük Kilise'de cemaat üyesi olarak çeşitli etkinliklerde bulunacaktır. O, az şey söyleyip çok şey yapanlardandır. Buraya geldiğinde yaşı epeyce büyüktü ve Türkçeye tam olarak hâkim değildi. Ama iyi bir vaiz olmak için akıcı bir dile sahip olmak gerekmiyordu. Onun basit ama mantıklı ve tecrübeli konuşmaları çok etkiliydi. O, düşünce ve yorumu çok severdi. Merkezi Türkiye'de tanıdığım hiçbir misyoner onun kadar açık ve net fikirlere sahip değildi. Olayları hatasız algılar, doğru yorumlardı.⁴⁵⁹

Fuller, 18 yıl bu merkezde misyonerlik çalışmalarında bulunmuştur. Board kaynaklarında Kolej'in yerli karakter kazanmasında Dr. Fuller'in önemli etkisinin olduğu ifade edilmektedir. Fiziksel rahatsızlığı, 1905'de emekliliğini

⁴⁵⁷ A.B.C.F.M., Reel, 646, No: 145.

⁴⁵⁸ A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 232. Reel, 646, No: 539.

⁴⁵⁹ A.B.C.F.M., Reel, 653, No: 534.

zorunlu kılmıştır. O ve karısı Mrs. Fuller, 26 Kasım'da Boston'a dönmüşler ve Kaliforniya'daki Los Gatos'a yerleşmişlerdir. Yerleştikten 5 yıl sonra karısı ve 3 Kasım 1920'de de Fuller Kaliforniya'daki Las Gatos'ta vefat etmiştir.⁴⁶⁰

III. 1. 3. 1. 3. John E. Merrill

9 Mayıs 1872'de New York'ta, Medina'da doğmuştur. Ohio'daki Plainville Lisesi, Minneapolis Akademisi ve Minnesota Üniversitesi'nde eğitim görmüştür. 1891'de Minnesota Üniversitesi'nden B. A. derecesi almıştır. *Phi Beta Kappa* üyesiydi. 1894'de doktora derecesi almıştır. 1893-1896'da *Hartford Theology Seminary*'de eğitim görmüştür. 1896-98'de Halle ve Berlin Üniversitelerinde çalışmıştır. 1898'de Amerikan Board misyonerliğine atanmıştır. 9 Ağustos 1905'de İsviçre'nin Cenova kentinde Isabella B. Trowbridge ile evlenmiştir.⁴⁶¹ 1898-1905 yılları arasında Antep'te Merkezi Türkiye Koleji'nde öğretmen olarak çalışmıştır. 18 Ekim 1909'da Minneapolis'te papaz unvanı almıştır. 1905-20 yıllarında kolej'in başkanlığını yapmıştır. Board kaynaklarında Merrill'in, kolej'de özellikle Türkçe çalışmalarına ağırlık verdiği belirtilmektedir.⁴⁶² 1921'de Oberlin Koleji'nde çalışmalarda bulunmuş ve bir süre Amerikan Board'ın Boston bölgesinde zamanını geçirmiştir. 1924-36'da Antep'ten Suriye'ye taşınan Halep Koleji'nin başkanı olmuştur.

Mrs. Merrill, Ramallah, Mısır ve İngiltere bölgelerinde çalışmalarda bulunmuştur. Merrill'ler 1 Eylül 1937'de emekli olmuşlardır. Board kaynaklarında 1942-51 arasında, genellikle Hartford'da Mr. Merrill'in, Müslümanların

⁴⁶⁰ Misyoner Kimlik Kartı, John Merrill, Amerikan Board Kütüphanesi, İstanbul.

⁴⁶¹ A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 260.

⁴⁶² A.B.C.F.M., Reel, 652, No: 468.

Protestanlaştırılması üzerine yılda üç kez konferanslar düzenlediği belirtilmektedir. 1942–43 yıllarında, New York, Brooklyn, *Kings Highway* Kilisesi'nde ve 1944–48 yıllarında *Ocean Avenue* Kilisesi'nde papazlık yapmıştır. Mrs. Merrill 5 Mart 1950'de New York'da, Dr. Merrill ise 88 yaşında Bellows Fall'deki *Graves Nursing Home*'da 22 Eylül 1960'da vefat etmiştir.⁴⁶³

III. 1. 4. Kolej'in Amacı

Doğrudan olmasa da kolej, dolaylı olarak Misyonerlerin kontrolü ve denetimi altındaydı. Board kaynaklarında Kolej'in öğretmen ve çalışanlarından her şeyden önce samimiyet beklendiği belirtilmektedir. Bu içtenlik mezhepsel propaganda yapmaksızın, İncilin gerçeklerine bağlı kalarak yüksek Hıristiyanlık ahlakını ve inancını insanlara aşılacak olarak ifade edilmektedir. Ayrıca eğitim yoluyla Türkiye'de ki bilimsel ve edebiyat enstitüleri içersinde ön sıralarda yer almak da misyonerler için önemli amaçlardan birisidir kabul edilmektedir. Kolej'in, Hıristiyan eğitimini doğu kültürüyle kaynaştırmayı amaçladığı misyoner raporlarında dile getirilmektedir. Yine aynı kaynaklarda kolej'in yabancı olmaktan çok yerel bir kurum gibi davranması misyoner çalışmalarının geleceği açısından önemli olarak görülmektedir.⁴⁶⁴

Kolejin amacını Başkan Dr. Fuller şöyle açıklamaktadır:

İsa'ya ve onun krallığına bağlı sadık ruhlar yetiştirmektir. Ona karşı kişisel sevgi kolejin temel düşünce yapısını oluşturmaktaydı. Biz bu durumu insanlığın en iyi standardı olarak görmekteyiz. Bu kurum gerçek bilim ve medeniyet yolunda ilerlemenin sağlanacağı tek kurum idi. Kolej'in destekleyicileri arasında yer alan Erkekler ve

⁴⁶³ Misyoner Kimlik Kartı, John Merrill, Amerikan Board Kütüphanesi, İstanbul.

⁴⁶⁴ *Catalogue of Central Turkey College at Aintab*, Presses of H. Matteosian Bible House Constantinople, 1901, s. 5.

kadınlar, İsa'nın tanrının oğlu olduğuna, onun gücüne inanırlar. İsa'yı sevmek ve ona hizmet etmek insanlığın en büyük görevidir. Dindarlık öğretmen ve öğrencilerin sadece ahlaki olarak gelişimini sağlamaz onların zihinsel ilerleyişini ve problemlere çözüm bulmalarını da sağlar.⁴⁶⁵ ...Bizim amacımız kilisenin idare biçimini buraya getirmek değil, İsa'ya bağlı ruhlar yetiştirmektir. İkinci amaç bilimselliktir. Kolejde en üst düzeydeki okulların standartları bulunmaktadır. Bu okullarla Doğu'nun Hıristiyan uygarlığını tamamlamış olacağız. Biz, bizden ileri olanları taklit ederek değil, orijinal, gerçekçi ve uygulanabilir çalışmalar yapmak zorundayız. Üçüncü idealimiz kolejin çevresine adapte olmasını sağlamaktır. Bundaki amaç, yabancı enstitülerden farklı olarak bu kurumun, yerel özelliklere sahip olmasıdır. Kolej kendi çevresinden kök alarak büyüyüp gelişmelidir. ...Kolejin dördüncü amacı; kolej tarafsız olmak zorundadır. Bütün dinlerden, ırklardan insanlara açık olmalıdır. İnsanlar her ne olursa olsun Hıristiyan bilim adamları bunları birleştirerek iyi bir yurttaş haline getirmelidir.⁴⁶⁶

Yine aynı kaynaklarda kolejnin amacının sorumluluk alabilen yerli liderler yetiştirmek⁴⁶⁷ olduğu gibi, Merkezi Türkiye Misyonu'ndaki Protestan kiliseleri için papaz, öğretmen ve vaiz de yetiştirmek olduğu belirtilmektedir. Board kaynaklarında kolejnin amacının Osmanlı Devleti içerisindeki tüm ulusların uygarlık yolunda ve gerçek bilim alanında gelişmelerini sağlamak olduğu ifade edilmektedir.⁴⁶⁸ Bütün bu özellikler belirtilirken misyonerler için ön koşul, Kolejnin Protestan ilkelerine bağlı bir eğitim kurumu olmasıydı.

Eğitilmiş liderler, vaizler, öğretmenler ve Merkezi Türkiye Misyonu için yaşamın her alanında yetişmiş insanlar oluşturmak⁴⁶⁹ bölgedeki misyonerlik çalışması için çok önemli olduğu sık sık dile getirilmektedir. Board kaynaklarında bireylerde Hıristiyan karakterini geliştirmek, Hıristiyan ideallerini, geleneklerini ve

⁴⁶⁵ A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 457.

⁴⁶⁶ A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 458, 459.

⁴⁶⁷ A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 456.

⁴⁶⁸ A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 459.

⁴⁶⁹ A.B.C.F.M., Reel, 666, No: 330.

kurumlarını toplumda oluşturmak ve insanların bu doğrultuda şekillenmesi için kolejin, bir merkez görevi üstleneceği ifade edilmektedir.⁴⁷⁰

Özellikle Türkler arasında yaygın olmayan, edebiyat, yerel diller, doğu tarihi ve arkeolojisini araştırmak kolejin önemli görevleri arasında gösterilmektedir. Board kaynaklarında özellikle kolejin bölgede Arkeolojik çalışmalar yapmak istemesi, Hıristiyan köklerine yönelik ve “*Bible Land*”a sahipleniş güdüsünü de beraberinde getireceği vurgulanmaktadır. Yerel çalışmalarda, yerel araştırmalar yapabilecek yerel uzmanlar, misyoner masraflarını da azaltacaktı. Yine elde edilen bilgilerin kolej bölgesinde yayılmasını sağlamak için basın-yayın çalışmaları yapmak⁴⁷¹ misyonerler için önemli bir araçtı.

Frank Stone, okulun hedeflerini: “*Bu yeni üst düzey eğitim kurumu Hıristiyan gençlerin onları çevreleyen İslam kültürü içerisinde kaybolmalarını önlemeyi amaçlıyordu. Aynı zamanda bu kurum, onların Katolik inancının oyun ve aldatmacalarından etkilenmesini önlemeyi de amaçlıyordu. Bu eğitimle Ermeni gençler sosyal yaşam içinde gerekli olan eğitimi alarak kendilerini yetiştirecek ve Amerikan Board misyonerlerinin görevini yerli temsilciler olarak yapacaklardı*”⁴⁷² şeklinde ifade etmektedir.

Yine Board kaynaklarında kolejin ana amacının Hıristiyan ahlaki doğrultusunda gençler yetiştirmek olduğu belirtilmektedir.⁴⁷³ Bütün uluslardan ve sınıflardan kişilerin eğitilmesi için gerekli olanakların sağlandığı vurgulanmaktadır. Her ne kadar dini eğitimin Maraş’taki Teoloji Seminary’de yapıldığı ifade

⁴⁷⁰ A.B.C.F.M., Reel, 668, No: 531.

⁴⁷¹ A.B.C.F.M., Reel, 667, No: 132.

⁴⁷² Stone, (1977), a.g.m., s. 9.

⁴⁷³ A.B.C.F.M., Reel, 668, No: 380.

edilmekte⁴⁷⁴ ise de Merkezi Türkiye Koleji'nde dinsel vurgu sürekli ön planda tutulmuştur.

Yine belirtildiğine göre, fakülte yönetimi, Hıristiyanlık ahlakına sahip olmayı, liberal eğitimin sürdürülmesinden daha önemli görmekteydi.⁴⁷⁵ Kolej'in uluslar arası bir kurum olduğu, herhangi bir milletin insanları için kurulmadığı söylene de okuyanların yüzde doksan beşi Ermeni öğrencilerden oluşmaktaydı. Kolej'in bütün ırktan insanlara açık olduğu ilk bildiri metninde dahi yer almaktaydı. Yine Board raporlarında bu durum şöyle ifade edilmektedir:

Bir ırkın diğerinden üstünlüğü söz konusu değildi. Kolej bütün ulusları eşit görüyordu. Kolej vatanseverliği kutsal bir içgüdü ve dinsel bir vazife olarak görmektedir. Ayrıca ülke hükümetlerine sadakatsizliği içeren bir vatanseverliği ve dine karşı olan davranışları kabul etmezdi. Kolej tam anlamıyla gerçek özgürlüğe inanırdı. Özgürlüğün sosyalist, anarşist, reddedicilik ve kurallara kölelik derecesinde bağlılık biçimlerine karşıydı. Kolej her öğrencinin kendi düşüncesinin olacağına inanırdı. Aynı zamanda kolej öğrencilerinin ulusal ve yurttaşlık görevine, enstitünün kurallarına ters düşecek propaganda yapmasına izin vermezdi. Kolej'e bir öğrencinin kabul edilmesi ve benimsenmesinin koşulu, kolejin çalışma ve yönetim kurallarına gönüllü kabul etmesiyle mümkündü. Merkezi Türkiye Koleji'nin amacı, gençlerin bütün bölümlerde etkili çalışmalarını sağlamak, onlara kültürün ve yönetimin doğru ideallerini vermek, onlara kendilerini geliştirmeleri yönünde yardımcı olmak, tam anlamıyla bireysel gelişimlerini tamamlamak ve onları ırkı, rengi ve dini ne olursa olsun bütün insanlara yardım edebilecek bir kişi olarak mezun edebilmektir.⁴⁷⁶

Kolej'in her zaman Protestan Hıristiyanlık ilkelerine bağlı bir Hıristiyan koleji olacağı sık sık dile getirilmiştir. Merkezi Türkiye Koleji'nin, Harvard ve Yale Üniversitelerinin New England'da⁴⁷⁷ üstlendiği görevi Ortadoğu'da üstleneceği Board kaynaklarında belirtilmektedir. Yine bu kolejin, Türkiye'deki insanlara tıpkı

⁴⁷⁴ A.B.C.F.M., Reel, 643, No: 353., Reel, 652, No: 145.

⁴⁷⁵ A.B.C.F.M., Reel, 668, No: 87.

⁴⁷⁶ A.B.C.F.M., Reel, 668, No: 88.

⁴⁷⁷ Birleşik Amerika'nın kuzeydoğu kısmındaki eyaletlerine verilen ortak addır.

Amerika'daki *Beloit* ve *Illinois* Kolejleri gibi hizmet vereceği ifade edilmektedir. Merkezi Türkiye Koleji, Protestan Ermenilerle işbirliği içerisinde kurulmuş olmasına rağmen, Amerikan Board destekleyicileri, kolejin sadece bu milletin gençlerine eğitim vermemesini, Türkiye'nin güneydoğusundaki tüm etnik gruplara hizmet etmesi gerektiğini belirtmektedirler.⁴⁷⁸ Kolejin kendi bölgesine yararlı olacak kişileri yetiştireceği, bir nevi beyin göçünü engelleyeceği ifade edilmektedir. Bu uygulamanın önceleri başarılı olduğu ancak daha sonraları mezunların önemli bir kısmının bölgeden ayrıldığı belirtilmektedir.

III. 1. 5. Kolej'e Giriş Şartları

Board kaynaklarında Merkezi Türkiye Koleji'nin, ahlaklı, bütün şartları yerine getiren insanlara açık olduğu, ayrıca bunlar hangi dinden ve ulustan olursa olsun⁴⁷⁹ koleje kayıt yaptırabilecekleri belirtilmektedir. Kaynaklara göre 1876'da okul açıldığı dönemde Antep'li Müslümanlardan 60 kişinin koleje kayıt yaptırdığı ancak tepkiler üzerine öğrencilerin okuldan kayıtlarını sildirdiği belirtilmektedir.⁴⁸⁰ Bunda resmi makamların koleje devam eden çocukların ailelerine baskı yaparak kayıtlarını sildirmesi için girişimde buldukları iddia edilmektedir.⁴⁸¹ Yine 1898–1899 öğretim yılında 4 Müslüman öğrenci koleje kayıt yaptırmıştır. Ancak dönem ortasında hükümet emriyle Müslümanların Hıristiyan okullarına gitmelerinin

⁴⁷⁸ Stone, (1977), a.g.m., s. 9.

⁴⁷⁹ A.B.C.F.M., Reel, 646, No: 186.

⁴⁸⁰ Samet-Erol, Bayrak-Maraş, "Gaziantep'te Doktorlar ve Sağlık, Opr. Dr. Ahmet Hurşit Battal ile Bir Röportaj", *Yöre Dergisi*, c.1, s.1-12, Gaziantep, s. 19.

⁴⁸¹ Baytop, a.g.e., s. 16.

yasaklandığı belirtilmektedir.⁴⁸² Fakat bütün yasaklamalara rağmen koleje Müslümanlar az sayıda da olsa gelmişler ve burada eğitimlerini tamamlamışlardır.⁴⁸³

Kolej'in ilk (*Freshman*) sınıfına başvuracak olanlar 16 yaşını doldurmak zorundaydı. Hazırlık bölümüne başvuracak öğrenciler de uygun bir yaşa ulaşmış olmalıydılar.

Kolej'e kayıt için başvuran öğrencilerden nüfus cüzdanı, sağlık raporu, referans ve gireceği sınıfa uygun öğrenci belgesi veya sınav sonuç belgesi istenmekteydi. Kolejin sistemi dışından gelen öğrenciler sınava tabi tutulmaktaydı. Kolejin ilk sınıfına başvuracak adaylar, Kilikya Protestan Birliği tarafından atanan Eğitim Komitesi'nce belirlenen okullardan birinde altı yılı tamamlamaları gerekmekteydi.⁴⁸⁴

Adaylar, kabul edilmek için tercihen kolejin öğretim üyelerince tanınan aklı başında kişilerden referans mektubu getirmek, ayrıca *Freshman* denilen birinci sınıfa kabul edilmek için 15 yıllık bir eğitimi tamamlamış olmak zorundaydılar.⁴⁸⁵ Yine kolej'e girebilmek için Türkçe, İngilizce, aritmetik, cebir, geometri, fizyoloji sorularından oluşan sınavı başarmak gerektiği belirtilmektedir.⁴⁸⁶

Hazırlık sınıflarındakiler hariç, dışardan gelen öğrenciler, giriş sınavında başarılı olmak koşuluyla koleje kabul edilmekteydi. Hazırlık Bölümü'nün yedinci sınıfına kabul edilebilmek için, daha önceki yıllardaki tüm sınavların başarılı olmuş

⁴⁸² A.B.C.F.M., Reel, 668, No: 35. Bkz. Tablo 9.

⁴⁸³ Bkz. Tablo 11.

⁴⁸⁴ A.B.C.F.M., Reel, 667, No: 142.

⁴⁸⁵ *Catalogue of Central Turkey College at Aintab*, Presses of H. Matteosian Bible House Constantinople, 1901, s. 8.

⁴⁸⁶ Kocabaşoğlu, (2000), a.g.e., s. 145.

olması gerekmekteydi. Kolej kısmına devam etmeyi düşünen adayların giriş sınavlarını hazırlanabilmek için yeterli çabayı göstermesi tavsiye edilirdi. Okul tarafından tanınmış eş değer bir okuldan gelen öğrenciler, kolej bölümüne sınavsız girebilmekteydi. Ancak, bunun için geldikleri okuldaki başarılarını gösteren not belgelerini getirmek zorundaydılar.⁴⁸⁷

Öğrencilerin Hazırlık Bölümü'nün yedinci sınıfına kabul edilebilmesi için bazı şartlar yerine getirmeleri gerekiyordu. Bunlar aşağıda açıklanmaktadır.⁴⁸⁸

I. Osmanlı Türkçesi: Adaylarda, *Moukhtasar Sarf, 4'üncü Kra'at, Moukhtasar Güldeste* gibi kitaplardaki karakterler, Ermeniceden Türkçeye basit çevirileri, Osmanlıca harflerle yazabilme yeteneği bulunmalıdır.

II. Ermenice: Adaylarda Modern Ermenice gramerinin tamamını, ikinci *Havakadzo* veya eşdeğerini bilme, bu kitaptaki karakterleri tanıma, mektup ve basit kompozisyon yazma yeteneği olmalıdır.

III. İngilizce: Prof. A. Bezjiyan'ın *Elements of the English Language: First and Second Royal Readers*, kitabının ilgili bölümlerini bilme, bu kitaptaki karakterleri tanıma ve yeterli telaffuz yetenekleri aranmaktaydı.

IV. Aritmetik: Öğrenciler, Boyajian tarafından yayınlanan test kitabının tamamından sorumludurlar.

⁴⁸⁷ *Catalouge of Central Turkey College at Aintab*, Presses of H. Matteosian Bible House Constantinople, 1901, s. 8.

⁴⁸⁸ *Catalouge of Central Turkey College at Aintab*, Presses of H. Matteosian Bible House Constantinople, 1901, s. 9.

V. Coğrafya: Öğrenciler, yine Boyajian tarafından yayınlanan test kitabının tamamından sorumludurlar.

Eğer bir öğrenci yedinci sınıfa girebilecek başarıyı gösteremezse okula kabul edilmezdi. 1899'dan itibaren, Antep Erkek Protestan Lisesi, Athenagon Okulu, Nersesyan Okulu, Vartananz Okulu; Hadjin (Saimbeyli) Erkek Lisesi; Maraş Akademisi; Urfa Erkek Lisesi; Sivas Erkek Lisesi'nden başarı belgesi alan öğrenciler koleje kabul edilmekteydi.⁴⁸⁹

Öğrencilerin kolejde eğitimini sürdürebilmesi bazı koşulların yerine getirilmesini gerektirmekteydi. Örneğin kolej, bir öğrenciyi okuldan atma konusunda sınırsız yetkiye sahipti. Eğer öğrenci kolejin çıkarlarına aykırı davranıyorsa ve öğrencinin disiplin edilemeyeceğine kanaat getirilirse öğrenci okuldan atılmaktaydı. Kolej, öğrencilerin kaybedilen eşyalarından sorumlu değildi. Değerli eşyalar, kolej ofisinde saklanmaktaydı. Öğrencilerin eşyalara ve kolej binasına verdiği zarar öğrenciler tarafından karşılanmaktaydı. Kampus içerisinde sigara içilmesine ve alkollü içki içilmesine izin verilmezdi.⁴⁹⁰ Öğrencilere kurullarla ilgili küçük bir kitapçık verilmekteydi. Bu kitapçıkta disiplin kuralları, ders kitaplarının satışı, kütüphanenin kullanımı, öğrenci organizasyonları, sınıf geçme ve koşulları, sınavlar, ödüller, bitirme tezi, öğrenci yardımları ve yatılı bölüm hakkında bilgiler verilmekteydi.⁴⁹¹ Yatılı okul öğrencilerinden okuldan kaçanlar hiçbir koşulda geri

⁴⁸⁹ *Catalouge of Central Turkey College at Aintab*, Presses of H. Matteosian Bible House Constantinople, 1901, s. 9.

⁴⁹⁰ *Catalouge of Central Turkey College at Aintab*, Presses of H. Matteosian Bible House Constantinople, 1901, s. 13.

⁴⁹¹ A.B.C.F.M., Reel, 667, No: 143.

kabul edilmemektedir. Öğrencilerde silah bulunması durumunda bunlara el konulduğu da belirtilmektedir.⁴⁹²

III. 2. 1. Kolej'in Bölümleri

Üç bölümden oluşan kolejde eğitim 4 yıldır (Hazırlık Bölümü, Tıp Bölümü, Fen Bölümü) ve sadece erkek öğrenciler okumaktaydı. Ayrıca 2 yıllık da Hazırlık Bölümü vardı. Her bölümün ayrı ders programı bulunmaktaydı. Kolejın resmi dilinin Türkçe olmasına rağmen, Ermenice ve İngilizce de yoğun biçimde okutulmaktaydı.⁴⁹³ Kolejın resmi dilinin Türkçe olmasındaki temel neden bölgede yaşayan Ermenilerin Türkçe konuşmasıydı.

Kolej, Türkiye'deki Protestan gelişiminin doğal sonucuydu. Misyonerler açısından kolejın konumu, Batı'daki kabul görmüş Hıristiyan düşüncesinin Doğu'ya aktarımını sağlamaktı. Kolej Antep, Adana, Maraş, Antakya, Tarsus, Halep, Kessab ve Saimbeyli bölgelerinden öğrenci almaktaydı. Yine aynı kaynaklarda bu bölgenin bu dönemde yaklaşık nüfusu 1 milyon olarak verilmektedir.⁴⁹⁴

Kolejın günlük ders programında İngilizceye ağırlık verilmiştir. Bu dil öğrenildikten sonra tarih, felsefe, kimya, jeoloji, politik ekonomi, cebir, vb. dersler verilmekteydi.⁴⁹⁵ Bütün öğrenciler, İngiliz dili ve edebiyatının yanı sıra Türk dilini de öğrenmekteydiler. Ayrıca öğrencilerin tümü İncil derslerine de katılmak

⁴⁹² *Central Turkey College The Year Before The War*, College Press, 1914, s. 11.

⁴⁹³ A.B.C.F.M., Reel, 668, No: 82. *Catalogue of Central Turkey College at Aintab*, Presses of H. Matteosian Bible House Constantinople, 1901, s. 18.

⁴⁹⁴ A.B.C.F.M., Reel, 668, No: 82.

⁴⁹⁵ A.B.C.F.M., Reel, 646, No: 386.

zorundaydı.⁴⁹⁶ Dil konusuna ağırlık veren kolejde, ayrıca Latince ve İbranice öğretimi de yapılmaktaydı.⁴⁹⁷

Kolej, her yıl Eylül'ün ikinci Çarşamba günü açılmakta ve Haziran'ın üçüncü Perşembe günü kapanmaktaydı. Kolej'de bir yıl, her biri 18 haftadan oluşan iki sömestreye ayrılmıştı. Günlük çalışma, haftanın altı günü, saat 08.00'de başlar ve aralarda verilen teneffüslerle, günün biteceği saat 16.30'a kadar devam etmekteydi. Board kaynaklarında, her günün ilk 15 dakikasının dinsel törene ayrıldığı ve bu ibadetin dönüşümlü olarak öğretim üyeleri tarafından yönetildiği belirtilmektedir. Geriye kalan zaman 55 dakikalık 7 derse bölünmüştü. Hazırlık bölümünde ise günlük program 40 dakikadan oluşan 10 ders içermekteydi.⁴⁹⁸ Genellikle Pazartesi günü son derste konferanslar verilmekteydi. Kolejde dua toplantısı Perşembe günü yapılmaktaydı. Çarşamba ve Cumartesi günleri öğleden sonraları yarım gün tatildi. Altı haftada bir özel tatil verilmekteydi. Paskalya ve Noel bayramlarında da 10 günlük tatil yapılmaktaydı.⁴⁹⁹

Tıp Bölümü'nde ise bir yılda üç sömestre üzerinden eğitim yapılmaktaydı.⁵⁰⁰ Üç buçuk ay süren bu sөmestriiler sonunda 15 günlük dinlenme tatilleri verilmekteydi. Her yıl üç sөmestre ders görüldüğünden 12 sөmestrelilik

⁴⁹⁶ A.B.C.F.M., Reel, 646, No: 387.

⁴⁹⁷ *Central Turkey College The Year Before The War*, College Press, 1914, s. 4.

⁴⁹⁸ *Catalouge of Central Turkey College at Aintab*, Presses of H. Matteosian Bible House Constantinople, 1901, s. 7.

⁴⁹⁹ A.B.C.F.M., Reel, 667, No: 140.

⁵⁰⁰ Baytop, a.g.e., s. 21. Barlas, (1971), a.g.e., s. 35.

öğrenim süresi bu şekilde 4 yılda tamamlanmış olmaktadır. Diş hekimliği ve eczacılık bölümünün öğrenim süresi ise üç yıldır.⁵⁰¹

Kolej’de sınavlar, yarıyıl (dönem) sonunda, dersler bittikten sonra yapılmaktaydı. Öğrencilerin bir derste başarı değerlendirilmesinde sınavların ağırlığı 1/3, derslerin uygulama ağırlığı ise 2/3 idi.⁵⁰² Bu sınavlarda başarılı olanların sonbaharda yapılacak olan sınavlara girmelerine gerek yoktu. Öğrenci, herhangi bir dersten 75’in altında not alırsa, bütünlemeye kalmış sayılırdı ve bütünleme sınavına girerek en az 75 almak zorundaydı. Bütünleme sınavında başarılı olamayanlar, bir üst sınıfta geçemedikleri dersi tekrar almak zorundaydı. Herhangi bir nedenle tamamlanmamış dersler başarısız kabul edilmekteydi. Bütünlemeden kaldığı için bir dersi tekrar etmek zorunda kalan öğrencinin, genel not ortalaması 80’nin altında olduğu takdirde bütünlemeden kaldığı dersi, tekrar ettiği döneme ait eşdeğer ağırlıktaki bir dersi bırakmak zorundaydı. Başarısız üç dersi bulunan bir öğrencinin, sınıfta kaldığı kabul edilmekteydi. Öğrencinin not ortalaması ve derslerden almış olduğu notlar, her dönem sonunda öğrenciye bildirilmekte ve ayrıca velisine de gönderilmekteydi.⁵⁰³

Giriş sınavları, Eylül’de okulun açılmasından önceki haftada yapılmaktaydı. Bu sınavı başaramayanlara tekrar bir sınav hakkı

⁵⁰¹ Uğuroğlu Barlas, “Tanzimat’tan 2. Dünya Harbi’ne Kadar Olan Dönemde Gaziantep’teki Eczacılık”, II. Türk Tarihi Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler, İstanbul, 20-21 Eylül 1990, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999, s. 63.

⁵⁰² *Catalogue of Central Turkey College at Aintab*, Presses of H. Matteosian Bible House Constantinople, 1901, s. 9.

⁵⁰³ *Catalogue of Central Turkey College at Aintab*, Presses of H. Matteosian Bible House Constantinople, 1901, s. 10.

tanınmamaktaydı.⁵⁰⁴ Yine öğrencilere düzenli olarak devam etmediği derslere katılma izni verilmemekteydi.⁵⁰⁵

Türkiye'deki Amerikan Kolejleri Amerikan eğitim sistemine göre organize edilmiş olup, bu sistem⁵⁰⁶ İlk-ortaokul kısmı 8 yıl, Lise kısmı 4 yıl, Kolej kısmı 4 yıl ve Master çalışmalarından oluşmaktadır.

Merkezi Türkiye Koleji'nin diploması, Beyrut'taki Suriye Protestan Koleji, Paris Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Genova Üniversitesi Tıp Fakültesi, Kolombiya Üniversitesi ve Yale Üniversitesi tarafından B. A. (lisans) derecesinde kabul edilmekteydi. Amerika'daki Teoloji okulları da kolej diplomasını B. A. düzeyinde kabul etmişlerdir. Mezunlar eğer beş yıl içinde kolejden mezun olmuşlar ise Suriye Protestan Koleji Tıp Bölümü'ne yarı fiyatına kayıt yaptırabilmekteydiler.⁵⁰⁷ Bu durum 1889 yılında kolejin Tıp Bölümü'nün kapanmasından itibaren söz konusu olmuştur.

1914 yılında Kolejin Osmanlı Devleti tarafından bir üniversite olarak tanınmasıyla kolejde eğitim, hukuk, madencilik, inşaat mühendisliği, tarım, ticaret ve benzeri alanlarda da mesleki kurslar yürütülmesine izin verilmiştir. Kolejden bu alanlardan diploma alan öğrencilere devlet sınavına girme hakkı ve başarılı oldukları takdirde de diplomalarının devlet tarafından onaylanması öngörülmüştür.⁵⁰⁸

Kolej öğrencilerinin 13 ile 30 yaş grubundan olduğu belirtilmektedir. Son sınıf (*Senior*) öğrencilerinin ortalama yaşı 22 idi. Yine öğrencilerin 4/7 esnaf, 2/7

⁵⁰⁴ A.B.C.F.M., Reel, 667, No: 142.

⁵⁰⁵ A.B.C.F.M., Reel, 667, No: 143.

⁵⁰⁶ *Central Turkey College The Year Before The War*, College Press, 1914, s. 28.

⁵⁰⁷ A.B.C.F.M., Reel, 667, No: 139, Reel, 668, No: 83.

⁵⁰⁸ *Central Turkey College The Year Before The War*, College Press, 1914, s. 29.

tüccar, 1/7 serbest meslek sahibi kişilerin çocuklarından oluştuğu ve ¼'nin öksüz ve Ermeni öğrencilerin yaklaşık 2/3'sinin de Protestan ailelerden geldiği anlaşılmaktadır.⁵⁰⁹

Board kaynaklarına göre Kolejin kapanış töreninde, kapanış konuşmaları hem Ermenice hem de Türkçe yapılmaktaydı. Amerikan okulları arasında yardımlaşma ve iletişim önemliydi. Örneğin Merzifon'daki (*Marsovan*) Anadolu Koleji'nden gelen doğa bilimcisi Prof. Manissadjian, okulun kapanış töreninde halka “*Evrım*” konulu bir konferans vermiştir.⁵¹⁰

Diploma töreni haftası sırasında sırasıyla en iyi Türkçe, Ermenice, İngilizce ve Fransızca konuşanlar, törende konuşma hakkı elde etmekteydiler.⁵¹¹ Söz söyleme sanatı ve kompozisyon dallarında öğrencilere ödül verilmekteydi. Spor ödülleri Dr. H.K. Nazarian ve Prof. Dr. A. Nakashian tarafından verilmekteydi. Biyoloji ödülü Merzifon'dan Prof. J. J. Manissajian (1883 mezunu) tarafından verilmekteydi. Biyoloji bölümünün en başarılı çalışmasına verilen bu ödülün ölçütü sınıftaki başarı ve o konudaki tezin iyi olmasıydı. Kütüphane okuma etkinliğine yönelik olarak, Halep'ten Dr. A. A. Altounyan (1881 mezunu), 1899–1903 dönemi için kitap okumaya yönelik 5 liralık ödül koymuştu. Bu ödül, son sınıf öğrencilerine fakültede en iyi bilgiyi alan ve zorunlu derslerde en iyi bilimsel çalışmayı yapan öğrenciye verilmekteydi. 1914 yılı kolej katalogunda ödülün amacının, genç ve akıllı öğrencilerin boş vakitlerini değerlendirmeleri, kütüphanede kendilerine sunulan imkânları gayretli ve dikkatli bir şekilde kullanmaları olarak

⁵⁰⁹ A.B.C.F.M., Reel, 668, No: 82, 87.

⁵¹⁰ A.B.C.F.M., Reel, 652, No: 469

⁵¹¹ *Catalouge of Central Turkey College at Aintab*, Presses of H. Matteosian Bible House Constantinople, 1901, s. 12.

değerlendirilmektedir.⁵¹² *Ethics* ödülü, Boston'dan George A. Merrill tarafından verilmekteydi. Sosyolojide en iyi makale için de bir ödül söz konusu olup bu da bir mezun tarafından verilmekteydi. Ermeniceyi kullanmaya yönelik ödül ise Dr. P. A. Adamian tarafından verilmekteydi.⁵¹³ Ayrıca Fransızca, Matematik, Tarih, Ekonomi, başlangıç İngilizcesi ve İnsan sevgisini konu edinen çalışmalara da ödüller verilmekteydi. Ermenice kullanımı için verilen *Adamian ödülü* de örneğin 1914'te Adana'dan Mr. Sissak Manougian'ın, “*Bir Genç Adam Ahlaksal Sağlığını Nasıl Korur*” konulu en iyi Türkçe kompozisyona önerilmişti.⁵¹⁴

Mezuniyet sonrası çalışmalarda, Papazlık için hazırlanan öğrencilerin, Maraş'taki *Theology Seminary*'ne hazırlanmak için okuldaki hazırlık bölümünde seçmeli olan papazlık (*Ministry*) dersi almaları gerekiyordu. Yine üçüncü (*Junior*) ve dördüncü (*Senior*) sınıflarda İncil, İbranice ve Latince derslerini almaktaydılar. Beyrut'taki Suriye Protestan Koleji'nin tıp bölümünde okumak isteyen öğrenciler kolejde tıp ve eczacılık dersleri ile üçüncü ve dördüncü sınıflarda Fransızca, Kimya, Latince dersleri almaktaydılar. Öğrenciler, bu okula sınavsız alınmakta ve indirimden yararlanabilmekteydiler. Eğitim alanında öğrenim görmek isteyen öğrencilerin örneğin 1916–17 yılında çocuk psikolojisi, okul temizliği, eğitim problemleri, uygulama, din, yabancı diller, fizik, coğrafya ve tarih, eğitim ilkeleri, genel yöntembilim, eğitim tarihi, eğitim psikolojisi, temel dersler ve anadilde matematik derslerini alarak mezuniyet sonrası çalışmalarına devam etmeleri gerekmekteydi.⁵¹⁵

⁵¹² *Catalouge of Central Turkey College at Aintab*, Presses of H. Matteosian Bible House Constantinople, 1901, s. 12.

⁵¹³ A.B.C.F.M., Reel, 667, No: 141.

⁵¹⁴ *Central Turkey College The Year Before The War*, College Press, 1914, s. 18.

⁵¹⁵ A.B.C.F.M., Reel, 667, No: 150.

Board kaynaklarında, Kolejde bir endüstri bölümünün açılması konusunda hükümet ile birlikte Müslümanların ve Hıristiyanların fikir birliği içerisinde oldukları ifade edilmektedir. Bu bölümün açılması ile Müslüman öğrencilerin de okula geleceği ve öğrencilerin maddi sorununun halledileceği belirtilmektedir.⁵¹⁶ Bu çalışmalar doğrultusunda bir Amerikalı marangoz gözetiminde endüstri bölümünün düzenlenmesi 1914 yılında onaylanmıştır.⁵¹⁷

Eğitim sürecinin tümünü ilgilendiren bir ders de müzik dersi idi. Bu alanla ilgili olarak bazı kararlar alındığı görülmektedir. Örneğin 1914 yılında vokal müzikten muaf tutulan öğrencilerin bunun yerine enstrümantal müzik çalışmaları yapılması kararı alınmıştır.⁵¹⁸

III. 2. 1. 1. Yatılı Bölüm

1878 yılından sonra koleje yatılı öğrenciler de kabul edilmeye başlanmıştır.⁵¹⁹ Özellikle koleje Antep dışından da öğrencilerin gelmesi Yatılı Bölüm'ün açılmasına neden olmuştur. Böylece dışardan gelen öğrencilerin misyonerlerin gözetimi ve denetimi altında olması da sağlanmış olmaktadır.

Kolej'e Antep dışından gelen öğrenciler, Yatılı Bölüm'de kalmak zorundaydı. Öğrenciler, yöneticilere ve öğretim üyelerine karşı sorumluydular.⁵²⁰ Öğrenciler, Kolej dışında şehirde gecelemezlerdi. Ancak, birinci derecede akrabalarının; baba, anne, hala, teyze ve dayılarının yanlarında geceleme için özel

⁵¹⁶ A.B.C.F.M., Reel, 668, No: 43.

⁵¹⁷ *Central Turkey College The Year Before The War*, College Press, 1914, s. 5.

⁵¹⁸ *Central Turkey College The Year Before The War*, College Press, 1914, s. 8.

⁵¹⁹ Barlas, (1971), a.g.e., s. 24.

⁵²⁰ *Catalouge of Central Turkey College at Aintab*, Presses of H. Matteosian Bible House Constantinople, 1901, s. 14.

izin almak zorundaydılar. Bu özel izin, dışarıda sadece akşamı geçirmek için de söz konusu idi.

Yatılı Bölüm'de kalan öğrencilerin ihtiyaçları, bir yöneticinin başkanlığında 6 yardımcı asistan tarafından karşılanmaktaydı. Somya ve yıkama araçları kolej tarafından temin edilmekteydi. Ancak öğrenciler, yatak için gerekli ev tekstilini ve kendileri için gerekli elbiselerini getirmek zorundaydı. Eğer öğrenciler, kolejde okuduğu sırada hastalanırsa, Amerikan Hastanesi'nin doktor ve sağlık imkânlarından bedava olarak yararlanmaktaydılar. Yatılı bölümde, okulun ilk gününden mezuniyet törenine kadar olan sürede kahvaltı, öğle yemeği ve akşam yemeği verilmekteydi. Giriş sınavı sırasında yemekler öğrencilere okul tarafından verilmekteydi. Öğrenciler, sisteme göre sırasıyla mutfakta görev almaktaydılar. Daha sonra bu uygulamadan öğrenci liderinin sorumluluğu kaldırılmıştır. Kolej'e, açılış gününden erken gelen ve diploma töreninden sonraki günlere kalan öğrenciler, kendi yiyeceklerini kendi paralarıyla karşılamak zorundaydı. Kolej'de günlük hayat belli bir disiplinle yürümekteydi. Uyanma, dinlenme, yemek vakitleri ve binaların içindeki davranışların belirli kuralları vardı ve öğrenciler bu kurallara uymakla yükümlüydüler.

Kolejde yatılı kalan öğrenciler, haftada üç gün öğleden sonra, beden eğitimi yapmak zorundaydı. Kolej, öğrencilerin kaybolan herhangi bir eşyasından sorumlu değildi. Kıymetli eşyalar, Kolej'in kasiyerine teslim edilmekteydi.⁵²¹ Ayrıca Yatılı bölümde özel akşam toplantıları yapılmaktaydı.⁵²² Bu toplantılara özel önem verilmekteydi. Bunun için konuyla ilgili her uzmanın görüşünden

⁵²¹ *Catalogue of Central Turkey College at Aintab*, Presses of H. Matteosian Bible House Constantinople, 1901, s. 15.

⁵²² A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 268.

yararlanılmaktaydı. Örneğin Harput'taki Fırat Koleji'nin başkanı Riggs, özel olarak kolejdeki yatılı öğrencilere, bir Pazar akşamı konuşma yapmak için gelmişti.⁵²³

Kolejde bazı nedenlerle zaman zaman can kayıpları da söz konusu olmaktadır. Board kaynaklarına göre, ilk ölüm olayının 1894 yılında yatılı öğrenciler arasında bir öğrencinin, arkadaşının kaza kurşunuyla meydana geldiği belirtilmektedir. Doktorların büyük çabasına rağmen öğrenci kurtarılamamıştı. Cenaze töreni, kolejde yapılmış ve şehirden birçok kişi törene katılmıştı. Bu öğrencinin arkadaşları arasında dürüst ve fedakâr olarak bilindiği ifade edilmektedir. Bu olaydan sonra koleje silah getirilmesi yasaklanmıştır.⁵²⁴

Yatılı Bölüm'de kalan öğrencilerin ilaç giderleri kolej tarafından karşılanmaktaydı.⁵²⁵ Hasta olan bir öğrenci bedava tedavi olmakta ve ilacını hastaneden karşılamaktaydı. Ancak sürekli hastalıklarda ilaç parası istenmekteydi. Kolejin 1914 yılına ait katalogda ilaçların tutarı yıllık yaklaşık 19.500 lira olarak belirtilmektedir. Özellikle öğrenciler arasında bademcik salgını iltihabının yoğun olduğu anlaşılmaktadır.⁵²⁶

Kolejde yemek servisi, okulun açılış günü sabahından başlayıp kapandığı günün akşamına kadar, tatil günleri de dâhil devam etmekteydi. Kolej binası, yaz tatili boyunca kapalıydı. Yatılı bölümdeki öğrencilere, her akşam duayla başlayan iki saatlik etüt çalışması da yapılmaktaydı.⁵²⁷

⁵²³ A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 261.

⁵²⁴ A.B.C.F.M., Reel, 652, No: 258.

⁵²⁵ A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 344.

⁵²⁶ *Central Turkey College The Year Before The War*, College Press, 1914, s. 14.

⁵²⁷ A.B.C.F.M., Reel, 667, No: 141.

1885 yılında, okulun yatılı bölümüne bir kadın yönetici alınmak istenmiştir. Özellikle odaların düzenlenmesi konusunda ilgilenecek birine ihtiyaç duyulmaktaydı. Çünkü son döneme kadar okulun temizlenmesi, kaloriferin yakılması, kolej binasının bakımı ve daha birçok iş öğrenciler tarafından yapılmaktaydı.⁵²⁸ 1908’de tamamlanan Dickinson yatakhane, 30 öğrenciye yatak imkânı sağlamıştır.⁵²⁹ 1912’de yatılı bölümün bir miktar parası, yatak alamayacak durumda olan çocuklara aktarılmıştır.⁵³⁰

1893–94 yılında, yatılı bölümün sorumluluğu Leradoorian’ın yönetimi altındaydı. Misyonerler, bu bölümün kendi kendini finanse edebildiğini belirtmektedirler. Kolejin onsekizinci yıllık raporunda (1893–94), Yatılı Bölüm’ün geliri için, öğrencilerden alınan 122 lira, Misyon’dan papazlık için hazırlanan öğrenciler için gönderilen 86 lira, Misyonun yardımı ve *Schneider Fonu* dışında düzenli bir kaynağın olmadığı, öğrencilerin geldiği kiliselerden de zaman zaman yardım alındığı ifade edilmektedir.⁵³¹ 1912–1913 yılında ise Yatılı bölümün başkanlığına Prof. Matossian getirilmiştir.⁵³²

III. 2. 2. 1. Hazırlık Bölümü

Kolej, Board Danışma Kurulu tarafından atanan Mütevelli Heyeti ve Kilikya Protestan Birliği tarafından seçilen Türkiye’deki Board Yöneticileri tarafından yönetilmektedir.⁵³³ Merkezi Türkiye Koleji’nin, 11 Ekim 1876’da ilk sınıfının açılmasına rağmen, Hazırlık bölümü 1874 yılında açılmıştı. Board

⁵²⁸ A.B.C.F.M., Reel, 646, No: 131.

⁵²⁹ A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 346.

⁵³⁰ A.B.C.F.M., Reel, 666, No: 87.

⁵³¹ A.B.C.F.M., Reel, 654, No: 257.

⁵³² A.B.C.F.M., Reel, 666, No: 55.

⁵³³ A.B.C.F.M., Reel, 667, No: 138.

kaynaklarında, 30 Haziran 1876 yılında Hazırlık Bölümü'nde 30 öğrencinin olduğu belirtilmektedir.⁵³⁴ Hazırlık Bölümü beşinci, altıncı ve yedinci sınıf olarak sınıflandırılmıştı. 1900-1901'de beş öğrenciyle sekizinci sınıfın yeniden oluşturulduğu ifade edilmektedir.⁵³⁵

III. 2. 2. 2. Ders Programı

Hazırlık Bölümü'ndeki (*Preparatory Department*) bir öğrenci, sınavda başarılı olsa dahi üstten ders alamazdı. Sınıfının gerektirdiği bütün çalışmaları yapması gerekirdi. Birinci sömestrede öğrenci bulunduğu sınıfın dersleriyle uygun düşecek şekilde alttan ders alabilmekteydi. İkinci sömestrde ise en fazla dört saat ders alabiliyordu. Bu ilk sömestrdeki yüzde seksenlik başarıya bağlıydı.⁵³⁶ Kocabaşoğlu, Hazırlık Bölümü'nün iki yıl olduğunu belirtmektedir.⁵³⁷ Kolej katalogunda ise bölüm derslerinin üç yıla dağıldığı görülmektedir.⁵³⁸

Tablo 6: Merkezi Türkiye Koleji'nin Hazırlık Bölümü Dersleri (1901).

Dersler	Yedinci Sınıf	Altıncı Sınıf	Beşinci Sınıf
Filoloji I	Türkçe 36 (6)	Türkçe 36 (6)	Türkçe 36(6)
Filoloji II	Ermenice 36 (6)	Ermenice 36 (6)	Ermenice 36 (6)
Filoloji III	İngilizce 36 (6)	İngilizce 36 (6)	İngilizce 36 (6)
Hıristiyanlık Öğretimi	Eski Ahid 18 (2)	Eski Ahid 18 (2)	İsa'nın Hayatı 18 (2)
Fen Dersleri	Coğrafya 18 (3)	Fizik'e Giriş 18 (3)	Fiziki Coğrafya 18 (4)
Matematik	Cebir'e Giriş 18 (3)	Yüksek Aritmetik 18(3)	Cebir 36 (3)
Tarih	Tarihin Ana Hatları 18 (2)	Tarih 18 (2)	Türk Tarihi 18 (3)
Konuşma Sanatı	Konuşma Sanatı 36 (1)	Konuşma Sanatı 36 (1)	Konuşma Sanatı 36 (1)

⁵³⁴ A.B.C.F.M., Reel, 646, No: 368.

⁵³⁵ *Catalogue of Central Turkey College at Aintab*, Presses of H. Matteosian Bible House Constantinople, 1901, ss. 34-35.

⁵³⁶ A.B.C.F.M., Reel, 667, No: 142.

⁵³⁷ Kocabaşoğlu, (2000), a.g.e., s. 145.

⁵³⁸ *Catalogue of Central Turkey College at Aintab*, Presses of H. Matteosian Bible House Constantinople, 1901, s. 36.

Müzik	Bütün Sınıflara 36 (2)		
Yazı Yazma	Bütün Sınıflara 36 (2)		

Kaynak: *Catalouge of Central Turkey College at Aintab*, Presses of H. Matteosian Bible House Constantinople, 1901, s. 16.

Derslerin yanındaki rakamlar, derslerin yıl içerisinde kaç hafta devam ettiğini, parantez içindekiler ise haftada kaç saat verildiğini göstermektedir. Hazırlık bölümünde dil derslerine ağırlık verildiği görülmektedir. Yine genel olarak bilinmesi gereken ana derslerin ve konuşma derslerinin verilmesi, farklı bölgelerden ve okullardan gelen öğrencilere, kolej için gerekli temel bilgiler verilmek istenmiştir. Hazırlık bölümünde de Hıristiyanlık eğitiminin verilmesi, kolejin dinsel bir nitelik taşıdığına da göstergesidir. Dil öğretiminde Türkçe, Ermenice ve İngilizce derslerinin haftalık ders saatinin eşit olduğu görülmektedir.

Bazı öğretmenlerin ders kitapları yazdıkları ve okuttukları görülmektedir. Örneğin kolej öğretmenlerinden Haroutune Mouradian *Dünya Tarihinin Genel Hatları* adıyla yazdığı kitabı yedinci sınıflara okutmuştur.

III. 2. 3. 1. Bilimler (Fen) Bölümü

Board kaynaklarında, 1905 yılına ait bilgilere göre Bilimler Bölümü'nün son sınıf (*Senior*) öğrencilerinin yaş ortalamasının 21–43 arasında olduğu, birinci sınıf (*Freshman*) öğrencilerinin ise 18–26 arasında olduğu belirtilmektedir. 1907'de ise kolej öğrencilerinin yaş ortalamasının birinci sınıfta (*freshman*) 19, son sınıfta ise (*senior*) 21 olduğu ifade edilmektedir.⁵³⁹

Misyonerler için Merkezi Türkiye Koleji'nin, yerel bir fakülte özelliğine sahip olması önemliydi Bu yüzden Maraş'taki *Theology Seminary*'nin bilimsel

⁵³⁹ A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 261.

bölümde (*scientific department*) görev yapan Alexandr Bezjian, Yale Üniversitesi'nin Sheffield Bilimsel Okulu'na (*Scientific School*) gönderilmişti. Bezjian, 1852'de Cyrus Hamlin'in *Bebek Seminary*'den mezun olmuş ve 1874'te de Yale Üniversitesi'nden Ph. B. derecesi almıştı. Bu tarihte Antep'e geri dönen Bezjian, daha sonra kolejin birinci sınıfını oluşturacak olan 15 öğrenciyle eğitim-öğretimi başlatmıştır. Bu gelişmeler üzerine 1875 yılında Maraş *Theology Seminary*'nin Bilimsel Bölümü kapatılmıştı.⁵⁴⁰

Alexandr Bezjian, okulun kuruluşunda ve Amerikan Board'ın bölgedeki çalışmalarında önemli görevler almıştır.⁵⁴¹ Yine İngilizce olarak yazdığı fizik kitabı, Prof. Balosian tarafından Ermeniceye uyarlanmış ve ilk okuma kitabı olarak, İstanbul'da basılması önerilmiştir.⁵⁴² Kolejde birçok öğretmen alanlarında ilerlemek için farklı ülkelerin üniversitelerine gitmekteydiler.⁵⁴³ Bunlardan 1897 yılında Prof. Levonian, kendi alanında ilerleme sağlamak için İsviçre'ye gitmiştir.⁵⁴⁴ 1898-99'da Prof. Krikorian ise, Yale Üniveritesi'nde çalışmalarda bulunmuştur.⁵⁴⁵ Kolej öğrencilerinden Hohannes Krikoryan ve Larkis Levonyan eğitimlerini tamamlamaları için Amerika'ya gönderilmeleri kararlaştırılmış ve bunların masrafları misyoner örgütü tarafından karşılanmıştır.⁵⁴⁶ 1914'te Mr. Euvezian, İsviçre'de müzik alanında birkaç ay çalışmalar yapmıştır. 1906'da Kolejden iki öğretmen bir yıllığına Arapça, Kimya ve Matematik üzerine yüksek lisans yapmak

⁵⁴⁰ Smith, a.g.m., s. 224. Stone, (1977), a.g.m., s. 12.

⁵⁴¹ A.B.C.F.M., Reel, 667, No: 139.

⁵⁴² A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 269.

⁵⁴³ A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 232, Riggs, a.g.e., s. 170.

⁵⁴⁴ A.B.C.F.M., Reel, 652, No: 467.

⁵⁴⁵ A.B.C.F.M., Reel, 652, No: 468.

⁵⁴⁶ A.B.C.F.M., Reel, 646, No: 386.

üzere Beyrut'taki Suriye Protestan koleji'ne gitmişlerdi.⁵⁴⁷ Bu öğretmenlerin yerlerinin Antep'teki Türk öğretmenler tarafından doldurulduğu belirtilmektedir.⁵⁴⁸

Kolej'de ilk zamanlarda Tıp (Doktorluk, Dişçilik ve Eczacılık), Ekonomi, Edebiyat ve Matbaacılık bölümleri bulunmaktaydı.⁵⁴⁹ Daha sonra kolejin, ziraat, ticaret, eğitim, inşaat ve maden mühendisliği, hukuk gibi alanlarda da eğitim vermesi kabul edilmiştir. Bu alanlardan mezun olanlara Osmanlı Devleti'nin yapmış olduğu sınavlara girme hakkı tanınmış ve bu sınavlarda başarılı olanlar resmi olarak görev yapma yetkisine sahip olmuşlardı. Misyonerler bu durumun Kolej mezunlarına büyük bir avantaj sağladığını, Kolejde Türkçe eğitim yapmanın da bu sınavlarda elde edilen başarıyla kendini gösterdiğini belirtmektedirler.⁵⁵⁰

Board kaynakları bile bazen kolejdeki eleman sayısı konusunda farklı bilgiler içermektedir. Örneğin 1900'de 11 kişiden bahsedilmekte ve bunlardan 7'si profesör (yalnızca ikisi Amerikalı, birisi başkan), 4'ü öğretmendir. Bu 4 profesör ve 1 öğretmenin Amerika'da çalıştığı ve 1 Profesörün de Fransa'da çalıştığı belirtilmektedir.⁵⁵¹ Başka bir belgede ise 1900 yılında Medikal ve Akademi bölümünde 5 Amerikalı ve 1 Ermeni profesörün bulunduğu ifade edilmektedir.⁵⁵² 1908–1909 yılına gelindiğinde kolejde 4 sürekli Profesöre ek olarak 2 asistan profesör ve 1 öğretmen, 5 eğitmen, 3 deneyimli asistan ve hastane kısmından da 2 doktorun okuldaki derslere girdiği belirtilmektedir. Kolejden mezun olan Levon Roubian'ın, Hazırlık Bölümü'nde derslere girdiği, toplam öğretim elamanının 19

⁵⁴⁷ A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 268.

⁵⁴⁸ A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 272.

⁵⁴⁹ Barlas, (1971), a.g.e., s. 25.

⁵⁵⁰ Stone, (1977), a.g.m., s. 13.

⁵⁵¹ A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 232.

⁵⁵² A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 456.

olduğu, bunların 16'sının Ermeni, 2'sinin Amerikalı, 1'inin de Suriyeli olduğu ifade edilmektedir.⁵⁵³ Burada özellikle Ermeni elemanların sayısının arttığı açıkça görülmektedir.⁵⁵⁴

Board kaynaklarında, 11–12 Ocak 1911'de yapılan, aralarında başkan Merrill, Sarkissian, Nazarian, Knadjian, Shirajian, Goodsell ve Haroutunian da katıldığı toplantıda, bir teknik bölümünün açılmasının istendiği belirtilmektedir.⁵⁵⁵ 1912 yılında Türkçe derslerini vermek üzere Şefik Bey, 50 lira maaşla işe alınmıştır.⁵⁵⁶ Abdülkadir Kemali Efendi'nin Mart ayında ayrılması üzerine, Osmanlı Hukuk Fakültesi mezunu Celal Efendi'nin, Kolej'de çalışmaya başladığı belirtilmektedir.⁵⁵⁷ Böylece bu yıllarda az da olsa kolejde Müslümanların da ders verdiği görülmektedir.

1911–1912 yılında bir ekonomik krizin söz konusu olduğu ve bu nedenle bu dönemde 4 öğretmenin görevine son verildiği dile getirilmektedir. Ancak yine bu dönemde koleje teknik bölümün yanı sıra, tarım bölümlerinin de eklenilmesinin düşünüldüğü ifade edilmektedir. Bunun nedeni özellikle koleje Müslüman öğrencilerin geldiği bir dönemde, ekonomik nedenlerle *evangelist* çalışmaların sekteye uğramasının misyonerlik adına olumsuz sonuçlar doğuracağı şeklinde ifade edilmektedir.⁵⁵⁸

⁵⁵³ A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 339.

⁵⁵⁴ A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 229.

⁵⁵⁵ A.B.C.F.M., Reel, 666, No: 57, 59.

⁵⁵⁶ A.B.C.F.M., Reel, 666, No: 87.

⁵⁵⁷ *Central Turkey College The Year Before The War*, College Press, 1914, s. 8.

⁵⁵⁸ A.B.C.F.M., Reel, 666, No: 182.

III. 2. 3. 2. Ders Programı

Merkezi Türkiye Koleji'nde Bilimler Bölümü'nde eğitim-öğretim süresi dört yıldır. Bu bölüme kabul edilmek için, İngilizce, Türkçe, aritmetik, cebir, geometri ve fizyoloji sorularından oluşan sınavı geçmek gerekiyordu. Stone, Merkezi Türkiye koleji'nde uygulanan müfredatı diğer Amerikan kolejlerinde olduğu gibi çok katı olarak değerlendirmektedir.⁵⁵⁹ Kolejde seçmeli dersin bulunmaması eleştirilerin temel nedenlerinden biriydi. Dil öğretimi ve fen bilimleri, programın çekirdeğini oluşturmaktaydı. Elbette, program dinsel eğitimle de desteklenmekteydi. Okulun müzik, fen ve konuşma sanatına (*rhetoric*) olan vurgusu onu yerli ve Avrupalı rakiplerinden farklı kılmıştır.

Kolejin 1901 yılı katalogunda Bilimler Bölümü'nün ders programı aşağıdaki gibidir.

Tablo 7: Merkezi Türkiye Koleji'nin Bilimler Bölümü Ders Programı (1901).

Dersler (Course)	Birinci Sınıf (Freshman)	İkinci Sınıf (Sophomore)	Üçüncü Sınıf (Junior)	Son Sınıf (Senior)
Hıristiyanlık Öğretimi	Act and Epistles 18 (2)	İncil Çalışmalarına Giriş 18(2)	İlmihal 18(2)	Hıristiyanlığın Kanıtları 18(2)
Fen Bilimleri		Fizik 36(3)	Kimya 18(3) Astronomi 18(3)	Maden Bilimi 12(3) Jeoloji 24(3)
Matematik	Geometri 18(4) 18(3)	Trigonometri 18(3)	Mekanik 18(3)	
Biyoloji	Botanik 18(3)	Zooloji 18(4)	Fizyoloji 18(3)	Biyoloji Semineri 9(2)
Tarih	Antik Tarihi 18(3)	Orta Çağ ve Modern Tarih 36(3)	XIX. yy. Tarihi 18(3)	Tarihin Anlamı 18(2)
Felsefe			Psikoloji-Mantık 36(3)	Felsefe Bilimi 18(3)
Ekonomi		Muhasebe 18(3)	Türk Kanunları	Politik Ekonomi 18(5)

⁵⁵⁹ Stone, (1977), a.g.m., s.14

			18(4)	
Filoloji I	Türkçe 27(3)	Türkçe 9(3)	Türkçe 9(3)	
Filoloji II	Ermenice 27(3)	Ermenice 9(3)	Ermenice 9 (3)	
Filoloji III	İngilizce 36(3)	İngilizce 18(3)	İngilizce 9(3)	
Filoloji IV	Fransızca 36(3)	Fransızca 36(3)	Fransızca 36(3)	Fransızca 36(4)
Filoloji V				Yunanca 36(4)
Konuşma Sanatı	36 (1)	36 (1)	36 (1)	36 (1)
Müzik	36 (2)	36 (2)	36 (2)	
Tez Çalışması				Tez çalışmaları

Kaynak: *Catalouge of Central Turkey College at Aintab*, Presses of H. Matteosian Bible House Constantinople, 1901, s. 17.

1900 yılında yapılan toplantıda okul yönetimi Board yöneticilerinden okul programında değişiklik yapılmasını istemiştir. Bir sonraki yıl için özellikle Fransızca ve İngilizce dil sınıflarında konuşma ve yazma derslerine önem verilmesi ayrıca vurgulanmıştır. Yine kolej ve Hazırlık Hölümü'nün ayrılması istenmiş ise de ek yük getireceği için bu düşünce ertelenmiştir.⁵⁶⁰ Başlangıçtaki programdan sonra doğru gidildikçe Kolejde dil öğretiminin arttığı görülmektedir. Hıristiyanlık eğitimi kolejin ilk sınıfından son sınıfına kadar devam etmiştir. Dil eğitiminde Türkçenin yanı sıra Ermenice, İngilizce ve Fransızcaya ek olarak Yunanca dersinin de verildiği görülmektedir. Modern Yunanca derslerinin verilmesi, misyon cemaati arasında iletişim sağlamaya yönelik girişimler olarak değerlendirilmektedir.⁵⁶¹ Son iki yıl içerisinde felsefe dersinin de okutulduğu, ekonomi, tarih ve fen derslerinin de kolejde temel dersler arasında yer aldığı görülmektedir. 1901 yılına ait ders programında dinsel eğitimin de belirgin bir biçimde yoğunluk kazandığı anlaşılmaktadır. Bu ders programının 1914 yılında kolejin bir üniversite olarak Osmanlı hükümetince kabul edilmesine kadar pek değişmeden devam ettiği anlaşılmaktadır. Kolej 1914

⁵⁶⁰ A.B.C.F.M., Reel, 652, No: 702.

⁵⁶¹ *Central Turkey College The Year Before The War*, College Press, 1914, s. 17.

yılındaki program değişikliğinde son sınıf öğrencilerine düzenli pedagoji dersleri verilmeye başlanmıştır. Alt sınıflarda ise fen ve İngilizce eğitimi bir arada yapılmaktaydı. Bu eğitimde fizyoloji ve botanik konusunda yazılmış basit İngilizce ders kitapları da kullanılıyordu.

Ancak, kolejin çok çeşitli bir ders programına sahip olmasına rağmen, kullanılan ders araç-gereçlerinin yetersiz olduğu anlaşılmaktadır. Bu da bazı eleştirilere yol açmıştır. Örneğin Massachusetts'den Antep'e gelen bir ziyaretçi koleje ilgili şunları ifade etmektedir: *"...benim gözüme çarpan ilk nokta kolejdeki araç gereçlerin yetersiz oluşuydu. Buraya gelirken aklımda Harvard veya Dartmouth enstitüleri gibi özelliklere sahip bir kolej düşünüyordum ancak gördüm ki bu okul araç gereç bakımından Amerika'daki lise düzeyindeki okullar gibiydi."*⁵⁶²

Amherst Koleji ve Yale Theology Seminary'den mezun olan Aziz Hovannes Krikorian için Goodell, Profesör olarak 1883'te Felsefe Kürsüsü'nü (*A Chair of Moral and Intellectual Philosophy*) oluşturdu.⁵⁶³ Kolejde, kimya laboartuarı 48 öğrenciye hizmet vermekteydi.⁵⁶⁴ Kolej'de diploma sadece dersleri başarılı olan, doğrudan, bütünlemesiz geçen öğrencilere verilmekteydi. Ayrıca, dördüncü sınıfı bitirmiş, fakat mezuniyet için tüm şartları sağlayamamış öğrencilere yeterlik sınavlarını geçmeleri durumunda veya buna eşdeğerlik sağlamaları

⁵⁶² Stone, (1977), a.g.m., s. 15

⁵⁶³ Stone, (1977), a.g.m., s. 16.

⁵⁶⁴ A.B.C.F.M., Reel, 667, No: 140.

durumunda diplomaları verilmekteydi.⁵⁶⁵ Türk hükümeti tarafından onaylanan lise düzeyindeki bir diploma da öğrencilere verilmekteydi.⁵⁶⁶

III. 2. 4. Bitirme Tezleri

Merkezi Türkiye Koleji'nde dördüncü sınıf öğrencileri derslerdeki başarılarının yanı sıra bitirme tezini de vermek zorundaydı. Öğrenciler belirledikleri konularda, okul yönetiminin de onayını alarak çalışmalar yapmaktaydılar.

Örneğin 1913–1914 yılında son (*senior*) sınıf öğrencilerinin tez konuları aşağıdaki çizelgede görülmektedir.⁵⁶⁷

Tezin Konusu	Tezin Konusu
Urfa'nın Dinsel Tarihi	Feminizm
Urfa Ermenilerinin Lehçe ve Gelenekleri	Türkiye'de Hapishaneler
Urfa'da Çocuk İşçiler	Tröstler
Urfa'da El İşi	Türklerde Sosyal Yaşam
Harran ve Orada Yaşayanlar	Makineler
İbrahim Paşa	Dervişlerin Mevlevi Kuralları
Ermeni Müziği ve İlahiler	Ermeni Irkı'nın Psikolojisi
Karl Marx ve Öğretisi	Çerkezler
Türkiye'deki Yaygın Batıl İnançlar	Türkiye'deki Alman Enstitüleri
Akdamar Kilisesi ⁵⁶⁸	Türk İtalyan Savaşı
Karkamış ve Hititler	Kapitülasyonların Başlangıcı
Ermenilerin Entelektüel Gelişim Tarihinde Felsefenin Yeri	Bahaizm'in Hıristiyanlıkla Karşılaştırılması ve Eleştirisi
Antep'in Bina İnşaatında Kullanılan Taşlar ve Taş Kesim Endüstrisi	Zeytin'in Şimdiki Ekonomik Durumu ve Geleceği
Rus Hükümetinin Ermenilere Yönelik Politikası (1828–1913)	

Çizelgede görüldüğü gibi tez konularının seçiminde bazı faktörler göze çarpmaktadır. Bir yanda son derece yerel ve etnik içerikli konular yer alırken, diğer

⁵⁶⁵ *Catalogue of Central Turkey College at Aintab*, Presses of H. Matteosian Bible House Constantinople, 1901, s. 10.

⁵⁶⁶ A.B.C.F.M., Reel, 667, No: 143.

⁵⁶⁷ *Central Turkey College The Year Before The War*, College Press, 1914, s. 19.

⁵⁶⁸ Stone, (1977), a.g.m., s. 27.

yandan dinsel konular yanında dünya ekonomik yapısı ve ideolojiler üzerindeki çalışmalar da dikkat çekmektedir. Bu durumun misyonerlerin Kolej'in yerel bir kurum niteliği taşıması doğrultusundaki politikalarıyla çok da örtüşmediği düşünülebilir. Ancak Kolej'de hazırlanan bitirme tezlerinin tümüyle ilgili bilgiye sahip olunamadığı düşünüldüğünde bu konuda kesin bir yargıya varmak zordur.

III. 2. 4. 1. Tıp Bölümü

Misyon çalışmalarının daha etkin olması için kolejle bağlantılı olarak bir Tıp Bölümü'nün de açılması istenmekteydi. Beyrut'taki Suriye Protestan Koleji Tıp Bölümü'nün başarısı, Türkiye'de de bu çalışmaların verimli olacağını akla getirmiştir.

1876'da misyonerler Antep'te bir dispanser açmışlardı. Bu kurum, Tıp Bölümü'nün açılışının ilk basamağını oluşturmuştur.⁵⁶⁹ Tıp Bölümü'nün açılış yılı konusunda da farklı görüşler bulunmaktadır. Bu görüş sahiplerinden Barlas, Kolej'in Tıp Bölümü'nün 3 Ocak 1876 yılında öğretime başladığını,⁵⁷⁰ ancak başka bir eserinde ise bu tarihi 1877 yılının sonu olarak vermektedir.⁵⁷¹ Kocabaşoğlu ise 1877 yılını vermekte ve bu ilk yılda 14 öğrencinin öğrenim gördüğünü belirtmektedir.⁵⁷² Baytop da Kocabaşoğlu ile aynı görüşü paylaşarak, bölümün 1877 yılında 14 öğrenci ile eğitime başladığını yazmaktadır.⁵⁷³ Riggs ise Tıp Bölümü'nün 5 öğrenci ile öğretime başladığını ifade etmektedir.⁵⁷⁴ Tıp Bölümü'ne devam eden hekim, eczacı

⁵⁶⁹ A.B.C.F.M., Reel, 646, No: 379.

⁵⁷⁰ Barlas, (1971), a.g.e., s. 23.

⁵⁷¹ Barlas, Uğuroğlu, "Merkezi Türkiye Koleji Tıp Fakültesi Müfredat Programı", *Gaziantep Kültür Dergisi*, C. 11. S. 126, 10 Haziran, Gaziantep, 1968, s. 129.

⁵⁷² Kocabaşoğlu, (2000), a.g.e., s. 146.

⁵⁷³ Baytop, a.g.e., s. 21.

⁵⁷⁴ Riggs, a.g.e., s. 36.

ve diş hekimleri birçok dersi birlikte yapmakta, öğretimde de Yale Üniversitesi'nin ders programı uygulanmaktaydı.⁵⁷⁵ Kolej'in Tıp Bölümü, Amerikan Hastanesi'nin eleman ihtiyacının karşılanmasında önemli bir görevi üstlenmiştir.

Tıp Bölümü'nün açılışından bir yıl sonra Gregoryen Ermenilerin, okulda kadavra üzerinde öğretim yapıldığı şeklindeki şikâyeti üzerine, bölüm kısa bir süre eğitime ara vermiştir. Antepçilerin, Antepçili olan Maarif Nazırı Münif Paşa'ya durumu bildirmesi üzerine sorun çözülmüştür.⁵⁷⁶ 21 Ocak 1881'de Boston'daki yıllık toplantıda, Merkezi Türkiye Koleji Mütevelli Heyeti tarafından cerrahi deney konusunda benimsenen tutanakta şu ifadelere yer verilmekteydi.

Merkezi Türkiye Koleji'nin Board Mütevelli Heyeti, Avrupa ve Amerika'daki Tıp kolejlerinde yapılan kadavra uygulamasının Merkezi Türkiye koleji'nin Tıp Bölümü'nde de uygulanabilirliği konusunda şu kararları benimsemişlerdir: 1. Avrupa ve Amerika'da yapılan kadavra uygulamasındaki artışa üzüldüklerini belirterek, böyle bir uygulamanın insanların duygularını körleştirerek, insan kalbini acımasızlaştırdığını ileri sürmektedirler. 2. Merkezi Türkiye koleji'nin hem Hıristiyan kaynaklı hem de bilimsel yöntemlerle eğitim veren bir kurum olmasını amaçladığımız için, yerel Board yöneticilerinden bu konuda gerekli hassasiyeti göstermelerini istiyoruz.⁵⁷⁷

1879 yılında Kolej'in başkanı Dr. Trowbridge, koleje ilginin yoğun olduğunu ancak maddi sorunların da yaşandığını belirterek bu konuda şunları ifade etmektedir:

Diyarbakır'dan iki adam Tıp Bölümü'nde okumak için geldi. Biri eşini ve üç çocuğunu da getirdi. Diğeri Eğin'den geldi. Çeşitli sebepler yüzünden, geçen sene üç dört kişi Tıp Bölümü'nden ayrılmak zorunda kaldı. Ancak Dr. Sewney, bu sene sınıfında 15 kişinin olacağını söyledi. Bu 15 öğrenci bu sene 75 lira ödeyecek ve okula maddi yük

⁵⁷⁵ Hasan Yelken, "Gaziantep Amerikan Koleji (Central Turkey College)", *Alleben Dergisi*, 1/3, Gaziantep, 1997, s. 31.

⁵⁷⁶ Barlas, (1992), a.g.m., s. 131.

⁵⁷⁷ A.B.C.F.M., Reel, 646, No: 382, 383, 384, 386.

getirmeyecektir. Bunu söylememin sebebi, en az bir Tıp profesörüne ihtiyaç duyduğumuzu vurgulamaktır.⁵⁷⁸

Kolejde hekimliğin yanı sıra eczacılık ve dişçilik bölümleri de bulunmaktaydı. Bu bölümler Tıp Bölümü içerisinde hekimlik çalışmalarıyla birlikte yürütülmekteydi. Eczacılık öğretiminin süresi 3 yıldır. Ders programı ise Birinci Sınıf: Botanik, kimya; İkinci Sınıf: Kimya, analitik kimya ve tıp müfredatı; Üçüncü Sınıf: Pratik eczacılık gibi dersler görülmekteydi.⁵⁷⁹

Bu arada Antep'te eczacılığın tarihinin 1820'lere kadar dayandırıldığı anlaşılmaktadır. Söz konusu bu dönem de eczacıların diplomalarının olmadığı ve devrin ilkel olanakları ile halka bitkilerden ilaçlar hazırlayarak verdikleri bazı kaynaklarda belirtilmektedir. Ancak 1877'de Tıp Bölümü kurulunca bir kısım doktorların, eczacılık da yapmaya başladıkları görülmüştür. Bunlar hastaları muayene edip, gereken ilaçları da kendileri hazırlamaktaydı. Bu uygulamanın bazı halk kültürüne de yansımaları olmuştur. "*Hekim bir havan ve bir yalandan ibarettir*" şeklinde Antep'e özgü bir deyiş özelliği kazandığı vurgulanmaktadır.⁵⁸⁰ Diplomalı eczacılar genellikle Ermenilerden oluşmaktaydı. Bu dönemde Antep'in tanınmış eczacıları olarak, Artin Hekim, Eczacı Karabet Hekim, Toros Hekim, Deli Hekim ve Dr. Stilinoğlu'nun adı geçmektedir. Bu eczacıların yanı sıra Eczacı Sabis, Eczacı Manuel Kendirciyan, Eczacı Samuel Hekimyan, Dr. Habip'in oğlu Eczacı Puzant, Eczacı Topal Asador, Eczacı Nursis, Eczacı Dikvan, Eczacı Annikyan ve Eczacı Musa Efendi'nin de şehirde hizmet verdiği belirtilmektedir. Adlarından da anlaşıldığı gibi bu eczacıların büyük bir çoğunluğunu Ermeniler oluşturmaktaydı. Türklerin ise

⁵⁷⁸ *The missionary Herald*, vol:75, 1879, s. 61.

⁵⁷⁹ Baytop, a.g.e., s. 35.

⁵⁸⁰ Barlas, (1999), a.g.m., s. 64.

daha çok 1922'den sonra Antep'te eczacılık yapmaya başladıkları anlaşılmaktadır.⁵⁸¹ Amerikan Board Dr. H. Lee Norris'i, diş hekimlerini, eczacıları ve tıpcıları eğitmek üzere Antep'e göndermiş ve ona İngiltere'den gelen birkaç hemşire de yardım etmiştir.⁵⁸²

İlk andan itibaren Tıp Bölümü, Kolejin önemli bir yapı taşı oluşturmuştur. 1886 yılında Dr. Sewny'nin yerine gönderilen Dr. Fred D. Shepard, bölümün kapanmaması için Türk, Yahudi ve Ermenilerden para desteği sağlamaya çalıştı ise de Thowbridge'in ölümüyle bölüm kapanmak zorunda kalmıştır. Bu tarihe kadar Tıp Bölümü'nden 21 doktorun mezun olduğu belirtilmektedir.⁵⁸³ Bölümün kapanmasından sonra Beyrut'taki Suriye Protestan Koleji buradaki tıp öğrencilerini yarı fiyatına kabul etmiştir.⁵⁸⁴ Tıp Bölümü'nün kapanmasına rağmen Hastanenin çalışmalarına devam ettiği anlaşılmaktadır.⁵⁸⁵

Fred Goodsell, 1880 yılında kolejdaki ilk 7 mezundan birinin tıp öğrencisi olduğunu belirtmektedir.⁵⁸⁶ 1883–1884 öğretim yılında 18,⁵⁸⁷ 1884–1885 öğretim yılında da 19 öğrencinin Tıp Bölümü'nde eğitim gördüğü anlaşılmaktadır.⁵⁸⁸ Bunlar arasında Halep'teki modern hastanenin kurucusu olan Dr. Altoonian, Antep'te tıp çalışmaları yapan Dr. Habib Nazarian ve Antep'teki Amerikan

⁵⁸¹ Barlas, (1999), a.g.m., s. 67.

⁵⁸² Stone, (1977), a.g.m., s. 16.

⁵⁸³ Riggs, a.g.e., s. 40. Goodsell, a.g.m., s. 15. Türkiye'de Gaziantep'te Tıp Çalışmaları (1847-1979), Daktilo Edilmiş Metin, Amerikan Board Kütüphanesi, İstanbul.

⁵⁸⁴ *Catalogue of Central Turkey College at Aintab*, Presses of H. Matteosian Bible House Constantinople, 1901, s. 5.

⁵⁸⁵ A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 456.

⁵⁸⁶ Fred Field Goodsell, "Shepard of Aintab The Beloved Physician", Envelope Series, vol. XIX, July, no. 2, Boston, 1916, s. 12.

⁵⁸⁷ A.B.C.F.M., Reel, 646, No: 130. Reel, 673, No: 800.

⁵⁸⁸ A.B.C.F.M., Reel, 673, No: 804.

Hastanesi'nde cerrah olan Dr. Hovsep Bezjian da bulunmaktaydı.⁵⁸⁹ Bu kişiler Türkiye'nin önemli kentlerinde çalışmalarda bulunmuşlardır. Bunlardan birkaçının da Amerika'ya gittiği anlaşılmaktadır.⁵⁹⁰

Tıp Bölümü'nün kapanmasını önlemek amacıyla Dr. Shephard, zengin Türk, Ermeni ve Yahudilerden yardım topladıysa da ekonomik sıkıntılar aşılamamıştır.⁵⁹¹ 1880'lerin ortasından itibaren maddi sorunların yaşanması bölümündeki öğrenci sayısını da etkilemiş ve 1887'de bu bölümde 7 öğrenci kalmıştı. Dr. Trowbridge'nin 1887'de Antep'ten yazdığı rapora göre, iş hayatındaki durgunluk yüzünden birçok aile, kendilerine yardımcı olmaları için çocuklarını okuldan almışlardı. Dr. Shepard ve eşinin, hastane ve Tıp Bölümü'ne maddi destek sağlamak için daha zengin ve kalabalık bir şehir olan Halep'e gittiği, burada hasta tedavi ettikleri ve topladıkları parayı da Antep'e getirdikleri belirtilmektedir. Antep halkının da 1887 yılının Ocak ayında Hastaneye 800 dolar yardım yaptığı ve bağış yapanlar arasında Müslümanların da bulunduğu ifade edilmektedir.⁵⁹² 1887'de bağışların yetersizliği nedeniyle öğretime ara verilmiş,⁵⁹³ 1888'de ise Trowbridge'in ölümüyle Tıp Bölümü'nü yaşatma umutları iyice kaybolmuştur. 1886 yılında Tıp Bölümü'nün son sınıfının Beyrut'a gönderilmesinin ardından, 1889 yılında da bölümün tamamı Beyrut'a taşınmıştır. Daha sonra Protestan çalışmalarına destek sağlamak için Dr. Shepard tarafından Tıp Bölümü tekrar açılmak istenmiş ise de bu gerçekleşmemiştir.⁵⁹⁴

⁵⁸⁹ Riggs, a.g.e., s. 40.

⁵⁹⁰ A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 232.

⁵⁹¹ Riggs, a.g.e., s. 38.

⁵⁹² *Missionary Herald*, Volume 84, 1888, s. 354.

⁵⁹³ *Missionary Herald*, "Central Turkey Mission", volume 108, December, 1912, s. 576.

⁵⁹⁴ A.B.C.F.M., Reel, 668, No: 43.

Tıp Bölümü'nden mezun olanların konusunda farklı bilgiler bulunmaktadır. Stone, 12 yılda 21 öğrencinin Tıp Bölümü'nden mezun olduğunu belirtirken,⁵⁹⁵ Barlas, Tıp Bölümü'nden 1880'de 21 öğrencinin mezun olduğunu ve 7'sinin hekim olduğunu belirtmektedir.⁵⁹⁶ Barlas'ın kaynak vermeden verdiği bu sayılara diğer kaynaklarda rastlanılmamaktadır. Baytop, 1880'de mezun olanların muhtemelen dış hekimliği ve eczacılıktan mezun olanlar olabileceğini belirtmektedir.⁵⁹⁷ O, bu tezini Tıp Bölümü'nün 1877 yılında açılmış olması ve bu bölümlerin üç yıl olmasına dayandırmış olmalıdır. Yine Baytop, Merkezi Türkiye Koleji bünyesinde oluşturulan Tıp Bölümü'nde, 12 yılda 125 tıp mensubunun yetiştirildiğini ifade etmektedir.⁵⁹⁸ Bu rakamlarda da bir yanlışlık olmalıdır çünkü Board kaynaklarında bu bilgilere rastlanılmamaktadır. Fred F. Googsell, 1888 yılına kadar 21,⁵⁹⁹ Kocabaşoğlu ise 1887 yılına kadar bu bölümden 18 öğrencinin mezun olduğunu belirtmektedir.⁶⁰⁰ Yine Barlas bir eserinde, 1872 yılından 1896 yılına kadar Tıp Bölümü ve diğer yüksek bölümlerden 25 yılda 258 öğrencinin diploma aldığını, bunların 56'sının tıp fakültesinden, 38'sinin eczacılık bölümünden ve 29'unun da dış hekimliğinden mezun olduğunu belirtmektedir.⁶⁰¹ Kolej 1876 yılında açıldığına göre, verilen bu bilgilerde de bir yanlışlık söz konusudur. Hasan Yelken, 1896 yılına kadar kolejden 33 dış hekiminin diploma aldığını ve Türkiye'de ilk dış hekimliği eğitiminin bu kolejde verildiğini ifade etmektedir.⁶⁰² Kolej 1914 yılı katalogunda

⁵⁹⁵ Stone, (1977), a.g.m., s. 17.

⁵⁹⁶ Barlas, (1992), a.g.m., s. 131.

⁵⁹⁷ Baytop, a.g.e., s. 23.

⁵⁹⁸ Baytop, a.g.e., s. 13.

⁵⁹⁹ Goodsell, a.g.m., s. 15.

⁶⁰⁰ Kocabaşoğlu, (2000), a.g.e., s. 144.

⁶⁰¹ Barlas, (1992), a.g.m., s. 132.

⁶⁰² Yelken, a.g.e., s. 30.

verilen bilgilere göre, 1880'den 1914 yılına kadar kolejden mezun olanların 91'nin tıp, 20'sinin eczacılık, 4'ünün de dişçilik yaptığı belirtilmektedir.⁶⁰³

III. 2. 4. 2. Ders Programı

Beyrut'taki Suriye Protestan Koleji Tıp Fakültesi, Cenevre Üniversitesi Tıp Fakültesi, Yale ve Columbia Üniversitelerinin Tıp Fakülteleri, Merkezi Türkiye Koleji'nin verdiği B.A. (lisans) derecesini kabul etmekteydiler.⁶⁰⁴ Tıp Bölümü'nde Yale Üniversitesi'nin ders programı uygulanmaktaydı. 1880 yılında Tıp bölümünde okutulan dersler şunlardı:⁶⁰⁵

Birinci yıl (*Freshman*) : Anatomi, Botanik, Kimya, Pratik Anatomi, Fizyoloji.

İkinci yıl (*Sophomore*) : Anatomi, Analitik Kimya, Fizyoloji, Tedavi, Genel Patoloji, Pratik Kimya, Pratik Anatomi, Klinik Çalışması.

Üçüncü yıl (*Junior*) : Teşhis ve Uygulama, Sindirim ve Solunum Yolları ve Dolaşım Hastalıkları, Cildiye, Genel Cerrahi, Doğum Bilgisi, Klinik ve Hastanede Çalışma, Pratik Eczacılık.

Dördüncü yıl (*Senior*) : Tedavi, Cerrahi, Humma ve Ateşli Hastalıklar, Sinir Hastalıkları, Üreme Organları ve İdrar Yolları Hastalıkları, Batın Cerrahisi, Çocuk Hastalıkları, Göz ve Kulak, Jinekoloji, Adli Tıp, Klinik ve Hastanede Çalışma.

⁶⁰³ *Central Turkey College The Year Before The War*, College Press, 1914, s. 38.

⁶⁰⁴ Ünsal, a.g.m., s. 39.

⁶⁰⁵ Baytop, a.g.e., 21. Barlas, (1971), a.g.e., s. 36. Kocabaşoğlu, (2000), a.g.e., s. 147. Yelken, a.g.m., s. 29.

Tıp Bölümü'nün ders programı Trowbridge'nin 22 Şubat 1886 yılına ait raporuna göre aşağıdaki tabloda görüldüğü gibidir.

Tablo 8: Merkezi Türkiye Koleji Tıp Bölümü Ders Programı (1886).

I. Sınıf (Freshman)	II. Sınıf (Sophomore)	III. Sınıf (Junior)	IV. Sınıf (Senior)
Anatomi	Anatomi	Tıp Pratiği ve Fiziki Muayene	Tıp Pratiği
Histoloji	Fizyoloji	Genel Cerrahi	Kadın Doğum
Biyokimya	Histoloji	Tıbbi Bitkiler Bilimi	Göz Hastalıkları
Dissection	Materia Medica	Üroloji	Kulak Hastalıkları (<i>Otoloji</i>)
	Genel Patoloji	Hastane Uygulaması	Pratik Anatomi
	Eczacılık		Adli Tıp
	Dissection		Hijyen
			Hastane Uygulaması

Kaynak: A.B.C.F.M., Reel, 646, No: 540.

İki program arasında büyük farklılıklar olmamakla birlikte bazı değişikliklerin olduğu görülmektedir. Birinci sınıfta temel derslerle başlayan eğitimin tabloda görüldüğü gibi ileriki yıllarda alanlar bazında yoğunluk kazanmaktadır. Hastanenin varlığı uygulama dersleri açısından önemli bir avantaj sağlamaktaydı. Tıp Bölümü'nde bir üst sınıfa geçebilmek için yılsonu sınavlarında başarılı olmak gerekiyordu. Son sınıfı başarı ile tamamlayanlara, bir hastalık hakkında tez konusu

verilmekte ve tez çalışmasında da başarılı olan öğrenci diploma almaya hak kazanmaktaydı.⁶⁰⁶

III. 3. Merkezi Türkiye Koleji'nin Öğrenci İstatistikleri

III. 3. 1. Kolejde Okuyan Öğrencilerin İstatistikleri

Board kaynakları ve diğer bazı kaynaklarda 1876-1921 yılları arasında bazı dönemlerle ilgili bilgi eksikliği bulunmakla birlikte, Merkezi Türkiye Koleji'ne kaç öğrencinin kayıtlı olduğuna ilişkin bir takım bilgiler elde edilmiştir. Kaynaklardan elde edilen bilgiler aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 9: Kolej'e Devam Eden Öğrencilerin Yıllara Göre Dağılımı (1876-1921).

Öğrenciler							
Yıllar	Hazırlık	Kolej	Tıp	Master	Toplam	Yatılı	Gündüzlü
1876-77	27	11			38 ⁶⁰⁷		
1877-78			14		59 ⁶⁰⁸		
1878-79			12 ⁶⁰⁹		80 ⁶¹⁰		
1879-80			7		80		
1880-81	32	44	12 ⁶¹¹		86 (88) ⁶¹² (87) ⁶¹³		
1881-82	20	53	11		84		
1882-83					94		

⁶⁰⁶ Yelken, a.g.m., s. 32.

⁶⁰⁷ A.B.C.F.M., Reel, 668, No: 35.

⁶⁰⁸ a.g.e.

⁶⁰⁹ Stone, (1977), a.g.m., s. 16.

⁶¹⁰ Stone, a.g.m.

⁶¹¹ Smith, a.g.m., s. 227.

⁶¹² Smith, a.g.m.

⁶¹³ A.B.C.F.M., Reel, 646, No: 147.

1883-84	38	46	18 ⁶¹⁴		102 ⁶¹⁵		
1884-85	51	57	19 ⁶¹⁶		(127) ⁶¹⁷ 142		
1885-86					125		
1886-87					108 (102) ⁶¹⁸		
1887-88	18	53	7		78		
1888-89	29	55			84 (74) ⁶¹⁹		
1889-90	51	47			98		
1890-91	46	48			94		
1891-92	55	44			99		
1892-93					90		
1893-94	54	54			108 ⁶²⁰		
1894-95					127		
1895-96					150 (160) ⁶²¹		
1896-97	75	67			142	41 ⁶²²	101 ⁶²³
1897-98					152		
1898-99	72	85			168	73 ⁶²⁴	95 ⁶²⁵
1899- 1900	46	88			124 (133) ⁶²⁶	52 ⁶²⁷	72

⁶¹⁴ A.B.C.F.M., Reel, 673, No: 800.

⁶¹⁵ a.g.e.

⁶¹⁶ A.B.C.F.M., Reel 646, No: 130.

⁶¹⁷ a.g.e.

⁶¹⁸ A.B.C.F.M., Reel, 646, No: 139.

⁶¹⁹ *Central Turkey College The Year Before The War*, College Press, 1914, s. 9.

⁶²⁰ A.B.C.F.M., Reel, 652, No: 256.

⁶²¹ Smith, a.g.m., s. 227.

⁶²² A.B.C.F.M., Reel, 652, No: 466.

⁶²³ a.g.e.

⁶²⁴ A.B.C.F.M., Reel, 652, No: 468.

⁶²⁵ a.g.e.

⁶²⁶ A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 456.

⁶²⁷ *Missionary Herald*, "Central Turkey Mission, The College", Volume 96, October, 1900, s. 406.

1900-01					135		
1901-02	52	72			124 (129) ⁶²⁸	49 ⁶²⁹	80 ⁶³⁰
1902-03	54	75		2	131		
1903-04	84	80		1	165		
1904-05	77	88		3	168		
1905-06	63	83		12 ⁶³¹	148 (144) ⁶³²	79 ⁶³³	65 ⁶³⁴
1906-07	76	90			(166) ⁶³⁵ 160 ⁶³⁶	83 ⁶³⁷	83 ⁶³⁸
1907-08	80	94		1	175 (196) ⁶³⁹ (178) ⁶⁴⁰	90 ⁶⁴¹	88 ⁶⁴²
1908-09	95	110			205	97	108 ⁶⁴³
1910-11	111	68			179 ⁶⁴⁴		
1911-12	156	88		2	246 ⁶⁴⁵		
1912-13	128	91			219 ⁶⁴⁶		
1913-14	138	94			232 ⁶⁴⁷		

⁶²⁸ A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 261.

⁶²⁹ a.g.e.

⁶³⁰ a.g.e.

⁶³¹ *Missionary Herald*, "Aintab", volume, 102, 1906, April s. 186.

⁶³² A.B.C.F.M., Reel, 661. No: 266.

⁶³³ a.g.e.

⁶³⁴ a.g.e.

⁶³⁵ A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 277.

⁶³⁶ A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 272.

⁶³⁷ A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 277.

⁶³⁸ a.g.e.

⁶³⁹ A.B.C.F.M., Reel, 673, No: 390.

⁶⁴⁰ A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 338-348.

⁶⁴¹ a.g.e.

⁶⁴² a.g.e.

⁶⁴³ a.g.e.

⁶⁴⁴ Central Turkey College The Year Before The War, College Press, 1914, s. 35.

⁶⁴⁵ a.g.e.

⁶⁴⁶ a.g.e.

⁶⁴⁷ a.g.e.

1914-15					100 ⁶⁴⁸		
1915-16					200 ⁶⁴⁹		
1919					400 ⁶⁵⁰		
1921					60 ⁶⁵¹		

Kaynak: A.B.C.F.M., Reel, 668, No: 35.

Tabloda 9’da da görüldüğü gibi Kolej öğrencilerinin kayıtları hakkında kaynaklar arasında tutarsızlıkların olduğu anlaşılmaktadır. Yalnız bu rakamlar öyle birbirinden çok farklı rakamlar değildir. Kolejin yıllık raporları ve konu hakkında bilgi veren kaynaklar incelenirken bazı yıllara ait bilgilerde ayrıntı verilmeyip, sadece o yıla ait toplam öğrenci kayıtları verilmiştir.

Merkezi Türkiye Koleji’nde 1876–1877 yılında toplam 38 öğrencinin öğrenim gördüğü bilinmektedir.⁶⁵² 1878’de kolejde 53 öğrencinin olduğunu belirten Barlas, başka kaynaklarda öğrenci sayısının 85 olarak da verildiğini belirtmektedir.⁶⁵³ Ancak Board kaynaklarında bu yıla ait öğrenci sayısı 59 olarak verilmektedir.⁶⁵⁴ Frank Stone, 1879’da okulda 80 kayıtlı öğrencinin bulunduğu ifade edilmektedir.⁶⁵⁵ 1879 yılına ait bilgilerde kolej öğrencilerinin öğretmen, mühendis, tüccar, tercüman, hukukçu ve editör olmak istedikleri belirtilmektedir.⁶⁵⁶ 1881 yılına ait öğrenci kayıtlarında da farklı rakamlar verilmektedir.

⁶⁴⁸ Stone, (1977), a.g.m., s. 23.

⁶⁴⁹ A.B.C.F.M., Reel, 668, No: 87. Bu rakam net olarak verilmeyip, 200’ün aşamadığı belirtilmektedir.

⁶⁵⁰ Riggs, a.g.e., s. 197.

⁶⁵¹ Stone, (1977), a.g.m., s. 24.

⁶⁵² A.B.C.F.M., Reel, 668, No: 35.

⁶⁵³ Barlas, (1992), a.g.m., s. 130.

⁶⁵⁴ A.B.C.F.M., Reel, 668, No: 35.

⁶⁵⁵ Stone, (1977), a.g.m., s. 16.

⁶⁵⁶ A.B.C.F.M., Reel, 646, No: 379.

1884–1885 eğitim yılına ait raporda Hazırlık Bölümü’nde olanların ortalama yaşı 15, Kolejde olanların 21, Tıp Bölümü’ndekilerin ise 24 olduğu belirtilmektedir.⁶⁵⁷

14 Mayıs 1891 yılına ait raporda o güne kadar kolejdeki toplam öğrenci sayısının 500 dolaylarında olduğu, yine bu dönemde okulda 2 Amerikalı, 4 yerli Profesör ve 2 de yerli eğitmenin bulunduğu anlaşılmaktadır.⁶⁵⁸ 1900 yılına ait bilgilerde 133 öğrencinin kayıt yaptırdığı görülmektedir. Bu rakamın önceki yıldan oldukça az olması yine kolejdeki ekonomik sorunlara bağlanmaktadır. Ayrıca bu dönem Gregoryen Ermeniler arasında okula gidilmemesi için baskılar yapıldığı da ifade edilmektedir.⁶⁵⁹ 1896–97 öğretim yılında yatılı öğrencilerde azalma olması nedeniyle, öğrenci ücretlerinde artırıma gidilmiştir. Bu dönemde özellikle yardım desteklerinde bir azalma olduğu da ayrıca belirtilmektedir.⁶⁶⁰ Ancak 1902–1903 döneminde yatılı bölümde artış olduğu, bu nedenle okulun ambarının yatakhaneye çevrildiği de anlaşılmaktadır.⁶⁶¹

Kaynaklarda öğrencilerin geldikleri aile profili ile ilgili olarak da bazı bilgilere rastlanılmaktadır. Buna göre 1905 yılında kolej öğrencilerinin 144 öğrencinin 44’ünün veya 1/3’inin yetim, 60’ı (3/7) esnaf, 47’si (1/3) ticaret, 22’si (1/6) serbest meslek sahibi, 6’sı kamu görevlisi, 5’i çiftçi, 4’ünün velisinin ise düzenli bir işe sahip olmadığı anlaşılmaktadır.⁶⁶²

⁶⁵⁷ A.B.C.F.M., Reel 646, No: 130.

⁶⁵⁸ A.B.C.F.M., Reel, 653, No: 540.

⁶⁵⁹ A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 456.

⁶⁶⁰ A.B.C.F.M., Reel, 652, No: 467.

⁶⁶¹ A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 261.

⁶⁶² A.B.C.F.M., Reel, 661. No: 266.

Merkezi Türkiye Koleji'nin, Hazırlık Bölümü'nde 27, Kolej Bölümü'nde 11, toplam 38 öğrenci ile eğitime başladığı görülmektedir. 1913-14 yılına gelindiğinde bu rakam Hazırlıkta 138, Kolejde 94, toplam öğrenciye ulaşılmıştır. 1911-12 yılında okul, 246 öğrenci ile en yüksek sayıya ulaşmıştır. Ancak yukarıda verdiğimiz bilgilerde 1919 yılında 400 öğrencinin kayıt yaptırdığı bilinmekle beraber bu rakamın doğruluğu başka kaynaklarda teyit edilememiştir. Frank Stone, 1921'de Kolejin 60 kayıtlı eğitime başladığını ve daha sonra bu sayının 90'ı bulunduğunu, Aralık 1921'de Fransızların Antep'ten çekilmesiyle kolejdeki öğrenci sayısının 40'ın altına düştüğünü belirtmektedir.⁶⁶³

Tablo 9'da Tıp Bölümü'nde 100 öğrencinin öğrenim gördüğü anlaşılmaktadır. Ancak bu tabloda 1885-86 ve 1886-87 yılına ait bilgilere rastlanılamamıştır. Elde edilen bilgilere göre master öğrencilerinin kolejdeki sayısı ise 11'dir. 1921 yılına gelindiğinde Kolejde okuyan öğrenci sayısının yaklaşık 5569 olduğu anlaşılmaktadır.

III. 3. 2. Kolejde Okuyan Öğrencilerin Geldiği Bölgeler

Merkezi Türkiye Koleji'ne kurulduğu tarihten itibaren Osmanlı Devleti'nin birçok bölgesinden öğrenci gelmiştir. Aşağıdaki tabloda elde edilen bilgiler doğrultusunda koleje öğrenci gönderen bölgelerin isimleri verilmeye çalışılmıştır.

⁶⁶³ Stone, (1977), a.g.m., s. 24.

Kaynak: A.B.C.F.M., Reel, 668, No: 35. A.B.C.F.M., Reel, 652, No: 468. A.B.C.F.M., Reel, 652, No: 466. Missionary Herald, "Central Turkey Mission, The College", Volume 96, October, 1900, s. 406. A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 261. A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 338-348. Central Turkey College The Year Before The War, College Press, 1914, s. 35.

Tabloda 10'da da görüldüğü gibi, Osmanlı Devleti'nin birçok bölgesinden koleje öğrenci gelmiştir. Koleje Antep, Maraş, Halep, Urfa, Diyarbakır, Harput, Arapkir, Sivas, Erzincan, Bitlis, Van, Kayseri, Yozgat, Konya, Adana, Niğde, Saimbeyli, Elbistan, İzmir,⁶⁶⁴ Kilis, Kessab, Hasanbeyli, Umraniyeh, Siverek, Eybez, Zeytun, Viranşehir, Beylan, Jibin, Beytaş, Nizib, Alexandria (Mısır), Halep, Van, Silvan (*Farkin*) ve Rakka gibi bölgelerden öğrenci gelmiştir.

Koleje bu kadar çeşitli bölgelerden öğrenci gelmesin de Yatılı Bölüm'ün olması etkili olmuştur. Ayrıca Kilikya Protestan Birliği'nin kolejle olan bağlantısından dolayı bu birlik, kiliselerinde okulun propagandasını yaparak, ailelerden çocuklarını bu okula göndermesini yönünde teşvik etmiştir. Hatta kolejde okuyan öğrencilere de maddi destekler sağlamıştır.

Tabla 10'daki bilgilere baktığımızda en çok öğrenci, kolejinde bu ilde bulunmasından dolayı Antep'ten gelmiştir. Daha sonra Urfa, Maraş gibi yakın illerden de öğrenciler gelmiştir. Suriye ve Mısır gibi yerlerden de öğrencilerin geldiği anlaşılmaktadır.

III. 3. 3. Kolejde Okuyan Öğrencilerin Dinsel Yapısı

Merkezi Türkiye Koleji, bütün dinlere açık olduğunu kuruluş bildirgesinde ilan etmişti. Bu doğrultuda kolejde değişik din ve mezhebe mensup

⁶⁶⁴ A.B.C.F.M., Reel, 673, No: 800.

insanlar, öğrenim görmüştür. Aşağıdaki tabloda edinilen bilgiler doğrultusunda kolejde öğrenim gören öğrencilerin bağlı oldukları dini inanca göre sayıları verilmeye çalışılmıştır.

Tablo 11: Merkezi Türkiye Koleji’nde Okuyan Öğrencilerin Dinsel Yapısı

DİNLER							
Yıllar	Protestan	Gregoryen	Ortodoks	Katolik	Müslüman	Mormon	Diğer
1890-91	75	19					1
1896-97	70	68		1	3		
1898-99	83	78	1	1	4		
1899-1900	80	42	1	1			
1902-03	80	41	1	1			
1905-06	93	48					
1907-08	144	62	1			1	
1908-09	127	66	2		10		
1910-11	158	52			8		
1911-12	154	74			16		2
1912-13	142	71			3		3
1913-14	146	75			8		3

Kaynak: A.B.C.F.M., Reel, 652, No: 75. A.B.C.F.M., Reel, 652, No: 466. A.B.C.F.M., Reel, 652, No: 468. A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 338-348. Central Turkey College The Year Before The War, College Press, 1914, s. 35.

Merkezi Türkiye Koleji bütün ırktan ve dinden olanlara açık olduğunu ifade etmesine rağmen, kolejde baskın olan ırk Ermeni, mezhep ise Protestanlığı. Tabloda verilen rakamlarda da görüldüğü gibi Protestanlar sayı olarak oldukça fazladır. Bu mezhebi ise yine Ermenilerin oluşturduğu Gregoryenler takip etmektedir. Bunların dışında Ortodoks, Katolik, Müslüman ve Mormonlardan da öğrenciler okula kayıt yaptırmışlardır.

1886–1887 eğitim yılı Kolejde Gregoryen Ermenilerin ve Eski Ermeni kilise üyelerinin sayısı 26 kişi olarak verilmekte ve bu sayının eski yıllardan daha

fazla olduğu ifade edilmektedir. Bu da kolejin Gregoryen Ermeni topluluğunun güvenini kazandığının göstergesi olarak değerlendirilmektedir.⁶⁶⁵

14 Mayıs 1891 yılına ait bilgilerde, öğrencilerin 6 ayrı dinden olduğu belirtilmektedir.⁶⁶⁶ Koleje 1896–97 yılında 3 Müslüman öğrencinin kayıt yaptırdığı görülmektedir.⁶⁶⁷ Bir yıl sonra Müslümanların sayısı 4'e çıkmıştı ancak dönem ortasında hükümet emriyle Müslümanların Hıristiyan okullarına gitmeleri yasaklanmıştı.⁶⁶⁸ Müslüman öğrencilerin 1900'lü yıllarda sayılarının arttığı görülmektedir.

Kolejde okuyan öğrencilerden bazıları kiliseye de üye olabilmekteydi. Bu durum kolej yönetimince her zaman teşvik edilmekteydi.⁶⁶⁹ 1912–13 eğitim-öğretim yılında Merkezi Türkiye Koleji'nde kayıtlı öğrenci sayısı 246 olarak belirtilmektedir. Bunların 2/3'sinin Protestan, 1/3'inin Ermeni Gregoryen Kilisesi üyelerinden olduğu,⁶⁷⁰ yine kolejde öğrenim gören öğrenciler arasında Gregoryenler 1/3'i, Protestanlar ise 2/3'yi oluşturmaktaydılar.⁶⁷¹

III. 3. 4. Kolej'den Mezun Olan Öğrencilerin Meslekleri ve Çalıştığı Bölgeler

Şüphesiz ki, kolejin toplumda yarattığı ana etki, mezunları yoluyla olmuştur. Kolej, mezunlarıyla ilişkisini sürekli devam ettirmiştir. Okulda olup biten

⁶⁶⁵ A.B.C.F.M., Reel, 646, No: 139.

⁶⁶⁶ A.B.C.F.M., Reel, 653, No: 540.

⁶⁶⁷ A.B.C.F.M., Reel, 652, No: 466.

⁶⁶⁸ A.B.C.F.M., Reel, 652, No: 468.

⁶⁶⁹ A.B.C.F.M., Reel, 661. No: 266.

⁶⁷⁰ Stone, (1977), a.g.m., s. 22.

⁶⁷¹ *Central Turkey College The Year Before The War*, College Press, 1914, s. 9.

her şey mezunlara bildirilmekteydi. Kolejin mezunları, hem Amerika'da hem de Türkiye'de kariyer yapmışlardır.

Tablo 12: Mezunların Mezuniyet Sonrası Çalışma Alanları ve İkametleri.

Yıllar	1880-84	1885-89	1890-94	1895-99	1900-04	1905-09	1910-14	
MEZUN								Toplam
Yaşayan	22	35	39	46	65	67	71	345
Ölü	10	10	6	11	7	4		48
Toplam	32	45	45	57	72	71	71	393
MESLEK								
Papazlık	7	14	7	8	12	11	10	69
Eğitim	5	7	5	12	14	11	30	84
Tıp	10	9	12	16	14	20	10	91
Eczacılık	2	2	0	3	7	5		20
Dişçilik	1	1	1	0	0	0		4
Hukuk	1	2	0	0	3	1		10
Mühendislik	1	2	3	2	1	1		17
Ticaret	4	6	15	8	17	9		62
Diğer	1	2	2	8	2	4		21
Bilinmeyen					2	9		15
Toplam	32	45	45	57	72	71	71	393
İKAMET								
Türkiye	24	20	19	40	59	47	58	267
Dışardan	8	25	26	17	13	24	13	125

Toplam	32	45	45	57	72	71	71	393
Mezunlar								
Kolej	32	43	45	59	72	69	63 ⁶⁷²	
Tıp	8	11						19
Toplam	40	54	45	59	72	69	63	402

Kaynak: *Central Turkey College The Year Before The War*, College Press, 1914, s. 38.

Tablo 12’de görüldüğü gibi, Akademik mezunların 7/10’si Rahip, öğretmen veya tıpcıdır. Yirmi mezunun, ortalama 2’si papaz, 3’ü öğretmen, 3’ü ticaret ve 4’ü doktor veya eczacı olarak görev yapmaktadır. Mezunların 7/10’si Türkiye’de görev yapmaktadır. Tıp Bölümü mezunları 1880-88’de 21’dir. Bunların 16’sı Türkiye sınırları içersinde yaşamaktadır. Göç sonrası, kolejin birçok mezunu Amerika’ya gitmiştir. Bu okuldan mezun olanların %16’sı İncil’in temsilcisi, %19’u öğretmen, %29’u tıp ve diğer meslekleri seçmişlerdir. Kolej, misyonerler tarafından Yakın Doğu’nun “Oberlin”i olarak tanımlanmaktaydı.⁶⁷³ Mezunların bir kısmı papaz ve öğretmen olarak, diğerleri ise doktor, avukat ve tüccar olarak görev yapmaktaydılar. Merkezi Türkiye Koleji’nde 1880 yılından 1914 yılına kadar yaklaşık 400 öğrenci mezun olmuştur. En fazla mezun olunan yıl 72 öğrenci ile 1900–04 öğretim yılı olmuştur.

Kolejden mezun olanlar şu illerde öğretmen olarak görev yapmışlardır; Maraş, Sivas, Antep, Kilis, Saimbeyli, Kessab, Halep, Guron, Urfa, Siverek, Diyarbakır, Birecik ve Mardin. Ayrıca kolejden mezun olup Protestan aziz olarak çalışanlar şu illerin kiliselerinde görev yapmaktaydılar; Antep, Birecik, Halep,

⁶⁷² Central Turkey College The Year Before The War, College Press, 1914, s. 10.

⁶⁷³ A.B.C.F.M., Reel, 666, No: 538.

Garmouch, Beytaş, Fartuslu, Urfa, Adıyaman, Kessab, Mersin, Suriye, Adana, Maraş, Dörtyol, Talas, Nevşehir, Zeytun, Kahire vb.⁶⁷⁴ Ayrıca Antep kolejinin mezunları Londra, Kahire, Beyrut ve Almanya'nın farklı şehirlerinde de görev yapmışlardır.

1888–89 öğretim yılı raporlarında kolejden mezun sayısı 10 olarak verilmektedir. Bunların 9'unun kilise üyesi olduğu da belirtilmektedir.⁶⁷⁵ 14 Mayıs 1891 yılına ait bilgilerde, Kolejde öğrenci sayısının bugüne kadar yaklaşık 500 olduğu, bu tarihe kadar kolejden 98 kişinin de mezun olduğu belirtilmektedir.⁶⁷⁶ Merkezi Türkiye Koleji'nin 25. yıl dönümü 21 Haziran 1901'de kutlanmıştır. Bu tarihe kadar Kolejden 200 kişinin mezun olduğu belirtilmektedir.⁶⁷⁷

1880–1905 yılları arasında kolejden mezun olan 258 kişiden; 56'sının (yaklaşık 1/5) öğretmenlik, 56'sının (1/5) tıp, 44'nün (1/6) papazlık, 35'inin de (1/7) serbest meslek yaptığı belirtilmektedir.⁶⁷⁸ Burada tıp için verilen 56 kişi içerisinde eczacı ve diş hekimlerinin de belirtilmiş olması muhtemeldir. 1907 yılında Hazırlık Bölümü'nden olan 10 öğrenciye ilk defa diploma verilmiştir.⁶⁷⁹ 19 Haziran 1908 yılında Tıp Bölümü dâhil mezun öğrenci sayısı yaklaşık 325 olarak ifade edilmektedir.⁶⁸⁰ Mezunların üçte ikisinin Türkiye'de yaşamakta olduğu da

⁶⁷⁴ A.B.C.F.M., Reel, 668, No: 36.

⁶⁷⁵ A.B.C.F.M., Reel, 646, No: 147.

⁶⁷⁶ A.B.C.F.M., Reel, 653, No: 540.

⁶⁷⁷ Stone, (1977), a.g.m., s. 19.

⁶⁷⁸ A.B.C.F.M., Reel, 668, No: 531.

⁶⁷⁹ A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 287.

⁶⁸⁰ A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 229.

belirlenmektedir.⁶⁸¹ Bu tabloda Tıp bölümünden 19 öğrencinin mezun olduğu görülmekte ise de toplamda bu sayının 21 olduğu bilinmektedir.

Kolej mezunları bulunduğu bölgelerde önemli etkiler yapmışlardır. Örneğin 1856'da Maraş'ta doğan Aziz Hagop Yerian bunlardan biridir. 17 yaşında okuldan atıldıktan sonra, eğitimini misyon gece okulunda tamamlamış ve Merkezi Türkiye Koleji'nde öğrenimini sürdürmüştür. 1890'da, *Hadjin Home School*'dan mezun olan karısıyla birlikte misyon tarafından Afyon Karahisar'a gönderilmişlerdir. 40.000 nüfuslu bu bölgede 10.000 Ermeni'nin yaşadığı belirtilmektedir. Fakat bunlardan yalnızca ikisinin Protestan olduğu ifade edilmektedir. 1901'de, Yerian, Protestan Kilisesi için bir yer satın almış ve 1907'de inşaata başlamıştır. O zamana kadar cemaati 100 kişiye ulaşmıştı ve birkaç yüz çocuk, onun ve eşinin eğitim verdiği okula gelmekteydiler. Yerian'ın dört kızı, İzmir'deki Kızlar Enstitüsü'nde (*Girl's Institute*) öğretmen olarak yetiştirildiler ve onların ikisi, Afyon'a ailelerin yanına eğitim vermek için gelmişlerdir.⁶⁸²

Kolej mezunları aynı zamanda mezun olduktan sonra kendi okullarında da çalışmışlardır. Örneğin 1892 mezunlarından Nishan Baliosian Efendi kolejde Ermenice derslerine girmiştir ve Yatılı Bölüm'den de sorumluydu.⁶⁸³ Yine kolejden mezun olan Levon Roubian ise Hazırlık Bölümü'nde derslere girmektedir.⁶⁸⁴

Merkezi Türkiye Koleji, birçok profesör de yetiştirmiştir. Bunlardan birisi Dr. Garabed Daghljan'dır. Daghljan, 1902'de kolejden mezun olmuş ve sonra Beyrut'taki Amerikan Üniversitesi'nde çalışmıştır. New York'taki Kolombiya

⁶⁸¹ A.B.C.F.M., Reel, 668, No: 34.

⁶⁸² Stone, (1977), a.g.m., s. 29.

⁶⁸³ A.B.C.F.M., Reel, 652, No: 468.

⁶⁸⁴ A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 339.

Üniversitesi'nde çalıştıktan sonra, Merkezi Türkiye Koleji'nde Prof. Alexander Bezjian'ın asistanı olarak çalışmalarda bulunmuştur. Daha sonra, Antep'teki Amerikan Hastanesi'nde hemşire olan Amerikalı Miss Alice Bewer ile evlenmiştir. 1920'de, Amerika'ya dönmüş ve burada New London'daki *Connecticut College*'inde 27 yıl fizik eğitimi vermiştir.⁶⁸⁵

Kolejden mezun olup doktorluk yapanlar ise; Dr. Bezjian, Antep'te hastanede de çalışmıştır.⁶⁸⁶ Dr. Nazarian ve Dr. Levonian, Dr. Shephard'ın öğrencileriydi ve Antep'te çalışmaktaydılar. Kolejden mezun olan en az 5 doktorun daha Antep'te çalıştığı belirtilmektedir. Kilis'te kolej mezunu iki doktor görev yapmaktaydı. Yine Tıp Bölümü'nün ilk mezunlarından Dr. Ishkhanian, Halep'te çalışmaktaydı. Bunların dışında en az 6 doktorun daha Halep'te çalıştığı belirtilmektedir. Yine Adana'da 2 doktor ve bir dişçi kolej mezunlarındandı. Belen, Amasya, Yozgat, Giresun, İstanbul, Urfa, Konya, Sivas, Diyarbakır, Malatya illerinde kolej mezunu doktorların bulunduğu misyoner kaynaklarında belirtilmektedir. Antep'te 3, Halep'te 1 diplomalı eczacı kolej mezunlarındandı. Bu bölgedeki tek eğitimli çiftçi de yurtdışında tarım okuyan bir kolej öğrencisiydi. Antep'teki Gregoryen papazlardan biri ve Halep'teki papazın da kolej mezunu olduğu bilinmektedir. Maraş'taki *Theology Seminary*'nin öğrencilerinin yarısı kolejden gitmekteydi. Kolej mezunlarından Müslüman bir öğrencinin Halep valiliğinde çalıştığı ve gelecekte vali olarak atanmasının beklendiği Board kaynaklarında belirtilmektedir. Diğer bir Müslüman öğrencinin de Hassa'da posta müdürü olarak görev yaptığı ifade edilmektedir. Kolej mezunlarından biri

⁶⁸⁵ Stone, (1977), a.g.m., s. 30.

⁶⁸⁶ A.B.C.F.M., Reel, 653, No: 530.

Harput'taki Fırat (*Euphrates*) koleji'nde öğretmenlik, bir başka mezunun da Tarsus Koleji'nde başöğretmen olarak görev yaptığı anlaşılmaktadır.⁶⁸⁷

Kolejin Tıp Bölümü'nden mezun olan Dr. Habib Nazarian, 30 yıl Antep'te doktorluk yapmıştır. Aynı zamanda Shephard'ın yardımcısı olan Dr. Habib Nazarian, Merkezi Türkiye Koleji'nin Board Yönetim Kurulu üyesi, kilisede papaz yardımcısı, Antep Belediye Hastanesi'nde baş cerrah ve Belediyede Meclis üyesi olarak görev yapmıştır. Ermeniler arasında kişisel etkisi oldukça yüksekti. Yaptığı çalışmalardan dolayı Türklerin de saygısını kazandığı belirtilmektedir.⁶⁸⁸ Dr. Habib, savaş döneminde orduya katılmış ve hayatını kaybetmiştir.⁶⁸⁹

Dr. Shephard tarafından Osmanlı'daki yerli ve yabancılar arasında en iyi cerrah olarak gösterilen Dr. Altounyan, Shephard'ın öğrencilerinden birisiydi. Dr. A. Altounyan, birçok Avrupa ülkesinde çalışmalar yaparak kendini geliştirmiş ve tekrar Halep'e dönerek kendi adına hastane kurmuştur. Dr. Altounyan, Cemal Paşa'dan izin alarak I. Dünya Savaşı'ndan sonra kendi hastanesinde çalışmıştır. Bu kişi aynı zamanda Merkezi Türkiye Koleji'nin en önemli destekçilerinden birisiydi. Board Yönetimi'nde de görev almıştır.⁶⁹⁰

Antep'teki kiliseye papaz olarak atanan H. C. Bulbulian, 1881 yılında Merkezi Türkiye Koleji'nin ikinci sınıfından mezun olmuştur. Daha sonra Andover'da teoloji okuduktan sonra Antep'e gelmiş ve kendini Türkiye'deki Y.M.C. A. çalışmalarına adanmıştır. Bu başarılı çalışmalarından dolayı Birinci Kilise'de papaz olmuştur.

⁶⁸⁷ A.B.C.F.M., Reel, 668, No: 37.

⁶⁸⁸ Goodsell, a.g.m., ss. 13-14.

⁶⁸⁹ Riggs, a.g.e., s. 41.

⁶⁹⁰ Goodsell, a.g.m., s. 14.

III. 3. 4. 1. Kolej’de Mezuniyet Törenleri

Her öğretim yılının sonunda Haziran ayının üçüncü haftasında Kolej’de mezuniyet törenleri yapılmaktaydı. Merkezi Türkiye Koleji’nde bu törenlere ayrı bir önem verilmekteydi. Özellikle öğrencilerin etkinliği ve katılımı misyonerlerin için önemliydi. Mezun olanların kolejle iletişiminin devamının gerekliliğine inanılmaktaydı. Mezuniyet törenleri bir şenlik havası içerisinde geçmekteydi. Günün anlam ve önemine uygun konuşmalar yapılmakta, öğrenciler arasında kompozisyon, makale, konuşma ve spor yarışmaları düzenlenmekteydi. Özellikle eski mezunlar tarafından dereceye giren öğrencilere ödüller verilmekteydi. Yine herkese açık olarak belirli konularla ilgili konferanslar da verilmekteydi.

Örneğin 1905–1906 öğretim yılı sonunda Çarşamba sabahı düzenlenen mezuniyet törenindeki konuşma yarışmasında, Saimbeyli’den Mardros Dumanian Fransızca, Beytaş’tan Garabed Missirian İngilizce, Türkmen’den Chevont Adgemian Ermenice, Maraş’tan Movses Torian Türkçe olarak sunum yapmışlardır. Bu yarışmada birincilik ödülü “*Gregoryen ve Protestan Kiliseleri Arasındaki İlişki*” adlı makalesiyle Chevont Adgemian’a verilmiştir. İkincilik ödülü ise kolej mezunları arasındaki iletişimi anlatan Gurun’dan Vartan Piranian ve Garabed Missirian’a verilmiştir.⁶⁹¹

1906’daki mezuniyet törenine hükümet temsilcilerinden de katılanlar olmuş ve bu dönemde 14 kişiye diploma verilmiştir. Bunlar; Antep’ten Armenag Maksoudian, Kessab’dan Bedros Apelian, Urfa’dan Diradour Dikijian, Chepni’den Giragos Hagopian, Antep’ten Kevork Kouyoumjian, Mihran Levonian, Luder

⁶⁹¹ A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 266.

Chamichjian, Misag Babigian, Saimbeyli'den Mardiros Dumanian, Maraş'dan Movses Torian, Nishan Saatjian, Gurun'dan Nishan Naregian, Hasanbeyli'den Sdepan Keshishian, gurun'dan Vartan Piranian'dı. Bu mezuniyet töreninde; *“Bilimin Sınırları”*, *“Evrin”*, *“Mutluluğun Sırrı”*, *“Matematik Uygulamaları”*, *“Ahlak Eğitimi”* ve *“Hücreler”* konusunda konferanslar verilmişti.⁶⁹²

Bu törende, eski mezunlar tarafından üç ödül teklif edilmişti. Bunlar; üçüncü sınıflar için İngilizce en iyi makale yarışmasına eski öğrencilerden Mr. Hovhannes Kazanjian tarafından iki ödül, dördüncü sınıflar için felsefe alanında en iyi makale yarışmasına George Merrill tarafından bir ödül, Hazırlık sınıfı için ise atletizm alanında Movses Demirjian tarafından bir gümüş kupa ödülüydü.⁶⁹³

Okul, mezunlarla iletişimini devam ettirmekteydi. Mezunlar, yeni yıl kutlamaları için zaman zaman zaman öğrenci ve ailelerine davet vermekteydi. Örneğin 1907'de verilen davete yaklaşık 400 kişi katılmıştı. Davette müzik dinletisinin yanı sıra, *“Antep'teki Yoksulluk Sorununa Çözüm Önerileri”* konusunda bir konferans verilmiştir.⁶⁹⁴

16–20 Haziran 1907'de yapılan 28. mezuniyet töreninde Halep papazı tarafından bir dini tören de yapılmıştır. Bu törende misyonerlerin Antep bölge yöneticisi, Halep yöneticisinin yanı sıra birçok Müslüman'ın da bulunduğu belirtilmektedir.⁶⁹⁵

⁶⁹² A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 266.

⁶⁹³ A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 269.

⁶⁹⁴ A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 276, 277.

⁶⁹⁵ A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 286.

Kolej diploması, bütün derslerde başarı sağlayan ve fakülte tarafından onaylanan bir konu üzerinde tezini başarıyla veren öğrencilere verilmekteydi. Öğrenciler mezuniyetten önce tezin bir kopyasını koleje teslim etmek zorundaydılar.⁶⁹⁶

⁶⁹⁶ A.B.C.F.M., Reel, 667, No: 143.

IV. BÖLÜM: MERKEZİ TÜRKİYE KOLEJİ'NİN DİĞER FAALİYETLERİ VE YAŞANAN BAZI SORUNLAR

IV. 1. Finansal Kaynaklar

Kolejin finansmanının büyük çoğunluğu Türkiye dışından temin edilmekteydi. Yatırımı hayata geçiren Mütevelli Heyeti, bilindiği gibi Amerika'daki yabancılar dairesi tarafından atanmaktaydı. Yerel organizasyon ve Türkiye içersinde bağışlanan paralar da Kilikya Protestan Birliği tarafından atanan 8 kişilik yönetim kuruluna emanet edilmekteydi. Misyonerlerin 1914 yılına kadar harcadıkları paranın (dolar olarak) yaklaşık %24'ünün, 1914 yılındaki mevcutların ise yaklaşık %46'sının Osmanlı topraklarındaki Amerikan yüksek okullarına ait olduğu bilinmektedir.⁶⁹⁷

Merkezi Türkiye Koleji, gelirinin bir kısmını öğrenci kayıtlarından karşılamaktaydı. Kolej Bölümü'ne kayıt yaptıran öğrencilerden yıllık 3 lira alınmaktaydı. Bu ücret Hazırlık Bölümü için 2 liradır. Düzensiz öğrenciler de her sömestre aldıkları ders için yarım Türk lirası ödemekteydiler.⁶⁹⁸ Yatılı Bölüm'de ise bazı ekstra harcamalar nedeniyle okul ücretine ek olarak 7 lira daha alınmaktaydı.⁶⁹⁹ Bu ücret uygulaması 1913–1914 dönemine kadar devam etmiştir. Ancak bu dönemde kolej yönetimi, eğitim ücretini Hazırlık Bölümü'nde 3 liraya (\$13.20), Kolej Bölümü'nde ise 4 liraya (\$17.60) yükseltmiştir.⁷⁰⁰

⁶⁹⁷ Kocabaşoğlu, (1988), a.g.e., s. 305.

⁶⁹⁸ A.B.C.F.M., Reel, 667, No: 143.

⁶⁹⁹ *Catalogue of Central Turkey College at Aintab*, Presses of H. Matteosian Bible House Constantinople, 1901, s. 13.

⁷⁰⁰ *Central Turkey College The Year Before The War*, College Press, 1914, s. 4.

Öğrenciler, okul ücretinin tamamını, yatakhane ücretinin ise yarısını kayıt sırasında, diğer yarısını da ikinci sömestrin başında ödemek zorundaydı. Burs alan öğrenciler ise paylarına düşen kısmı peşin olarak kayıt sırasında ödemekteydiler.⁷⁰¹ Eğer öğrenci okuldan yıl sonundan önce ayrılırsa –hastalık nedeniyle ayrılmak hariç- geriye kalan parası kesinlikle ödenmezdi. Fakat öğrenci Yatılı Bölüm de ise ödediği ücret ders yılı sonunda kalan miktardan en az 1 lira düşülerek geri ödenmekteydi. Öğrenciler, ders kitaplarını kendileri almak zorundaydı. Ders kitapları kolejde sadece masraflarını karşılayacak bir ücretle satışa sunulmaktaydı.⁷⁰² Kolejde öğrencilerin 7/8'sinin ücretli olduğu, geri kalanlarına ise az veya çok yardım edildiği belirtilmektedir.⁷⁰³

Kolejde sınavlardan da ücret alınmaktaydı. Haziran ve Eylül'deki giriş sınav ücretleri 10 *piaster* altını idi. Eğer öğrenci kayıt yaptırırsa bu ücret geri ödenmekteydi.⁷⁰⁴ Ayrıca final ve ara sınavlardan da 19 *piaster* altını ücret alınmaktaydı.⁷⁰⁵

Merkezi Türkiye Koleji Board yöneticileri 25 Aralık 1888'de Trowbridge'in ölümünden sonra yapılan ilk toplantıda, Trowbridge anısına bir fon oluşturulması karar verdiler.⁷⁰⁶ Trowbridge'in 12 yıl süren başkanlığı döneminde

⁷⁰¹ A.B.C.F.M., Reel, 646, No: 130.

⁷⁰² *Catalogue of Central Turkey College at Aintab*, Presses of H. Matteosian Bible House Constantinople, 1901, s. 13.

⁷⁰³ A.B.C.F.M., Reel, 668, No: 83.

⁷⁰⁴ A.B.C.F.M., Reel, 653, No: 540.

⁷⁰⁵ A.B.C.F.M., Reel, 667, No: 144

⁷⁰⁶ A.B.C.F.M., Reel, 646, No: 129.

İngiltere ve Amerika’da kurumun devamı için yapmış olduğu çalışmalar bu fonun oluşturulmasında etkili olmuştur.⁷⁰⁷

Eğitimin sürdürülebilmesi için yardımlar büyük önem taşımaktaydı. 1891 yılında yapılan bağış toplamı 6500 pound idi. Bu miktarın, 1500’ü Antep’ten toplanmıştır. Merkezi Türkiye Koleji’nin 18. yıllık raporunda (1893–94) mali durumda sorunlar yaşandığı belirtilmektedir.⁷⁰⁸ Özellikle İngiltere ve Amerika’daki mali durum ve yerel yardımlardaki azalma, koleji sıkıntıya sokmuştu.⁷⁰⁹ Bu ekonomik sıkıntı nedeniyle koleji genişletme çalışmaları ertelenmek zorunda kalmıştır.⁷¹⁰

Kolejin ilk mezunlarından sonra oluşturulan mezun fonu, 1906 yılında “*Bezjian Fonu*” olarak adlandırılmıştır. Burada toplanan gelirler kolejin fizik konusundaki çalışmalarına harcanmaktaydı.⁷¹¹ Yine Mr. Garebed Telfeyan ve onun oğlunun kole için yaptığı bağışlar büyük önem taşımaktaydı. Bu aile her yıl koleje 500 dolar (113 lira) vermekteydi. Bu paradan kolejdeki fakir, vaiz ve öğretmen olmak isteyen öğrenciler yararlanmaktaydı.⁷¹² Antep’e düzenli olarak gönderilen yardımların 3/5’ü Kolej ve Hazırlık Bölümü’ne; 2/5’si de Hastaneye verilmekteydi.⁷¹³

Tablo 10’da kuruluşundan 1914 yılına kadar öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yapılan harcamalar görülmektedir.

⁷⁰⁷ A.B.C.F.M., Reel, 646, No: 538, 539.

⁷⁰⁸ A.B.C.F.M., Reel, 652, No: 469.

⁷⁰⁹ A.B.C.F.M., Reel, 666, No: 538.

⁷¹⁰ A.B.C.F.M., Reel, 652, No: 255.

⁷¹¹ A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 267.

⁷¹² A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 272.

⁷¹³ A.B.C.F.M., Reel, 668, No: 86.

Tablo 13: Merkezi Türkiye Koleji'nin Harcamaları (1876–1914).

Yıllar	Toplam Öğrenci	Yıllık Ortalama	Ortalama Yıllık Harcama		Her öğrenci için Harcama	
			Lira	Dolar	Lira	Dolar
1876-1881	345	69	252.55 - 1111.22		3.16 - 13.90	
1881-1886	547	109	624.89 - 2749.52		5.08 - 22.35	
1886-1891	462	92	593.58 - 2611.75		6.45 - 28.38	
1891-1896	575	115	607.59 - 2673.40		5.28 - 23.23	
1896-1901	721	154	721.91 - 3176.40		4.68 - 20.59	
1901-1906	736	157	850.89 - 3743.92		5.42 - 23.85	
1906-1911	880	176	1206.19 - 5307.24		6.85 - 30.14	
1911-1914	697	232	2008.27 - 8836.43		8.66 - 38.10	

Kaynak: Central Turkey College The Year Before The War, College Press, 1914, s. 39.

Tablodan da anlaşıldığı üzere harcamanın en yüksek olduğu dönem 1913–14 öğretim yılı olmuştur. Harcama miktarının genelde öğrenci sayısı ile aynı doğrultuda olduğu anlaşılmaktadır.

Aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi kolejin zaman zaman ihtiyaçlarını Board yöneticilerine bildirdiği anlaşılmaktadır. Ayrıca kolejin günlük giderleri, malzeme ve alan genişletmesi gibi masraflar yerel Board yöneticileri tarafından görevlendirilen bir Amerikalı tarafından denetlenmekteydi.⁷¹⁴

⁷¹⁴ A.B.C.F.M., Reel, 668, No: 381.

Tablo 14: 1913–1914 Yılı Kolej Altyapı İhtiyaç Listesi.

Kampüs için sağlık düzenlemeleri	Lira 500	Dolar 2200
Hazırlık bölüm binası	2500	11000
Spor salonu	1000	4400
Genç Hristiyanlar birliği binası	750	3300
Yönetim binası	1000	4400
Laboratuvar	1000	4400
Öğrenci yurdu	1000	4400
Mühendislik	50	220
Hastanenin kalorifer sistemi	500	2200
Hemşire lojmanı	700	3080

Kaynak: Central Turkey College The Year Before The War, College Press, 1914, s. 27.

Tablodan da anlaşıldığı gibi bu yıla ait harcamaların önemli bir kısmını okulun altyapısıyla fiziki alanların inşaat çalışmaları oluşturmaktadır.

Okul harcı (öğrenim) için her yıl ortalama öğrenci ödemelerinin 2,24 lira (\$9,85) olduğu anlaşılmaktadır. Kolej hemen her yıl harcamalarının üçte birini alınan özel bağışlarla karşılamıştır. Bu da bağışların ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Harcamanın en yüksek olduğu dönem 1911–1914 yılı olduğu görülmektedir.

Merkezi Türkiye Koleji'nin yıllık gideri konusuna gelince örneğin 5 Haziran 1915 yılı raporu bu konuda bir fikir vermektedir. Buna göre Amerikalı öğretmenler 2000, yerli öğretmenler 2700, öğrenci yardımları 300, Yatılı Bölüm

2200, kütüphane 250, yeni bina 300, diğer giderler için ise 1500 dolar olmak üzere toplam 9250 dolardır.⁷¹⁵

Kolejde zaman zaman ekonomik krizler de yaşanmaktaydı. Bu dönemde Amerikan Board'ın ekonomik desteği de kolejdeki bir veya iki misyonerin maaşını ödemekle sınırlı kalmaktaydı. Amerika'daki hayırseverler tarafından yapılan bağışların çoğu ise kolejin inşaatında kullanılmaktaydı.⁷¹⁶ Kolej yöneticileri, ne kadar mücadele ederlerse etsinler ekonomik sorunlardan kurtulamamışlardı. Ekonomik sorunların aşılabilmesi kolejin gelişimini de engellemekteydi. Osmanlı Devleti'nin son yıllarda içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik değişimler de koleji etkilemiştir.⁷¹⁷ Doğal şartların olumsuzluğu da kolejin ekonomik durumunu etkilemekteydi. Örneğin Antep bölgesine ait 1887 tarihli bir raporda: *“Bu yılın belirgin özelliği değişken politikalarından, Adana kıtlığından, ülkemizin doğusunda meydana gelen çekişme tahribatından dolayı meydana gelen mali depresyon ve işsizliktir. Sonuç olarak kiliselerimiz gerekli giderlerini karşılayamamaktadırlar...”*⁷¹⁸ demektedir.

Kolejin mezunları 1906 yılında İstanbul'da yayımlanan bir Protestan gazetesinde: *“...kolejin ekonomik sıkıntısının yanı sıra bu bağlamda eğitim alanında da gerilemelerin baş göstermesi üzücü bir durumdu”* diyerek kötüye gidişatın sadece ekonomik olmadığını belirtmekteydi. Board yöneticileri 1908'de Kolejde olumsuz gidişatı engellemek ve koleji mali bakımdan güçlendirmek amacıyla girişimlerde bulunmuşlardır. Kolej sekreteri Aziz Papazian, Boston'daki Amerikan Board

⁷¹⁵ A.B.C.F.M., Reel, 668, No: 84.

⁷¹⁶ Stone, (1977), a.g.m., s. 15.

⁷¹⁷ Stone, (1977), a.g.m., s. 16.

⁷¹⁸ *Missionary Herald*, “Central Turkey Mission Aintab Station”, Volume 84, August, 1888, s. 354.

sekreteri James L. Barton'a, bir yazı yazarak kolej fonuna toplanan paraların Amerika'da toplanması gerektiğini ve sorunların hızla çözümlenmesi için Amerika'da Merkezi Türkiye Koleji adına bağımsız bir kurulun (*Board of Trustees*) oluşturulmasını istemiştir.⁷¹⁹

IV. 2. Öğrencilere Yapılan Maddi Yardımlar

Merkezi Türkiye Koleji öğrencilerinin birçoğunun yoksul olduğu kaynaklardan anlaşılmaktadır. Bu yüzden Yatılı Bölüm'ün kurulmasının temel nedenlerinden biri de yoksul öğrencilere yardım edebilmektir. Yatılı bir öğrencinin bir yıl için yatılılık, eğitim ve kitap dâhil ödediği toplam miktar 10 pound idi.⁷²⁰ Kolejin burslu öğrencileri ise söz konusu bu parayı ödemeyip, kolejde günde iki ya da üç saat çalışmaktaydılar. Kolejin bu burslarından özellikle öksüz ve azizlerin çocuklarının yararlandığı belirtilmektedir.⁷²¹

Okulda endüstri bölümü olmamasına rağmen, öğrenciler zamanlarının büyük kısmını ayakkabı yapıcılığı, ekmekçilik, ciltçilik ve matbaacılık gibi çalışmalarına ayırmaktaydı.⁷²² Öğrencilere birçok kişi ve kuruluşlarca da yardım yapılmaktaydı. Ayrıca Amerikan Board Heyeti öğrencilere, Protestan rahibi olması koşuluyla, kolejin çeşitli kaynaklarından ve İsviçre'deki çevrelerden elde ettiği yardımlarla beş yetimin desteklenmesi için burs vermektedir.⁷²³

⁷¹⁹ Stone, (1977), a.g.m., s. 20.

⁷²⁰ *Catalogue of Central Turkey College at Aintab*, Presses of H. Matteosian Bible House Constantinople, 1901, s. 14.

⁷²¹ A.B.C.F.M., Reel, 646, No: 379.

⁷²² A.B.C.F.M., Reel, 667, No: 144.

⁷²³ A.B.C.F.M., Reel, 668, No: 83.

Yardım ve burs programının oldukça geniş olduğu anlaşılmaktadır. Kolejde aşağıdaki şartları yerine getiren bütün öğrencilere burs verilmekteydi:

1. *Birinci sınıftaki öğrenciye şartlar ne olursa olsun burs verilmezdi.*
2. *Yardım alan bir öğrenci, yıl içi başarısı ile yüzde 80 ortalamayı tutturamazsa ikinci sene yardım alamazdı.*
3. *Yardım alan öğrenciler, kolej için fizik güçlerini kullanmak ve işçiliği gerektiren çalışmaları yapmakla yükümlüdür. Onlara yaptırılan işçiliğin tutarı, burslarının yarısını karşılayacaktır. Burs alan öğrenciler, tütünün hiçbir çeşidini kullanamazdı.⁷²⁴*

Verilen burslarla ilgili bazı bilgilere ulaşılabilmektedir. Örneğin 1906 yılında 33 öğrenciye 65,5 lira burs verildiği anlaşılmaktadır.⁷²⁵ 1907’de öğrencilere yapılan yardım miktarı ise yaklaşık 85,5 lira dolayındadır. Bu miktar 44 öğrencinin öğrenim görmesini sağlamaktaydı.⁷²⁶ Öğrencilere 1908–1909 yılında verilen burs miktarının toplamının ise 106,5 lira olduğu görülmektedir.⁷²⁷

Koleje yapılan yardımların 3/4’ü Antep dışından gelenlere, 1/3’i ise Yatılı Bölüm’ün harcamalarında kullanılmıştır. Burslu öğrencilerin 1/4’i düşük geliri ailelerin çocuklarıydı. Bunlar toplam miktarın 1/4’ini oluşturmaktaydılar. Bu öğrencilerin tümü Antep dışından gelenlerden oluşmaktaydı.⁷²⁸ Öğrencilere bilindiği

⁷²⁴ A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 285.

⁷²⁵ A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 268.

⁷²⁶ A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 287.

⁷²⁷ A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 346.

⁷²⁸ *Central Turkey College The Year Before The War*, College Press, 1914, s. 11.

gibi maddi yardımların yanı sıra ilaç yardımları da yapılmaktaydı. 1913–1914 eğitim yılında öğrencilere verilen ilaçların tutarı yaklaşık 19.500 lira idi.⁷²⁹

IV. 3. Dinsel Çalışmalar

Merkezi Türkiye Koleji değişik alanlarda üniversite düzeyinde mesleki eğitim veren bir kurum olarak değerlendirilmekle birlikte gerçekte bir Protestan kimliği ile dinsel özelliği ağır basan bir tasarımın sonucu kurulmuştur. Bu nedenledir ki misyonerler, koleji nasıl bir Hıristiyan Okulu haline getirebiliriz? sorusuna: “*Biz, fakülteye üye seçerken bu kişi iyi bir Hıristiyan ve lider öğretmen sözü vermelidir. Aksi takdirde, kabul edilmez. Günlük şapel etkinlikleri kolejin dinsel yaşamında önemli bir yer tutmaktadır*”⁷³⁰ cevabını vererek Hıristiyanlık vurgusunun kolejde önceliğini belirtmekteydiler. Kolejdeki öğretmenler, eğitim çalışmalarının yanı sıra şehirdeki dinsel etkinliklerde de aktif görev almışlardır.⁷³¹

Kolejde her zaman dinsel vurgu üst düzeydeydi. Bunun etkisi rahatlıkla gözlenmekteydi. Öyle ki 1888–89 döneminde okuyan bir ikinci sınıf öğrencisinin iyileşmesi Hıristiyanlık gücüne bağlanmıştı.⁷³² Kolejde günlük olarak şapel de yapılan etkinlik fakülte elemanları tarafından idare edilirdi ki bu uygulamalar kolej’in dini hayatında önemli bir rol oynamıştır. Genellikle görevli öğretmen din konusunda belli bir konu seçmekte ve o konuyu hafta içerisinde yaptığı altı kısa konuşmayla öğrencilere aktarmaktaydı.⁷³³ Şapeldeki bu konuşmaları ilahiler, İncil’den seçilen parçalar ve dualar takip etmekteydi. Perşembe günü öğleden

⁷²⁹ *Central Turkey College The Year Before The War*, College Press, 1914, s. 15.

⁷³⁰ A.B.C.F.M., Reel, 668, No: 51.

⁷³¹ A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 269.

⁷³² A.B.C.F.M., Reel, 646, No: 146.

⁷³³ A.B.C.F.M., Reel, 666, No: 57.

sonraları son ders saatleri ibadet toplantılarına ayrılmıştı. Ayda bir defa da bu toplantı Genç Hıristiyan Derneği'ne ayrılmıştı. Y.M.C.A.'nın organize ettiği bu toplantılar profesörler ve konuşmacıların katılımıyla gerçekleşmekte ve burada özel müzik dinletileri düzenlenmekteydi. Yatılı Bölüm öğrencileri, pazar günleri sabahtan ve öğleden sonra şehirdeki herhangi bir kilisede ayinlere katılmak zorundaydı.⁷³⁴ Yine Y.M.C.A., pazar geceleri yatılı öğrenciler için özel bir toplantı da düzenlemekteydi. Dünya Dua Haftası'nda ise kolejde de özel toplantılar yapılmaktaydı. Bu toplantıları da öğretim üyeleri yönetmekteydi. Kolej öğretmenlerinin bir görevi de her zaman "*Hıristiyan Yaşamı*" konusunda öğrencilerle konuşmaya hazır olmaktı.⁷³⁵

Trowbridge bir raporunda, öğrencilerin Hıristiyan dinine bağlı asil bir şekilde yetişmelerinin çok önemli olduğunu ifade etmektedir.⁷³⁶ 1903 yılında kolejin son sınıf (*Senior*) öğrencilerinin, Protestan olduklarını ifade etmeleri misyoner kayıtlarında "*gerçek hedefe ulaşıldı*" şeklinde vurgulanmıştır. Bu öğrenciler içerisinde birçok Gregoryenin de bulunması misyonerler için çok önemliydi.⁷³⁷ Çünkü Protestanlaştırma işinde başarı sağlanmıştı.

Kolej yönetimi, Protestan eğitimini liberal eğitimden daha önemli görmekteydi. Özel konuşmalarda ve halk konferanslarında bu vurgu her zaman yapılmaktaydı.⁷³⁸ Halk arasında kolejin Hıristiyan kimliği açıkça görülmekteydi. Bunun için Gregoryenler, okullar açarak gençlerinin bu okula gitmesine engel olmak

⁷³⁴ A.B.C.F.M., Reel, 653, No: 534.

⁷³⁵ *Catalouge of Central Turkey College at Aintab*, Presses of H. Matteosian Bible House Constantinople, 1901, s. 11.

⁷³⁶ A.B.C.F.M., Reel, 646, No: 131.

⁷³⁷ Strong, a.g.e., s. 405.

⁷³⁸ A.B.C.F.M., Reel, 668, No: 51.

istemişlerdir. Çünkü buraya giden bir gencin Protestan olacağı kesin olarak bilinmekteydi.⁷³⁹

Ancak kolejden mezun olanlardan dini eğitim için Maraş'taki *Theological Seminary*'e başvuruların oldukça az olması misyonerler arasında düş kırıklığı yaratmıştır. Papaz olması amacıyla koleje alınan öğrencilerden bir kısmının dini okula gitmek istemediği anlaşılmaktadır. Bu durumun nedeni kolejin başarısızlığında değil kiliselerdeki vaizlerin geleceğe emin bakmamalarından ve yeterince öğrencileri yönlendirememiş olmalarından kaynaklanmaktaydı.⁷⁴⁰

Kolej Başkanı A. Fuller'in Boston'a gönderdiği 9 Mayıs 1903 tarihli “*özel baskıdır ve yayınlanamaz*” ibareli bir belgede şu ifadeler yer almaktadır:

Senior sınıfının tüm üyeleri Hıristiyan olduklarını itiraf ettiler. Bu sınıfın öğrencileri diğer Hıristiyan kolejlerine birer mektup göndererek, İsa adına Türkiye'nin kazanılmasının gerektiğini vurgulamışlardır. ...öğrencilerin aileleri ve hatta Gregoryen papazlar kolejde profesörler tarafından yapılan konferanslara katılıyorlar. İlk başlarda tehlikeli gördükleri bu hareketi zamanla benimseyeceklerdir.⁷⁴¹

denmektedir. Bu da kurumun Protestan misyoner kimliğine vurgu yapmaktadır.

Yine Kolej Başkanlarından Jhon E. Merrill, bir mektubunda bunu destekleyen şu ifadelere yer vermektedir: “...*kolej ve Girl's Seminary*'de her sabah dua toplantıları yapılıyor. Cuma akşamları, kolejin Yatılı Bölüm öğrencileri sınavlarına rağmen İkinci Kilise'de dua törenlerine katılımı sağlanıyor...”⁷⁴²

Yine Merrill bunu destekler biçimde ve ayrıca Ermenilerle işbirliğini destekleyen bir konuşmasında şunları söylemektedir:

⁷³⁹ A.B.C.F.M., Reel, 668, No: 52, 53.

⁷⁴⁰ A.B.C.F.M., Reel, 652, No: 145.

⁷⁴¹ A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 253.

⁷⁴² *The Missionary Herald*, “Revival At Aintab”, volume, 99, 1903, April, s. 162.

1916'da kolejin 40. yıl dönümünü kutlanacak. Bu yıl dönümü sadece kolej ve hastane için değil, aynı zamanda Kilikya Protestan Birliği'ndeki ve Yakın Doğu'da Tanrının krallığının geleceği ile ilgilenen geniş Hıristiyan çevresi için de özel bir öneme sahiptir. Bu dönem, örnek bir enstitünün gelişiminde bir yabancı ve yerli işbirliği (Ermeni) politikasının olgunlaşmasını göstermektedir.⁷⁴³

Kolejin mezun öğrenciler için düzenlediği geleneksel dini konuşma toplantıları önemliydi. Örneğin bunlardan birinde Prof. J.S. Matossian, "*Türklerin İsa'ya İhtiyacı*" konusunda bir konferans vermiştir.⁷⁴⁴

IV. 4. Gençlik Örgütü (Young Men's Christian Association)

Genç Hıristiyan Erkekler Cemiyeti (*Young Men's Christian Association*)'nin kuruluşu 17. yüzyıla kadar gitmektedir. Bugünkü modern şeklinin 1844'te Sir George Williams tarafından kurulduğu bilinmektedir. 1857'de erkeklerinkinden ayrı olarak kızlar için de bir cemiyet kurulmuştur.⁷⁴⁵ Bu cemiyet kamplar, öğrenci kongreleri, spor oyunları, öğrenci yurtları, çocuk yuvaları ve kitap yayınları gibi faaliyetlerle ilgilenmiştir.⁷⁴⁶

Cemiyetin ilk kez İngiltere'de faaliyetlerde bulunduğu, daha sonra ise Amerika'ya geçtiği ve burada maddi olanaklarla daha da güçlendiği ifade edilmektedir. Söz konusu cemiyet misyonerlere göre, Hıristiyan gençleri kadar diğer dinlere bağlı gençleri de kurtarmak için faaliyetlerde bulunmuş ve Türkiye'de de şube açmıştır. Cemiyetin tüzüğü'nün üçüncü bölümünün ikinci maddesinde, "...*bütün çalışmaların gençler arasında İsa'nın saltanatını tevsî etmeğe*" ayrıldığı açıkça

⁷⁴³ *Central Turkey College The Year Before The War*, College Press, 1914, s. 33.

⁷⁴⁴ *Central Turkey College The Year Before The War*, College Press, 1914, s. 1.

⁷⁴⁵ Hopkins, vd., a.g.e., s. 374.

⁷⁴⁶ Hopkins, vd., a.g.e., s. 319.

belirtilmekteydi.⁷⁴⁷ J. Addison, bu cemiyeti ulusal olmayan kuruluşlar olarak değerlendirmekte ve bu kuruluşların Müslümanlarla özellikle spor oyunları oynayarak daha yakın ilişkiler kurduğunu ifade etmektedir.⁷⁴⁸

Y.M.C.A., Merkezi Türkiye Koleji içinde 1886 yılında faaliyetlerine başlamıştır. Bu kuruluş ilk kez Ceylon'da Jaffna Koleji'nde bulunan Mr. Frank Saunders tarafından önerilmiştir. Saunders, 1886 yılında Ceylon'dan Amerika'ya giderken Antep'e uğramış ve burada Y.M.C.A.'nın şubelerini açmıştır.⁷⁴⁹

Genç Erkekler Hıristiyan Birliğine üyelik iki türlü olmaktadır. Birincisi aktif olarak çalışma, ikincisi ise gönüllü desteklemek şeklindedir. Aktif üyeler, kendilerince İsa'nın yolunda yapılması gereken her şeyi yapmaktaydılar. Fakülte içerisinde belirlenen ve öğrenci temsilcileri birliği içerisinde seçilen bir komisyon, bu organizasyonun çalışmalarını denetlemekteydi. Başlangıçta 15 üyesi bulunan bu cemiyetin üye sayısı daha sonra 43'e çıkmıştır. Örgütün çeşitli alanlardaki faaliyetleri için farklı kişiler atanmıştı. Üyelere yönelik olarak zaman zaman konusunda uzman konuşmacılar da getirilmekteydi.⁷⁵⁰ Cemiyete hem öğretmenler hem de öğrenciler üye olabilmekteydi. Cemiyetin yeni üyeleri, yönetim kurulunun tavsiyesi ve dernek üyelerinin oylarıyla kabul edilmekteydi.⁷⁵¹

Kolej'deki öğrenci etkinlikleri Genç Hıristiyanlar Birliği tarafından yönetilmekteydi. Bu birlik, genel aylık toplantıları, pazar akşamları yapılan Yatılı Bölüm'ün haftalık toplantılarını ve İncil Çalışma Topluluğu'nun faaliyetlerini

⁷⁴⁷ Hopkins, vd., a.g.e., s. 415.

⁷⁴⁸ Hopkins, vd., a.g.e., s. 320.

⁷⁴⁹ A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 345.

⁷⁵⁰ A.B.C.F.M., Reel, 646, No: 140.

⁷⁵¹ *Catalogue of Central Turkey College at Aintab*, Presses of H. Matteosian Bible House Constantinople, 1901, s. 11.

yönetmekteydi. Söz konusu cemiyetin kolej kütüphanesinde 350 kitaplık bir bölümü bulunmaktaydı.⁷⁵² 4 Aralık 1899 yılına ait bir raporda, kolejde yapılan bir çalışmanın şu sonuçları ortaya koyduğu vurgulanmaktaydı; “*Y.M.C. A.’nin şu anki üye sayısı 80 kişi, bunların yarısından fazlası bu yıl kaydoldu. Bu komitenin başında bir öğretmen bulunuyordu. Toplantılarda İncil okuma günleri ve tartışma günleri düzenleniyordu. Bu tartışma ortamında konuşulanlar bir yazıcı tarafından yazılıyor ve daha sonra toplantıya katılan üyelere dağıtılıyordu.*”⁷⁵³ Kolejin 1906 raporuna göre Y.M.C.A.’nin üye sayısının 66 olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁵⁴

Okulun 1902–1903 yılı raporunda ise Dünya Öğrenci Hıristiyan Federasyonu sekreteri N. Walling Clark’ın koleji ziyaret ettiği belirtilmektedir. Y.M.C.A.’nin 1908-1909’da aktif üye sayısı 20, destekçilerinin sayısı ise 17 idi. Kampus içerisinde dinsel çalışmalara ayrılan bir binanın aynı zamanda cemiyet çalışmaları için de kullanıldığı anlaşılmaktadır.⁷⁵⁵ 1910 yılında koleje kayıt yaptıran öğrencilerin üçte birinin bu topluluğa da kayıt olduğu ve gönüllü olarak İncil çalışmalarına katıldığı bilinmektedir.⁷⁵⁶ Burada ilginç olan Eddy’nin, zaman zaman Y.M.C.A. çalışmalarına Müslümanların da katıldığını vurgulamasıdır.⁷⁵⁷

IV. 5. Matbaa ve Kütüphane

Misyonerlerin din adına bölgede yaptıkları ilk çalışmalardan biri İncil’in halkın anlayacağı dile çevrilmesi olmuştur. İncil’in ve misyoner broşürlerinin geniş halk kitlelerine ulaştırılabilmesi için matbaa önemli bir araçtı. Bu nedenle

⁷⁵² A.B.C.F.M., Reel, 646, No: 147.

⁷⁵³ A.B.C.F.M., Reel, 653, No: 534.

⁷⁵⁴ A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 268.

⁷⁵⁵ A.B.C.F.M., Reel, 661, No. 233, 234.

⁷⁵⁶ A.B.C.F.M., Reel, 668, No: 51.

⁷⁵⁷ Eddy, a.g.e., s. 143.

misyonerlerin 1822’de Malta’da matbaa kurdukları bilinmektedir. Buna göre Amerikan Board misyoneri Daniel Temple ve matbaa ustası Homan Hallock, Malta’daki matbaayı işler duruma getirmişlerdi.⁷⁵⁸ Matlada kurulan bu matbaanın bir kısmı 1833 yılında (Arapça basım yapan) Beyrut’a, bir kısmı da İzmir’e taşınmıştır.⁷⁵⁹ Türkiye Misyonu, 1852 yılında yapmış olduğu yıllık toplantısında aldığı bir kararla söz konusu matbaanın İstanbul’a taşınmasına karar vermiştir.⁷⁶⁰

1870, 1880, 1890’lı yıllar Amerikan Misyoner faaliyetlerinin hızla atak yaptığı yıllardır. Buna bağlı olarak basım ve yayım çalışmaları da bu süreçte iyice hızlanmıştır. Misyonerler tarafından İzmir ve İstanbul yanında Antep’te de bir matbaanın kurulduğu bilinmektedir. Ancak Antep’te kurulan matbaanın kuruluş tarihi konusunda farklı bilgiler bulunmaktadır. Barlas, 1831 yılında matbaanın İzmir’den Antep’e getirildiğini,⁷⁶¹ Kocabaşoğlu İstanbul ve Beyrut’taki matbaalara ek olarak 1880 yılında Antep’te de yeni bir matbaanın kurulduğunu belirtmektedirler.⁷⁶² Ayfer Ünsal ise, İngiltere’de oturan Mr. ve Mrs. Thomas Barnes tarafından 1883 yılında bir baskı ve dizgi makinesinin koleje bağışlandığını ifade etmektedir.⁷⁶³

Antep’te faaliyet gösteren Girl’s Seminary müdiresi Marry Hollister’in girişimiyle kurulan bu matbaa kurulduğu ilk yıl Ermenice, Kürtçe ve İngilizce 500.000 sayfadan fazla baskı yapmıştır. Önceleri kolej öğrencilerinin katkılarıyla sürdürülen bu basım ve yayım faaliyeti zamanla gelişmiş ve Antep’in kültür

⁷⁵⁸ Uygur Kocabaşoğlu, “Osmanlı İmparatorluğu’nda XIX. Yüzyılda Amerikan Matbaaları ve Yayımcılığı”, Murat Sarıca Armağanı(Ayrı Bası), Aybay Yayınları, İstanbul, (b.y.) s.269

⁷⁵⁹ Akgün, (1994), a.g.m., s. 2127.

⁷⁶⁰ Kocabaşoğlu, (b.y.), a.g.e., s.275.

⁷⁶¹ Barlas, (1971), a.g.e., s. 18.

⁷⁶² Kocabaşoğlu, (b.y.), a.g.e., s. 278

⁷⁶³ Ünsal, a.g.m., s. 41.

hayatında önemli izler bırakmıştır. Örneğin çeşitli tarihlerde değişik adlar altında benzer konularda bazı süreli yayınlar bu matbaada basılmıştır. 1896 Mart'ından itibaren yayımlanan “*News Notes*” adlı İngilizce bülten bunlardan biridir. Bu süreli yayının adı ara sıra “*News Notes from Aintab Station*”, “*Station Notes*” ve “*Station Items*” şeklinde değişikliklere uğramıştır.⁷⁶⁴ Kolejde altı haftada bir Ermenice (*Tzain*) ve Türkçe (*Hakikat*) bazı süreli yayınlar çıkarılmaktaydı.⁷⁶⁵

Aşağıdaki tablo (Tablo 15) söz konusu matbaada basılan eserlerin yıllara göre dağılımı verilmektedir. Daha öncede belirtildiği gibi bazı öğrencilerin zamanlarının büyük bir kısmını ciltçilik ve matbaacılık çalışmalarına ayırdığı bilinmektedir. Tablodan anlaşılacağı üzere baskı miktarı ile öğrenci sayısının paralelinde giderek artmış olduğu görülmektedir.

Tablo 15: Matbaada Basılan Eserler ve Çalıştırılan Öğrenci Sayısı.

YIL	BASILAN SAYFALAR	KAYITLI KİTAPLAR	CİLTLENEN BROŞÜRLER	ÇALIŞTIRILAN ÖĞRENCİLER
1910–11	110.000			5
1911–12	425.000	450	11.000	21
1912–13	650.000	500	18.000	24
1913–14	730.000	659	25.397	28

Kaynak: Central Turkey College The Year Before The War, College Press, 1914, s. 26.

1913–14 öğretim yılında Kolej'in yayınevinde 10, cilttevinde 18 öğrenci çalışmaktaydı. Belirtilen yıllarda basılan toplam sayfa 1.915.000'dir. Toplam kitap

⁷⁶⁴ Kocabaşoğlu, (b.y.), a.g.e., s.284

⁷⁶⁵ A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 315.

sayısı 1609 olup, ciltlenen broşürler ise 54.397 adettir. 1910-14 yılları arasında çalıştırılan toplam öğrenci sayısı ise 78'dir. Matbaada 1914 yılında basılan çalışmalar arasında, Ermenice ve Türkçe olarak basılan “*The New Life*” başlıklı 12 nüshadan oluşan bir broşür, kolej ve hastane raporları (55 sayfa), Osmanlı sistemiyle ilgili “*The Heart of Man*” adlı makale (38 sayfa), 3 bildiri, Profesör H. A. Bezjian’ın Kolej’in tarihi üzerine ve Dr. Trowbridge anısına söylevleri, Profesör Matossian’ın Mr. Yakoub Der Krikorian anısına söylevi, Aziz Jurjis Shemmas’ın “*Eastern Churches*” ve 1914 giriş sınav soruları yer almaktaydı. Ciltevinde, 10.933 kitapçık kaplanmıştır. Buradan halkın da yararlanabildiği anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda 1914 yılında 150 kitap ciltlenmiştir. Matbaada 1914 yılında ilk kez öğrenci olmayan bir işçi başının da çalıştırıldığı anlaşılmaktadır.⁷⁶⁶

Kolej açıldığı tarihten itibaren önemli bir kütüphaneye de sahipti. Kütüphanenin ilk görevlisi Mr. Yakoub Der Krikorian’dır. Daha sonra kütüphanenin okuma odasına bu kişi anısına bir köşe oluşturulmuştur.⁷⁶⁷ 1900’lere gelindiğinde kütüphanede çoğunluğu İngilizce olan dört bin kitabın bulunduğu, Hıristiyanlık, felsefe ve biyografiden oluşan zengin bir kitap yelpazesine sahip bulunduğu anlaşılmaktadır. Öğrenciler, kütüphaneden dört haftalık süreler için kitap alabilmekteydiler. Süreyi yenileme hakkına sahiplerdi ancak aynı anda birden fazla kitap alınamamaktaydı. Kütüphaneye Türkçe ve Ermenice olarak İstanbul’da çıkan günlük *Avedaper* gazetesini, Türkçe, Ermenice ve İngilizce yazılmış başka bazı süreli yayınları da almaktaydı. Kütüphane belirli dönemlerde çalışma saatleri dışında okuma odası olarak kullanılmaktaydı. Pazar günleri yatılı öğrencilere gazeteler ve

⁷⁶⁶ A.B.C.F.M., Reel, 668, No: 85.

⁷⁶⁷ *Central Turkey College The Year Before The War*, College Press, 1914, s. 1.

bazı uygun kitaplar verilebilmekteydi.⁷⁶⁸ Kolejin matbaasında basılan gazeteler, Ermenice harfli Türkçe gazetelerdi. Antep'teki Ermenilerin çoğunluğu Türkçe konuştuğundan bu gazetelerin de Türkçe basılmasına neden olmuştur.⁷⁶⁹ Kolej kütüphanesi pazar günü, yılbaşı, Paskalya tatili dışında her gün gece açıktı.

Kolejde Lucy Andrews tarafından yaptırılan Andrews Kütüphanesi 1913'te açılmıştır.⁷⁷⁰ Kütüphanenin yapımında Miss Andrews maddi olarak yardımda bulunurken, Dr. Shephard da binanın planında yardımcı olmuştur.⁷⁷¹ 1914 yılına gelindiğinde Kütüphaneye eklenen toplam 412 kitaptan, 178'inin Türkçe, 65'inin Ermenice, 169'unun da İngilizce eserler olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca kütüphanede Türkçe ve Arapça 859, Ermenice 1337, İngilizce, Fransızca vd. 5404 eser bulunmaktaydı. İngilizce kitaplardan bir kısmı Dr. Elias Riggs ve Dr. Trowbridge'nin kütüphanesinden getirtilmiştir.⁷⁷² 1915 yılında kütüphaneye yaklaşık 400 kitap daha bağışlanmıştır. Dr. Fuller 150 ve Nazar Kurdjian 40 kadar eser bağışında bulunmuşlardır.⁷⁷³ Düzenli olarak alınan gazete ve süreli yayınların sayısı da 36 olarak belirtilmektedir. Yıl boyunca öğrencilerin kütüphaneden 2300 kitap aldıkları, bununda ortalama öğrenci başına 15 kitap ettiği anlaşılmaktadır.⁷⁷⁴

⁷⁶⁸ *Catalogue of Central Turkey College at Aintab*, Presses of H. Matteosian Bible House Constantinople, 1901, s. 7.

⁷⁶⁹ Ünsal, a.g.m., s. 41.

⁷⁷⁰ A.B.C.F.M., Reel, 667, No: 139.

⁷⁷¹ Riggs, a.g.e., s. 166.

⁷⁷² *Central Turkey College The Year Before The War*, College Press, 1914, s. 13.

⁷⁷³ A.B.C.F.M., Reel, 667, No: 140.

⁷⁷⁴ A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 268.

Tablo 16: Öğrencilerin Kütüphaneden Aldıkları Kitapların Sayısal Dağılımı (1907–1914).

YIL	ÖĞRENCİ	ALINAN KİTAP	ARTIŞ
1907–8 ⁷⁷⁵	175	1462	
1908–9	201	3349	1887
1909–10	157	5176	1827
1910–11	179	6265	1089
1911–12	246	6489	224
1912–13	219	7921	1432
1913–14	232	10942	3021

Kaynak: Central Turkey College The Year Before The War, College Press, 1914, s. 14.

Kütüphanede 1907'den 1914 yılları arasında 1409 öğrenci, 41604 kitap olarak yararlanmıştır. 1913–14 yılları en fazla kitap alınan dönemdir.

Kütüphanenin okuma odasında 87 süreli yayın bulunmaktaydı. Okuma odası her zaman öğrencilerin kullanıma açıktı. Şehirde okuma alışkanlık haline gelmesine rağmen, gençlerin ulaşabildiği kitap sayısının oldukça sınırlı olduğu da raporda ifade edilmektedir.

IV. 6. Kolej Müzesi

Kolejin Mary A. Dickinson Müzesi adıyla bilinen ve önemli eserler içeren bir de müzesi vardı. Burada botanik, zooloji, mineraloji, jeoloji ve arkeoloji

⁷⁷⁵ A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 335, 336.

malzemeleri bulunmaktaydı.⁷⁷⁶ Müzeye adını veren Mary A. Dickinson birçok değerli eserler bağışlayan kişidir. Müzede deniz yosunları, Amerika'nın ve Kaliforniya'nın bitki örtüsünün örnekleri, minerallerin çeşitli koleksiyonları, Mississippi vadisinden jeolojik türleri gösteren bir koleksiyon, Amerikan *Yellowstone Parkı'ndan* çeşitli türler ve Meksika'nın gizemli doğasından örneklerin bulunduğu anlaşılmaktadır. Aynı zaman da Mrs. Shepard tarafından biriktirilmiş Antep ve Suriye bitki örtüsünün örneklerini içeren bir koleksiyon da söz konusuydu. Yine Mrs. Shepard tarafından “*değiş-tokuş*” yoluyla elde edilmiş, hemen hemen her türün örneğinin bulunduğu bir bitki koleksiyonu vardı.

Bu geniş koleksiyonun bir kısmı, Basel Forcart'tan Herr Prarrer tarafından bağışlanmıştır. Zooloji bölümünde deniz hayvanları, ait oldukları familyaları ile mineral laboratuvarı, Amerika'daki minerallerden örnekler ve kristal modeller bulunmaktaydı. Jeoloji müzesinde Yellowstone parkı, Missisipi vadisi ve Antep'teki kireç taşları örnekleri ile fosilleri gösteren önemli bir koleksiyon da söz konusu olup ayrıca müzede yerel antika eserler de sergilenmekteydi.⁷⁷⁷

Antep yakınındaki bir köyde bulunan, bir tarafında Yunanca diğer tarafında bir başlık kabartması olan yaklaşık 18 inc. yüksekliğinde bir taş ile üç feet yüksekliğinde iki kulplu bir testi ve Dülük'te Diana'nın suretine benzeyen bir mühürden küçük kalıntılar bulunmuş ve bunlar da müzeye getirilmiştir. Ayrıca Müzede, Müslüman bir köyde bulunan bir Hıristiyan şamdanı ile Kıbrıs'ta bulunan asbest (yanmaz taş), eski mezunlardan birinin Sudan'dan getirdiği bir deve kuşu yumurtası da müzede sergilenmekteydi. Satın alma yoluyla da müzeye eserler

⁷⁷⁶ A.B.C.F.M., Reel, 667, No: 140.

⁷⁷⁷ *Catalogue of Central Turkey College at Aintab*, (1901), Presses of H. Matteosian Bible House Constantinople, s. 5.

kazandırılıyordu. Örneğin Antika çömlek parçaları, gözyaşı şişeleri (*tear-bottles*) ve bazı madeni paralar satın alınarak müzeye konmuştur. Bu arada bağışlar da önemliydi. Örneğin Dr. Shepard, 575 bronz maden oluşan koleksiyonu müzeye bağışlamıştır.⁷⁷⁸

IV. 7. 1890'da Kolej'de Çıkan Yangın ve Sonuçları

Merkezi Türkiye Koleji'nde 26 Aralık 1890'da Noel gecesini 26 Aralık 1890'da, bacadaki sorun yüzünden olduğu iddia edilen büyük bir yangın çıktığı anlaşılmaktadır.⁷⁷⁹ Stone ise, bu yangının kundakçılar tarafından çıkarıldığını belirtmektedir.⁷⁸⁰ Yangında Kolej'in ana binasının dörtte üçü ve doğu kanadı, yatakhane, yemek odası, müze ve konferans salonu yıkım derecesinde zarar gördüğü ifade edilmektedir.⁷⁸¹ Yangında kolej'in matbaa bölümü de büyük zarar görmüştü.⁷⁸² Zararın yaklaşık 11.000 dolardan fazla olduğu anlaşılmaktadır. Bu yangında mobilyalar, kitaplar, birçok cihaz ve müzedeki eserler yok olmuştu. Bu yüzden Board yöneticileri, yerel destekçilerden yardım talep etmişler ve Amerika'dan da acil yardım isteğinde bulunmuşlardır. Yangın nedeniyle Kolej'de eğitime bir hafta ara verilmiş ve daha sonra başka bir binaya taşınarak eğitim etkinlikleri binaların onarımı bitene kadar orada sürdürülmüştür.⁷⁸³ Kolej binalarının sigortalı olmadığı

⁷⁷⁸ *Central Turkey College The Year Before The War*, (1914), College Press, s. 14

⁷⁷⁹ A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 232.

⁷⁸⁰ Stone, (1977), a.g.m., s. 17.

⁷⁸¹ *Catalouge of Central Turkey College at Aintab*, Presses of H. Matteosian Bible House Constantinople, 1901, s. 5.

⁷⁸² A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 456.

⁷⁸³ A.B.C.F.M., Reel, 652, No: 75.

anlaşılmaktadır. Bunun nedeninin büyük sigorta şirketlerinin acenteleri olmayan bir yerde risk almak istememeleri olduğu dile getirilmektedir.⁷⁸⁴

Başkan Fuller, söz konusu yangına ilişkin olarak durumu şöyle değerlendirmektedir:

Her şeyden önce öğrencilerimiz ve onların birçok eşyası zarar almadan kurtarılabildi. Başkan evi de zarar görmedi ve kolejin kütüphane, laboratuvar, konferans salonu ve mutfağı içeren batı yakası kurtarıldı. Ancak kitaplar ve aletler taşıma esnasında ciddi zarar gördü. Bunun yanı sıra büyük miktarda erzak ve mobilya da yangında kayboldu. Diğer yandan, okulun ana binası ve sınıflar, büyük yatakhane, yemekhane, müze ve öğrenci ve öğretmenler için olan birkaç özel odayı içeren doğu yakası harabeye döndü. Ağır taş duvarlar ayakta, ama o kadar büyük zarar aldılar ki yıkılmak üzereler. Bunun yanında, kış için gerekli olan odun, okul mobilyasının büyük kısmı ve bir sürü okul kitabı zarar gördü ve bizim güzel baskı makinemiz çok kötü zarar gördü. En az 2500 lira (11.000 dolar) bir gece de uçup gitti ve bu Antep'te iki yılda ikinci yangındı.⁷⁸⁵

Misyonerlerden Mr. Christie ise, yangın nedeniyle Kolej'in kapanma tehlikesine karşı kendileri açısından duyarlılığını şöyle dile getirmektedir: *“Hıristiyan eğitiminin merkezinde gerçekleştirilen iş o kadar etkili ve umut verici ki bu kurumun kapatılma düşüncesine bile tahammül edemiyoruz.”*⁷⁸⁶ Kolej'in yanması üzerine Amerika'daki Mütevelli Heyeti, hemen bir telgraf çekerek binaların yeniden inşa edilmesini istemiştir. Bunun için gerekli olan 3000 poundu da toplamaya çalışacaklarını belirtmişlerdir.⁷⁸⁷

Eğitime verilen bir haftalık aradan sonra öğrenciler, kolej'in diğer bölümlerine, kendilerine ödünç olarak verilen binalara ve öğretmenlerin evlerine dağıtılarak eğitimlerine devam etmişlerdir. Fiziki koşullar, öğretmen ve öğrencileri

⁷⁸⁴ A.B.C.F.M., Reel, 653, No: 540.

⁷⁸⁵ *Missionary Herald*, “The Burning of central Turkey College”, Volume 27, March, 1891, s. 95.

⁷⁸⁶ *Missionary Herald*, “The Burning of central Turkey College”, Volume 27, March, 1891, s. 96.

⁷⁸⁷ A.B.C.F.M., Reel, 653, No: 541.

zor durumda bırakmıştı.⁷⁸⁸ Fakat her şeye rağmen misyonerler eğitimi sürdürmekte kararlıydılar ve öyle de olmuştur.

Yangından sonra Board yöneticileri yoğun bir şekilde binanın yeniden inşası ve genişletilmesi için çalışmalar yapmışlardır. Kendileri de 120 liranın üzerinde bir miktar yardımda bulunmuşlardı. Türkiye'deki kolej çevrelerinden, Kilikya Protestan Birliği'nin bütün kiliselerinden, Antep halkından, kolej mezunlarından, öğretmen ve öğrencilerden yardımlar toplanmıştır. Yardım çağrılarına kısa sürede 300 liralık destek gelmişti. Kolej öğrencilerinin ve mezunlarının çabası kayda değerdi. Bu olay, mezun öğrencilerin ileride örgütlenmesini ve yönetime katılmalarını sağlamak açısından bir başlangıç oluşturmuştur. Merkezi Türkiye Koleji'ne Beyrut, Harput ve Merzifon'daki (*Marsovan*) Kız kolejlerinden de yardım gelmiştir. Bu yardımlar, misyonerler için ayrı bir önem taşımaktaydı. Çünkü bu çevreler tarafından ilgi görmek, yapılanların desteklendiği anlamına gelmekteydi. Ayrıca İngiltere ve Amerika'daki Mütevelli Heyeti'nden de yardım gelmişti. Hatta bu yardım için İngiltere'deki kuruluşlar, Kolej Başkanı'nı İngiltere'ye davet etmişler ve bu konuda gerekli yardımı yapacaklarını söylemişlerdir.

Bu arada yeni binanın inşası ve eskinin onarılması için planlar yapılmış ve gerekli malzemeler toplanmıştı. Bu yeni planda eski binanın yapısına bağlı kalınarak, zemin üçte bir oranında genişletilmiş, okul odalarında, yatakhane ve dersliklerde önemli düzenlemeler yapılmıştı. Bunlar okulun kapasitesini artıracak ve okulu daha kullanışlı bir hale getirecekti. Mütevelli Heyeti, iki profesörün

⁷⁸⁸ A.B.C.F.M., Reel, 652, No: 75.

konaklayacağı ev yapımı için 500 lira vermişti. Amerika’da Schneider anısına toplanan fonda 400 liralık bir yardım oluşmuştu. Mrs. Schneider tarafından Schneider’ın bir portresi de koleje gönderilmiş ve bu yeni binada portre yerini almıştır.⁷⁸⁹

Söz konusu yangın doğal olarak derin bir iz bırakmıştı. 17 Şubat 1906’da Antep’teki *Girl’s Seminary*’de bir yangın çıkmıştı. Bu yangının da Merkezi Türkiye Koleji’nde çıktığı yolunda bazı yazılar yazılmış ise de bu yangının kolejle ilgisi bulunmamaktaydı.⁷⁹⁰

IV. 8. 1909’da Kolej’de İsyân

Merkezi Türkiye Koleji’ni etkileyen bir diğer önemli olayda 3 Mart 1909’da çıkan büyük bir isyandı. Board kaynaklarına göre daha önce okuldan atılan ve tekrar kabul edilmek üzere başvuruda bulunan bir öğrenci sınıfa girerek burada huzursuzluk çıkarmış ve fakültedekileri şiddetle tehdit etmiştir. Birkaç hafta sonra ise dışarı çıkmak isteyen Yatılı Bölüm öğrencilerinden birkaçı idarenin izin vermemesine rağmen bu yasağa uymamıştır. Giderek durum öyle bir hal almaya başlamıştır ki yöneticilerin ve öğretmenlerin kapılarına isimsiz tehdit mektupları bırakılmaya başlanmıştır. Yine kaynaklara göre Koleje gelen bazı öğrenciler, okula devrim yapmak amacıyla geldiklerini ifade etmekteydiler. Okul yönetimi öğrencilerin bu tür davranışlarından rahatsız olmuş ve öğrencilerden okulun kurallarına uymalarını istemiştir. Öğrenciler ise kurallara uyacaklarını ancak bu

⁷⁸⁹ A.B.C.F.M., Reel, 652, No: 76.

⁷⁹⁰ *The Missionary Herald*, “Fire at Aintab”, Volume 102, April, 1906, s. 149.

kuralların, onların güvenliğini sağlayacak ve onlara adalet hissi verecek olduğu takdirde kabul edeceklerini ifade etmişlerdir.

Kolej yönetimi, bu olumsuzlukları ortadan kaldırmak amacıyla çeşitli yollara başvurmuştu. Bunlardan ilki 24 Şubat 1909'da üç öğrencinin birkaç haftalık uzaklaştırma cezası almasıydı. Ancak bu öğrenciler Kolej'i terk etmemişler ve onları okuldaki yaklaşık 200 öğrencinin de desteklemesi üzerine okulda işler aksamaya başlamıştır. Öyle ki zorla okuldan atılmaya karşı öğrencilerin silahla karşılık vereceklerini söyledikleri ifade edilmektedir. Bu olanlar karşısında Board Yönetimini ve Halep'teki Amerikan Konsolosluğu'nu durumdan haberdar etmiştir. Ayrıca okul yönetimi, öğrencilerin silahlanması karşısında Konsolosluktan can ve mal güvenliği için silahlı yardım da istemiştir.⁷⁹¹

Okul yönetiminin bütün bu tedbirlerine rağmen, olayların önüne geçilememiştir. Sonuçta öğrenciler kampustaki yöneticinin evini, sınıfları ve öğretmenlerin yatak odalarını kurşun yağmuruna tutmuşlardır. Bu yaşananlar karşısında Konsolosluk okul yönetimine Türk makamlarıyla iletişime geçildiğini, her türlü korumanın sağlanacağını bildirmiştir. Antep'teki devlet yetkililerinin, yukarıdan emir beklemeden olaylara müdahale ettikleri ve koleje asker gönderdikleri anlaşılmaktadır.

Bu durum karşısında Board Yönetimi, 3 Mart 1909'da, Merkezi Türkiye Koleji'nde ortaya çıkan bu olaylar nedeniyle okulu süresiz olarak kapatma kararı

⁷⁹¹ A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 342.

almıştır.⁷⁹² Dr. Shepard, Hovhannes Jemelian, Dr. Lee ve Mr. Goodsell'in yapılan toplantıda kolejin süresiz olarak kapatılması yönünde oy kullanmışlardır.⁷⁹³

Grabill, söz konusu olayların çıkış nedeninin öğrencilerin Ermeni gizli örgütüyle iş birliği içerisinde olmaları ve bu nedenle kendilerini isyanla ortaya koymak niyeti olduğunu belirtmektedir. Ardından bu durum karşısında Başkan John Merrill'in de okulu 6 hafta kapattığını ilan etmiştir.⁷⁹⁴

Kolej'deki zarar kısa sürede giderilmiş ve olaylarla ilgisi bulunan öğrencilerden 60'ı okuldan uzaklaştırılmıştı. Kolej, tekrar 29 Mart 1909'da açılmıştır. 3 Mart ve 29 Mart arasındaki kapalı süre, Paskalya tatilinin kısaltılması ve okulun iki hafta uzatılması ile telafi edilmeye çalışılmıştır. Professor Zenope Bezzian'ın okuldaki olaylarda pasif kalması ve özellikle bazı öğrencileri koruması, Board Yönetimi tarafından emekli edilmesinde etkili olmuştur. Fakülte yönetimi, örgütle ilişkisi olmadığını kanıtlayan öğrencileri okula tekrar kabul etmiştir.⁷⁹⁵ Yukarıda disiplinsiz bazı davranışlar isyanın nedeni olarak gösterilirken, bir başka Board kaynağında ise örgüt ilişkisine değinilmesi, olayın bazı belgelerde gizlenmeye çalışıldığına işaret etmektedir.

Kolejde altı haftada bir, Ermenice (*Tzain*) ve Türkçe (*Hakikat*) olmak üzere süreli bir yayın çıkarılmaktaydı. Board kaynaklarına göre, bu yayınların öğrenciler arasında bulunan huzursuzluğu ortaya çıkarttığı ve bu durumun güçlükle kontrol edildiği vurgulanmaktadır. Bu nedenle 29 Mart 1909'dan sonra bu yayınlar

⁷⁹² A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 341.

⁷⁹³ A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 411.

⁷⁹⁴ Grabill, a.g.e., s. 48.

⁷⁹⁵ A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 412.

geçici olarak durdurulmuştur. Söz konusu yayınları çıkaran Edebiyat topluluğunun faaliyetleri de yasaklanmış ve okul kütüphanesindeki yayınları da kaldırılmıştır.⁷⁹⁶

Olaylar sona erdikten sonra Kolej'de uyulacak kurallar broşürlere yazılarak öğrencilere dağıtılmıştır. Böylece herkesin bu kurallara uyması istenmekteydi.⁷⁹⁷ Bu sırada Koleje giriş şartları yeniden düzenlenmiş ve bu durum şu şekilde açıklanmıştır: *“Merkezi Türkiye Koleji yüksek eğitim veren bir okuldur. Hıristiyan karakterlidir. Eğitim, Hıristiyan karakteriyle bir bütünlük içerisinde devam etmektedir. Bütün uluslardan ve bütün dinlerden olan erkeklere açıktır. Her ulusun aydınlamasına hizmet etmektedir. Osmanlı hükümetine ve onun kurallarına sadıktır.”*⁷⁹⁸ Burada özellikle Osmanlı hükümetine bağlılık vurgusunun yapılması olayların Ermeni örgütleriyle ilişkili olduğunu da açıkça göstermektedir. Çünkü Osmanlı hükümeti Ermeni olaylarına karışan yabancı kurumları hoş karşılamamaktaydı.

Okuldaki olaylardan sonra yönetim tarafından yeniden tanımlanan disiplin kuralları ile ilgili aşağıdaki kararlar alınmıştır:

1. Okuldaki disiplin sorunundan yönetici sorumlu olup, özellikle Yatılı Bölüm'deki sorumlu kişi her türlü tedbiri almakta serbesttir. Fakülteye danışmaksızın disiplinsiz öğrenciyi okuldan uzaklaştırma hakkına sahiptir.

2. Silahlı öğrenciler anında okuldan uzaklaştırılacaklardır.

3. Kolejin güvenliği için bekçi bulmak yöneticinin görevidir.

⁷⁹⁶ A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 343.

⁷⁹⁷ A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 348.

⁷⁹⁸ A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 413.

4. Öğrencilerin Pazar günleri yapılan etkinliklerinde başlarında öğretmenler bulunacak, bunların kiliselere gidip gelmesine öğretmenler eşlik edeceklerdir. Öğleden sonra başlayıp akşam yemeğine kadar süren zaman içinde öğrenciler serbesttir. Bunun dışında kalan zamanı öğrenciler kolejde dinlenerek, okuyarak ve mektup yazarak geçireceklerdir.

5. Öğrencilerle daha fazla sosyal iletişim kurmak zorundayız.

Ayrıca Yatılı Bölüm öğrencileri için “*lisseran*” kurulması önerilmiştir. Bu, fakülte komitesi tarafından kontrol edilecektir.

IV. 9. I. Dünya Savaşı ve Sonrasında Kolej'in Durumu

1914 yılından itibaren İttihat ve Terakki iktidarı, diğer bazı konularda olduğu gibi, yabancı okullar hakkında da bir takım düzenlemeler yapmıştı. Bu kapsamda 1914 yılında yabancı okullar ile ilgili bir talimatname çıkarılarak bu okullar sıkı bir denetime tabi tutulmuştur. I. Dünya Savaşı'nın çıkmasından sonra 1 Ekim 1914'te kapitülasyonların kaldırıldığı ilân edilmiştir. 20 Ağustos 1915'te *Mekâtib-i Husûsiye Talimatnamesi* (Özel Okullar Yönetmeliği) adıyla yeni bir yönetmelik çıkartılarak yabancı okullar disiplin altına alınmış ve yeni okulların açılması bazı esaslara bağlanmıştır.

1914 yazında koleje ait bir bültende şu ifadeler yer almaktaydı: “*Yeni dönem için koleje 51 yeni başvuru vardı. Ancak 18–45 yaş arasındaki erkeklerin askere çağrılması önemli değişikliklere neden olur. Bütün atlar ve vagonlar orduya verilir...*”⁷⁹⁹ *Kolej ve hastane ilk yıl boyunca çalışmalarına devam etmesine rağmen,*

⁷⁹⁹ Riggs, a.g.e., s. 186.

*çok zorlandı. Neredeyse bütün yerli doktorlar askere çağrıldı.⁸⁰⁰ Savaşın ilk yıllarında ameliyatların sayısında azalma olurken, klinik ve ev hastaları çoğalmıştır. Klinikte 6000'den fazla, evde yaklaşık 2000 hasta ve 800 paralı hasta tedavi edilmiştir. Bu da bir yıl içerisinde yaklaşık 9000 hasta ediyordu”.*⁸⁰¹

Frank Stone, Merkezi Türkiye Koleji'nin I. Dünya Savaşı'nda içine sürüklendiği olayların, okulun bazı öğrencilerinin ve öğretim kadrosunun ihtilaleci Ermeni örgütleriyle ilişkili olmalarından kaynaklandığını belirtmektedir. Yine bu sebeple 1915 yılında diploma töreninin yapılamadığı, Ermeni öğretim kadrosunun bir öğretmen hariç Halep'e (*Deir Es Zor*) sürgün edildiğini,⁸⁰² kolejde öğrencilerin 3/5'nün kaldığını ve böylece kolejin 100 öğrenciyle öğrenime devam ettiğini belirtmektedir.⁸⁰³

Kolej 1915 yılında eğitim faaliyetine son vermiş ve okul Türkler tarafından devralınmıştır. Bu dönemde Osmanlı yönetimindeki koleje Türk öğrenciler de kaydolmuşlar ve derse Türk öğretmenler girmiştir.⁸⁰⁴ Bütün binalarına Türk yetkililer tarafından el konulan Merkezi Türkiye Koleji, 1916'dan itibaren iki yıl süreyle eğitime devam edememiştir. 15 Aralık 1918'de İngiliz birlikleri şehri işgal edinceye kadar bu durum böyle devam etmiştir.

Board kaynaklarına göre 1917 Mayıs ayında koleji askerlik hizmeti nedeniyle bırakan öğrencilerin bir kısmı Adana'ya gönderilmişti ve bunların daha sonra askere alındığı belirtilmektedir. Stone'a göre bu öğrencilerin bir kısmı geri hizmette çalıştırılmış, geri kalanların da Bahçe'ye gönderilerek, Bağdat

⁸⁰⁰ Riggs, a.g.e., s. 187.

⁸⁰¹ Riggs, a.g.e., s. 188.

⁸⁰² BOA. DH. EUM, 2. Şb. 69/6.

⁸⁰³ Stone, (1977), a.g.m., s. 23.

⁸⁰⁴ Asaf Ataseven, "Gaziantep Üniversitesi Tıp Fakültesi", *Yöre Dergisi*, C. 1, S. 1-12, Gaziantep, 1993, s. 6.

demiryolunun inşasında işçi olarak çalıştırılmıştır. Söz konusu bu öğrencilerin büyük bir kısmının daha sonra kaçarak Antep'e geri döndüğü ve koleje tekrar alınmayı bekledikleri, ancak kolej yönetiminin, tezkeresi olanları kabul ettiği, izni olmayanları ise okula almadığı anlaşılmaktadır.⁸⁰⁵

Kaynaklarına göre 1914–15 yılında kayıt yaptırmış olan 190 öğrencinin 1917–18 yılına gelindiğinde durumları şöyleydi; bu öğrencilerin en az 57'si askerlik hizmetindeydi. Bağdat demiryolunda çalışanların sayısı 4 idi. Askerlik yapmayanların sayısı 65, ölenlerin 15, durumu bilinmeyenlerin sayısı ise 49'du. Bu öğrencilerin en az 95'inin tehcir edildiği de vurgulanmaktadır.⁸⁰⁶

İngilizlerin Antep'i işgali sırasında kolej binası Antep Mutasarrıfı Celal Bey'in tavsiyesine uyularak İngiliz karargâhı haline getirilmiştir.⁸⁰⁷ İngilizler, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 7. maddesine dayanarak, 15 Ocak 1919'da Antep'i işgal etmişlerdi.⁸⁰⁸ Antep'e gelen İngiliz Colonel Sir Mark Sykes'in tercümanlığını Kolej Başkanı'nın sekreteri Sarkis yapmaktaydı.⁸⁰⁹ Kolej'in yönetiminin tekrar Amerikalılara geçmesine rağmen, müttefikler tarafından karargâh olarak kullanılması nedeniyle yine eğitim yapılamamıştır. Kolej'in tekrar normal eğitimin-öğretim faaliyetlerine dönmesi için Dr. Merrill, haftalık Hıristiyan gazetesi olan ve editörlüğünü Lutfy Levonian'ın yaptığı *Rahnuma (The Guide)*'da yazılar yazmaya

⁸⁰⁵ A.B.C.F.M., Reel, 667, No: 286.

⁸⁰⁶ A.B.C.F.M., Reel, 667, No: 286.

⁸⁰⁷ Eyup Sabri, *Bir Esirin Hatıraları*, Öğüt Matbaası, Ankara, 1338, s. 3.

⁸⁰⁸ Hüseyin Bayaz, *Antep Savunması Günlüğü*, İstanbul, 1994, s. 19.

⁸⁰⁹ Missionary Herald, "The British Reach Aintab", Volume 115, March, Date 1919, s. 103.

başlamıştır. Bu gazetenin bir sayfası Türkçe, diğer sayfası Ermeni Türkçesi ve Ermenice olarak çıkmaktaydı.⁸¹⁰

Antep'in, Fransız Askerî Kuvvetleri Kumandanı Kaymakam Felix Saint-Marie ve İngiliz Askerî Kuvvetleri Kumandanı Weir tarafından ortaklaşa imzalanan beyannameye göre 1.11.1919 tarihinde şehrin Fransızlara teslimi kararlaştırılmıştır. Bu durum karşısında Antep'teki On Üçüncü Kolordu Kumandanlığı 3 Kasım 1919'da Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Dâiresi'ne şu telgrafi göndermiştir:

İşgal, mütarekeye dayandırılmıştır. Savaş olursa, işgal sahası mütarekenin yirmi dördüncü maddesindeki⁸¹¹ mıntika haricinde olacaktır. Yedinci maddenin sözü edilen yerde uygulanmasına lüzum yoktur. Bundan dolayı bu işgali mütarekeye dayandırarak, mahallerine, beyannamenin üçüncü maddesinde, huzur, asayiş ve adalet baki kaldıkça hükümetin şeklinin değiştirilemeyeceği bildirilmiştir. Şimdiye kadar bölgenin tamamında asayiş bozacak hiç bir hadise olmamıştır. Bunu seyahat eden yabancılar da görüp takdir etmişlerdir. Fransa işgal kuvvetleri arasındaki askerin birçoğu Ermeni olup bunlar her gün bir şekilde millî duyguları rencide ederek düzeni koruma yerine, aksine müdahale sebebi icat etmek, unsurlar arasında ayrılık ve asayiş bozan olaylar meydana getirmek için tecavüzden geri durmamaktadırlar. Asayişin ve düzenin korunması için öncelikle bütün Ermeni askerlerinin Fransız kıtalarından çıkarılması ve siyasî uyarılarda bulunulmasını önemle rica ederim. Gereğinin acilen yapılması nezaretinize bırakılmıştır.⁸¹²

Belgeden de anlaşılacağı üzere, Fransız birliklerinin içerisinde Ermeni askerlerinin bulunması ve bunların karışıklıklar çıkarmaya çalışmasından rahatsızlık duyulmaktadır. Ermenilerin bu tutumları kolejin durumunu da etkileyecek bir yapıya sahipti.

⁸¹⁰ Stone, (1977), a.g.m., s. 24.

⁸¹¹ Mondros Mütarekesi'nin 24. maddesi, doğuanadolu'da vilayet-i sitte olarak adlandırılan altı ilde bir karışıklık olursa, bu vilayetlerin herhangi bir kısmının işgali hakkını İtilaf devletleri haiz bulunacaklardır.

⁸¹² BOA. HR. SYS. 2542-9/26-28.

İngilizlerin anlaşma gereği bu bölgeleri⁸¹³ Fransızlara bırakması üzerine, 3 Aralık 1919'da Fransızlara ait 412. Alaydan iki takviye bölüğü, Ermenilerden oluşturulan bir birlik ile Senegal ve Cezayirlilerden oluşan alaylar Antep'i işgal etmişlerdir.⁸¹⁴ Fransız General de La Mothe, Antep'e gelir gelmez önce korunakları, daha sonra da Fransız, Amerikan, Ermeni kurumlarını incelemiş ve Fransa'nın bölgede sürekli kalacağını söyleyerek Ermenileri cesaretlendirmiştir.⁸¹⁵ Ermenilerin taşkınlıkları Fransızların tutumuyla daha da artmıştı.⁸¹⁶ Öyle ki üç Ermeni'nin gece çarşıda yangın çıkarma girişiminde bulunmaları nedeniyle mahkemece suçlu bulunmalarına rağmen, Fransız yetkililer bu kişileri teslim etmemiştir.⁸¹⁷ Yine bir şikâyet dilekçesinde Fransızların Maraş, Antep ve Urfa'ya sevkettikleri askerin yüzde sekseninin Ermeni fedaisi olduğu belirtilmektedir.⁸¹⁸ Antep'te polis karakollarında özel günlerde çekilen bayrağın bir Fransız askeri ve iki Ermeni tarafından zorla indirilmiş olması, halkta büyük tepkiye neden olmuştur.⁸¹⁹ Fransızların ve Ermeni çetelerinin işbirliği çevre illerde de görülmekteydi. Bu konudaki şikâyetler üst makamlara sürekli iletilmekteydi. Bu şikâyetlerden birinde Resülayn Müdâfaa-i Hukûk Heyeti Reisi Hasan Fehmi 16 Kasım 1919'da Sadaret makamına şu telgrafi göndermiştir.

Sadaret Yüksek Makamı'na

Farklı unsurlar arasında asayişin temini maksadıyla Anadolu'muzun önemli bir parçası olan Adana vilayetimizin Fransızlar tarafından işgalinden beri Fransız Hükümeti'nin Adana'daki temsilcisi Albay Brémond'un teşvikiyle Ermeniler tarafından oradaki

⁸¹³ BOA. HR. SYS. 2543-4/9-12.

⁸¹⁴ Abadi, a.g.e., s. 48.

⁸¹⁵ Bayaz, a.g.e., s. 113.

⁸¹⁶ BOA. HR. SYS. 2542-5/11;2542-4/14; BOA. HR. SYS. 2542-5/1-2.

⁸¹⁷ BOA. HR. SYS. 2542-2/22.

⁸¹⁸ BOA. HR. SYS. 2542-7/3-5; BOA. HR. SYS. 2542-6/23.

⁸¹⁹ BOA. HR.SYS. 2543-5/7.

dindaşlarımıza karşı yapılan zulüm ve düşmanlıklar dayanılmaz bir hal almıştır. Ayrıca son zamanlarda Fransız bayrağı altında toplanan bu eşkıya tarafından binlerce vatandaşımız şehit edilmiş, bazıları livamıza sığınarak canlarını kurtarabilmişlerdir. Mersin ve Adana'da canavarca katliam yapan Ermenilerden jandarma yardımıyla yakalanıp Albay Brémond'un huzuruna çıkarılanların ise kısa bir sorgulamadan sonra hemen serbest bırakıldıklarını ve Müslüman ahalinin korkularından evden dışarı çıkamadıklarını, namaz kılmak için camiye gidemediklerini üzüntüyle işitiyoruz. Mersin ve Adana'da Fransız medeniyetinin gözü önünde işlenen bu cinayetler canavarlara yetmiyormuş gibi şimdi de Fransız işgalinin Maraş ve Antep livalarına kadar yayıldığını ve Adana'daki Ermeni askerlerinin tamamen o tarafa sevk edildiğini haber aldık. Bu işgalin hiçbir sebep ve bahane olmadığı halde sadece vatanımızın bu bölgesini de ele geçirmek ve buradaki din kardeşlerimizi de Ermeni canavarlarına imha ettirmek amacıyla yapıldığı şüphesizdir. Bu yüzden Fransızların aslen Türk olan Maraş ve Antep livalarını kendi kendine işgal ederek oraya Ermeni askerleri sevk etmelerini şiddetle protesto ediyor, uluslararası hukuka ve insanlığa aykırı olan bu saldırgan davranışların engellenmesini adaletin düzenleyicisi olan İngiltere, Amerika ve İtalya hükümetlerinden rica ediyoruz. Engellenmesine teşebbüs edilmesini yüce hükümetimizden bekliyoruz.⁸²⁰

Fransızlar Ermenileri kışkırttığı gibi Çerkezleri de kullanmak istemiştir. Ancak bunda başarılı olamamışlardır.⁸²¹ Fransızlar, Antep'in batı kesiminde Merkezi Türkiye Koleji ve Amerikan Hastanesi çevresine yerleşmişlerdi.⁸²² Karargâh noktalarını da Merkezi Türkiye Koleji, Latin Kilisesi ve Öksüzler Yurdu olarak belirlemişlerdi ve buralara da teçhizatlarını yerleştirmişlerdir.⁸²³ Fransızlar, Kolej binalarının üzerine yerleştirdiği 7,5 cm.lik toplarla Antep'in Müslüman mahallelerini vurmuşlardır.⁸²⁴

Türklerin isteği üzerine 6 Nisan 1920'de Ermeni *Hosaper* gazetesi Dr. Shepard'ın bir anlaşma için çalışmalar yaptığını yazmaktadır.⁸²⁵ Dr. Shaperd, zaman

⁸²⁰ BOA. HR. SYS. 2542-5/38-40.

⁸²¹ BOA. HR. SYS. 2543-6/32-33.

⁸²² Adil Dai, *Olaylarla Gaziantep Savaşı*, Antep, 1992, s. 34.

⁸²³ Abadi, a.g.e., s. 48.

⁸²⁴ Abadi, a.g.e., s. 47.

⁸²⁵ Bayaz, a.g.e., s. 81.

zaman Türk yetkililerden koruma isteyerek, Antep, Kilis ve Halep güzergâhında seyahatlerde bulunmuştur.⁸²⁶ Türklerle Fransızların çatışmaları Antep-Kilis yolu üzerinde yoğunlaşmıştı. Hüseyin Bayaz 10 Şubat 1920’de Ermeniler için çalışan iki Amerikalının Kilis-Antep yolu üzerinde öldürüldüğünü belirtirken,⁸²⁷ Abadi, bu tarihi 1 Şubat olarak vermekte ve 4 Amerikalının öldürüldüğünü ve bunların da Merkezi Türkiye Koleji’ne defnolunduğunu vurgulamaktadır.⁸²⁸ Aynı olay Board kaynaklarında, Antep’ten gönderilen 22 Şubat 1920 tarihli mektupta Genç Hıristiyanlar Birliği (*Young Men’s Christian Association*) üyesi Mr. Perry ve Mr. Johnson’nun öldürüldüğü belirtilmektedir.⁸²⁹ Bu olay üzerine Kilis Yolu Kuvayı Milliye Komutanı Şahin Bey, 2 Şubat’ta Fransız Komutana yazdığı mektupta: *“Maraş isyanı, Ermenilerle Türkler arasında nifak tohumu eken General Keret’in hilekârlığı neticesidir. Fransızlar asayiş muhafaza etmek ve 1 Şubat’ta 4 Amerikalının öldürülmesine mani olmak hususunda kabiliyetsizlik gösterdiler. Halen Antep Kilis yolunda asayiş temin edilmiştir. Fransızlardan gayri herkes sorumluluğum altında tehlikesiz seyahat edebilir”*⁸³⁰ demektedir. M. Kemal, 21 Şubat 1920’de Ali Saib Bey’e yazdığı mektupta, savaş alanında bulunan Amerikalılara iyi davranılmasını istemektedir.⁸³¹ Amerikan Hastanesi Müdürü Dr. Shepard’ın isteği üzerine Hastaneyi korumak için bir Fransız müfrezesi gönderilmişti.⁸³² Evi kolej yakınında olan Dr. Shepard, bir ara kuşatma arasında kalmış ve ancak M. Kemal Paşa’nın emri ile kurtulmuştur.⁸³³

⁸²⁶ *The Missionary Herald*, “Critical Times in Aintab”, Volume,116, May, 1920, s. 239.

⁸²⁷ Bayaz, a.g.e., s. 57.

⁸²⁸ Abadi, a.g.e., s. 34.

⁸²⁹ *The Missionary Herald*, “Critical Times in Aintab”, Volume,116, May, 1920, s. 239.

⁸³⁰ Abadi, a.g.e., s. 35.

⁸³¹ Bayaz, a.g.e., s. 62.

⁸³² Abadi, a.g.e., s. 52.

⁸³³ Abadi, a.g.e., s. 64.

Abadi'ye göre, savaş sırasında kolejin Fransızlar tarafından kullanılması ve burada Türklere işkence yapılması nedeniyle Türkler tarafından top ateşine tutulmuştur.⁸³⁴ Bütün bu gelişmeler sırasında işgalciler tarafından kolejin bu şekilde kullanılması T.B.M.M.'de de tepkilere neden olmuştur. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Miralay İsmet Paşa 1920 yılında T.B.M.M.'de yaptığı konuşmada Antep'teki durum hakkında şu ifadeleri kullanmıştır:

Ayıntab civarında Amerikan mektepleri, kolejleri vardır. Bu Amerikan kolejleri, Fransızların bugün üssülharekesidir. Bizim canımızı yakmak için ve ahalimizi öldürmek için Amerikan mekteplerini üssülhareke ithaz ediyorlar. Taarruz ederler ve oraya top yerleştirirler, ambar olarak kullanırlar. Hâsılı mektep değil, memleketimizin içinde bir kale olarak inşa olunmuş zannolunur.⁸³⁵

Fransız komutan Abadi, Antep'i tasvir ederken,

Üç tepe üzerinde kurulu şehirde ilk göze çarpanlar Amerikan Koleji, biraz geride Türk hastanesi (Fransızlar Kolej'den attıkları toplarla bu hastaneyi yıkarlar), minareler, birkaç katlı evler, Gregoryen ve Katolik Kiliselerinin çanlarıydı. Savaşla birlikte şehrin manzarası da değişmişti. Amerikan Koleji 15 cm.lik topların mermileriyle delik deşik olmuş, Türk Hastanesi yıkılmış ve Türktepe bir harabe yığımına dönmüştü. Ortada kalan yalnızca birkaç Ermeni Mahallesi ve Amerikan Hastanesiydi.⁸³⁶

Tıp Bölümü'nün Beyrut'a taşınmasından sonra Antep'te Amerikalıların sayısının da azaldığı anlaşılmaktadır. Bu sayı 1914'te 276 iken, kolejin yönetimine Türkler tarafından el konmasıyla 30'a düşmüştür.⁸³⁷

Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Amerikalılara tekrar çalışma olanakları sunulduğu anlaşılmaktadır. Bu durum misyoner kayıtlarında şöyle dile

⁸³⁴ Abadi, a.g.e., s. 71.

⁸³⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, İçtima 1, c. 4, 2. baskı, 1942, s. 296'dan naklen aktaran Kocabaşoğlu, (2000), a.g.e., 149.

⁸³⁶ Abadi, a.g.e., s. 10.

⁸³⁷ Barlas, (1992), a.g.m., s. 128.

getirilmektedir. “Antep’te Merkezi Türkiye Koleji, Hastane ve Kızlar Okulu (Girl’s Seminary) başarılı bir yıl geçirdi. Türk yetkilileri sanıldığı gibi düşmanca davranmıyordu. Pozitif yardımlarda bulunuyorlardı. Ankara’dan gelen emirle, kolej ve hastane mülkleri tekrar Amerikalılara verildi”.⁸³⁸ Buna rağmen çalışan Amerikalıların sayısında bir artış gözlenmediği gibi tam tersine azaldığı anlaşılmaktadır. 1921 yılında toplam Amerikalı sayısı 11 kişiydi.⁸³⁹

IV. 10. Kolej’in Kapatılması

Merkezi Türkiye Koleji 3 Ekim 1921’de Amerikalı misyonerlerin denetiminde tekrar açılmıştır. Kolej’in binaları İtilaf Devletleri’nin yerleşkesi olarak kullanıldığından, eğitim kampusun arkasındaki öksüzler yurdunda sürdürülmüştür. Bu yeni dönemde kolej’in yönetiminden Mr. Merrill ve N. Isely sorumluydu. Başkan Merrill’in olmadığı zamanlarda koleje Dr. Martin başkanlık yapmaktaydı. Amerikalılar, genellikle 6 Ermeni ve 2 Türk öğretmen bularak eğitime başlamışlardır. Önceki fakülleden kalan öğretmen sadece Setrag G. Matossian idi. Ayrıca öğretmen bulunamadığı için Fransızca dersi kaldırılmış ve kolej’in birinci sınıfına da öğrenci kaydı yapılamamıştı.⁸⁴⁰

Bu dönemde kolej 60 öğrenci ile eğitime başlamış ve daha sonra bu sayı artarak 90’ı bulmuştur. Aralık 1921’de Fransızların Antep’ten çekilmesiyle kolejdeki öğrenci sayısının da 40’ın altına düştüğü ifade edilmektedir. Çünkü Fransızların Antep’ten çekilmesiyle, özellikle Ocak 1922’de Ermeni nüfusunun büyük bir kısmı da Fransa’nın mandası altındaki Suriye’ye göç etmiştir.

⁸³⁸ *The Missionary Herald*, “News From the Mission”, volume, 118, September, 1922, s. 366.

⁸³⁹ American Board of Commissioners for Foreign Missions, *The One Hundred and Eleventh Annual Report*, Published by the Board, 1921, Boston.

⁸⁴⁰ Stone, (1984), a.g.e., s. 155.

Stone, Antep ve Maraş'tan Ermenilerin göç etmesiyle Suriye'de Ermeni nüfusun 150.000–200.000'e ulaştığını, en az 50.000 Ermeni'nin de daha önceden Halep'te bulunduğunu ve bu Ermeni nüfusunun 6000'inin ise Protestanlardan oluştuğunu belirtmektedir. Bu durum Halep'i Ortadoğu'da Protestan Hıristiyanların en yoğun olduğu yerleşim merkezi haline getirmiştir. Bu göç nedeniyle Merkezi Türkiye Koleji'nin öğrenci potansiyeli de doğal olarak ortadan kalkmış olmaktadır. Bu yüzden Nisan 1923'te Board yöneticileri, Mütevelli Heyeti'nden Halep'teki liseye (*High School*) 600 (Türk altın) pound bağış yapmasını istenmiştir. Mütevelli heyeti, 1320 doları aşmayan bir miktarın enstitüye verileceğini söylemiştir. Frank Stone, bu gelişmeyi Halep'te Merkezi Türkiye Koleji'nin kuruluşu yönünde ilk adım olarak değerlendirmektedir.⁸⁴¹

Belki yukarıda dile getirilen nedenlerle Başkan John E. Merrill de kolejın Halep'e taşınmasını istemekteydi. Bunun için Mütevelli Heyeti'ne birçok gerekçeler sunmuştu. Bu gerekçelerin içinde en önemlisi, Halep'te önemli bir Protestan cemaatinin varlığı idi. Ayrıca Merrill'e göre, Halep'te bu tür okullar büyük bir destek bulmaktaydı. Başkan Merrill'in bu görüşü Ekim 1924 yılında Board Mütevelli Heyeti'ne gönderilmek üzere hazırlanan raporda şöyle belirtilmiştir.

Merkezi Türkiye Koleji sadece bir eğitim kurumu değildi. Ortadoğu'daki yerel Protestan cemaatinin bir misyoner gücü olarak gelişmesinde önemli bir rolü vardı. Bu yüzden, kolej yerel Protestan cemaatine hizmet edebilecek bir bölgede yer almalıydı. Kolej tekrar kurulurken gerçek ideallerine bağlı kalmalıdır. Uluslar arası düzeyde misyoner çizgide devam etmelidir. Kolej Halep'te kurulursa, yeni çevrenin ırksal, dinsel, eğitimsel ve siyasal değerlerine uyum sağlamalıdır. Bölgenin değerlerine hizmet etmeli ve onlardan ayrı olmamalıdır. Geniş bir halk kitlesine kütüphane, basın- yayın ve halka açık konferanslar yoluyla hizmet sağlanmalıdır. Durumu iyi olmayan öğrencilere

⁸⁴¹ Stone, (1977), a.g.m., s. 24.

para yardımı sağlayacak olan bir kurumun oluşturulmasıyla önemli bir adım atılmış olacaktır.⁸⁴²

Görüldüğü gibi kolej yönetiminin kolejin durumu ve yeri konusunda bir yol ayrımına geldikleri anlaşılmaktadır. Kolej yöneticilerinin gelecek hakkındaki ümitlerinin yok oluşu ve bölge halkının desteğini kaybetmeleri, Merkezi Türkiye Koleji'nin de Antep'teki sonu olmuştur. Kolej 1924 yılında Antep'ten Halep'e taşınmış ve bu tarihten sonra “*Sürgündeki Kolej*” (*College in Exile*) adı ile anılmıştır.⁸⁴³

Antep'te 40 yıl süreyle yüksek eğitim verdikten sonra Halep'te yeniden açılan kolej, misyonerler için yeni bir devrin de başlangıcı olarak görülmüştür. İki yıllık kolej seviyesinde eğitim veren Halep Koleji, hala varlığını sürdürmektedir.⁸⁴⁴

⁸⁴² Stone, (1977), a.g.m., s. 25.

⁸⁴³ Kocabaşoğlu, (2000), a.g.e., s. 148.

⁸⁴⁴ Stone, (1977), a.g.m., s. 10.

V. BÖLÜM: MİSYONERLERİN VE KOLEJİ'N BÖLGEYE ETKİSİ

V. 1. Merkezi Türkiye Koleji'nin Osmanlı Eğitim Sistemi İçindeki

Yeri

Osmanlı Devleti'nde okul açma sistemi, geleneksel öğretim kurumları, yenileşme döneminde açılan ve devlete bağlı kurumlar,⁸⁴⁵ gayrimüslim cemaat teşkilatları ile yabancı misyon ve yabancı hükümetlere bağlı kurumlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

1839 Tanzimat Fermanı'na kadar, gayrimüslimler yanında yabancı devletlerin eğitim ve öğretim faaliyetlerini, bunların açacağı okulların sayı ve işleyişini düzenleyen bir hukuki müeyyide olmadığından yayılışları da hızlanmıştır. Zamanla bu hukuki boşluktan yararlanan yabancı devlet ve kuruluşlar, önce okullarını açmışlar gerek duyarlarsa da ruhsat almışlardır.⁸⁴⁶ Yabancı okullar 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesiyle yasal temel kazanmışlardır.⁸⁴⁷ Bu nizamname ile yabancılara Osmanlı ülkesinde okul açma izni verilmekteydi.⁸⁴⁸

Osmanlı eğitim sistemi içinde bir de Amerikan eğitim sistemi oluşmuştu. Amerikan misyoner eğitim sistemi içinde dinsel (*evangelical*) ve laik (*secular*) ikili bir yapı bulunmaktaydı. Bu sistem 1870'li yıllarda şekillenmişti. Bu sistem içinde dinsel olanlar, ilkokul, ortaokul, ilahiyat okulları idi. Laik yapı içerisinde yer alanlar ise ilkokul, ortaokul-lise ve kolej (*college*) yer almaktaydı. 1880'li yıllarda ise

⁸⁴⁵ Selçuk Akşin Somel, *The Modernization of Public Education in The Ottoman Empire 1839-1908*, Printed in The Netherlands, 2001, s. 21.

⁸⁴⁶ Vahapoğlu, a.g.e., s. 105.

⁸⁴⁷ Ayten Sezer, *Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923-1938)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999, s. 10. Bkz. Düstur, I. Tertip, C. 2, s. 204.

⁸⁴⁸ Tozlu, (1991), a.g.e., s. 311.

misyoner okulları dört kademeye ayrılmıştı. Bunlar ilkokul, ortaokul, lise ve kolejlerdi. Bu okullar içerisinde ilkokullar iki yıl diğerleri ise dörder yıl eğitim vermekteydi. Bu eğitim kademelerinden ilk ikisi gerek laik gerekse dinsel eğitim görecekler için zorunluydu. Bundan sonra dini eğitim görecekler doğrudan ya da liseden sonra ilahiyat okullarına (*Theological Seminary*), Laik eğitim görecekler ise lise ve kolejlere (*college*) devam edeceklerdi.⁸⁴⁹

Osmanlı Devleti'nde faaliyet gösteren Amerikan yüksek okulları Robert Koleji, Suriye Protestan Koleji ve Merkezi Türkiye Koleji olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bilindiği gibi Robert Koleji Amerikan Board'a bağlı bir okul değildi. Bu kolej daha önce Amerikan Board üyesi olmasına rağmen, bu teşkilattan ayrılan Cyrus Hamlin tarafından kurulmuştur.

Osmanlı topraklarında kurulan yüksekokulların denkliği, ABD'deki bazı eyaletlerin ilgili makamlarına onaylatılmış ve buralardan mezun olan gençlerin ABD'de aynı düzeyde mezun okullardan mezun olan gençlerle eşit haklara sahip olmaları güvence altına alınmıştır. Bilindiği gibi Merkezi Türkiye Koleji de 27 Mart 1874'te Massachusetts eyaleti yasalarına uygun olarak kurulmuştur.⁸⁵⁰

Kolej, 1876 yılında ruhsatsız olarak açılmasına rağmen, 15 Ocak 1878 yılında Osmanlı hükümetince *idadi* olarak tanınmıştır. Osmanlı hükümetinin, yabancı kuruluşlarca desteklenen okulları *İdadi* veya *Sultani* olarak görev yapmasını olağan karşılamaktaydı. Misyonerler, bu yasal hakkı alarak diplomalarını meşrulaştırmaktaydılar. Merkezi Türkiye Koleji'ne, 1907 yılında *Imperial Irade*'si

⁸⁴⁹ Kocabaşoğlu, (2000. a.g.e., s. 120.

⁸⁵⁰ *Catalogue of Central Turkey College at Aintab*, Presses of H. Matteosian Bible House Constantinople, 1901, s. 5.

de çıkmıştı.⁸⁵¹ 1914 yılında ise Osmanlı hükümeti koleji, âli (*üniversite*) olarak tanıdığı kabul etmiştir.⁸⁵²

Merkezi Türkiye Koleji, gündüzlü ve yatılı eğitim veren dört yıl süreli bir yüksekokuldu. Bu kolej, Türkiye’de kurulan diğer Amerikan kolejlerinin aksine, eğitim dili olarak Türkçeyi kabul etmiştir. Hazırlık Bölümü’nde eğitim iki yıldır. Kolej Bölümü’nde, Bilimler Bölümü’nün yanı sıra Tıp Bölümü de bulunmaktaydı. Tıp Bölümü’nde eczacılık ve dişçilik eğitimi de yapılmaktaydı. Tıp Bölümü’nün süresi dört yıl iken eczacılık ve dişçilik bölümleri üç yıldır. Türkiye’de diplomalı dişçilerin ilk defa bu kolejden mezun oldukları belirtilmektedir.⁸⁵³ Merkezi Türkiye Koleji Tıp Bölümü, Anadolu’da kurulan ilk modern ilk tıp okuludur. Beyrut Üniversitesi Tıp Fakültesi, Yale, Harvard, Cenevre ve Columbia üniversiteleri kolejin verdiği lisans derecesini master ve doktora için kabul etmekteydi. Paris Üniversitesi Hukuk Fakültesi kolejin öğrencilerini sınavsız kabul etmekteydi. Merkezi Türkiye Koleji de kendi programında 1902 yılından itibaren master öğrencilerine eğitim vermeye başlamıştır.

Amerikan Board’ın Osmanlı Devleti’nde açtığı kolejler laik eğitim veren kurumlar olarak görülmekteydi. Bu anlayış doğrultusunda olsa gerek Merkezi Türkiye Koleji açılınca, Antep’teki Teoloji okulu Maraş’a taşınmıştır. Merkezi Türkiye Koleji meslek elemanı yetiştiren bir okul olmasına rağmen ders programı incelendiğinde dini yapının ağır bastığı görülmektedir. Okulun liderleri, Merkezi Türkiye Koleji’nin, Türkiye’de insanlara Kutsal Kitap’ı anlatacak kişiler yetiştirmek

⁸⁵¹ A.B.C.F.M., Reel, 666, No: 88.

⁸⁵² *Central Turkey College The Year Before The War*, College Press, 1914, s. 1. Reel, 667, No: 138. Stone, (1977), a.g.m., s. 12.

⁸⁵³ Yelken, a.g.m., s. 30.

amacıyla kurulduğunu belirtmektedirler.⁸⁵⁴ Bilindiği gibi bu okuldan doktor, dişçi, mühendis, hukukçu ve öğretmen yanı sıra vaizler de yetişmekteydi. Her ne kadar kolejler laik eğitim veren kurumlar olarak görülse de uygulamada dini eğitimle meslek derslerinin birlikte verildiği anlaşılmaktadır.

V. 2. Sosyal Etkileri

Misyonerler, Osmanlı topraklarına gelirken ülkelerindeki teknolojik gelişmeye dayalı bazı ürünleri ve yaşam tarzlarını da beraberinde getirmişlerdi. Patates (1827), gaz lambası (1865), fotoğraf makinesi (1856), dikiş makinesi ve salon orgu (1854) bunların başında yer almaktaydı.⁸⁵⁵ Yine pencere camı, telgraf, çırcır makinesinin de ilk kez misyonerler aracılığıyla Osmanlıya getirildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca okullara kürelerin getirilmesi ve topografya bilgisinin verilmesi de bir yenilikti ve eğitim sürecine farklı boyutlar kazandırmıştı.⁸⁵⁶ Bu teknik aktarımın yanı sıra, misyonerler kendi kültürel yaşam özelliklerini de getirmişlerdir. Bunun sonucunda açılan eğitim kurumlarında özellikle Ermenilerin yaşam tarzlarını da önemli ölçüde değiştirmeye başlamışlardı. Örneğin Maraş'ta küçük kızını anaokuluna gönderen bir anne kızından söz ederken; *“küçük kızım Lütfiye'den şimdiden daha çok şey öğrendim. Bana biri bir şey verdiği zaman teşekkür etmem gerektiğini, burnumu gömleğimin eteğine silmenin doğru olmadığını bana hep Lütfiye söyledi”* diyerek etkinin en alt düzeye kadar indiğini göstermektedir.⁸⁵⁷

⁸⁵⁴ Stone, (1977), a.g.m., 29.

⁸⁵⁵ Kocabaşoğlu, (2000), a.g.e., s. 18.

⁸⁵⁶ Seçil Akgün, “Kendi Kaynaklarından Amerikalı Misyonerlerin Türk Sosyal Yaşamına Etkisi”, *X. Türk Tarih Kongresi'nden Ayırbaşım*, TTK Basımevi, Ankara, 1994 s. 2133.

⁸⁵⁷ Akgün, (1994), a.g.m., s. 2137.

Misyonerlerin diğ er bölgelerde oldu ğ u gibi Antep'teki yaşam tarzları da halk üzerinde önemli etkiler oluşturmaktaydı. Ayrıca bölgedeki bazı ürünlerin dış pazarlara açılımı konusunda da misyonerlerin önemli çalışmaları oldu ğ u ve Antep'te üretilen bu ürünleri kendi ülke pazarlarında satmak amacıyla girişimlerde buldukları bilinmektedir.

Buna en güzel örneklerden birini Mrs. Shepard'ın yöredeki dantel işlemeciliğ iyle ilgili girişimleri oluşturmaktadır. 1893'te dantel iş i çalışmalarına daha fazla zaman ayırmak için hastaneden ayrılan Mrs. Shepard, Antep yöresindeki işsiz kadınlara yardım etmek ve onların ürünlerini pazarlamak amacıyla çalışmalarda bulunmuştur. Kadınlara el iş i yaptırarak onlara mali olarak destek olmak istemiştir. Zaten eliş i ürün yapımı misyonerliğ in farklı bir bölümü olarak da kabul görmektedir.⁸⁵⁸ Gregoryen, Protestan ve Müslümanlar arasında 10.000 kişiye bu alanda iş verildiğ i anlaşılmaktadır.⁸⁵⁹ Yapılan bu işler Antep iş i olarak da adlandırılmaktaydı. Antep iş i, bölge kadınının kendine has inceliklerini ve yaratıcı gücünü yansıtan ve Antep'te yoğun olarak yapılan ve bu nedenle yöre adıyla anılan bir işleme türüdür. Başlangıçta kadın erkek giyim ve ev eşyalarına duyulan ihtiyaçtan doğ an bu işlemler, taşıdıkları etnoğrafik değ er nedeniyle Türk ve Dünya müzelerinde de yer almıştır. Goodsell, 1907'de keten kumaş ve nakış işlemleri için 5000 kadının çalıştırıldığını ve bunların 2000'inin Müslüman olduğunu belirtmektedir.⁸⁶⁰ Antep'te bu tür faaliyetlerin günümüzde de önemli bir ekonomik sektör oldu ğ u bilinmektedir.

⁸⁵⁸ Eddy, a.g.e., s. 135.

⁸⁵⁹ Eddy, a.g.e., s. 136.

⁸⁶⁰ Fred Field Goodsell, "Shepard of Aintab The Beloved Physician", *Envelope Series*, vol. XIX, July, no. 2, Boston, 1916, s. 25.

Bu konuda başka bir örnek de 1895'te Merkezi Türkiye Koleji mezunu olan Sarkis Karajian'nın girişimleridir. Karajian, ailesinin fıstık işleriyle uğraşmakta ve Londra'ya gidip gelmekteydi. Bu arada Antep'te yapılan elişlerini Avrupa pazarlarında pazarlayabileceğini düşünmüş ve bu yönde çalışmalar yapmıştır. Sarkis, Karjian&Co. adıyla bir şirket kurarak eliş atölyesi açmıştır. Londra'da anlaştığı bir şirket aracılığıyla Antep'e gerekli ham maddeler gönderilmekte ve bunlar Antep'te kadınlar tarafından işlenerek ürünler Avrupa pazarlarında satışa sunulmuştur. Sarkis, elişlerinin üretimi dışında bütün işlerin sorumluluğunu üzerine almıştı. Elişlerinin üretimi ve kalite kontrolü için ise kardeşi Leylakian'ı görevlendirmişti. Leylakian eğitilmiş ve eliş konusunda uzman biriydi. Onun yardımcılığını da Gülizar adında biri yapmaktaydı. Bu eliş çalışmaları daha çok yoksul ailelere hitap etmekteydi.

Krajian & Co., Antep işi ve iğne oyası şeklinde yapılan oda takımları ve diğer elişlerinin üretiminde zamanla uzmanlaşmıştı. Bu işler Antep'te en mükemmel şekilde yapılıyordu. Kadınlar bu şirkete elişlerini getirip, paralarını alıyor ve yeni ürünler için malzemelerini alarak evlerine dönüyorlardı. Tamamlanan elişleri 22 kiloluk paketler halinde gemilerle İsviçre'deki St. Gallen firmasına ulaştırılıyordu. Buradan da Avrupa pazarlarına gönderiliyordu. Antep'te ekonomik girişimler I. Dünya Savaşı'na kadar devam etmiştir.⁸⁶¹

Antep'te ve bölgede yaptıklarıyla önemli etkiler bırakan Dr. F. D. Shepard ve eşi 1880'li yılların başında Merkezi Türkiye Misyonu'na katılmışlardı.

⁸⁶¹ Shushan M. Teager, *Creative Woman of Aintab*, Krajian&Co. Manufacturers of Embroidered Handkerchiefs, 1896-1934, Armenian Library and Museum of America, Watertown.

Onlar Michigan ve Cornell Üniversitelerinin düşüncelerini de beraberlerinde getirmişlerdi.⁸⁶²

Amerikalı bir hekim olan Mrs. F. Andrews Shepard, 1882–1919 yılları arasında kırk yıla yakın bir süre Antep’te yaşamış ve Kolejin Tıp Bölümü’nde de görev yapmıştı. Kadın olması nedeniyle doktorluk yapamayınca tıp öğrencilerine, “Tıbbi Nebatat” (*Medical Botany*) derslerini vermekteydi. Dr. F. Andrews Shepard, Antep civarı florası ile de yakından ilgilenmiş, eşi (Dr. Fred Douglas Shepard) ile birlikte at sırtında bölgede birçok araştırma gezisi yapmıştır. Mrs. Shepard’ın topladığı bitki örneklerinin 15 kadarının yeni bir tür olduğu bilim dünyasında kabul edilmiştir. Mrs. Shephard, Antep tepelerinden topladığı 5–6 bitkinin ilk defa kendisi tarafından tespit edildiğini belirterek bunların *Shepardi Ayıntab* olarak Latinceye girmesini sağlamıştır.⁸⁶³ Mrs. Speward, topladığı bitki örneklerini Beyrut Amerikan Üniversitesi’nde görevli olan G. E. Post’a vermiş ve bunlarla ilgili bilgiler bu kişi tarafından yayınlanmıştır. Türkiye’nin bitki varlığının tanınmasına katkı sağlayan bu koleksiyon halen Beyrut Amerikan Üniversitesi Herbarium’unda muhafaza edilmektedir.⁸⁶⁴

Bu dönemlerde kadınların hastaneye gitmesi toplumda hoş karşılanmadığından, Mrs. Shephard, Türk ve Ermenilerin evlerine giderek hastalarla ilgilenmekteydi. Bu alanda yaşanan sıkıntılar misyoner notlarında çarpıcı bir şekilde ifadesini bulmaktadır. Örneğin Mrs. Shepard, “...Müslüman bir kişinin karısı hasta olduğunda onun tedavi için hastaneye götürülmesi gerektiği belirtildiğinde yenisini

⁸⁶² Goodsell, a.g.m., s. 10.

⁸⁶³ Riggs, (1920), a.g.e., s. 39.

⁸⁶⁴ Ünsal, a.g.m., s. 42.

almanın daha ucuz olacağını ileri sürerek bu isteğin reddedildiğini” ifade etmektedir.⁸⁶⁵

19. yüzyılın sonlarında Antep Belediyesince, Belediye Guraba Hastanesi açılmıştı. Barlas, bu hastanenin o sırada Antep’te bulunan Amerikan Hastanesi’ne karşı Müslüman Türklerin bir çıkışı olarak değerlendirildiğini belirtmektedir. Hastane 1897 yılında 35 yataklı olarak ve kadınlar ile erkekler için ayrı iki bölüm halinde açılmıştır. Antep’in ilk kadın doğum uzmanı olan ve Amerikan Hastanesi’nde 35 yıl aralıksız görev yapan Bayan Doktor Hamilton uzun yıllar kadınlar bölümünde çalışmıştır. Böylece kadınlar artık uzman bir kişinin elinde bilinçli bir doğum yapma olanağına da kavuşmuş olmaktadır. İlk dönemlerde gayrimüslim doktor, dişçi ve eczacıların çalıştığı bu hastane 1928 yılında Devlet Hastanesi adını almıştır.⁸⁶⁶ Belediye tarafından açılan bu Hastanenin ilk doktorları arasında Dr. Shepard’ın asistanları da görev yapmıştır.

Riggs, Dr. Shephard’ın özellikle insanlar arasında din, ırk ayrımı yapmadan çalışarak insanların güvenini kazandığını belirtmektedir. Örneğin Antep’te iftar yemeklerine ve resmi davetlere Dr. Shephard da çağrılmaktaydı.⁸⁶⁷ 1908’de II. Meşrutiyet ilan edilince Genç Türkler, Antep’te bir yürüyüş yapmışlardı. Daha sonra bu günün şerefine bir yemek verilmişti. Dr. Shephard bu yemeğe de katılmış ve yemekte olanları şöyle anlatmaktadır:

Geçen Salı akşamı, dörtte üçü Müslüman, dörtte biri Hıristiyan olan 160 kişinin katıldığı bir ziyafete katıldım. Bu yemek, şehrin belediye başkanı tarafından, İttihat ve Terakki Partisi’nin bir üyesi adına verilmekteydi. Genç Türk Partisi’nin Yürütme

⁸⁶⁵ Riggs, (1920), a.g.e., s. 34

⁸⁶⁶ Barlas, (1971), a.g.e., s. 66.

⁸⁶⁷ Riggs, a.g.e., s. 159.

Komitesi de bu toplantıya çağırılmıştı. Toplantıda hükümet temsilcileri, üst düzey askerler, beyler ve şehrin ileri gelenleri bulunuyordu. Yemekten sonra, gecenin onur üyesi, Prof. Bezjian, Dr. Shephard, Michael Antaki, Ermeni Katolik Rahibi ve şehrin bir Genç Türk üyesi tarafından konuşmalar yapıldı. Konuşmalarda birlik, kardeşlik ve hoşgörü dile getirildi.⁸⁶⁸

Yaşanan bazı sağlık sorunlarında da misyonerlerin yaklaşımları önem taşımaktaydı. 1891 yazında şehirde kolera salgını patlak vermişti. Buna neden olarak da şehre gelen bir gezginin ölmesi ve bunun camide cenazesinin yıkanması sırasında suyun şehrin içme suyuna karışması gösterilmiştir. Bu söylenti şehri karıştırmıştı. Ölümler artınca büyük küçük bütün doktorlar toplanarak, kilise ve camilerde halka bilgiler vermiştir. Özellikle suların kaynatılarak içilmesi istenmekteydi. Riggs, Hıristiyanların buna uyararak daha az ölüm olayları yaşadığını, fakat Müslümanların bunun alinyazısı olduğunu ileri sürerek daha çok ölüm olayının yaşandığını belirtmektedir.⁸⁶⁹

1909–1910 yıllarında Çukurova bölgesinde birçok olaylar yaşanmış ve halk bundan büyük zarar görmüştü. Cemal Paşa Adana'ya genel vali olarak atanınca, bölgedeki yaraları sarmak için bir Yardım Komisyonu oluşturmuş ve Dr. Shephard'ı da bu komisyon çalışmalarına başkan olarak atanmıştır. Dr. Shephard, 10 ay içinde 900 ev inşası ve 100.000 dolar değerinde fonun toplanmasında görev almıştır.⁸⁷⁰ Bu paranın yaklaşık 63 bin dolarını Türk hükümeti, 18 bin dolarını Antepli ve Urfalı vatandaşlar, geri kalanını ise uluslararası yardım kuruluşları vermişti.⁸⁷¹ Bu süreçte Dr. Shepard, yaptığı çalışmalarla bölgedeki hükümet görevlilerinin güvenini

⁸⁶⁸ Riggs, a.g.e., s. 159-160.

⁸⁶⁹ Riggs, a.g.e., s. 60.

⁸⁷⁰ Riggs, a.g.e., s. 123.

⁸⁷¹ Türkiye'de Gaziantep'te Tıp Çalışmaları(1847-1979), Daktilo Edilmiş Metin, Amerikan Board Kütüphanesi, İstanbul

kazanmıştı.⁸⁷² Dr. Shepard'a bu çalışmaları nedeniyle 1910 yılında Sultan Mehmet Reşat tarafından berât verilmiştir.⁸⁷³ Cemal Paşa'dan da tebrik mektubu almıştır.

Cemal Paşa, Adana'dan Shepard'a gönderdiği 1 Şubat 1911 tarihli mektupta:

Sizin 29 Ekim 1910 yılında yaptıklarınız onur vericidir... Ülkenin refahı için çalışan Genç Türkler yabancı bile olsa hizmet edenleri nasıl ödüllendireceklerini iyi bilirler. Osmanlı hükümeti tarafından size verilen madalya aslında yaptıklarınızın karşılığı olamayacaktır. ...Amerika sizin gibi parolası insanlığa hizmet eden kişiye sahip olduğu için çok şanslıdır.⁸⁷⁴

Aynı çalışmalarından dolayı Kızıl Haç da Dr. Shepard'a madalya göndermiştir.⁸⁷⁵

Dr. Shepard, Antep'te bulunduğu yıllarda uzak bölgelere seyahatler yapmış ve köy odalarında klinikler kurarak hastaları tedavi etme yoluna gitmiştir. Goodsell, Antep'teki Amerikan Hastanesi'ne 2000 köyden hasta geldiğini belirtmektedir.⁸⁷⁶ Board kaynaklarına göre 1913 yılında yapılan 462 ameliyattan sadece 9 kişinin öldüğü ve 416 hastadan 185'inin de Müslüman olduğu belirtilmektedir. Yine bu kaynaklarda misyonerlerce hastaneye gelen Müslümanlara İncil anlatıldığı, iki hafta veya daha fazla kalanların bundan etkilendiğini ve evlerine gittiklerinde hastanedeki durumu çevrelerine anlattıklarını, belirterek sağlık alanında gündeme gelen misyoner etkisini de ortaya koymaktadır.⁸⁷⁷ Özellikle kolera salgınında hastanenin uyguladığı tedavi birçok hastanın iyileşmesine neden olmuştur.⁸⁷⁸

⁸⁷² Goodsell, a.g.m., 27.

⁸⁷³ Goodsell, a.g.m., 28, Eddy, (1913), a.g.e., s. 134.

⁸⁷⁴ Riggs, a.g.e., s. 124.

⁸⁷⁵ Riggs, a.g.e., s. 125.

⁸⁷⁶ Goodsell, a.g.m., 15.

⁸⁷⁷ A.B.C.F.M., Reel, 666, No: 538.

⁸⁷⁸ A.B.C.F.M., Reel, 652, No: 76.

Riggs, Hastanede ameliyathaneye girip, malzeme eksikliğini gören bir kişinin 600 ameliyatta sadece 15 ölümün olmasına şaşırıldığını belirtmektedir. Çünkü hastanede birçok eksikliklerin olduğunu ifade ederek şunları dile getirmektedir; *“Hastanede aletleri dezenfekte edecek malzeme bulunmuyordu. Tüm aletler bir çaydanlıkta dezenfekte ediliyordu. Daha sonra küçük bir sterilizatör, sonraları da çok ilkel büyük bir sterilizatör çok uzak bir şehirden zorlukla getirildi. Ameliyat geceye sarkarsa el lambalarıyla aydınlatma yapılabilirdi.”*⁸⁷⁹

Goodsell, hastanede Dr. Shepard’ın her yıl ortalama 450 büyük ameliyat yaptığını, 25.000 reçete yazdığını, klinikte ise 5500 hastaya baktığını belirterek, toplam tedavi masrafının yıllık 45.000’i bulduğunu ifade etmektedir.⁸⁸⁰ Yine 1906 yılının yaz döneminde hastanenin bir kliniğinin açık tutulduğunu, burada 6144 hastanın tedavi edildiğini ve 605 ameliyatın gerçekleştirildiğini de belirtmektedir. Dr. Shepard’ın 10 Ekim 1907’de şehre gelişinin 25. yılı kutlanma törenine bir gün kala Halep’ten bir telgraf gelmişti. Bunun üzerine Shepard, hastalarının bütün kutlamalardan daha önemli olduğunu ileri sürerek töreni ayın 17’sine erteletmişti. 17’sinde Shepard için 1. Kilise’de yapılan törene bütün dinlerden ve ırklardan 3000 kişinin katıldığı belirtilmektedir.⁸⁸¹

Hastane sağlık çalışmalarının yanı sıra sosyal alanlarda da hizmet vermekteydi. 1907’de dışardan gelenlere kalacak yer sağlamak amacıyla hastanenin arkasına 4 odalı bir yer inşa edilmiştir. Bu yeni binada aynı zamanda fakirlere yemek de verilmekteydi. Misyoner kaynaklarında 1910-11’de 60 yıldır görülmeyen korkunç bir kış mevsiminin yaşandığını, fırtınalar yüzünden yolların kapandığını, deve

⁸⁷⁹ Riggs, a.g.e., s. 70.

⁸⁸⁰ Goodsell, a.g.m., s. 22.

⁸⁸¹ Goodsell, a.g.m., s. 24.

kervanlarının sahipsiz olarak şehre döndüğünü, insanların yakacak bulamadığı için evlerinin kapısını ve eşyalarını yakmak zorunda kaldıkları ifade edilmektedir.⁸⁸² Kış o kadar sert olmuştu ki bir ailenin evine eşeğini alarak onun sıcaklığında ısınmaya çalıştığı belirtilmektedir. Bu dönemde yeni kurulan bu aşevinden yiyecek ve yakacak yardımın yapıldığı, bir sezon boyunca mutfaktan 280 kişiye 12.750'den az olmamak üzere yemek dağıtıldığı belirtilmektedir.⁸⁸³

Dr. Shepard, ilk izni için Türkiye'den ayrılmaya karar verdiğinde, Müslüman, Yahudi ve Hıristiyan topluluklarının temsilcileri hizmetlerinin karşılığı olarak ona gümüş kahve servisi hediye etmişlerdir.⁸⁸⁴ Bir yıl sonraki dönüşünde hükümet temsilcileri, şehrin ileri gelenleri ve halktan kişilerin de bulunduğu topluluğun Dr. Shepard'ı coşkuyla karşıladığı belirtilmektedir.⁸⁸⁵ Dr. Shepard, 18 Aralık 1915'de tifüsten ölmüş ve Kolej mezarlığına gömülmüştür.⁸⁸⁶

Misyonerler, sağlık çalışmalarının yaptıkları iş açısından ne kadar önemli ve etkili olduğunun farkındaydılar. Bu durumu yazdıkları bir raporda şöyle dile getirmektedirler: *“Hastanede Pazar sabahı ve akşamları ayinler yapılırdı. Mr. Abraham Levonion haftada üç gün hastalara dua ederdi. Genel olarak her hasta yanında bir veya daha fazla kişi getirirdi, böylece sadece bu yolla ulaşılan kişilerin sayısı 5000'in üzerindeydi ve bunların neredeyse yarısı Müslüman'dı.”*⁸⁸⁷

⁸⁸² Riggs, a.g.e., s. 72.

⁸⁸³ Riggs, a.g.e., s. 73.

⁸⁸⁴ Goodsell, a.g.m., s. 16.

⁸⁸⁵ Goodsell, a.g.m., s. 17.

⁸⁸⁶ Goodsell, a.g.m., s. 29; Bkz. Ek: 24.

⁸⁸⁷ *Missionary Herald*, “Central Turkey Mission, The Hospital at Aintab”, Volume 96, October, 1900, s. 407.

1886'da Dr. C. F. Hamilton'ın gelmesinden sonra kadınlar tedavi edilmeye başlanmışlardı. Dr. Hamilton, sağlık çalışmalarının yanı sıra hastanedeki işini bitirdikten sonra dini konuşmalar da yapmaktaydı. Bir konuşmasında:

Bu yılda istenilen hedefe ulaşılmıştır. Noel öncesi bütün hastalara Pazar gecesi ibadet servisi yapıldı ama yeni yıl geldikten sonra Miss Wallis ve ben herhangi bir ayırım (ırk ve inanç) yapmadan en basit şekliyle İncilin mesajını verecek bir çalışma yapmaya karar verdik. Kadınların ve erkeklerin bunu nasıl dinlediğini görmek çok güzeldi. Biz bu toplantıların dışında da ibadet yapardık. Pazar sabahı ibadetlerinin uyutucu etkisine rağmen Pazar akşamları ibadetlerinde uyuyan görmek çok zordu. Mr. Merill ayda bir Pazar akşamlarını üstlenirdi, hemen ardından özel işleri için kalırdı. Profesör Levonian'ın tanrıyla bütünleşme hakkında yaptığı konuşmasını hiç unutmayacağım. Buna sadece hastanedeki hastalar değil, düşkünler yurdunda (Khan) kalan hastalar da katılırdı. Bunların içinde hasta, yoksul ve cahil kişiler bulunuyordu. Bunlar İsa'nın sahip olduğu izleyicilerdi.⁸⁸⁸

Sağlık çalışmalarının temelinde misyonerlik faaliyetlerinin yattığı görülmektedir. Misyonerler için eğitim nasıl bir araç ise sağlık çalışmaları da hedefe ulaşmak için aynı işlevi yapmaktaydı. Hatta sağlık çalışmalarının halka ulaşmak yolunda, eğitimden daha etkili olduğunu vurgulamaktadırlar.

İlk misyonerlerden sonra, onların çocukları da buldukları bölgelerde misyonerlik faaliyetlerini devam ettirmişlerdir. Örneğin kolejin ilk başkanının oğlu olup, Antep'te doğmuş olan Mr. Stephan Van R. Trowbridge ve eşi de Antep'teki cemaate katılarak çalışmalar yapmışlardı.⁸⁸⁹ Shephard'ın küçük kızı Harput'taki Fırat koleji'nin başkanı Ernest W. Riggs ile evlenmişti. Trowbridge'nin diğer kızı Miss Elizabeth Trowbridge 1891'de Antep'e hemşire olarak gelmiş ve 42 yıl görev yapmıştır. Çalışmalarının son yıllarında hayatını kentte ve çevredeki köylerde

⁸⁸⁸ *Missionary Herald*, "Central Turkey Mission, The Hospital at Aintab", Volume 96, October, 1900, s. 407.

⁸⁸⁹ A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 272.

yardıma muhtaç hastalara adamıştı. Kadın doktorlardan Miss Webb, Urfa, Antep ve Halfeti dolaylarında 28 köy dolaştığını, hepsinde de Türkler tarafından iyi karşılandığını ve önerdiği sağlık kurallarına uyulduğunu belirtmektedir.⁸⁹⁰ Bu ikinci nesil misyoner çalışmaları bakımından daha verimli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Çünkü buldukları yörenin dilini bilmeleri bakımından eski misyonerlere göre daha avantajlıydılar. Ayrıca artık yeterince yerli elemanlara da sahip olmuşlardı.

V. 3. Eğitime ve Okullaşmaya Etkileri

Misyonerlerin amaçlarına ulaşmak için en çok kullandıkları araçlar arasında okullar önde gelmekteydi. Onlara göre eğitim ve öğretim yoluyla öğrencileri Hıristiyanlaştırmak esas gayedir. Henry H. Jessup isimli misyoner bu konuyu şu sözleriyle açıklamaktadır: “*Misyonerliğin başarısı için temel koşul okullardır. Gerçekte bu da amaç olmayıp araçtır. Şu da bir gerçektir ki, misyonerlerin İncil’i başka yollarla sokmaya olanak bulamadığı birçok yere, İncil okul aracı ile sokulabilmiştir.*”⁸⁹¹

Avrupa’daki modern eğitim-öğretim teknik ve yöntemlerinin Osmanlı ülkesine getirilmesi bakımından yabancı okulların olumlu etkilerinin görüldüğü, ancak bu okulların çoğunluğunun başta din ve mezhep propagandası olmak üzere, çeşitli politik amaçlar içinde kullanıldığı da bilinmektedir. Bu propagandalar Müslümanlardan çok gayrimüslimler üzerineydi. Amerikan Board’ın okullarının bulunduğu birçok bölgede toplumsal alanda değişmeler, özellikle gayrimüslimler üzerindeki etkileri görülmekteydi. Şüphesiz Müslümanlar da bu gelişmelerden

⁸⁹⁰ Riggs, a.g.e., s. 180.

⁸⁹¹ Hopkins vd. a.g.e., s. 137.

etkilenmekteydi. Açılan okullara ilk zamanlarda öğrenci gönderilmese de zamanla özellikle 1880'lerden sonra Müslümanların da Amerikan okullarına devam ettikleri bilinmektedir. Amerikan Board'ın okulları Antep şehrinin de sosyal ve ekonomik alanlarda değişim yaşamasına neden olmuştur.

Bilindiği gibi Merkezi Türkiye Misyonu'nun eğitim merkezi Antep idi.⁸⁹² Riggs, Amerikan misyonerlerinin Antep'e gelmeden önce Ermenilerin bir Pazar Okulu ve dua toplantılarının dahi olmadığını, sadece çok azının okuma yazma bildiğini ve İncil'i anladığını belirtilmektedir.⁸⁹³ Misyonerler, 1800'lü yılların başında misyoner yöntemi olarak eğitimin gücünü ve etkisini görmeye başlamışlardı. Okuma yazma bilmeyen bir toplumdaki yüksek öğrenim gören bir toplum yaratılmıştır. Ermeniler arasında misyonerlik aşısı tutmaya başlamıştı. Bu eğitim gücü misyonerlere yerli elemanlar yetiştirmişti. Merkezi Türkiye Koleji kurucu başkanı Throwbridge, kolejde özellikle etkili yerli eleman yetişmesini istemekteydi.⁸⁹⁴ Böylece misyonerlik çalışmaları daha az bir harcamayla daha etkili bir biçimde yürütülmüş olacaktı.

Kolejin Ermeniler üzerinde etkisi, bu insanların aydınlanması, Tıp Bölümü'nün yararları ve kiliseler üzerindeki etkisi ile açıklanabilirdi. Kolejin, Ermeni nüfus açısından etkisi çok büyüktü. Artık daha bilinçli azizler yetiştirilmekteydi. Maraş, Adana, Kessab, Halep kiliselerindeki durum bunun göstergesiydi.⁸⁹⁵ Çünkü bu kiliselerin vaiz ve papazları kolej mezunlarındandı. Board kaynaklarında, bu kolejin kurulmasından Türkiye'deki üst düzey yöneticilerin

⁸⁹² Eddy, a.g.e., s. 130.

⁸⁹³ Riggs, a.g.e., s. 171.

⁸⁹⁴ Goodsell, a.g.m., s. 12.

⁸⁹⁵ A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 456.

de mutlu olduğu ve bu kolejde toplumu yönlendirebilecek dürüst ve eğitimli insanların yetişeceği ifade edilmektedir.⁸⁹⁶ Bu yaklaşım doğrultusunda yukarıda da belirtildiği gibi kolejin arsası bir Müslüman tarafından bağışlanmıştı. Yine bilindiği gibi kolej kurulurken birçok Müslüman maddi yardım etmişti. Ancak kolejin misyoner politikasının ağır basması Müslümanların bu yaklaşımını daha sonra olumsuz etkilemiştir.

Sarafian, Kolejden 1880'den 1915'e kadar 409 öğrencinin mezun olduğunu, bunların öğretmen, doktor, dış hekimi, vaiz ve işadamı olarak İmparatorluğun birçok bölgesinde çalıştıklarını belirtmektedir.⁸⁹⁷ Kolejin etkisinin büyük olduğu bir gerçektir. Ancak Türkler, Ermeniler ve Türkiye'de çalışan Amerikalıların ortak görüşü Hastanenin etkisinin kolejden daha fazla olduğuydu.⁸⁹⁸ Çünkü sağlık hizmetlerinden Müslümanlar da büyük ölçüde yararlanmaktaydı.

Stone, Türkiye'deki 22 kilisenin papazının, 13 lisedeki başöğretmeninin, Antep, Halep ve Maraş'ı da içeren en az 14 şehrin baş doktorunun, en az yedi şehirdeki Gregoryen cemaatinin okullarındaki öğretmenlerin, Konya'daki Gregoryen Enstitüsü yöneticisinin, Merzifon Anadolu Koleji Fen Bilimleri profesörünün ve kendi kolej elemanlarının 13'ünün Merkezi Türkiye Koleji'nden mezun olduklarını belirtmektedir.⁸⁹⁹

Kolej, müzik eğitimi de vermekteydi. Etkinliklerden Dr. Avedis H. Jebejian sorumluydu. Onun yönetiminde bir kolej orkestrası vardı. Kolejde, Pazartesi günleri halkın da katıldığı bir dizi konferanslar yapılmaktaydı. Bunlar çok fazla ilgi

⁸⁹⁶ A.B.C.F.M., Reel, 646, No: 386.

⁸⁹⁷ Sarafian, a.g.e., s. 55.

⁸⁹⁸ A.B.C.F.M., Reel, 668, No: 87.

⁸⁹⁹ Stone, (1977), a.g.m., s. 21.

ve değer görmekteydi. Bunlardan bazı konuşmacılar ve verdikleri konferanslar şöyleydi.⁹⁰⁰ Eğitimci Roumian; “*Almanya’da ve İngiltere’de Öğrenci Yaşamı*”, Piskopos Papken Guleserian; “*Ermeni Güzel Sanatları*”, İzmir’den Nazaret Hilmi Efendi; “*Açık Fikirlilik*”, Mrs. Merrill; “*Sinekle Mücadele*”, Diyarbakır’dan Aziz Thomas Muggerdichian; “*Başarılı Olmanın Yolları*”, L. R. Fewle; “*İzciler*”, Beyrut’tan H.V.Mouradian; “*Sağlıklı Yaşam Koşulları*”, Dr. H. K. Bezjian; “*Tıbbi Gelişmeler*”, Ali Jenani Bey; “*Türkiye’de Reform*”, Aziz J. C. Martin; “*Kaliforniya’da Çiftçilik*”, Ankara’dan Piskopos Papken Guleserian; “*Gregoryen Kiliselerinde Reform*”, Prof. Babikian; “*Panama Kanalı*”, Prof. Bezjian; “*Nizip Savaşı*”, G. M. Wilcox; “*Filipin Adaları’nda Amerikan Eğitim Çalışmaları*”, Prof. Daghljan; “*Doğu ve Batı Arasındaki Farklılıklar*” gibi çeşitli konularda konuşmalar yapılmaktaydı. Konuşmacıların konularına bakıldığında birçok konu hakkında konuşmalar yapıldığı anlaşılmaktadır. Sosyal ve siyasi konuların yanı sıra, dış ülkelerdeki gelişmeler hakkında da konuşmalar yapılmıştır.

Dr. Avedis Nakashian, kolejin eğitime verdiği önemi ve Ermeniler üzerindeki etkisini şu şekilde ifade etmektedir:

Kolej, dinsel zorlama yapmadan, ahlaksal ve dinsel temelde, Batı metotlarıyla desteklenmiş modern bilim anlayışına uygun eğitim yapmaktaydı. Önyargıların değişmesinde etkiliydi. Toplumsal yaşamın seviyesi yükseltilmeye çalışılmıştır. Ulusal ve kişisel özgürlüğün yanı sıra kadın hakları da öğretildi ve Ermeni kültürü daha yüksek seviyeye çıkartıldı. Konuşma sanatına özel önem verilirdi. Öyle ki mezunların birçoğu güçlü konuşmacılar oldular. Kolej, Müslüman okulların da yarış içerisine girmesine neden olmuştur.⁹⁰¹

⁹⁰⁰ *Central Turkey College The Year Before The War*, College Press, 1914, s. 19.

⁹⁰¹ Stone, (1977), a.g.m., s. 27.

Misyonerlerin ve Kolej'in uygulamaları Antepli Müslümanları da etkilemekteydi. Board Misyonerleri, devrin en modern matbaasını Antep'te kurmuşlardı.⁹⁰² Misyonerler bu matbaalarında gazeteler de basmaktaydılar. Antepli Türkler ise yabancıların çıkardıkları gazetelerin etkisi ile “*Mecla-yı Muarif*” adında Hüseyin Cemil (Göğüş) tarafından el ile hazırlanan gazeteyi 1903'te çıkartmıştır. Sekiz sayı olarak çıkan bu gazete bölgenin Türklere ait olan ilk gazetesidir. Türkler, ancak 1915 yılında kendi matbaalarına sahip olmuşlardı.⁹⁰³ Yine Merkezi Türkiye Koleji'nin Tıp Bölümü öğrencileri tarafından “*Avedaper*” adıyla 1886 yılında Türkçe olarak bir gazete çıkarılmıştır. Bu gazete Tıp Bölümü'nün kapanmasıyla yayımına son vermiştir. Yine Kolej öğrencilerince 1901'de “*Kolej*” adıyla bilinen Ermeni harfli Türkçe gazete üç yıl süreyle aylık olarak çıkmıştır.⁹⁰⁴ Kolej yayınları arasında çıkan “*Rehnuüma*” 1908'de Ermenice olarak haftalık çıkmaktaydı. Uzun ömürlü olmayan bu gazete 1909'da kapanmıştır.⁹⁰⁵

Kolej'in bölgedeki özellikle Ermeniler üzerindeki etkisi misyonerleri memnun etmekteydi. Ancak kolejin uygulamalarına yine misyonerler arasından eleştiriler de gelmekteydi.

Koleje yapılan eleştirilerden birincisi, kolejin eğitim dili olarak Ermenice yerine Türkçeyi kullanması olmuştur. Bir yıllığına kolejde çalışan Dr. Kevork A. Sarafian, bu konudaki görüşlerini şöyle açıklamıştır: “*Eğitim dili Türkçeydi. Kitaplar İngilizceydi. Okulda uygulanan bu ikilik bana uygun gelmiyordu. Yöntemini rutin ve*

⁹⁰² Ahmet Gündüz, “Osmanlı Devleti'nde Yapılan Misyonerlik Faaliyetleri ve Ermeni Meselesinin Doğuşu, Gelişmesi”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Ekim, Sayı: 128, İstanbul, 2000, s. 114.

⁹⁰³ Barlas, Uğuroğlu, (1971), *Gaziantep Tıp Fakültesi Tarihi ve Azınlık Okulları*, Gaziantep Kültür Derneği Yayınları, Gaziantep, s.61

⁹⁰⁴ Barlas, (1972), a.g.e., s.22

⁹⁰⁵ Barlas, (1972), a.g.e., s. 23

mekanik formüllere dayandıran bazı profesörler tarafından uygulanan bu resmi metot beni usandırdı. Kolejdeki atmosfer ortaçağ resmiyetindeydi."⁹⁰⁶ Oysa Merkezi Türkiye Koleji'nin dil politikasını savunanlar, okulun değişik etnik gruplardan gelen kişilerin buluşma noktası olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Bu nedenle daha yaygın olan Türkçe, Ermenicenin yerine kullanılmıştır. Zaten kolejin öğrencilerinin büyük bir çoğunluğu günlük yaşamda Türkçe konuşan Ermenilerden oluşmaktaydı.

Sarafian'ın bir başka yönde eleştirisi, Dr. Merrill'in ateşli bir din adamı olması yanında, fanatik ve mistik bir din inancına sahip olmasıydı. Yine Merrill'in sık sık düzenliği dua törenlerinde yanlış yapan öğrencilerin toplum önünde günahlarını itiraf etmeleri gerektiğini ve doğru yolu bulacaklarına dair söz vermelerini istemesi eleştirilere neden olmuştur. Merkezi Türkiye Koleji'nin baskın Protestan eğilimi, okuldaki Ermeni Gregoryen Kilisesi'nin bazı üyelerini de rahatsız etmekteydi. Örneğin, Mrs. Eliza Der Melkonian Sachaklian'ın anlattığına göre, onun kardeşi zorunlu Protestan din uygulamalarına katılmaktansa, okuldan ayrılmayı tercih etmiştir. Bu aşırı Protestan uygulamalar koleje yönelik ikinci eleştiriydi.⁹⁰⁷ Hâlbuki Osmanlı Devleti'ndeki kolejler Amerikan misyonerliğinin laik, liberal vitrinleri olarak görülmektedir. Oysa uygulamada bunun böyle olmadığı görülmektedir. Aslında kolej, hem laik anlayış içerisinde doktor, mühendis, öğretmen yetiştirirken hem de din anlayışı doğrultusunda vaiz ve papaz olmayı da teşvik etmiştir. Yine öğrencilerin Protestan ilkeleri doğrultusunda yetişmesi okul yöneticileri için önemliydi.

⁹⁰⁶ Kevork A. Sarafian, *From Immigrant to Educator*, Vantage Press, New York, 1963, s. 28.

⁹⁰⁷ Stone, (1977), a.g.m., s. 28.

Üçüncü eleştiri ise bazı kişiler kolejin aşırı Protestan olduğunu vurgularken, bazıları da Kutsal Kitap'tan uzaklaşıldığını ileri sürmekteydi. Kilikya Ermeni Protestan Birliği'nin Maraş'ta 1906'daki toplantısında, Abraham Levonian şunları ifade etmekteydi: *“Bazen, ben Antep'teki Merkezi Türkiye Koleji'nin öğrencileriyle birlikte sabah törenlerine katılıyordum. Oradaki bazı öğretmenler, Tanrı kelimesini, İsa'nın dönüşün (Incarnation) ve İsa'nın kutsallığını inkâr ediyorlardı ve bu konu sessizce göz ardı ediliyordu. Bu modernist eğilim, bizim Protestan kiliselerimizin maneviyatını zedeliyordu ve bu inanç gücümüzü zayıflatıyordu.”*⁹⁰⁸ Kolej dini eğitim konusunda galiba kimseyi mutlu edememiştir.

Stone, kolejin tamamen laik öğretim uygulaması durumunda sponsorları tarafından desteklenmeyeceğini belirtmektedir. Bu duruma rağmen bazı Ermeni Protestan okulları, koleji modernizmin yuvası olarak görmekteydiler. Fakat kolej sponsorlarının dayattığı dinsel beklentilerine ve eski kilise üyelerinin yardımına açık duruşu, öğrencilerini dinsel inançlara yöneltmesinde önemli bir etken olarak değerlendirilmektedir.⁹⁰⁹

V. 4. Siyasal Etkileri

Osmanlı Devleti'nde faaliyet gösteren misyoner okulları gayrimüslimler üzerinde çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Bu okullara giden Müslüman öğrenciler bilindiği gibi çok azdı. Misyonerler, azınlıklara eğitim vermenin veya dini öğretmenin yanı sıra onları milliyetçilik şuuruyla da beslemişlerdi. Rum ve Bulgarlarla başlayan milliyetçilik hareketi Ermenilerle devam etmiştir. Bu bakımdan

⁹⁰⁸ Stone, (1977), a.g.m., s. 28.

⁹⁰⁹ Stone, (1977), a.g.m., 29.

Robert Koleji, Merkezi Türkiye Koleji, Suriye Protestan Koleji, Fırat Koleji ve Maraş İlahiyat Okulu'nun azınlıklarının devlet kurma sevdasına hizmet ettikleri iddia edilmektedir.⁹¹⁰ Misyonerlerin, Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlerin zeki, çalışkan çocuklarını Avrupa ve Amerika üniversitelerinde eğiterek ve örgütler kurarak davaya hizmet ettikleri vurgulanmaktadır.

Vahapoğlu, Misyonerlerin Ermenilerin kabiliyetli olduğunu, ırk olarak Asya'da yaşayan diğer milletlerden Avrupa medeniyetine daha elverişli olduğunu, Keldani soyundan geldiklerini, İncil'de Ararat olarak isimlendirildiklerini, ilk baş şehirlerinin Van olduğunu sürekli vurguladıklarını belirtmektedir.⁹¹¹ Bu yaklaşım sayesinde Ermeniler zamanla Türklerden uzaklaşmış ve misyonerlere daha da yakınlaşmıştır.

Misyonerler Ermenilere yönelik üstünlük savlarını sürekli vurgularken Türklere yönelik tam tersi bir söylem içerisinde bulunmuşlardır. Örneğin Kocabaşoğlu, Tillman C. Trowbridge'nin Anadolu'da yaptığı geziye dair 1858 yılında yazdığı notlarında tipik bir Misyoner kafasıyla Türklerin ırksal ve dinsel bakımdan ilkel olduklarını belirttiğini ve şu görüşü dile getirdiğini belirtmektedir: *“Türklerin gerek insan olarak kendileri, gerekse tüm toplumsal kurumları ilkeldir. Bunun bir nedeni ırksal ise, bir nedeni de dinseldir (İslâm). Türkler Hıristiyanlaştırılmadıkça ve tüm kurumları Batılılaştırılmadıkça kurtuluş yoktur.*

⁹¹⁰ Vahapoğlu, a.g.e., s. 43.

⁹¹¹ Necmettin Tozlu, “Osmanlı Devleti'nde Eğitim Kurumları ve Faaliyetleri”, *Yeni Türkiye*, Ermeni Sorunu Özel Sayısı II, Yıl 7, Sayı 38, Mart-Nisan, Ankara, 2001, s. 923.

Kurtuluşun yolu ise Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hıristiyan halkları bir bir Protestanlaştırmak (evangelization) ve özgürleştirmektir."⁹¹²

Seçil Akgün, misyonerlerin ilk Osmanlı topraklarına geldiklerinde Türklerden gördükleri konukseverlikten, nezaketten ve saygıdan söz ettiklerini belirtmektedir. Örneğin 1827–1830 yılları arasında İzmir'den ve İstanbul'dan hareket ederek Anadolu'yu dolaşan misyonerlerden Grudey, Smith ve Dwight'in Türk hükümeti tarafından hiçbir engel ile karşılaşmadıklarını merkezlerine bildirmişlerdir.⁹¹³

Osmanlı Devleti'nin bu yaklaşımının sonucunda Sultan II. Abdülhamit döneminin Maarif Nazırı Ahmet Zühtü Paşa, Padişaha sunulmak üzere hazırladığı raporunda Protestan Amerikan okullarının sayısını tahminen 413 olarak vermektedir. Bu sıralarda gayrimüslim okullarının sayısı ise 4547 olarak belirtilmektedir ki bunların çoğunluğunun ruhsatsız çalıştıkları da bilinmektedir.⁹¹⁴ II. Abdülhamit'e verilen bir başka raporda ise 284 okulun kendi döneminden önce açıldığı, halen mevcut olan 392 Protestan okulundan sadece 51'inin ruhsatlı olduğu belirtilmektedir.⁹¹⁵

Oysa misyonerler Antep'e geldiklerindeki durumu Riggs şöyle belirtmektedir: "*Misyonerlerin Antep'e gelmeden önce, Ermenilerin St. Gregory adına kurdukları Gregoryen Kilisesi'nde ibadet ettiklerini, daha sonra misyonerlere takılan Ermenilerin, Gregoryen kiliselerinden kovulunca kendilerine yeni bir yer*

⁹¹² Kocabaşoğlu, (2000), a.g.e., s. 53.

⁹¹³ Seçil Akgün, "Kendi Kaynaklarından Amerikalı Misyonerlerin Türk Sosyal Yaşamına Etkisi", *X. Türk Tarih Kongresi'nden Ayırbaşım*, TTK Basımevi, Ankara, 1994, s. 2125.

⁹¹⁴ Necmettin Tozlu, *Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1991, s. 76.

⁹¹⁵ Yorulmaz, (2002), a.g.m., s. 1439.

*aradılar... Bu gelişmeler üzerine misyonerler Ermenileri toplayacakları yeni kilise inşa ederek, Protestan Kiliselerini (Evangelical Churches) oluşturmuşlardır”.*⁹¹⁶

İstanbul’da Mr. C.R. Robert tarafından kurulan Robert koleji, Antep’te T. C. Throwbridge tarafından kurulan Merkezi Türkiye Koleji, Harput’taki Ermeni Koleji ve Beyrut’taki Suriye Protestan Koleji’nin İngilizler tarafından da desteklendiği bilinmektedir.⁹¹⁷ Çünkü bu okullarda yetişen birçok aziz ve öğretmenin gelecekte bölgede lider insanlar yetiştireceği ve bu insanların buldukları yerlerde etkili konumlara geleceğinin öngörülmekteydi.⁹¹⁸

Merkezi Türkiye Koleji yangınından sonra “*Neden İngiliz Hıristiyanları kolejin tekrar kurulmasında yardım etmişlerdir?*” Sorusunu misyonerler şu şekilde cevaplandırmaktadırlar:

İngilizler Türkiye’deki kolejin Hıristiyanlara sağladığı olanakların farkındaydılar. İngiliz hükümeti Türkiye’deki Reformların yapılabilmesi için bu tür çalışmaların devamından yanaydı. Özellikle İngiliz ticaretini ve etkisini artırmanın en etkili yolu olarak bunu görmekteydi. Yine İngilizcenin kullanımının yaygınlaşmasının, İngiliz gelenkelerinin, İngiliz kültürünün farklı bölgelerde yayılması, İngiliz özgürlük ve adalet anlayışının herkesçe benimsenmesi için koleji, etkili bir araç olarak kabul ediyorlardı.⁹¹⁹

Misyoner faaliyetlerinin temelinde sadece dinin olmadığı, ekonomik çıkarların ve kültür emperlalizminin de olduğu paragrafta açıkça görülmektedir.

Throwbridge, 15 Ağustos 1872’de yazdığı raporda Osmanlı Devleti’nin durumu ile ilgili olarak şunları ifade etmekteydi:

⁹¹⁶ Riggs, a.g.e., s. 172

⁹¹⁷ A.B.C.F.M., Reel, 666, No: 538.

⁹¹⁸ A.B.C.F.M., Reel, 646, No: 375, 376, 377.

⁹¹⁹ A.B.C.F.M., Reel, 653, No: 541.

Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün korunması Avrupa barışı için önemlidir. Bu devletin parçalanmasını önlemek için büyük fedakârlıklar yapıldı. Ancak bu bütünlüğü uzun süreli korumak imkânsızdır. Osmanlı'da yapılan reformlar Avrupa devletleri tarafından yakından takip edilmekteydi. Bu reformun gerçekleşmesi muhtemel görünüyor. Türkiye nüfusunun yaklaşık yarısı Hıristiyan olan Yunan, Bulgar ve Ermenilerden oluşuyor. Amerikalı ve diğer misyonerler bu toplumlar arasında uzun süredir çalışıyor ve özellikle Ermeniler arasında başarılı olmuşlardır. Yukarıda belirtilen amaç doğrultusunda çalışmalarını genişletmeyi planlıyorlar. Bunu yaparken Amerikalılar kadar İngilizlerden de yardım bekliyorlar.⁹²⁰

Avrupalı devletler Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunmasını daha çok kendi barışı için görmektedir. İmparatorluğun parçalanmasıyla birbirlerine düşeceklerinin de farkındaydılar.

II. Abdülhamit dönemine gelindiğinde artık misyonerlerin Ermeniler arasındaki çabaları ürünlerini vermeye başlamıştı. Osmanlı Ermenileri, Amerikalı misyonerler sayesinde demokrasi, özgürlük ve batılı yaşam hakkında pek çok şey öğrenmiş, misyoner okullarında bilinçlenmişlerdi. II. Meşrutiyet'in ilanının Merkezi Türkiye Koleji'nde heyecan uyandırdığı belirtilmektedir.⁹²¹ İttihat ve Terakki Partisi'nin II. Abdülhamit'i tahttan indirmesi Ermeniler için ilk başlarda yeni bir dönemin başlangıcı olarak görülmüş, özgürlükçü Türklerle bu gelişmeler desteklenmişti. Merkezi Türkiye Koleji'nin de bu yeni düşünceye katıldığı, 30 Ocak 1909'da Boston'daki Mütevelli Heyeti'ne, yöneticiler tarafından gönderilen memorandumda bu durum açıkça belirtilmektedir.⁹²²

Misyoner faaliyetlerinin ve kolej eğitiminin neticesi olarak Ermeniler arasındaki milliyetçi görüşün hız kazandığı misyoner raporlarında da sık sık ifade

⁹²⁰ A.B.C.F.M., Reel, 643, No: 353. Kocabaşoğlu, (2000), a.g.e., s. 90.

⁹²¹ A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 338.

⁹²² Stone, (1977), a.g.m., s. 21.

edilmektedir.⁹²³ Ancak Misyonerler bu durumun kolejin dışında geliştiğini ve ihmalkârlıkla güç kazandığını dile getirmektedirler.

Oysa Amerikalı Prof. Earle, *American Missions in the Near East* adlı eserinde, Amerikan okullarının Ermeni milliyetçiliği üzerindeki etkisini şöyle ifade etmektedir: “Amerikan misyoner okullarında Ermeniler dillerini ve tarihsel geleneklerini yeniden üstün tutmayı öğrendiler. Batı’nın siyasal, toplumsal ve ekonomik ilerleme ideallerini tanıdılar. Buldukları duruma karşı daha etkin bir hoşnutsuzluk duymayı ve köylü Müslüman komşularına karşı keskin bir üstünlük duygusu beslemeyi elde ettiler.”⁹²⁴

Genelde aralarında çekişmelerin yaşandığı Gregoryenler ve Protestanların birleşmesi özellikle Merkezi Türkiye Misyonu’nda görülmüştür.⁹²⁵ Kaynaklarda, bu dönemde olaylar yaşanırken Antep bölgesinden olayların olduğu bölgelere yardımlar gönderilmekteydi. Bu yardımlar arasında; Buğday, mercimek, ekmek, diğer yiyecekler; yatak, kıyafet; odun, kömür; gümüş, altın ve nakit para bulunmaktaydı.⁹²⁶ Stone, 1879’da Zeytun’da bir dağ köyünde Ermeniler tarafından başlatılan isyanın, karmaşanın da başlangıcını oluşturduğunu, bunun üzerine, Antep’teki Misyon cemaatinin, kolej mezunlarından bir genci bölgeye vaiz olarak gönderdiğini belirtmektedir.⁹²⁷

1890’lardan sonra kolejde siyasi karışıklıklar baş göstermişti. Stone, 19. yüzyılın ilk dönemlerinde Osmanlı Devleti’ndeki Ermeniler arasında bu

⁹²³ A.B.C.F.M., Reel, 661, No: 228.

⁹²⁴ Edward Mead Earle, “American Missions in the Near East,” *Foreign Affairs*, Vol. 7, April, 1929 ss. 398-417.

⁹²⁵ A.B.C.F.M., Strong, (1910), a.g.e., s. 405.

⁹²⁶ A.B.C.F.M., Reel, 653, No: 477.

⁹²⁷ Stone, (1977), a.g.m., s. 16.

hareketlenmelerin özellikle Avrupa ve Rusya'daki Ermeni aydınları tarafından örgütlendiğini, Amerikan Board okullarının da birkaç Ermeni örgütünün oluşmasında etkili olduğunu belirtmektedir. Bu örgütlerden üçünün, yani *Ararathian*, *Tebrotzasiratz Arevelian* ve *Cilician*'nın, 1880'de güçlerini birleştirdiğini vurgulamaktadır.⁹²⁸ Kocabaşoğlu da ihtilalci Ermeni örgütlerinin kolejle işbirliği içersinde olduklarını ifade etmektedir.⁹²⁹

1892'de Hınçak⁹³⁰ (*Huntchak*) militanlarının Türkiye'deki halka açık olan binaların ve evlerin duvarlarına bildirimler astıkları, bu bildirimlerin özellikle azınlıkları II. Abdülhamit rejimine karşı kışkırttığı bilinmektedir. Osmanlı hükümeti ise bu eylemlere bazı Ermeni militanlarını ve liderlerini tutuklayarak cevap vermiştir. Amerika'da misyonerlerin yayın organlarında ve yine onların yazılarında sürekli abartılarak verilen Türk-Ermeni olaylarına ilişkin haber ve makalelerde bir Hıristiyan ulusun Müslüman imparatorlukta sözde ezilmekte olduğu savı sürekli işlenmekteydi.⁹³¹

Yine Stone, 1894'e kadar Merkezi Türkiye Koleji'nin, bu tür hareketlerin nifak yuvası olarak görüldüğünü, Kolej profesörlerden Lazarus Diradourian'ın, Hınçak partisinin sempaticanı olduğu ve Profesör Sarkis'in karısının da bu parti de aktif olarak çalıştığını belirtmektedir. Kolej öğretmenlerinden Prof. Bezjian ve Prof. Levonian'ın odaları Türk yetkililer tarafından aranmış ancak bir şey bulunamayınca

⁹²⁸ Stone, (1977), a.g.m., s. 18.

⁹²⁹ Kocabaşoğlu, (2000), a.g.e., s. 148.

⁹³⁰ Özlem Karsandık, Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Ermeni Hınçak Cemiyeti'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Siyasal Faaliyetleri (1887-1908), Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin, 2005, s. 31.

⁹³¹ Seçil Akgün, "Amerikalı Misyonerlerin Ermeni Meselesindeki Rolü," *Atatürk Yolu*, Mayıs, Yıl 1, sayı 1, 1988, s. 12.

bu kişiler serbest bırakılmıştır.⁹³² Osmanlı kaynaklarında, Alexsandre Bezjian, Agob Bülbülyan ve Levonyan'ın evlerinde yapılan aramalarda örgütsel yayınların bulunduğu⁹³³ ve bu kişilerin Amerikan uyruğu olduklarına dair soruşturmanın da yapılmasının istendiği belirtilmektedir.⁹³⁴

1870'de Maraş *Theological Seminary*'den mezun olan Antep'li Aziz Kevork H. Kazanjian, Maraş, Antakya ve Halep'teki papazlıktan sonra, yüksek öğrenim için *Yale Divinity School*'a gitmiş ve daha sonra 1892'de ilk Ermeni Protestan Kilisesi'nin papazı olarak tekrar Antep'e dönmüştür. Bu kişinin 1896 Kasım'ında, Antep'ten ayrılmak zorunda kalmıştı, çünkü yerel Ermeni örgütlerinin liderlerinden biri olarak, tutuklanma tehdidiyle karşı karşıya olduğu ifade edilmektedir.⁹³⁵

I. Dünya Savaşı döneminde ise Kolej, kendini siyasi olayların içinde bulmuştu. Stone, Merkezi Türkiye Koleji'nin bazı öğrencilerinin ve Kilikya Enstitüsü'nün (*Jemaran*) birkaç öğrencisinin Taşnak Sutyun Partisi'nin üyesi olduğu ifade edildiğini belirtmektedir.⁹³⁶ Ermeni yayınları özellikle yurtdışında basılan *Mekertitch Portugalian's Armenia* gibi yayın organları Osmanlı rejimine karşı Ermeni isyanlarını⁹³⁷ kışkırtmaktaydı.⁹³⁸ Misyonerlerin Ermenilerin yanı sıra Kürtler

⁹³² Stone, (1977), a.g.m., s. 18.

⁹³³ BOA., DN 226, SN. 10, T. Ş. 2. 1322/2.

⁹³⁴ BOA., AMKT, MHM, 713/30.

⁹³⁵ Stone, (1977), a.g.m., s. 30.

⁹³⁶ Stone, (1977), a.g.m., s. 23.

⁹³⁷ A.B.CFM., Reel, 661, No: 234.

⁹³⁸ Stone, (1984), a.g.e., s. 149.

üzerinde de planlar yaptığı anlaşılmaktadır. Board kaynaklarında Diyarbakır ve Urfa'dan bahsedilirken Kürdistan'ın kalbi⁹³⁹ olarak belirtilmektedir.⁹⁴⁰

Ermeni milliyetçiliği konusunda bilinçlenen öğrencileri artık misyonerler de kontrol edemiyorlardı. Öyle ki 1909'da meydana gelen isyanda, okul yönetimi çareyi okulu kapatmakta bulmuştu. Ancak yapılan uyarılara rağmen öğrencilerin eylemlerine devam ettiği görülmektedir. 1914 yılı kolej katalogunda uygunsuz kitapların öğrenciler tarafından şehirden kolayca alınabildiğini ve gizlice okunduğu belirtilmektedir. Buradaki uygunsuz kitaplardan kasıt, Ermeni örgütlerinin yayınlardır. Yine Kolej kitaplığında ödünç verilmesi yasaklanmış olan kitapların öğrencilerin en çok istediği kitaplar olmaya başlamıştı. Bu nedenle fakültede bir komite oluşturularak, kütüphanedeki Ermeni kitapları incelenmiş, ödünç verilmemesi gerekenler raflardan ve kataloglardan çıkartılmıştır. Bu gelişmeler üzerine kolej yönetimi uyarı metni oluşturularak, öğretmenlerin sadece dua haftası ve güzel konuşma gününde politik sorulara yanıt vermesini istemiştir.⁹⁴¹

Kolejin öğrencilerine büyük oranda kişisel özgürlük verme politikası izlediği, aynı zamanda siyasi şartlardan ve öğrencilerin genç olmasından dolayı bu özgürlüğün belirli ölçüde bu dönemlerde sınırlandığı anlaşılmaktadır. Siyasal ortamın değişmesiyle öğrencilerin yaşamlarına iyi ya da kötü etki eden birçok durumlar ortaya çıkmıştı.

Kolej yönetimi öğrencileri siyasi olaylardan uzaklaştırmak amacıyla spor ve sosyal etkinliklere yönelterek bu durumdan kurtulmaya çalışmaktaydı. Y.M.C.A.,

⁹³⁹ Azariah Smith, "Contribution to the Geography of Central Koordistan", *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 2, 1851, s. 61.

⁹⁴⁰ A.B.C.F.M., Reel, 653, No: 534.

⁹⁴¹ *Central Turkey College The Year Before The War*, College Press, 1914, s. 12.

Spor Derneği, Edebiyat Toplulukları, Felsefe Topluluğu ve İngilizce Kulüpleri'nde öğrencilere kendi etkinliklerini yürütmeleri için fırsatlar verilmekte, koro, orkestra ve spor oyunları sayesinde daha kontrol edilebilir bir durumun sağlanacağı düşünülmekteydi.⁹⁴² Öğretmenlerin sözleri ve davranışlarıyla, öğrencilerin arkadaşlarının etkisiyle, okuma düşünme ve dua etmekle kontrol sağlanmaya çalışılmıştır. Yine öğrencilere kolej arması verilerek ki bu (kolej mavisiiyle parlatılan ya da parlatılmayan metalden oluşan kolej mührünün minyatürüdür) armalardan bronz parlatılmamış olanlar her öğrenciye, parlatılmış bronz, gümüş ve altın armaların ise çalışma, davranış ve fiziksel başarı için gerekli testleri yerine getirenlere verilerek bir disiplin anlayışının oluşturulmaya çalışılmıştır.⁹⁴³

Kolej öğrencileri siyasi olaylardan uzak tutmaya çalıştığını iddia ederken bazı yöneticilerinin de olumsuz eylemleri Müslümanlar arasında tepkiye neden olmuştur. Osmanlı Devleti, henüz tehcir kararını çıkartmadan çok önceleri Zeytun'da isyan çıkmıştı. Bu gelişme karşısında seferberlik ilânını çıkarmış olan Osmanlı Devleti, bir önlem alma düşüncesiyle buradaki Ermenileri Maraş'a göndermek zorunda kalmıştır. Kolej Başkanı John E. Merrill, Halep'teki Amerikan konsolosuna gönderdiği mektupta olayı şöyle anlatmıştır: “...Maraş bölgesinin okumuş ve kabiliyetli Hıristiyan halkının göç ettirilmesi, Amerikan misyonerlerinin menfaatlerine direkt darbedir. 50 yıldan fazla süren bir çalışmanın ve binlerce dolar masrafın neticesi tehlikeye sokulmaktadır...”⁹⁴⁴

Yine Merrill'in İngiliz işgal kuvvetleriyle işbirliğini, İngilizlerce esir alınan ve Halep'e sürülen bir Antep'inin ifadesinde şöyle dile getirilmektedir:

⁹⁴² *Central Turkey College The Year Before The War*, College Press, 1914, s. 30.

⁹⁴³ *Central Turkey College The Year Before The War*, College Press, 1914, s. 31.

⁹⁴⁴ Kâmuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Ankara, 1988, ss. 261-262.

İşte 30 sene Antep'te geçirmiş olduğu bu mühim ve misyonerlik hayatı içinde bir müslümandan zerre kadar hüremetsizlik ve hiçbir zaman kötü muamele görmemiş olan, bu hain, son zamanlarda ve bilhassa İngilizlerin Antep'e gelmelerinden sonra gayet müfsit (arabozucu) bir Müslüman düşmanı olarak ortaya çıkmış o zamanlardan itibaren maskesini atmıştır. Her zaman hak ve adaletten bahseden bu İngiliz tohumu misyoner gariptir ki, birden bire adalet ve insaniyetten uzaklaşmıştır. Daha sonra Halep-Antep arasındaki Ermeni komitecilerinin haberleşmelerine açık surette aracılık etmiş, onların yerli Müslümanlar aleyhinde tertipledikleri fesat planlarının İngilizler nezdinde (gözetiminde) tatbiki hususunda mühim ve pek yararlı roller oynamıştır. Bu suretle Dr. Merrill, Ermenilerin sevk ve gönderilmeleri sırasında onlara karşı tam bir vatandaşlık vazifesi yapmıştır. Antepililere her türlü kötülüğü yapmış ve yapmak için de açıkça sevk ve teşvik etmiştir.⁹⁴⁵

Misyonerlerin Türkiye'deki eğitim, sağlık ve hayır kurumlarının durumu Lozan Barış Antlaşması görüşmelerinde de gündeme gelmiş, Türk delegasyonu başkanı İsmet İnönü, hükümetinin 30 Ekim 1914'ten önce Türkiye'de bulunan Amerikan dini, hayır, sağlık ve eğitim kuruluşlarını Türkiye'nin tanıyacağını, ülkenin bunlara ihtiyacı bulunduğunu bildirmiştir.⁹⁴⁶ Ancak bunların devlete karşı faaliyetlerde bulunmamalarını ve dini propaganda yapmamalarını şart koşmuştur. Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Amerikan temsilcileri ile Türk temsilcileri arasında 6 Ağustos 1923 tarihinde Lozan'da bir dostluk ve ticaret antlaşması imzalandı. Lozan Antlaşması ile aynı espride hazırlanmış olan bu antlaşmaya göre, Amerikalı misyonerler, Türkiye'deki diğer yabancılar da söz konusu olduğu gibi dini, hayır ve eğitim kurumlarını Türk kanunlarına uygun olarak sürdürebileceklerdi. Böylece misyonerlik meselesi uluslar arası garantilerden arındırılarak Türk iç hukukuna ait bir konu olmuştur.⁹⁴⁷

⁹⁴⁵ Nejat Seferciopğlu, *Esaret Hatıraları*, Tercüman 1001 Temel Eser Serisi, İstanbul, 1978, s. 33.

⁹⁴⁶ *Herald Missionary*, "İsmet Pasha's Statement To The Americans At Lausanne", Volume, 119, Date 1923.

⁹⁴⁷ Turan, Ömer, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Protestan Misyonerlik Faaliyetleri", *Osmanlı Tarihi*, c. 5, *Yeni Türkiye Yayınları*, s. 208.

M. Kemal ise Maurice Pernot ile yaptığı görüşmede yabancı okullardan duyduğu rahatsızlığı şöyle ifade etmektedir: *“Biz istiyoruz ki okullarınız kalsın. Ancak oralardaki dini programlarda da şüphe edebiliriz. Ancak Türkiye’de bizim okullarımızın bile elde edemediği imtiyazlara, yabancı okulların malik olmalarını kabul edemeyiz. Kuruluşlarınız, aynı nitelikteki Türk kuruluşlarına konulmuş kanun ve düzenlere uydukça yerinde kalabilir”*⁹⁴⁸ diyerek Türk devletinin tavrını açıkça ortaya koymuştur.

⁹⁴⁸ Adnan Şişman “Atatürk ve Yabancı Okullar,” *Atatürk Eğitim ve Türkiye’nin Çağdaşlaşması Semineri*, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa, 1991, s. 57.

SONUÇ

Değişik etnik köken ve dini inanca sahip unsurların bir arada yaşadığı geniş topraklara sahip olan Osmanlı Devleti, misyoner faaliyetleri için uygun bir zemine sahipti. Zira azınlıklara tanınan geniş haklar ve yabancılara verilen kapitülasyonlar misyonerlerin faaliyetlerini kolaylaştıran faktörlerdi.

19. ve 20. yüzyılın başları misyonerlik faaliyetlerinin en yoğun ve en parlak olduğu dönemdir. Bunun nedeni kapitalizmin emperyalizme dönüşmesi ve misyonerlerin bu durumdan yararlanmasıdır. Bu yüzden de misyoner faaliyetlerini ele alırken olayın dini boyutunun yanı sıra siyasi ve ekonomik boyutlarını da göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

1820 yılında Osmanlı topraklarına ayak basan ve devletin en uç birimlerine kadar ulaşmayı başaran Amerikan Board misyonerleri, hedeflerini gerçekleştirmek için eğitim, sağlık ve basın-yayını sonuna kadar kullanmışlardır. Osmanlı Devleti'nin, belirtilen bu alanların tümünde başarısız bir görüntüye sahip olması bu durumu kolaylaştırmıştır. Bunu çok iyi kullanan misyonerler gittikleri her yerde özellikle de gayrimüslimlerden destek görmekteydiler.

Toplumlar ve devletlerin geleceği üzerinde rol oynayan en önemli kurumlardan birini eğitim alanı oluşturmaktadır. Eğitimin toplumun şekillendirilmesi ve yönlendirilmesinde oynadığı rol çok iyi bilinmektedir. Şüphesiz bunun en iyi uygulayıcıları da misyonerler olmuştur.

Amerikan Board misyonerleri, Osmanlı gayrimüslim cemaatlerinden kendilerine en yakın olarak Ermenileri kabul etmiş ve bu cemaat üzerinde

propagandalarını yoğunlaştırmışlardır. Misyonerler hedeflerine ulaşacak en etkili araçlardan biri olarak da gördükleri eğitim kurumlarını Osmanlı Devleti'nin en ücra yerlerine kadar götürmüşler ve ilkokuldan üniversiteye dek birçok okullar açmışlardır.

Özellikle 1880'lerden sonra ilk misyonerlerin çocukları bölgede doğmuş olmaları nedeniyle yerel dilleri ve toplumları iyi tanıyorlardı ve söz konusu bu ikinci kuşaktan itibaren faaliyetlerini daha kolay ve verimli bir biçimde yürütmüşlerdir. İlk andan itibaren yetiştirecekleri papaz ve öğretmenler için bölge diliyle eğitim veren teoloji ve öğretmen okulları açmışlar ve böylece yerli yardımcılarında daha verimli bir şekilde istifade etmişlerdir.

Amerikan Board'ın Türkiye topraklarında açtığı üniversite düzeyindeki ilk kolej Merkezi Türkiye Koleji'dir. Kolej, temelde bütün ırktan ve dinden insanlara açık olsa da faaliyetleri gerçekte Ermenilere yönelikti ve okulda dini anlamda Protestan uygulamalar önemli yer tutmuştur. Kolejin, Ermeniler üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu net olarak görülmektedir. Çünkü misyonerler, kolejde okuttukları ders kitapları vasıtasıyla Ermenice, Ermenistan tarihi ve coğrafyası ile Ermeni edebiyatını öğretmekte ve böylece Ermenilerin milli bilinç oluşumuna katkı sağlamaktaydılar. Fakat ilginç olan bu bölgede yaşayan Ermenilerin, Ermenice yerine Türkçe konuşmalarıydı. Bu da kolejin resmi dilinin Türkçe olmasının en önemli nedenlerinden biriydi. Öğrenciler Ermenice bilmemekteydi. Ermeniler, kolej sayesinde dünyaya açılmışlar ve ayrıca Ermeniceyi de öğrenmişlerdir. Kolej mezunlarının birçoğu Amerika ve Avrupa'ya giderek buralarda çalışmışlar veya

eğitimlerini devam ettirmişlerdir. Ancak yine burada tanıştıkları bazı Ermeni örgütlerinin düşüncelerini de Türkiye'ye taşımışlardır.

Misyonerlerin Osmanlı Devleti'ne geldiklerinde yerli eleman yetiştirme hedefi, kolej sayesinde gerçekleşmiştir. Artık papaz, vaiz, öğretmen, mühendis, doktor, hukukçu ve ekonomistler Merkezi Türkiye Koleji'nden yetişmekte ve bunlar Antep'in yanı sıra diğer bölgelere de giderek çalışmaktaydılar.

Bilindiği gibi 19. yüzyılda Türk-Ermeni ilişkilerinde başlayan yozlaşmanın temelinde dış etkenlerin rolü yadsınamayacak düzeydeydi. Yine misyonerlerin açmış olduğu bu okullarda yetişenlerin ayrılıkçı Ermeni örgütleriyle ilişkileri birçok kaynakta ifade edilmektedir. Merkezi Türkiye Koleji'nde de benzer durumların söz konusu olduğu bilinmektedir. Osmanlı hükümetince yapılan soruşturmalarda kolej öğretmenlerinin ve öğrencilerinin Ermeni örgütleriyle ilişkisi de vurgulanmaktadır. Bu ilişki sadece Osmanlı kaynaklarında belirtilmeyip, çalışmanın ilgili bölümlerinde ayrıntılı olarak ifade edildiği gibi birçok misyoner rapor ve kaynaklarında da söz konusu edilmektedir. Kurtuluş savaşı döneminde Ermenilerin Fransız üniforması giyerek Türklerle savaşması ve misyonerlerin işgalcilerle olan ilişkisi, savaş sonrası için bu kurumların Türkiye'de kalmasını güçleştirmiştir.

Misyonerler özellikle Amerika ve Avrupa'daki kilise yanlılarından yardım toplamak için Türkiye'deki durumu abartılı bir trajedi şeklinde anlatmışlardır. Bu yönde yazılan mektuplar görüldüğünde işin içine duygusallığın ne

ölçüde katıldığı açıkça görülecektir.⁹⁴⁹ Bunun yapılmasındaki temel neden dışardan gelecek yardımları biraz daha arttırmaktı.

Tanzimat Fermanı ile başlayan ve Islahat Fermanıyla devam eden gayrimüslimlerle yönelik dini ve siyasi ayrıcalıkları kendi lehlerine kullanan misyonerler, bağlı oldukları devletlerden de büyük destekler alarak Osmanlı Devleti'nin her zayıf anında gayrimüslimleri isyan ettirme girişiminde bulunmuşlardır. Misyoner yüksek okullarının Osmanlı tarihinde oynadıkları role ilişkin değerlendirmelerde, Robert Koleji'nin Bulgar Komitecilere lider yetiştirdiği, Beyrut Amerikan Protestan Koleji'nin de Arap Milliyetçiliği fikrini geliştiren ve Arap milliyetçilik hareketinin liderliğini yapan kişileri yetiştirdiği belirtilmektedir. Merkezi Türkiye Koleji'nin ise Ermenilerde bir ulusal bilinç yaratma amacıyla ortaya çıktığı vurgulanmaktadır.

Örneğin, kolej öğrencilerinin 1909 yılında isyan etmelerinin Ermeni örgütleriyle olan ilişkilerinden kaynaklandığı belirtilmektedir. Ayrıca kolejin profesörlerinden Lazarus Diradourian'ın Hınçak partisinin sempatzanı olduğu ve Profesör Sarkis'in karısının da bu partinin aktif üyesi olduğu misyoner kayıtlarında geçmektedir. Osmanlı kaynaklarında, Alexandre Bezjian, Agob Bülbülyan ve Levonyan'ın evlerinde yapılan aramalarda birçok örgüt yayını bulunmuştur. Merkezi Türkiye Koleji'nin bazı öğrencilerinin ve Kilikya Enstitüsü'nün (*Jemaran*) birkaç öğrencisinin Taşnak Sutyun Partisi'nin üyesi olduğu misyoner teşkilatı içinde çalışmış olan Frank Stone tarafından da belirtilmektedir. Yine Kolej'in başkanı John

⁹⁴⁹ A.B.C.F.M., Reel, 653, No: 350 .

Merrill'in Kilikya bölgesinde İngiliz veya Amerikan mandası istediği de ifade edilmektedir.⁹⁵⁰

Antep'in, Antakya, Adana, Tarsus ve Halep merkezlerinin bulunduğu önemli bir alanda yer alması şehre stratejik bir önem kazandırmakta ve kolejin etkinliği açısından da önem teşkil etmekteydi. Kolejın Kilikya Protestan Birliği kiliseleriyle önemli bir bağ içinde olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü kolejdeki dinsel hareketlilik kilise yaşamında da kendini göstermekteydi. Misyoner kaynaklarında, Antep'in coğrafi konumunun birçok nüfusa ulaşabilme ve ırksal önyargıların iç bölgelerden daha az olması gibi nedenlerle kolejın yerinin seçilmesinde tercih nedeni olduğu vurgulanmaktadır. Ekonomik anlamda da İmparatorluğun diğer bölgelerine göre Antep'in daha zengin olması, misyonerlerin bu şehrin dinsel bakımdan Protestanlığın en güçlü merkezi olarak seçiminde etkili olmuştur. Çünkü misyonerler için kolej, Doğu Asya'nın Protestanlaştırılmasında bir anahtar işlevi görecekti.

Merkezi Türkiye Misyonu'ndaki Protestan Ermeni kiliseleri, Amerikan misyonerlerinden gençleri için yüksek eğitim isteğinde bulunmalarının temelinde, kilise ve eğitim kurumlarına eleman ihtiyacının yanı sıra Ermeni burjuvazisinin gereksinimlerinin de karşılanması yatmaktaydı. Kolejden mezun olan gençler, İngilizce ve Fransızca gibi dönemin baskın dillerini de öğrenerek bölgede daha aktif bir rol oynamaktaydılar.

Kolejden mezun olanlar Türkiye'nin yanı sıra Mısır, İngiltere, Almanya, İsviçre ve Amerika gibi birçok bölgede çalışmışlardır. Özellikle Osmanlı devletinin geri kaldığı sağlık ve eğitim alanlarında çalışmaları etkinliklerini daha da arttırmıştır.

⁹⁵⁰ Grabill, a.g.e., s. 173.

Yine koleje değişik bölgelerden ve farklı etnik-dini yapıya sahip öğrencilerin gelmesi hem coğrafi açıdan hem de dinsel açıdan geniş bir yelpazeye ulaşmasını sağlamıştır. Kolej arazisinin Müslümanlar tarafından bağışlanması misyonerler için önemliydi. Çünkü bölge halkı tarafından kabul görmek yaptıklarının onaylanması anlamına gelmekteydi.

Kolej bütün dinden ve ırktan olan insanlara açık olduğunu belirtmiştir. Ancak öğrencilerin önemli çoğunluğu Ermenilerden ve Protestan mezhebine bağlı olanlardan oluşmaktaydı. Ayrıca kolej resmi dil olarak her ne kadar Türkçeyi kabul etmiş olsa da okul programında yoğun bir biçimde Ermenice ve İngilizce öğretilmekteydi. Kolej'in her zaman Protestan Hıristiyanlık ilkelerine bağlı bir Hıristiyan koleji olacağı sık sık dile getirilmekteydi. Misyonerler için Merkezi Türkiye Koleji, Harvard ve Yale Üniversitelerinin *New England'da* üstlendiği görevi Ortadoğu'da üstlenecekti.

Merkezi Türkiye Koleji'nin diplomasının birçok üniversite tarafından kabul görmesi buradan mezun olan öğrencilere birçok avantaj sağlamıştır. Kolejden mezun olan öğrencilerden bir kısmı Avrupa ve Amerika'daki üniversitelerde eğitimlerini devam ettirdikten sonra Türkiye'ye dönmüşler ve çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Yine birçoğu da gittikleri yerde kalmışlardır.

Antep'i ziyaret eden Amerikalı işadamı Mr. C. F. Ranney,: "*Kolejin amacı Türkiye'de iyi vatandaşlar yetiştirmek, buradaki öğrencilere iyi bir eğitim vererek dışarıya göç etmelerini engellemek ve kendi coğrafyalarında iyi bir*

Hıristiyan vatandaşı olarak çalışmalarını sağlamaktır”⁹⁵¹ olarak ifade etse de öğrencilerin yukarıda da belirtildiği gibi mezunlar kendi bölgelerinde kalmayıp, farklı ülkelere de giderek çalışmışlardır. Oysa misyonerler koleji açarken kendi bölgesinden ayrılmayan öğrenciler yetiştirmek istemekteydiler.

Kolejin I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı sürecindeki tutumu, savaş sonrası durumunu tartışılır hale getirmiştir. Ermenilerin bölgeden Suriye’ye göç etmesi de koleji yeni arayışlara itmiş ve Antep’te yaklaşık 40 yıl eğitim veren Merkezi Türkiye Koleji Halep’e taşınmıştır.

⁹⁵¹ A.B.C.F.M., Reel, 666, No: 538.

KAYNAKÇA

1. ARŞİV KAYNAKLARI

A. ABCFM (American Board of Commissioners for Foreign Missions)

a. Central Turkey Mission (ABC 16.9.5): Reels 640-672

Reel 640 No: 1- 11, 12- 29, 30-101, 215, 216, 217.

Reel 641 No: 227, 228, 238, 239, 240, 260, 261.

Reel 643 No: 1-2, 3-4, 5-6, 7, 8, 9-10, 11-12, 13-14, 62, 63-65, 66-67, 68, 69.

Reel 645 No: 2, 12-14, 62-64, 65-67, 68-75, 76-96, 110-120, 121-128, 129-131, 132-138, 139-140, 141-144, 145-151, 166-167, 168-177, 368-373, 375-377, 378-380, 387, 388-389, 390-394, 395-410, 455-456, 501-504, 540-544.

Reel 646 No: 4-11, 12-14, 15-19, 23-29, 36-37, 65-67, 76-96, 121-128, 132-138, 139-140, 141-144, 145-151, 182-188.

Reel 647 No: 4-27, 80-102, 103-113, 306, 307, 352, 370-408, 409, 410-422, 507-511, 701-705.

Reel 652 No: 75, 76, 78, 145, 255-258, 412, 466-467, 698-699.

Reel 653 No: 113, 350, 434-435, 477, 499, 501, 510, 520, 522, 527, 530, 532, 534, 540, 541, 542, 543,

Reel 661 No: 3 -14, 15 -24, 53 -68, 75 -84, 102 -109, 111 -122, 123 -125, 127-141, 153 -158, 160 -165, 167 -190, 223-226, 228, 229, 230, 232, 234, 253, 260, 261, 262, 266, 267, 268-269, 271, 272, 274, 276, 277, 279- 281, 283-285, 286-287, 295-296, 298-299, 301-311, 323 -333, 338 -348, 411-415, 425 -426, 432, 434, 435, 441, 444-445, 449, 455-456, 457-460, 469-471.

Reel 666 No: 57-61, 87-93, 94-96, 129-132, 312, 397-400, 498-503, 538-539, 555, 540-543, 560-580, 611-623, 639-640, 646-649, 666-670, 671-692, 705-709, 731, 734.

Reel 667 No: 1-5, 6-23, 43-48, 50-80, 104-108, 120-129, 133, 134-151, 225-226, 246-264, 265-274, 282-291, 430-432.

Reel 668 No: 34, 35, 36-42, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 53, 55, 69, 71-72, 82-84, 85-90, 91-96, 99, 100-103, 105-106, 107, 108, 109, 110, 123,124, 133-135, 138, 149-150, 154, 155, 159, 161-163, 371, 362, 372, 380, 381, 382, 383, 384, 386, 387, 388, 389, 450, 531, 601.

b. Central Turkey Mission. Miscellaneous (ABC 16.9.6.1): Reels 673-675

Reel 673 No: 1, 2, 8, 10, 45, 104, 170, 171, 205, 257, 263, 265, 294, 300, 386, 387, 388, 389, 390, 454, 457, 743, 744, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 769, 770, 771, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 794, 795, 796, 797, 798, 800, 801, 802,

803-805, 806-807, 808-809, 938, 939, 941, 947, 950, 951,
953, 954, 959-961, 1352.

Reel 672 No: 164, 175, 176, 180, 181, 182, 183, 184, 186, 187, 203, 204,
205, 220, 221, 288, 291, 402, 403, 422, 423, 444, 445, 446,
917.

Reel 674 No: 1, 4, 5-6, 8-13, 21-26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33-34, 35, 36,
37-38, 39-41, 47, 48, 89, 90, 98, 99, 101, 106, 149, 150, 168,
282.

2. OSMANLI ARŞİV KAYNAKLARI

BOA. HR. SYS. 2542-2/22. 2542-5/11; 2542-4/14. 2542-5/1-2. 2542-5/38-40.
2542-7/3-5. 2542-6/23. 2542-9/26-28. 2543-4/9-12. 2543-6/32-33. 2543-5/7.

BOA. DH. EUM, 2. Şb. 69/6.

BOA. A. MKT.MHM., 713/730. 8/24. 115/89. 266/10. 713/730-2. 713/730-3.
713/730-4. 713/730-5. 713/730-6. 713/730-7. 713/730-8. 713/730-9. 713/730-12.
713/730-13. 713/730-14. 713/730-15. 713/730-16.

3. KAYNAK YAYINLAR

American Board of Commissioners for Foreign Missions, *The One Hundred and Eleventh Annual Report*, Published by the Board, 1921, Boston.

American Board of Commissioners for Foreign Missions, *The One Hundred and Thirteenth Annual Report*, Published by the Board, Boston.

American Board of Commissioners for Foreign Missions, The Near East Mission, Annual Report 1920-1921,

Catalogue of Central Turkey College at Aintab, Presses of H. Matteosian Bible House Constantinople, 1901

Central Turkey College The Year Before The War, College Press, 1914

Near East Mission Archives, "*Historical Sketch of Aintab (Gaziantep) Station*", Typewritten manuscript, Istanbul, Turkey.

Missionary Herald, (1820). "*Letter from Messrs. Fisk and Parsons, to the Cor. Sec. of A.B.C.F.M., Smyrna, Asia, Jan. 21, 1820,*" 16, Volume 4, 77.

Missionary Herald, (1848). "*Aintab*", Volume 44, April, 126-127.

Missionary Herald, (1879). Volume, 75, 61.

Missionary Herald, (1888). "*Central Turkey Mission, Aintab Station- The College*", Volume 84, 354-355.

Missionary Herald, (1891). "*The Burning of Central Turkey College*", Volume 27, March, 95-97.

Missionary Herald, (1892). "*Young Man's Christian Association Work at Aintab*", Volume 88, March, 117-118.

Missionary Herald, (1898). "*The Jubilee of Protestantism in Aintab, Central Turkey*", Volume 94, June, 217-220.

Missionary Herald, (1900). "*The College*", Volume 96, October, 406-407.

Missionary Herald, (1900). "*The College and Churches at Aintab*", Volume 96, September, 366-367.

Missionary Herald, (1903). "*Revival At Aintab*", Volume 99, April, 162-163.

Missionary Herald, (1904). "*Central Turkey Mission*", Volume 100. 377.

Missionary Herald, (1906). "*Aintab*", Volume 102, April, 186-187.

Missionary Herald, (1906). "*The Gregorians of Aintab*", Volume 102, April, 463.

Missionary Herald, (1906). "*College at Aintab*", Volume 102, December, 606-607.

Missionary Herald, (1906). "*Fire at Aintab*", Volume 102, April, 149.

Missionary Herald, (1907). "*Central Turkey Mission, West of Aintab*", Volume 103, March, 395-396..

Missionary Herald, (1907). "*Through Northern Syria Aintab To Beirut*", Volume 103, March, 119-121.

Missionary Herald, (1911). "*The Death of Mrs. Fuller*", Volume 107, January, 4.

Missionary Herald, (1912). "*Central Turkey Mission, Founder's Day at Aintab*", volume, 108, December, 576-577.

Missionary Herald, (1920). “*Critical Times in Aintab*”, Volume,116, May, 238-240.

Missionary Herald, (1921). “*The Reach of the Mission Hospital,*” volume 108,

Missionary Herald, (1922). “*News From the Mission*”, volume,118, September, 365-366.

Missionary Herald, (1923). “*Ismet Pasha’s Statement To The Americans at Lausanne*”, Volume 119, , 249.

Missionary Herald,(1919). “*The British Reach Aintab*”, Volume 115, March, 103-104.

4. ARAŞTIRMA VE İNCELEME ESERLERİ

ABADİ (1959). *Türk Verdünü Gaziantep*,Gaziantep Kültür Derneği Yayınları, Gaziantep.

AÇIKSES, Erdal (2001). “Osmanlı Devleti’ndeki Misyonerlik Faaliyetleri ile İlgili Bir Değerlendirme (İki Merkezden Örnekler)”, *Yeni Türkiye, Ermeni Sorunu Özel Sayısı II*, Yıl 7, S. 38, Mart-Nisan, Ankara, 935-947.

_____ (2003). *Amerikalıların Harput’taki Misyonerlik Faaliyetleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

- AKGÜN, Seçil (1988). “Amerikalı Misyonerlerin Ermeni Meselesindeki Rolü”, *Atatürk Yolu*, Mayıs, Yıl 1, S. 1, Ankara, 1-12.
- _____ (1994). “Kendi Kaynaklarından Amerikalı Misyonerlerin Türk Sosyal Yaşamına Etkisi (1820-1914)”, *X. Türk Tarih Kongresi'nden Ayrıbasım*, TTK Basımevi, Ankara, 2121-2145.
- _____ (2002). “Osmanlı İmparatorluğu'nda Mormon Misyonerler”, *Türk Tarih Kurumu, XIII. Türk Tarih Kongresi*, III. C., II. Kısım, 4-8 Ekim 1999, Ankara, 1-6.
- ALAN, Gülbadi (2001). “Protestan Amerikan Misyonerleri, Anadolu'daki Rumlar ve Pontus Meselesi”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.: 10, 153-181.
- AMİN, Samir (1993). *Kaos İmparatorluğu Yeni Kapitalist Küreselleşme*, Çev. Işık Soner Kaynak Yayınları, İstanbul.
- ANDEASYAN, Hrant D. (2000). *Urfalı Mateos Vekayi-Namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

- ARMAOĞLU, Fahir (2003). *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- _____ (1994). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- AYDIN, Mehmet (2005). “Misyonerlik Faaliyetleri ve Türkiye”, *Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 7-19.
- AYTEKİN, Halil (1999). “Antep’te Eğitim Kurumları”, *Cumhuriyet’in 75. Yılına Armağan Gaziantep*, Gaziantep, 187-206.
- BARLAS, Uğur (1968). “Merkezi Türkiye Koleji Tıp Fakültesi Müfredat Programı”, *Gaziantep Kültür Dergisi*, C. 11. S. 126, 10 Haziran, Gaziantep, 9-10.
- _____ (1971). *Gaziantep Tıp Fakültesi Tarihi ve Azınlık Okulları*, Gaziantep Kültür Derneği Yayınları, Gaziantep.
- _____ Uğur (1999). “Tanzimat’tan 2. Dünya Harbi’ne Kadar Olan Dönemde Gaziantep’teki Eczacılık”, *II. Türk Tarihi Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler, İstanbul, 20-21 Eylül 1990*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 63-69.

- _____ (1992). “Osmanlı Döneminde Gaziantep’te Kurulan İlk Tıp Fakültesi”, *I. Türk Tıp Tarihi Kongresi, İstanbul, 17-19 Şubat 1988*, TTK, Ankara, 127-136.
- BARTON, James L. (1919). “The Effect of the War on Protestant Missions”, *Harvard Theological Review*, Vol. 12, No. 1, Jan., 1-35.
- BAYAZ, Hüseyin (1994). *Antep Savunması Günlüğü*, İstanbul.
- BAYRAKTAR, Hilmi (2001). “Kurtuluş Harbi Sonrası Ulusal Sınırlarda Meydana Gelen Değişimin Halep ve Gaziantep’e Etkileri”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, C. 35, S. 206, Şubat, 79-85.
- BAYTOP, Turhan (2003). *Antep’in Öncü Hekimleri Merkezi Türkiye Koleji Tıp Bölümü ve Antep Amerikan Hastanesi*, SEV Yayınları, İstanbul.
- BEYER, Carl Kalani (2003). “Female Seminaries in America and Hawai’i During the 19th Century”, *The Hawaiian Journal of History*, Vol. 37, 91-118.
- BLISS, Edwin Munsel (1908). *The Missionary Enterprise*, Boston, Toronto.
- BOZKURT, Gülnihal (1989). *Gayri Müslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu*, TTK Basımevi, Ankara.

- CİLACI, Osman (1982). *Hıristiyanlık Propagandası ve Misyoner Faaliyetleri*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- ÇADIRCI, Musa (1991). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- DAİ, Adil (1992). *Olaylarla Gaziantep Savaşı*, Antep, 1992.
- DANACIOĞLU, H. Esra (1993). *Osmanlı Anadolu'sunda Anglo-Sakson (Protestan) Misyoner Faaliyetleri (1816-1856)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir.
- DANİEL, Robert L. (1973). "American Philanthropy in the Near East, 1820-1960", *The American Historical Review*, Vol. 78, No. 1, February,
- DODGE, Bayard (1972). "American Educational and Missionary Efforts in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries", *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 401, America and the Middle East, May, 15-22.

- EDDY, David Brewer (1913). *What Next in Turkey Glimpses of The American Board's Work in The Near East*, The American Board Boston, Ma
- ERHAN, Çağrı (2001). *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, İmge Kitabevi, Ankara.
- EROL, Mine (1979). "Amerika'nın Cezayir İle Olan İlişkileri (1785-1816)", *İÜEF Tarih Dergisi*, C. XXXII, S. 32, 689-730.
- _____ (1984). "Amerika'nın Tunus İle Olan İlişkileri (1796 – 1815)", *A.Ü.D. T.C. F. Dergisi*, C. XXX, S. 1–2, Ankara, 115-128.
- _____ (1973). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Amerika Büyükelçisi A. Rüstem Bey*, Bilgi Basımevi, Ankara.
- ERYILMAZ, Bilal (1988). *Osmanlı Devleti'nde Gayri Müslim Teb'anın Yönetimi*, İzmir.
- FENDOĞLU, H. Tahsin (2002). "Osmanlı A.B.D. Ticari İlişkileri" ", *Osmanlı Tarihi, Türkler*, C.14, Yeni Türkiye Yayınları, 270-281.

- FORTNA, Benjamin C. (2005). "Change in the School Maps of the Late Ottoman Empire", *Imago Mundi* Vol. 57, Part 1. 23-34.
- GOODSELL, Fred Field (1916). "Shepard of Aintab The Beloved Physician", *Envelope Series*, vol. XIX, July, no. 2, Boston, 5-31.
- GRABILL, Joseph L. (1971). *Protestant Diplomacy and the Near East*, University of Minnesota Press, Minneapolis.
- GREENE, Joseph K. (1916). *Leavening The Levant*, Boston.
- GÜLBADİ Alan (1997). *Osmanlı Devleti'nde Amerikan Misyoner Okullarının Ermenilere Bakışı (1820-1914)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.
- GÜLER, Yavuz (2005). "Osmanlı Dönemi Türk-Amerikan İlişkileri (1795-1914)", *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 6, S. 1, 227-240.
- GÜNDÜZ, Ahmet (2000). "Osmanlı Devleti'nde Yapılan Misyonerlik Faaliyetleri ve Ermeni Meselesinin Doğuşu, Gelişmesi", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Ekim, İstanbul, 111-115.

- GÜZELBEY, Cemil Cahit (1966). *Gaziantep Şer'i Mahkeme Sicilleri C. 144-152, (1841-1886), Gaziantep Kültür Derneği Yayınları, Gaziantep.*
- HANS-LUKAS KIESER (2002). "Mission as Factor of Change in Turkey (nineteenth to first half of twentieth century)", *Islam and Christian-Muslim Relations, Vol. 13, No. 4, 391-410.*
- HOPKINS, Mark (1873). *First Presbyterian Church, Parsons and Company.*
- HOPKINS- HALİDİ, E.W. G.F. Moore (2006). *Tarihte ve Günümüzde Misyonerlik, Örgün Yayınevi, İstanbul.*
- ILGAR, İhsan (1996). "169 Yıl önce İstanbul'a Gelen İlk Amerikan Harp Gemisi" *Hayat Tarih Mecmuası, C. 1, No: 6, Temmuz,*
- JOHNSON, Brian (2006). "Türkiye'de Bir Amerikan Okulunun Doğuş Öyküsü: İzmir Amerikan Koleji", Çev. Handan Cinci, *Toplumsal Tarih, S., 149, Mayıs, İstanbul, 72-76.*
- KARAL, Enver Ziya, (t.y.). *Osmanlı Tarihi, C. IV.*

- KARK, Ruth (1993). “The Contribution of Nineteenth Century Protestant Missionary Societies to Historical Cartography”, *Imago Mundi*, Vol. 45, 112-119.
- KIŞLALI, Ahmet Taner (2003). *Siyasal Sistemler Siyasal Çatışma ve Uzlaşma*, Ankara.
- KOCABAŞOĞLU, Uygur (1985). “Amerikan Okulları”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, C. 2, 495-500.
- _____ (1988). “Osmanlı İmparatorluğunda XIX. Yüzyılda Amerikan Yüksek Okulları”, *Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları*, Bahri Savcıya Armağın’dan Ayrı Baskı, Ankara, 305-326.
- _____ (1990). “Doğu Sorunu Çerçevesinde Amerikan Misyoner Faaliyetleri”, *Tarihi Gelişmeler İçinde Türkiye’nin Sorunları Sempozyumu (Dün-Bugün-Yarın)*. Türk Tarih Kurumu, Ankara, 65-73.
- _____ (b.y.). *Osmanlı İmparatorluğu’nda XIX. Yüzyılda Amerikan Matbaaları ve Yayımcılığı*, Murat Sarıca Armağın (Ayrı Bası). Aybay Yayınları, İstanbul.

- _____ (2000). *Anadolu'daki Amerika*, İmge Kitabevi, Ankara.
- KOÇAK, Cemil (1985). "Tanzimat'tan Sonra Özel ve Yabancı Okullar", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, C. 2, 485-494.
- KOLOĞLU, Orhan (1997). "200 Yıllık İlişkilerin Resmi Olmayan Tarihi Türk'le Amerikalı'nın Tanışması", *Tarih ve Toplum Dergisi*, C. 28, S. 163, 17-25.
- KÖPRÜLÜ, Orhan (1987). "Tarihte Türk-Amerikan Münasebetleri", *Bellekten*, C. LI, S, 200, 927-947.
- KURAT, Akdes Nimet (1964). "Berberi Ocakları ile ABD Münasebetleri (1774-1916)", *D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 2, Ankara, 175-214.
- _____ (1967). "Türkiye ile Amerika Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Vesikaları", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. V, İstanbul.
- Mc CARTHY, Justin (1995). *Osmanlı Anadolu Topraklarındaki Müslüman ve Azınlık Nüfus*", Çev: İhsan Gürsoy, ATASE Bşk. Yayınları.
- MUTLU, Şamil (2005). *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul.

- ORTAYLI, İlber (1981). “Osmanlı İmparatorluğunda Amerikan Okulları Üzerine Bazı Gözlemler”, *Amme İdaresi Dergisi*, XIV, 13, Ankara, 87-95.
- ÖZDEĞER, Hüseyin (1982). *XI. Yüzyıl Tahrir Defterlerine Göre Antep'in Sosyal ve Ekonomik Durumu*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.
- POLAT, İlknur (1988). “Osmanlı İmparatorluğu’nda Açılan Amerikan Okulları Üzerine Bir İnceleme”, *Belleten*, C. LII, S. 203, Ağustos, Ankara, 627-652.
- POLVAN, Nurettin (1952). *Türkiye’de Yabancı Öğretim*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, C. I, İstanbul.
- PROCTER, Myra A. (1891). “Aintab Central Turkey ”, *The Missionary Herald*, C. 87, S. 7, July, s. 279-290.
- RICHTER, Julius (1910). *A history of protestant missions in the Near East*, New York.
- RIGGS, Alice Shepard (1920). *Shepard of Aintab*, Interchurch Press, New York.
- SABRİ, Eyup (1338). *Bir Esirin Hatıraları*, Öğüt Matbaası, Ankara.

- SALT, Jeremy (1986). “Ottoman Christians and Foreign Missioneries In the Nineteenth Century”, *International Journal of Turkish Studies*, 3/2,
- SAMUR, Sebahattin (1990). “XIX. ve XX. Yüzyıllarda Suriye’de Açılan Protestan Okulları Üzerine Bir İnceleme”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 7, Kayseri.
- SANDER, Charles S. (1898). “The Jubile of Protestantism in Aintab, Central Turkey,” *Herald Missionary*, Vol. 94, June.
- SANDER-FİŞEK, Oral-Kurthan (1977). *Türk Amerikan Silah Ticaretinin İlk Yüzyılı 1829–1929*, İstanbul, Çağdaş Yayınları.
- SARAFİAN, Kevork A. (1957). *A Briefer History of Aintab*, Published by Union of the Armenians of Aintab.
- SEVİNÇ, Necdet (2002). *Osmanlıdan Günümüze Misyoner Faaliyetleri*, Milenyum Yayınları, İstanbul.
- SEZER, Baykan (1981). *Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- SMİTH, Azariah (1851). “Contribution to the Geography of Central Koordistan”, *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 2, 61+63-68

- SMİTH, Judson (1900). "Central Turkey College at Aintab", *Herald Missionary*, Vol., 96, June, Date, 223-228.
- SOMEL, Selçuk Akşin (2001). *The Modernization of Public Education in The Ottoman Empire 1839-1908*, Printed in The Netherlands.
- STONE, Frank Andrews (1984). *Academies for Anatolia*, University Press of America, London.
- _____ (1977). The Educational "Awakening" Among *The Armenian Evangelicals of Aintab, Turkey: 1845-1915*, *The Society for Armenian Studies at the Eleventh Annual Meeting of the Middle East Studies Association*, New York, N. Y., November 10-12, 1-35.
- STRONG, William E. (1910). *The Story of the American Board*, The Pilgrim Press, Boston.
- SÜSLÜ, Azmi (1990). *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Ankara.
- ŞIVGIN, Hale (1997). *19. Yüzyılda Gaziantep*, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Ankara.

- ŞİMŞİR, Bilal N. (2001) “Amerika’da Ermeni Propagandası ve Büyükelçi Ahmet Rüstem Bey”, *Ermeni Araştırmaları*, S.. 2, Haziran-Temmuz-Ağustos.
- _____ (1977). “Türk-Amerikan İlişkilerinin Yeniden Kurulması ve Ahmet Muhtar Bey’in Vaşington Büyükelçiliği”, *Bellekten*, C. XLI, S. 162, Nisan.
- ŞİŞMAN, Adnan (2002). “Misyonerlik ve Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Kurulan Yabancı Sosyal ve Kültürel Müesseseler”, *Yeni Türkiye Yayınları, Türkler 14*, Ankara, 173-179.
- TEKELİ- İLKİN, İlhan-Selim (1999). *Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara.
- TOZLU, Necmettin (2001). “Osmanlı İmparatorluğu’nda Misyoner Okulları,” *Yeni Türkiye Yayınları, Osmanlı*, C. 5, 329-339.
- _____ (1991). *Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- _____ (2001). “Osmanlı Devleti’nde Eğitim Kurumları ve Faaliyetleri”, *Yeni Türkiye, Ermeni Sorunu Özel*

Sayısı II, Yıl 7, S. 38, Mart-Nisan, Ankara, 920-934.

TROWBRIDGE, Tillman C. (1872). "The Physical Geography of Turkey", *The New Englander*, No. CXX, Vol. XXXI, July, 401-422.

TURAN, Ömer (2001). "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Protestan Misyonerlik Faaliyetleri", *Yeni Türkiye Yayınları, Osmanlı*, Ankara, 204-211.

_____ (2002). "19. Yüzyıl Osmanlı Tarihinin Kaynaklarından İngiliz ve Amerikan Protestan Misyonerlik Cemiyetleri Arşivleri," *Türk Tarih Kurumu, XIII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*, III. C., III. Kısım, 4-8 Ekim 1999, Ankara. 1-16.

TÜMERTEKİN, Erol (1970). *Anglo-Amerika*, İstanbul Üniversitesi yayn., İstanbul.

URALGİRAY, Yusuf (1977). *İslam Aleminde Misyonerlik Faaliyetleri*, Ankara.

ÜLMAN, Haluk (1961). *İkinci Dünya Savaşı'nın Başından Truman Doktrinine Kadar Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri*, AÜSBF Yayınları, Ankara.

- ÜNLER, Ali Nadi (1972). “Gaziantep Ermenileri”, *Gaziantep Kültür Dergisi*, C. 13, S. 7, Gaziantep, 151-152.
- ÜNSAL, Ayfer T. (1994). “Gaziantep’teki Harvard: Merkezi Türkiye Koleji”, *Gaziantep Büyükşehir Belediye Kültür Dergisi*, Yıl 6, S. 6, Aralık, 38-42.
- VAHAPOĞLU, Hidayet (2005). *Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar*, M.E.B. Yayınları, İstanbul.
- WARNECK, Gustav (1901). *Outline of a History of Protestant Missions from the Reformation to the Present time : a contrib. to modern church history*, Edinburgh and London.
- WEBER, Max, (1997). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, Çev. Zeynep Gürata, Ayraç Yayınevi, Ankara.
- WHITE, George E. (1995). *Bir Amerikan Misyonerinin Merzifon Amerikan Koleji Hatıraları*, Çev. Cem Tarık Yüksel, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- YELKEN, Hasan (1997). “Gaziantep Amerikan Koleji”, *Dentus Dergisi*, S. 9, Eylül, Gaziantep, 27-31.
- YETKİN, Hulusi (1963). *Gençlere Başarı Yolu*, Gaziantep.

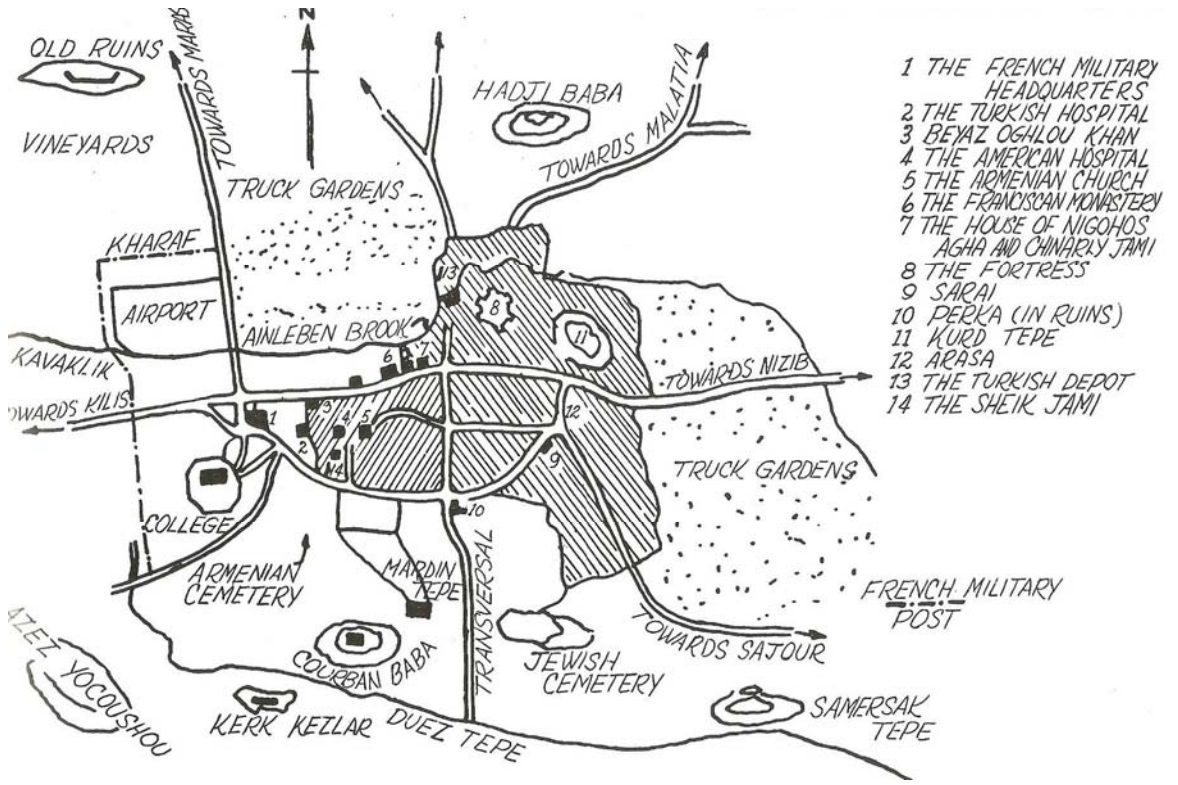
- YORULMAZ, Şerife (2002). “Osmanlı Liman Şehirlerinde Yabancı Tüccar ve Levantenler”, *Osmanlı Tarihi, Türkler C.14*, Yeni Türkiye Yayınları, 283-292.
- _____, (2002). “19. Yüzyılda Osmanlı Eğitim Sistemi İçinde Ermenilerin Durumu, Misyoner Faaliyetlerinin Etkileri ve Ruhsatsız Açılan Ermeni Okulları”, *XIV. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*, II. C. II. Kısım, Ankara: 9-13 Eylül, 1141-1458.
- YÜCEL, İdris (2005). *Kendi Belgeleri Işığında Amerikan Board'ın Osmanlı Ülkesindeki Teşkilatlanması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.
- ZEINE, N. Zeine (1966). *The Emergence of Arab Nationalism*, Beyrut.

EKLER

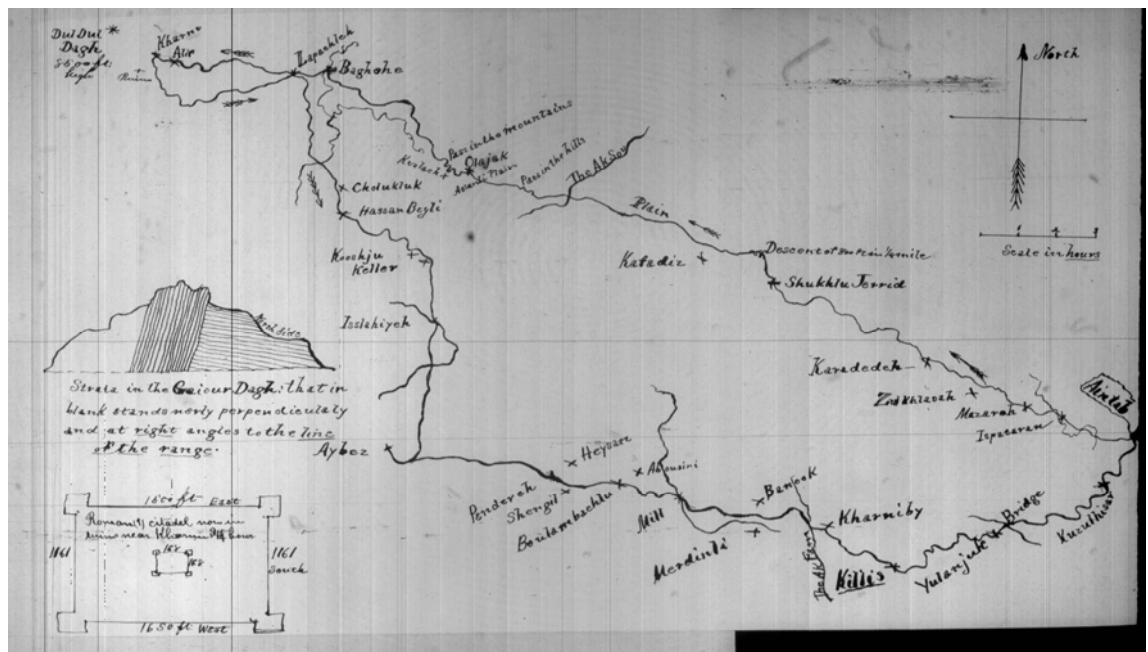
Ek 1. Merkezi Türkiye Misyonu
Kaynak: Alice Shepard Riggs.

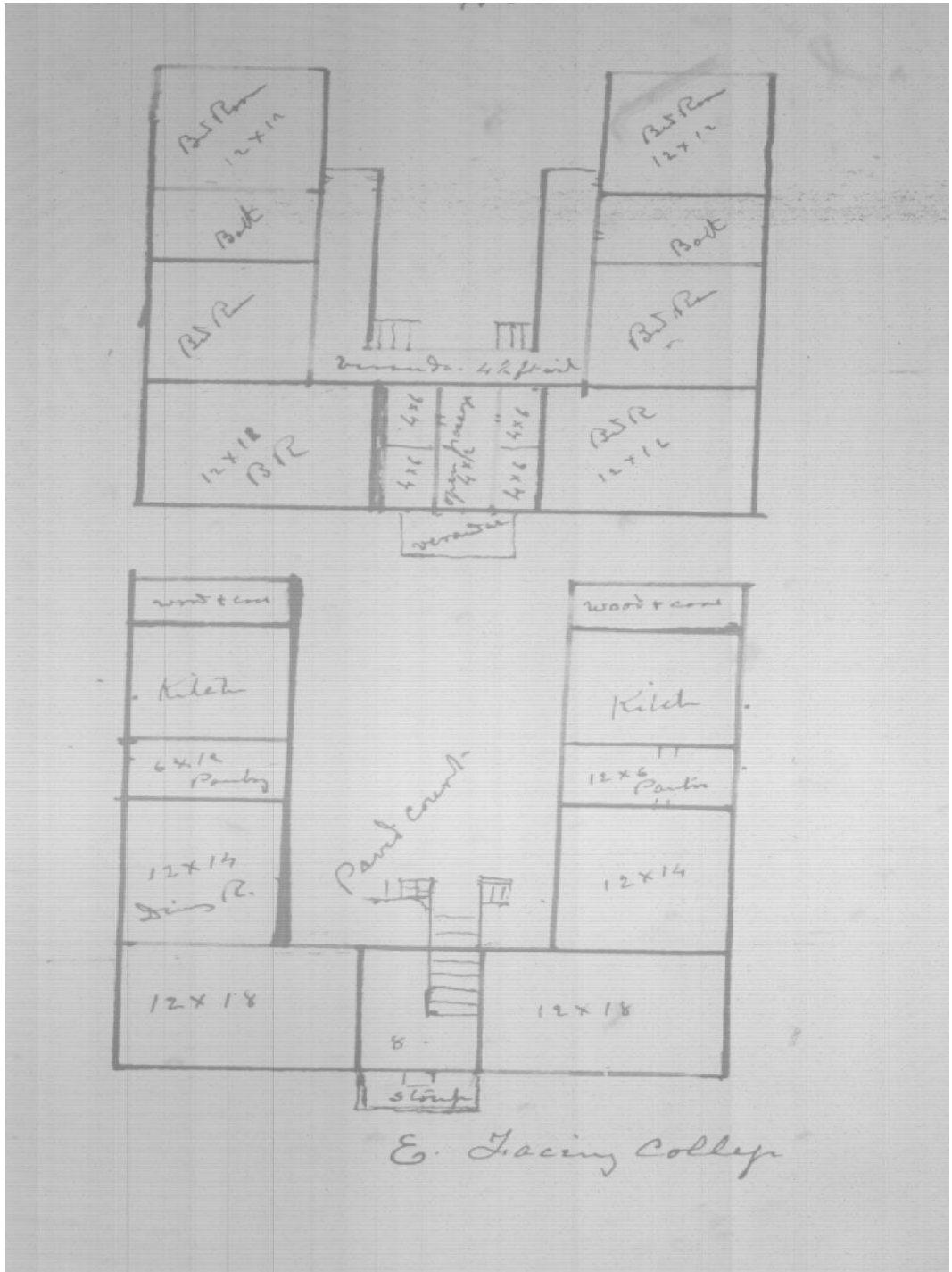
Ek 2. Kurtuluş Savaşında Antep
Kaynak: Kevork A. Sarafian

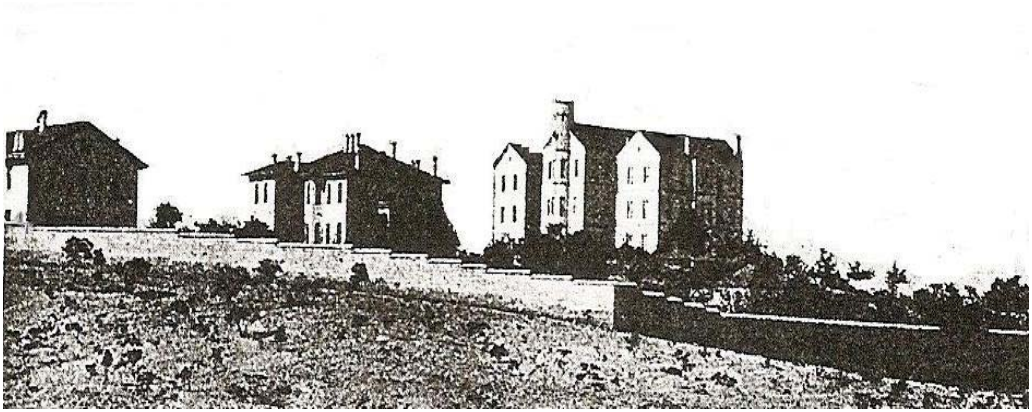
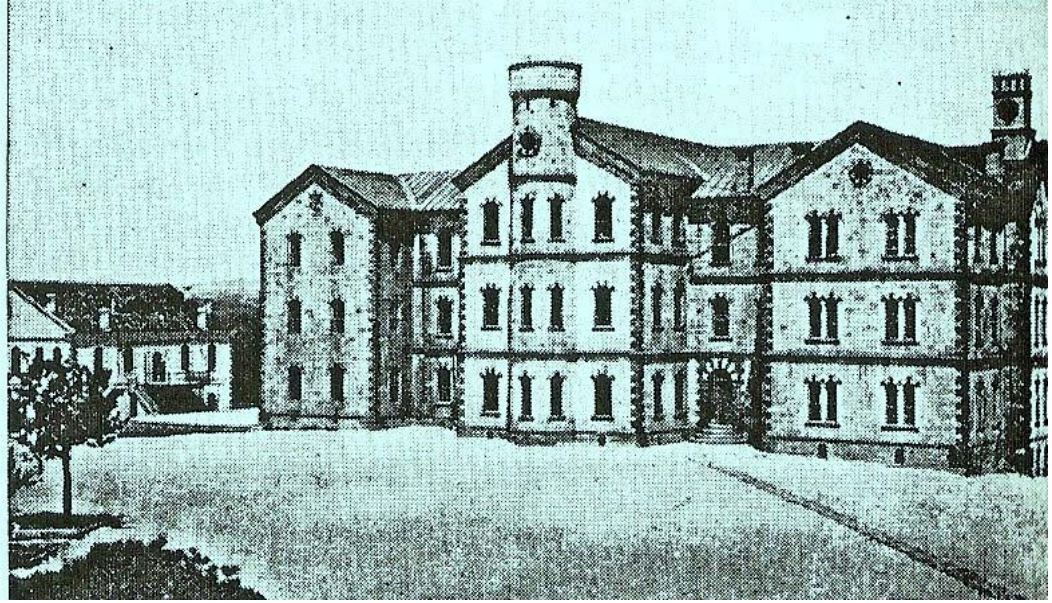
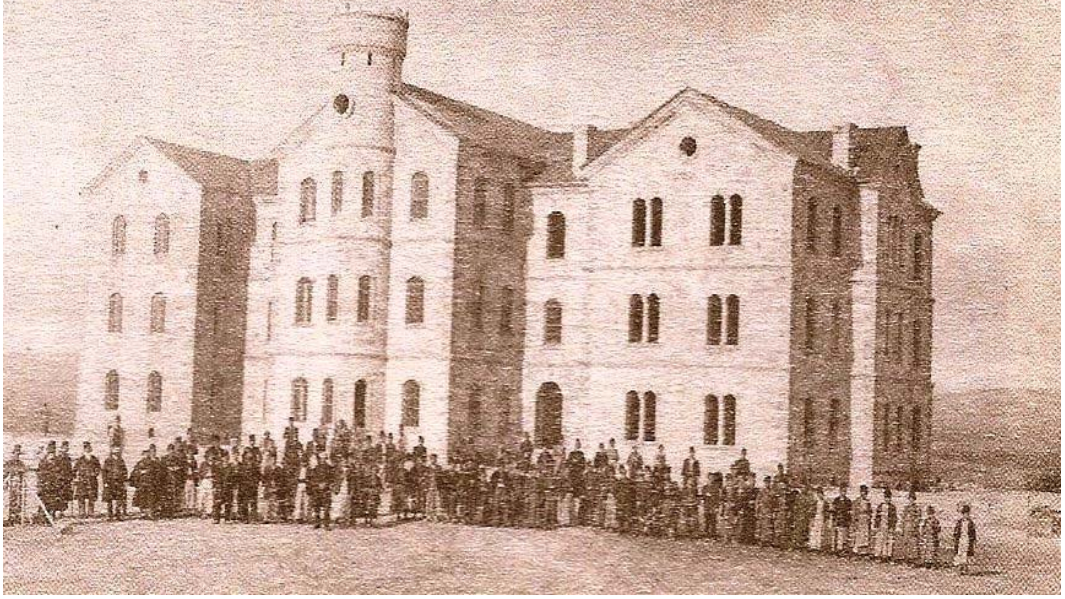
Ek 3. Antep Haritası
Kaynak: Reel 641, No:261.

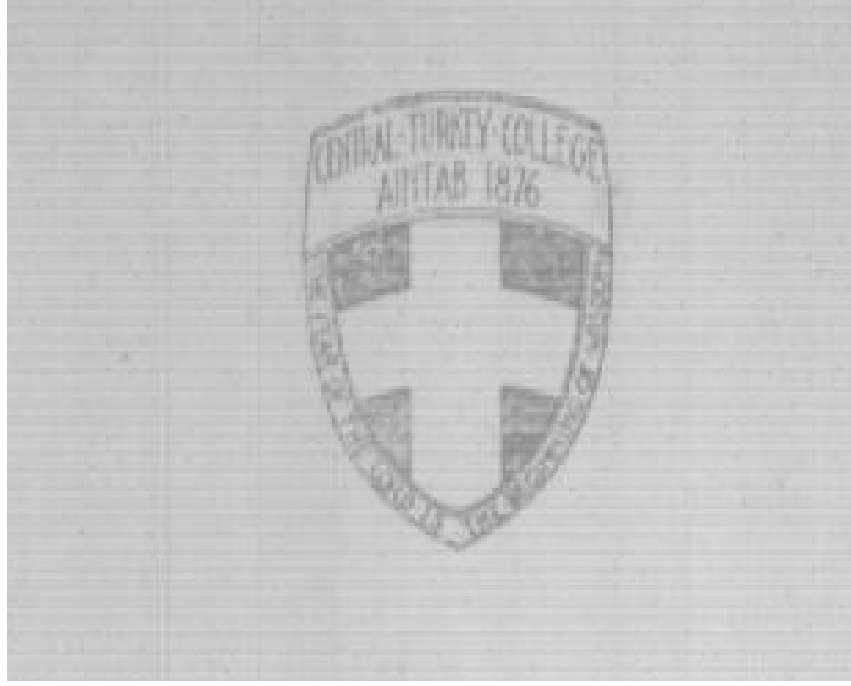
Ek 4: Merkezi Türkiye Koleji Planı
Kaynak: Reel 652, No: 78

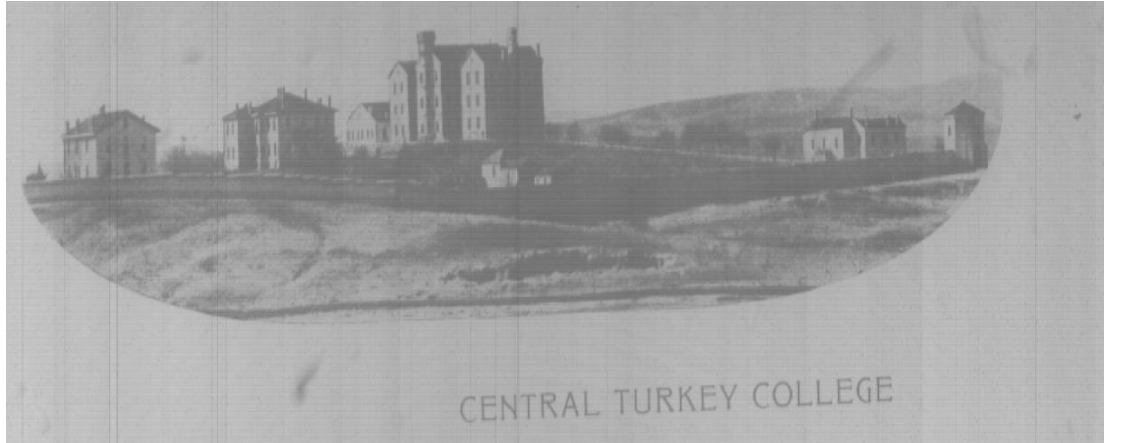
Ek 5: Merkezi Türkiye Koleji
Kaynak: Amerikan Board

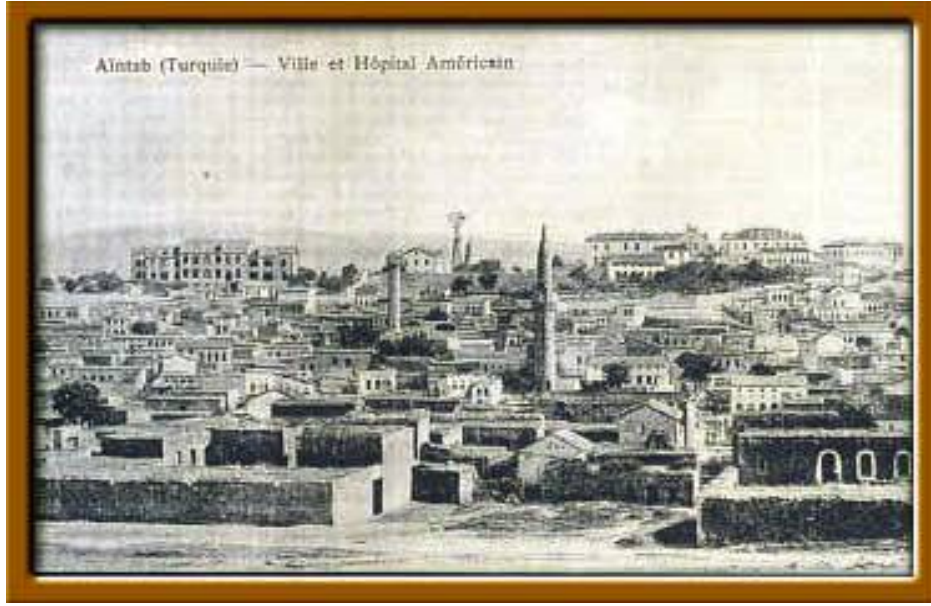
Ek 6: Merkezi Türkiye Koleji Amblemi
Kaynak: Reel 667, No: 134.

Ek 7: Merkezi Türkiye Koleji
Kaynak: Reel 666, No: 182.

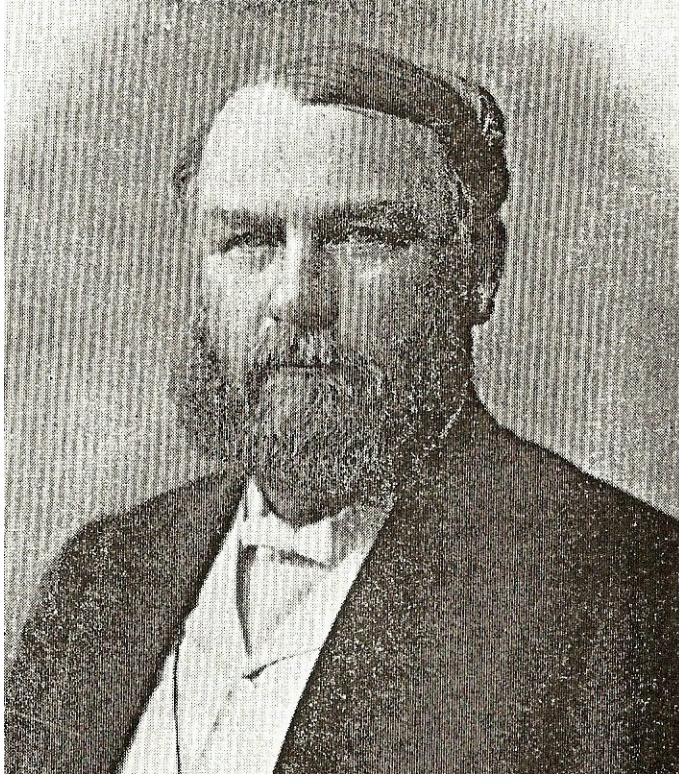
Ek 8: Antep ve Merkezi Türkiye Koleji

Ek 9: Günümüze Kalan Kolej Binası

Ek 10: Merkezi Türkiye Koleji Rektörleri
Kaynak: Kevork A. Sarafian

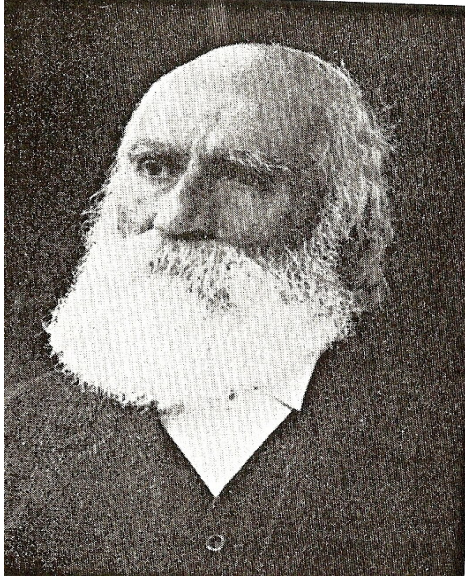

Dr. T.C. Trowbridge (1831-1888)

Dr. J. Merrill (1872-1960)

Ek 11: Merkezi Türkiye Koleji Öğretmenleri
Kaynak: Kevork A. Sarafian

Prof. Alexandr Bezjian

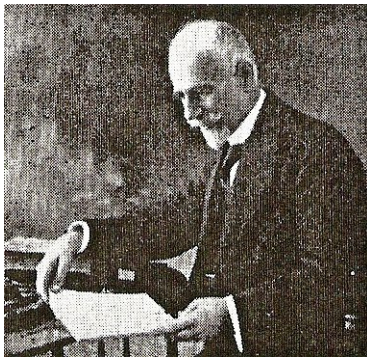
Prof. Harutune Mauradian

Prof. Jessie Matosian

Prof. Lutfi Levonion

Prof. Zenop Bezjian

Prof. Sarkis Levonian

Prof. Lutfi Babikian

Ek 12: Merkezi Türkiye Koleji'nin Öğretmen ve 1899 Yılı Mezunları
Kaynak: Kevork A. Sarafian

Ek 13: Kolej Futbol Takımı
Kaynak: Reel 666, No: 333.

Ek 14: Kolejin 25. Mezunları
Kaynak: Amerikan Board

Ek 15: Merkezi Türkiye Koleji Bando Takımı
Kaynak: Kevork A. Sarafian

Ek 16: Merkezi Türkiye Koleji'nde Teoloji Dersi Gören Öğrenciler
Kaynak: Ayfer T. Ünsal

Ek 17: Merkezi Türkiye Koleji Öğrencileri
Kaynak: Kevork A. Sarafian

Central Turkey College

This Diploma Certifies That **Armenay H. Aroyan** has honorably completed the prescribed Course of Study in this College, and is entitled to the privileges, immunities and honors of a College Graduate.

Given at Aintab, Turkey-in-Asia, this 18th day of June in the year of our Lord eighteen hundred and ninety eight.

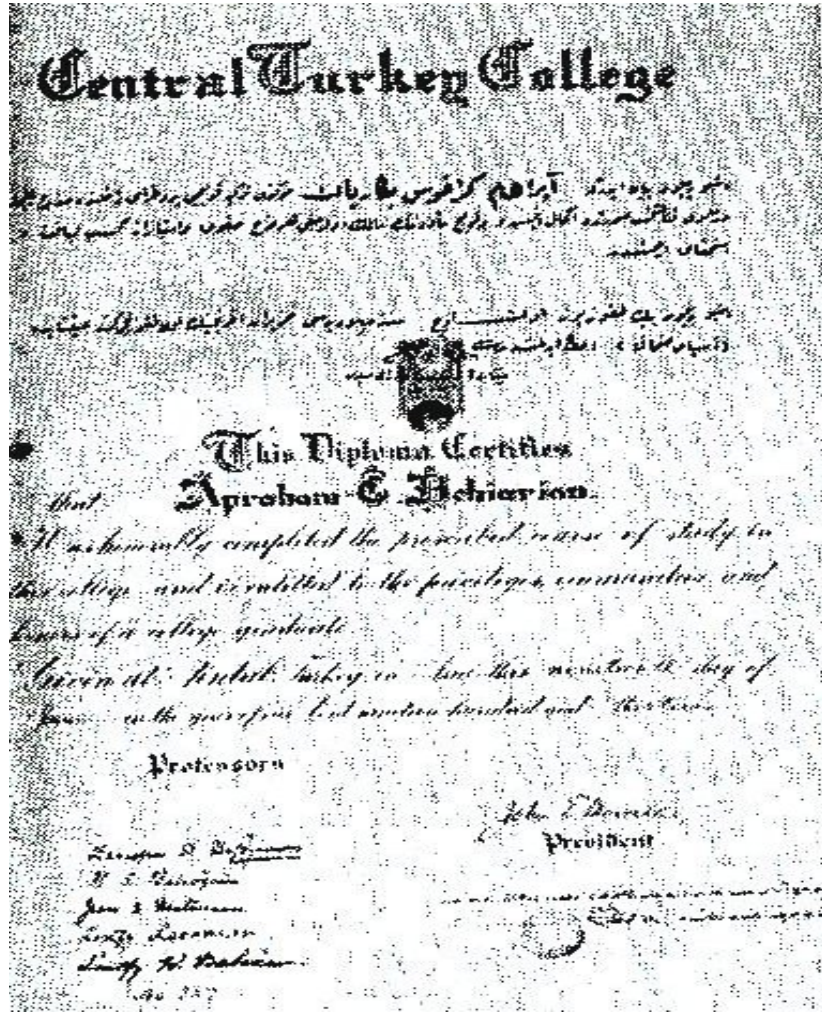
Alexander Boyer
Thomas C. ...
Lewis ...
Zephaniah ...
} Professors.

A. Shepard, President.

Armenay H. Aroyan

Ek 18: Merkezi Türkiye Koleji 1898 Dönemi Diploması
Kaynak: Armen Aroyan

Ek 19: Merkezi Türkiye Koleji Diploması (1914 Sonrası)
Kaynak: Kevork A. Sarafian

Ek 20: Ermeni Alfabeti ile Yazılmış Merkezi Türkiye Koleji Öğrenci Listesi
Kaynak: Reel 646, No: 356

CENTRAL TURKEY COLLEGE		AT AID TAB	
STUDENTS OF CENTRAL TURKEY COLLEGE FOR 1888 — 1889			
<i>29 Protestant Church members marked as a cross</i>			
COLLEGE DEPARTMENT		FRESHMEN	
SENIORS		FRESHMEN	
+ 1. Արվեստի Բ. Չոբանյան + 2. Գրիգոր Գ. Կարաման + 3. Կոստյո Թ. Չոբանյան + 4. Լևոն Բ. Ազնիվան + 5. Լևոն Սոբոլևան + 6. Կաստր. Պարսպան + 7. Հակոբ Առաստրևան + 8. Մանուկ Կարսբան + 9. Մեղրի Կարսբան + 10. Մարգրիտ Արաստրևան	Race 75 Armenian 2 Jews 1 Russian 12 Jews 63 Protestant 13 Armenian old 2 Jews 78 Residence 30 Antak 10 Mesopot 5 Hadjin 4 Aleppo 4 Adana 3 Asiatic 2 Diarbekir 2 Kili 2 Istamb 2 Albutin 2 Yerevan 11 one each from different places 73	1. Կաստր. Չոբանյան + 2. Չոբանյան Կարսբան 3. Հոսթոյ Չոբանյան 4. Միսրիս Կարսբան 5. Կարսի ին Լևոնյան + 6. Սոբոլևան Կարսբան 7. Կարսանիս Կարսբան 8. Կարսի Չոբանյան + 9. Կարսի Կարսբան	
JUNIORS		PREPARATORY DEPARTMENT	
4. Արվեստի Չոբանյան + 2. Կարսյան Կարսի ինյան + 3. Կարսյան Կարսբան + 4. Կարսյան Կարսի ինյան + 5. Հոսթոյն Կարսբան + 6. Կարսի ին Բ. Կարսի ինյան + 7. Կարսի Կարսի ինյան + 8. Կարսի Կարսբան 9. Կարսի Կարսբան + 10. Կարսի ին Կարսի ինյան 11. Կարսի Կարսի ինյան + 12. Կարսի Չոբանյան 13. Կարսի Կարսի ինյան 14. Կարսի Կարսի ինյան + 15. Կարսի Կարսի ինյան 16. Կարսի Կարսի ինյան 17. Կարսի Կարսի ինյան	4. Կարսի Չոբանյան 5. Կարսի Չոբանյան 6. Կարսի Չոբանյան 7. Կարսի Չոբանյան 8. Կարսի Չոբանյան 9. Կարսի Չոբանյան 10. Կարսի Չոբանյան 11. Կարսի Չոբանյան 12. Կարսի Չոբանյան 13. Կարսի Չոբանյան		
SOPHOMORS		Fifth Class	
1. Արվեստի Կարսի ինյան 2. Կարսի Չոբանյան + 3. Կարսի Կարսի ինյան 4. Կարսի Կարսի ինյան + 5. Կարսի Կարսի ինյան 6. Կարսի Կարսի ինյան 7. Կարսի Կարսի ինյան 8. Կարսի Կարսի ինյան 9. Կարսի Կարսի ինյան 10. Կարսի Կարսի ինյան + 11. Կարսի Կարսի ինյան + 12. Կարսի Կարսի ինյան + 13. Կարսի Կարսի ինյան + 14. Կարսի Կարսի ինյան 15. Կարսի Կարսի ինյան	4. Կարսի Չոբանյան 5. Կարսի Չոբանյան 6. Կարսի Չոբանյան 7. Կարսի Չոբանյան 8. Կարսի Չոբանյան 9. Կարսի Չոբանյան 10. Կարսի Չոբանյան 11. Կարսի Չոբանյան 12. Կարսի Չոբանյան 13. Կարսի Չոբանյան		
		Sixth Class	
		Seventh Class	

Ek 21: Merkezi Türkiye Koleji Tıp Bölümü Ders Programı
Kaynak: Reel 646, No: 323

COURSE OF STUDY IN THE MEDICAL DEPARTMENT

Freshman year-

Anatomy, Histology, Medical Chemistry and Dissection.

Sophomore year-

Anatomy, Physiology, Histology, Materia Medica, General Pathology, Practical Pharmacy and Dissection.

Junior year-

Practice of Medicine and Physical Diagnosis, General Surgery, Medical Botany, Urinary Analysis and Hospital Clinics.

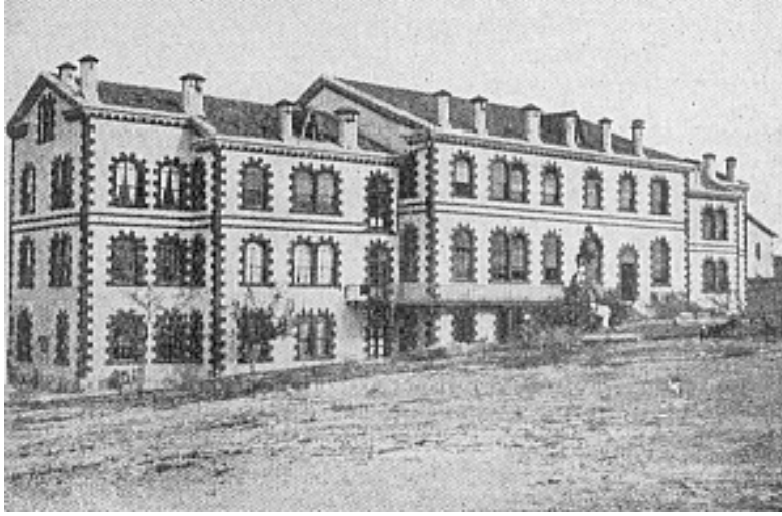
Senior year-

Practice of Medicine, Gynecology, Obstetrics, Ophthalmology and Otology, Surgical Anatomy, Legal Medicine, Hygiene and Hospital Clinics.

T. C. TROWBRIDGE,
PRESIDENT.

Aintab, Turkey,

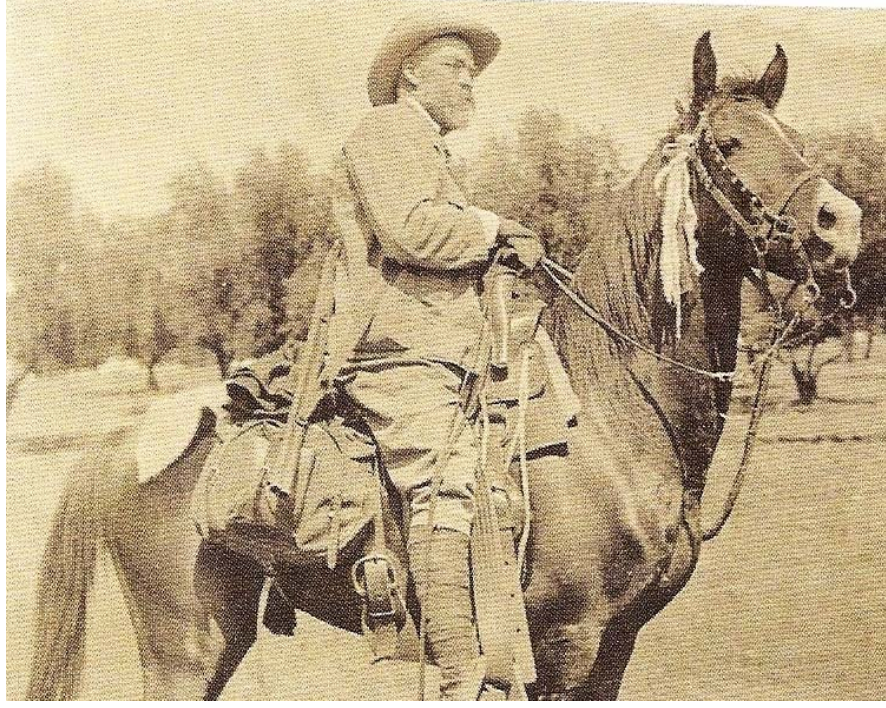
Feb. 22, 1886.

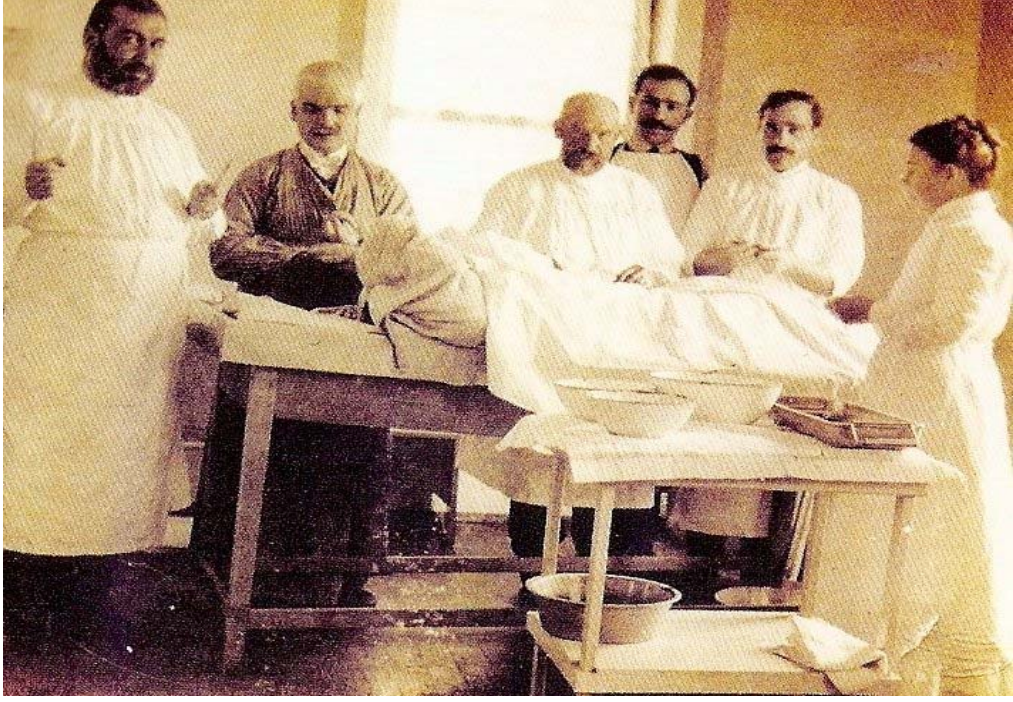
Ek 22: Girls' Seminary (Kızlar Okulu)
(Eski Görünümü ve Günümüzde Amerikan Hastanesi Olarak kullanılan Görünümü)
Kaynak: Hasan Yelken

Ek 23: Dr. F. D. Shepard
Kaynak: Gaziantep Amerikan Hastanesi Broşürü

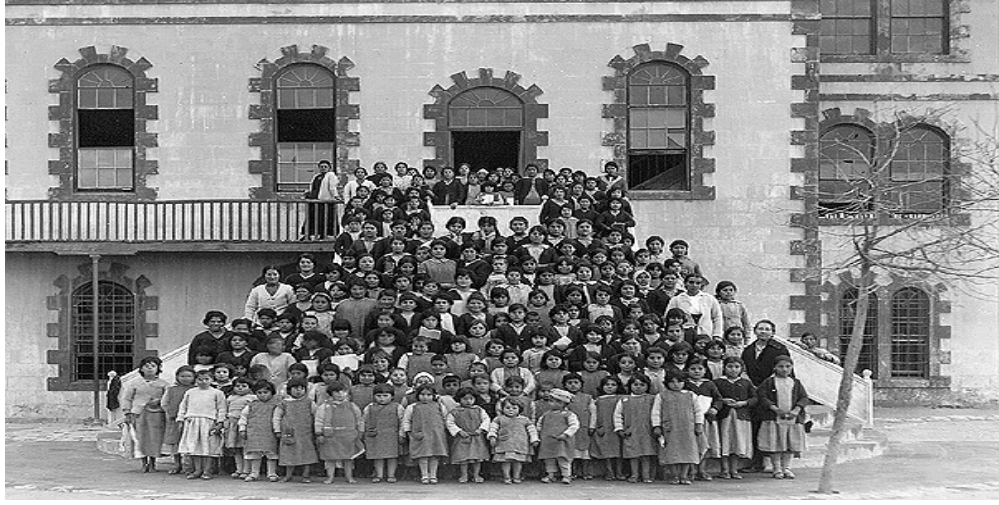
Ek 24: Tıp Bölümü Öğretmeni Dr. Shepard Ameliyathanede
Kaynak: Alice Shepard Riggs

Ek 25: Antep'e Gelen İlk Kadın Doktor Carolina F. Hamilton
Kaynak: Alice Shepard Riggs

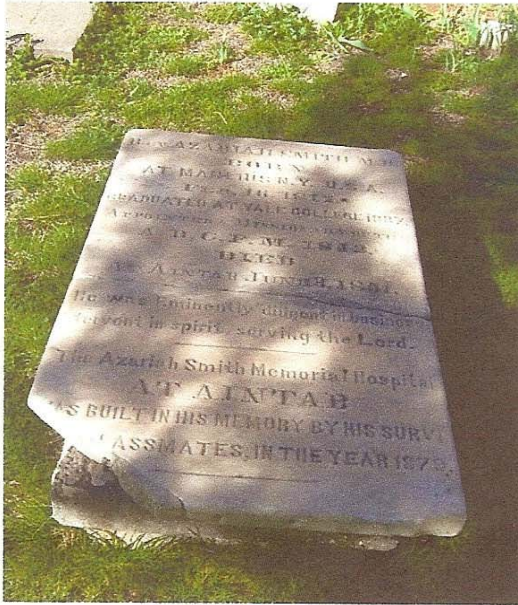
Ek 26: Misyonerlerce Açılan Öksüzler Yurdunda Kalan Çocuklar
Kaynak: Alice Shepard Riggs

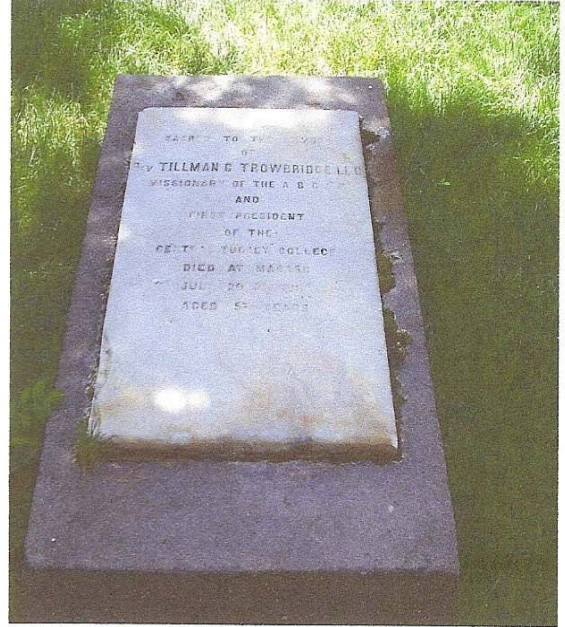
Ek 27: Misyonerlerin Aşevinden Yardım Bekleyenler
Kaynak: Alice Shepard Riggs

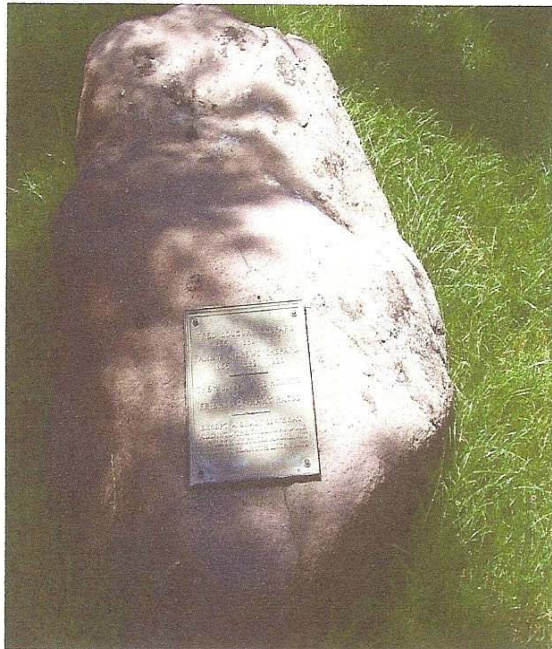
Ek 28: Misyonerlerin Gaziantep Amerikan Hastanesi Bahçesindeki Mezarları

Dr. Azariah Smith

Dr. T. C. Trowbridge

Dr. F. D. Shepard

Ek 29: Kolej Yardım Makbuzu
Kaynak: Reel 673, No: 1352.

CENTRAL TURKEY COLLEGE

March 15th, 1909.
Aintab, 19.....

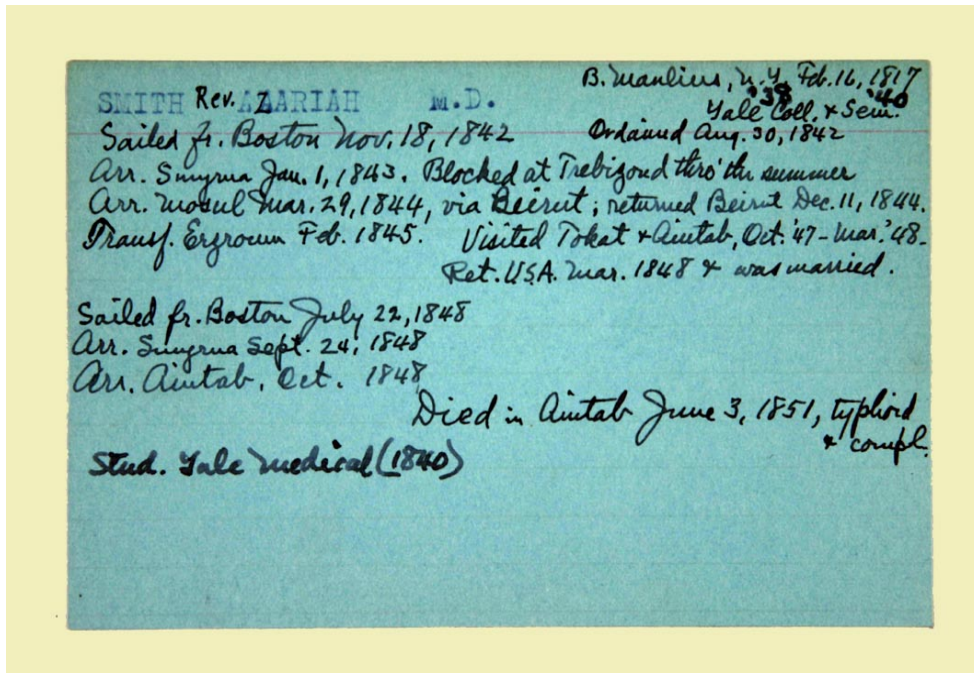
Mr. S.F. Wilkins,
National Shawmut Bank,
Boston, Mass.

Dear Mr. Wilkins,
Let me acknowledge with gratitude the receipt of your
draft on Baring Brothers, for 74/2/1 sterling, proceeds of college inves
ted funds.

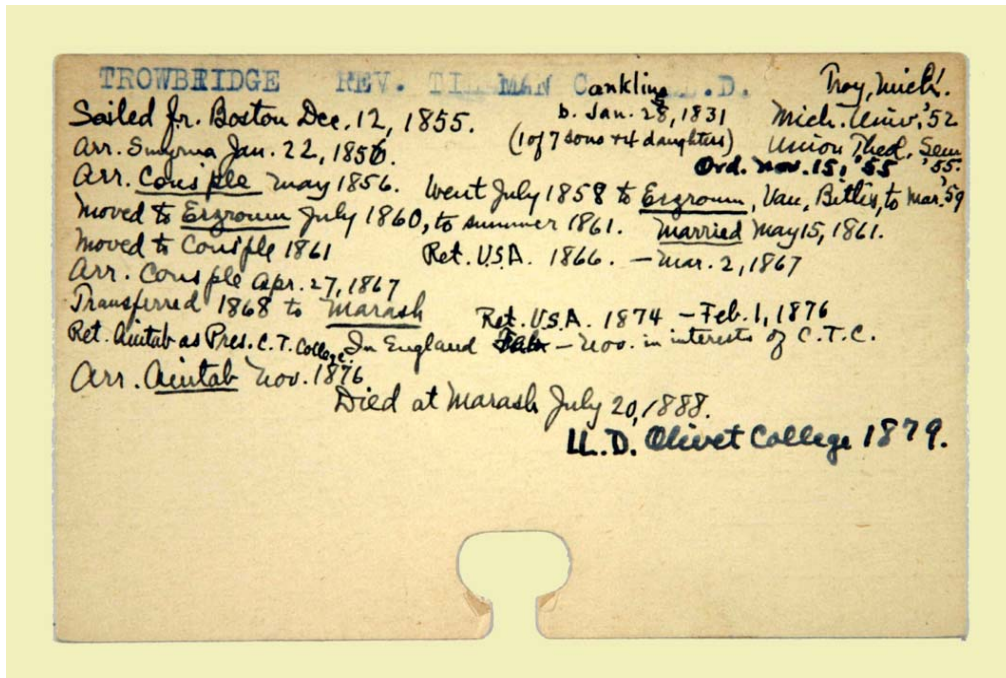
Yours sincerely,

His High Goodell

Ek 30: Misyoner Kimlik Kartları
Kaynak: Brian Johnson

Dr. Azariah Smith

Dr. Tillman C. Trowbridge

FULLER REV. AMERICUS b. Nov. 1, 1834, North Jay, Maine 74
 Pastor, ^{D. Min.} Jay, Maine
 Sailed fr. N. Y. Aug. 15, 1874 Pastor, Hallowell, Me. 1862-66
 Arr. Aintab Nov. 2, 1874 " Rochester, Minn. 1866-1874
 Ret. N. Y. July 16, 1882
 released from Board service
 Sailed fr. N. Y. Oct. 17, 1885
 Arr. Cousple Nov. 1885 Elected Pres. N. Y. College, 1889
 Returned to Aintab, 1887 Ret. N. Y. Nov. 21, 1892 - Sep. 1893
 Arr. Aintab Nov. 1893 Ret. N. Y. June 28, 1902 - July 28, 1903
 Arr. Aintab Sept. 28, 1903 Ret. Boston Nov. 26, 1905
 Died at Los Gatos, Calif. Nov. 3, 1920.
 arteriosclerosis
 Bowdoin, 1859
 Aug. Bangor Sem. 1862
 M.A. 1862 Amos D. Gould
 D.D. Bowdoin 1889
 Annie Dawes Blake
 (Cong. Handbk.)

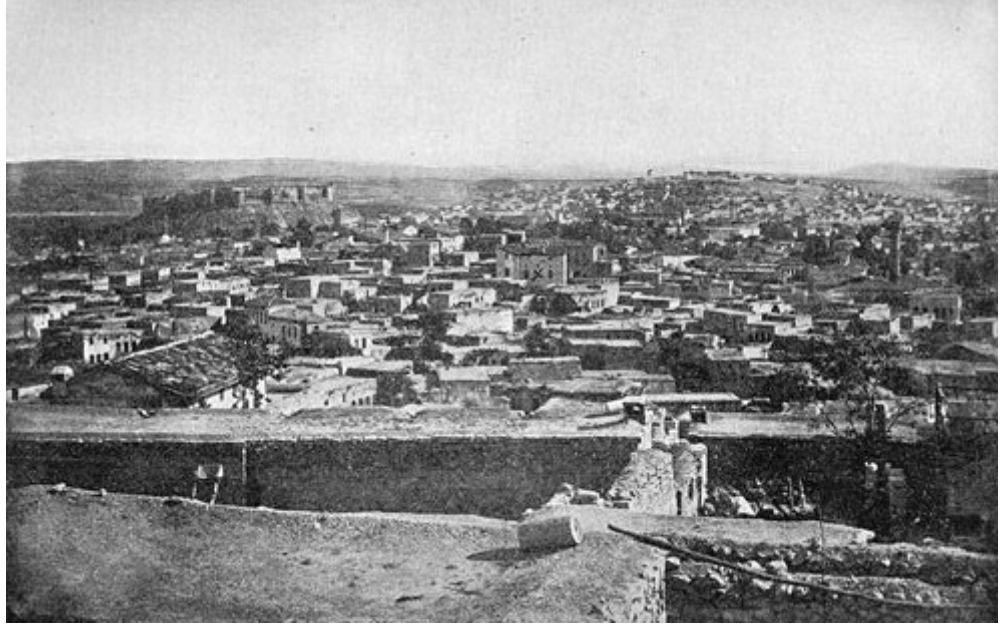
Dr. Americus Fuller

MERRILL REV. JOHN Ernest, Ph.D. B. Medina N.Y. May 9, 1873
 Sailed 1898 U. of Minn. 1898 AB
 Arr. Aintab 1898 Married in Geneva, Switzerland
 Aug. 9, 1905, to Stabelle B. Townbridge
 President, Central Turkey College, 1905-1922
 Ret. N. Y. Oct. 2, 1908 - Aug. 6, 1910.
 Ordained, Minneapolis, Oct. 10, 1909.
 Arr. Aintab Sept. 8, 1917 Ret. N. Y. July 17, 1920
 Arr. Cpl. May 20, 1920 Haskell Lecturer, Berlin, 1921
 Boston Office, A.B.C.F.M., 1921
 Sailed fr. Boston Oct. 24, 1924 Ret. USA Apr. 28 1931 (May 30 '31) - Sept. 1933
 Arr. Aleppo Nov. 1924 Ret. USA Apr. 28 1931 (May 30 '31) - Sept. 1933
 Arr. Aleppo Oct. 1933 Left Mar. 31 for Ramallah, ending active s.
 President Aleppo College 1924-1931 Egypt & England, 1937
 Ret. to U.S.A. Aug. 1937. Brooklyn N.Y.
 Pres. Central College

Name		Miss C. T. Glennie				Number		d	
Address		Dalehope, Ballater, Scotland							
Miss MacCallan									
Begins		Expires		Minn. Rev. post 50¢ 7/26/22	Begins		Expires		
Vol.	No.	Vol.	No.		Vol.	No.	Vol.	No.	
1942-57									
Dr Merrill promoted cause of Muslim evangelization by leading a seminar on Christian Muslim relations 3 times a year in Hartford.									
Interim pastor - Kings Highway Church - Brooklyn, N.Y.									
1942-43									
Ocean Avenue Church 1944-48									

Dr. John E. Merrill

Ek 31: Gaziantep'in Eski Görünümü

Gaziantep ve Saint Asdvadzadzin Cathedral Kilisesi

